

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nordiske arkiver

Af

Harald Jørgensen

Udgivet af Arkivarforeningen

København 1968

Udgivet med støtte af
Den Letterstedtska Föreningen

Indhold

Forord	7
Danmark	9
Historisk oversigt	11
Gehejmarkivet får egen bygning, s. 15; historikere overtager ledelsen af gehejmarkivet, s. 17; enevældens sidste gehejmarkivarer, s. 20; den nye tid banker på døren, s. 24; nyordningen føres ud i livet, s. 31; arkivloven af 1889 og årene derefter, s. 38; den Secherske reformperiode, s. 42; Kr. Erslevs og L. Laursens rigsarkivartid, s. 49; Axel Linvalds rigsarkivartid, s. 58; tiden efter 1956, s. 66.	
Rigsarkivet	74
Landsarkiverne	89
Indledning, s. 89; landsarkivet for Sjælland m. m., s. 97; landsarkivet for Fyn, s. 101; landsarkivet for Nørrejylland, s. 104; landsarkivet for de sønderjyske landsdele, s. 108.	
Erhvervsarkivet. Statens erhvervshistoriske arkiv	112
Hærens arkiv	114
Finland	117
Historisk oversigt	119
Rigsarkivet	129
Landsarkiverne	137
Indledning, s. 137; landsarkivet i Åbo, s. 140; landsarkivet i Vasa, s. 142; landsarkivet i Jyväskylä, s. 143; landsarkivet i Tavastehus, s. 144; landsarkivet i St. Michel, s. 145; landsarkivet i Uleåborg, s. 149.	
Krigsarkivet	150
Færøerne	153
Det færøske landsarkiv	155

Island	161
Det islandske nationalarkiv	163
Herredsarkiverne	170
Norge	173
Historisk oversigt	175
1814–1905, s. 176; rigsarkivarerne Ebbe Hertzberg og Kr. Koren, s. 181; rigsarkivar Asgaut Steinnes, s. 183; årene efter 1960, s. 189.	
Rigsarkivet	193
De norske statsarkiver	199
Indledning, s. 199; statsarkivet i Oslo, s. 201; statsar- kivet i Hamar, s. 203; statsarkivet i Kristiansand, s. 204; statsarkivet i Bergen, s. 206; statsarkivkonto- ret i Stavanger, s. 208; statsarkivet i Trondheim, s. 208; statsarkivkontoret i Tromsø, s. 210.	
Sverige	213
Historisk oversigt	215
Axel Oxenstiernas arkivreform 1618, s. 216; slots- branden 1697 og årene derefter, s. 219; rigsarkivet vender tilbage til Stockholm slot, s. 222; Hans Järta bliver rigsarkivar, s. 228; fra Ridderstolpes hus til Stenbocks palads, s. 230; rigsarkivet får ny bygning i 1891, s. 234; Emil Hildebrand bliver rigsarkivar, s. 236; landsarkivorganisationen udbygges, s. 240; rigs- arkivar Sam Clason, s. 241; rigsarkivar Helge Alm- quist, s. 244; efterkrigstiden, s. 249.	
Rigsarkivet	255
De svenske landsarkiver	275
Indledning, s. 275; landsarkivet i Lund, s. 284; lands- arkivet i Vadstena, s. 287; landsarkivet i Göteborg, s. 289; landsarkivet i Visby, s. 292; landsarkivet i Upp- sala, s. 293; landsarkivet i Östersund, s. 297; lands- arkivet i Härnösand, s. 298; Stockholms stadsarkiv, s. 301; Malmö stadsarkiv, s. 303.	
Krigsarkivet	305
Arkivadresser i Norden	311

Forord

Vi taler ofte og gerne til fremmede om det nordiske samarbejde, og personalet i de nordiske arkiver er ingen undtagelse fra denne regel. Det er naturligvis også rigtigt, at vi har et snævert samarbejde på mange områder. Men hvad ved vi egentlig om hinanden? Hvad kender danske arkivarer til svensk arkivvæsens historiske forudsætninger og nuværende organisation og omvendt. Forfatteren af nærværende lille bog må i hvert fald beskæmmet bøje hovedet. Da jeg begyndte at samle materialet til denne bog, opdagede jeg til min rædsel, at mine kundskaber om de nordiske landes arkivforhold var såre begrænsede. Denne sørgelige konstatering har imidlertid overbevist mig om, at en bog som den nærværende må have sin mission, og det er mit håb, at den må kunne blive et nyttigt arbejdsredskab for nordiske arkivarer og historikere.

Bogens emne er det offentlige arkivvæsen i de nordiske lande. Af stadsarkiver modtages kun de institutioner, som også har landsarkivstatus, og de arkivinstitutioner, som ikke først og fremmest opretholdes med statsmidler, er udeladt. Der ligger ikke heri nogen undervurdering af deres betydning for historisk forskning, men skulle de være taget med, ville bogen være svulmet op, og det ville have været nødvendigt at anvende langt mere tid på bogens udarbejdelse, end der stod til rådighed.

Ved planlægningen har det været mit ønske at give en historisk oversigt over det statslige arkivvæsens udvikling i de enkelte nordiske lande. Hertil slutter sig naturligt en redegørelse for den aktuelle stilling. Efter disse almindelige afsnit følger en præsentation af det enkelte arkiv. Ved udarbejdelsen af disse korte artikler har det været mig magtpåliggende at få det fremhævet, som var det karakteristiske for det enkelte arkiv. Om det er lykkedes, må kommende brugere af bogen afgøre.

At bogen overhovedet er blevet til, skyldes i høj grad den om-

stændighed, at jeg har mange gode venner omkring i de nordiske arkiver. Uden deres positive hjælp og beredvillighed til at besvare mine mange spørgsmål ville bogen aldrig have set dagens lys. Uden at nævne navne, retter jeg en varm tak til dem alle. Det har naturligvis også betydet meget for mig, at jeg har haft lejlighed til at besøge næsten alle nordiske arkiver og på stedet orientere mig om den enkelte arkivinstitutions forhold. Det er meget få arkiver, som jeg ikke – i hvert fald én gang – har haft lejlighed til at aflægge en visit. For den venlige modtagelse, der overalt er blevet mig til del, ønsker jeg også på dette sted at fremføre en varm tak.

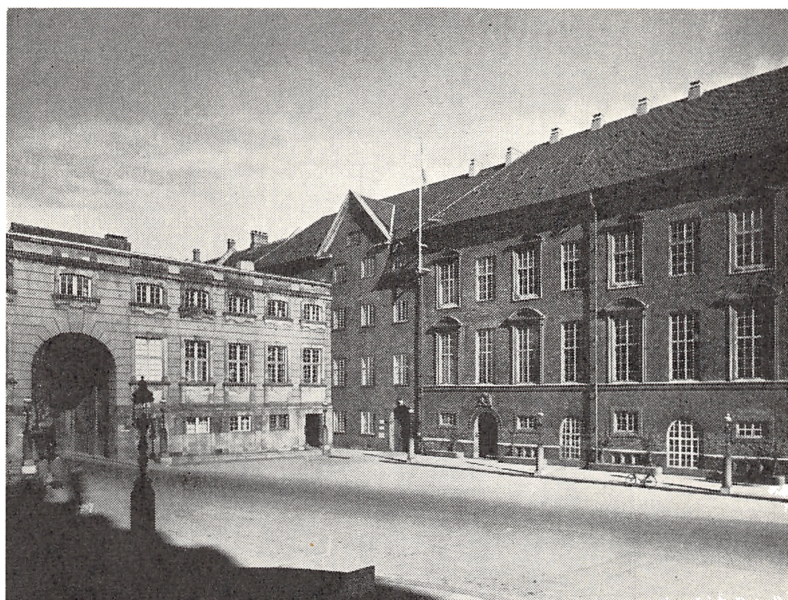
Endelig takker jeg hovedstyrelsen og den danske afdeling af den Letterstedtske forening for økonomisk støtte til gennemførelsen af arbejdet og trykningen af bogen.

København, august 1968.

Harald Jørgensen.

DANMARK

Rigsarkivets hovedbygning i Rigsdagsgården. Huset opførtes 1665–73 til brug for det kgl. bibliotek og ombyggedes 1909–10 til brug for rigsarkivet. Bygningen til venstre for flagstangen er gehejmearkivbygningen opført 1715–20.

I 1911–12 fik den gamle bygning påsat endnu en etage.

Historisk oversigt

Fra den ældre middelalder – tiden før 1340 – haves meget få oplysninger om den kgl. administration og om de arkiver, som må være opstået som et resultat af denne. Der er bevaret enkelt-dokumenter, som må være udfærdiget gennem det da eksisterende kongelige „kancelli“, f. eks. Erik Emunes gavebrev til Lunds domkirke på jordegods til underhold af en kannik, dat. 6. jan. 1135 (nu i det svenske rigsarkiv), men om selve indholdet af det kgl. arkiv haves få og spredte oplysninger. Sandsynligvis har kongerne medført deres arkivalier i de såkaldte brevkister, når de drog på rejse fra den ene kongsgård til den anden. Med hensyn til fast placering af ikke kurante arkivsager haves en meddelelse om, at der har været anbragt en brevkiste med kgl. dokumenter i Roskilde domkirke i Erik Menveds tid.

Fra tiden efter Valdemar Atterdags tronbestigelse i 1340 er arkivmaterialet rigere, og vort kendskab til den kgl. administration og det med dette sammenhørende arkiv fyldigere. Valdemar Atterdag installerede sit kancelli på Vordingborg slot, og her opstod med tiden et „rigsarkiv“. Hans efterfølger, dronning Margrethe, flyttede kancelliet til Kallundborg slot, og her grundlagdes et nyt arkiv, bl. a. derved at dronningen lod overføre arkivalier fra Vordingborg til Kallundborg, når der blev brug for dem. Også under Erik af Pommern opretholdtes kancelli og arkiv på Kallundborg slot.

Arkivet i Kallundborg var anbragt i det fritliggende tårn „Folen“, hvor man iøvrigt opbevarede kronens kostbarheder og rede penge. Der er bevaret originale arkivregistraturer over arkiverne i Vordingborg og Kallundborg fra 1476, og det fremgår heraf, at arkivalierne har været anbragt i „skrin“, „æsker“ og „brevkar“ i et antal af ca. 50. I arkivet indgik bl. a. jordebøger over det kgl. gods samt diverse dokumenter.

Med Christoffer af Bayerns tronbestigelse i 1440 forlagdes

den kgl. residens til Københavns slot, og her installeredes også rigsstyrelsen med det resultat, at der lidt efter lidt opstod et moderne forvaltningsarkiv på dette slot. Også de følgende konger boede det meste af året i København, og denne by befæstede lidt efter lidt sin stilling som rigets administrative hovedsæde. Endnu i 1476 opretholdtes de to arkiver i Vordingborg og Kallundborg, men formodentlig er arkivet i Vordingborg kort tid herefter blevet nedlagt, og dokumenterne anbragt enten i Kallundborg eller København. Den praksis udvikledes også lidt efter lidt, at de dele af forvaltningsarkivet, som man ikke længere havde brug for, anbragtes i arkivhvælvingen på Kallundborg slot.

I årene op mod reformationens indførelse i 1536 udbyggedes den kgl. administration. Kancelliet, hvis leder var kansleren, fik efterhånden et betydeligt antal kancellisekretærer, der hver havde ansvaret for bestemte provinters forvaltning. Kansleren derimod tog sig af de udenrigske sager. Under Chr. II.s regering udvikledes en særlig afdeling af kancelliet, som tog sig af regnskabsførelsen. Lederen af denne forvaltningsgren kaldtes rentemesteren, og hans medhjælper renteskrivere. Da Chr. II i 1523 forlod Danmark, medtog han en del af rigets brevskeer, og de forblev i udlandet, da han senere vendte tilbage. Ad mærkelige veje endte disse arkivalier omsider i München, hvorfra de på 1800-tallet vendte tilbage til nordiske arkiver for i mellemkrigstiden påny at blive indlemmet på deres rette plads i det danske rigsarkiv.

Da Chr. III ved reformationen i 1536 overtog den katolske kirkes ejendomme, kom han ligeledes i besiddelse af de mange brevkister med værdifuldt materiale, som fandtes i så godt som alle større kirkelige institutioner. Der haves vidnesbyrd om, at kongen lod flere af disse kister undersøge, men om en almindelig inddragelse i kongens arkiv af dette vigtige arkivmateriale blev der ikke tale, og desværre er meget siden gået til grunde.

Under Chr. III udvikledes ved siden af det danske kancelli et tysk kancelli, som først og fremmest var beskæftiget med administrationen af den kongelige del af Sønderjylland og Holsten.

Da de embedsmænd, der arbejdede her, var tysktalende, overtog de lidt efter lidt en væsentlig del af den udenrigske korrespondance, og hermed var grundlaget lagt for udviklingen af tyske kancelli som det kommende udenrigsdepartement. Indtil videre varetog danske kancelli dog forholdet til Sverige og Rusland. De to kancellier og deres personale havde deres kontorer på Københavns slot, og her indrettedes de fornødne arkivhvelvinger. Fra tid til anden optoges registraturer over de eksisterende arkivalier. Formelt var det kansleren, der havde ansvaret for arkiverne, også for arkivet på Kallundborg slot, men arbejdet med fremtagning af de dokumenter, der behøvedes for at føre den kongelige forvaltning videre, udførtes af kancelliernes almindelige embedsmænd.

Efter reformationen i 1536 vågnede en hidtil ukendt historisk interesse, og studiet af Danmarks ældre historie fandt velyndere også blandt rigets øverste embedsmænd. 1552 udnævntes Hans Svaning (ca. 1500–84) til kgl. historiograf, og han fik bl. a. til opgave at undersøge og foretage afskrifter af de mange dokumenter, der lå spredt rundt omkring i de mange brevkister på private slotte og hos de ledende kgl. embedsmænd rundt omkring i riget. Formålet med disse undersøgelser var at tilvejebringe et dokumentmateriale, der kunne danne basis for en videreførelse af Saxos Danmarkskronike. Hverken Svaning eller hans efterfølger Anders Sørensen Vedel (1542–1616) fik gennemført denne opgave, men et betydeligt materiale blev samlet sammen og videre forøget af Nils Krag (1550–1602), som overtog historiografembedet i 1594. Heller ikke Krag fik skrevet den store Danmarkshistorie. Denne opgave løstes derimod af kansleren Arild Huitfeldt (1546–1609), der forbandt kendskab til praktisk politik med en levende interesse for fortidens begivenheder og personer.

Denne stærke interesse for landets gamle historie var utvivlsomt baggrunden for, at man 6. maj 1582 besluttede at ophæve det gamle rigsarkiv på Kallundborg slot og overføre samtlige dokumenter til København. Der foregik i 1589 en udvidelse af hvelvingerne i det såkaldte bagtårn på Københavns slot, og det

er sandsynligt, at disse byggearbejder har forbindelse med arkivoverflytningen nogle år tidligere. De nærmere omstændigheder omkring etableringen af et samlet rigsarkiv på Københavns slot kendes ikke mere. Blot så meget kan slås fast, at fra dette tidspunkt har rigsarkivet haft sin plads i København.

Med udsendelsen af Huitfeldts Danmarkshistorie synes interessen for en videre indsamling af historisk materiale at være gået istå, og tidens kgl. historiografer har ikke efterladt sig større værker af videnskabelig betydning. Chr. IV havde heller ingen større historisk interesse, og det er velkendt, at han lod betydelige mængder af pergamentbreve føre til Tøjhuset for der at blive anvendt til fremstilling af patroner og fyrværkerisager. De store samlinger af afskrifter m. m., som var det væsentligste resultat af historiografernes arbejde, fik deres plads på universitetsbiblioteket, der var opstillet på Trinitatis kirkeloft. Her gik samlingen til grunde sammen med universitetsbiblioteket ved Københavns brand i 1728.

Frederik III, der besteg tronen i 1648, havde mere interesse for arkiverne, og der foreligger allerede fra hans første regeringsår ordre til forskellige embedsmænd om at holde orden i de arkiver, der var betroet deres varetægt, og drage omsorg for, at udlånte sager blev bragt til veje og anbragt på deres rette plads. Ved statsomvæltningen i 1660 drog Frederik III personlig omsorg for, at rigsrådets arkiv, der bl. a. indeholdt de gamle håndfæstninger tilbage til middelalderen, blev indlemmet i arkivhvelvingen, der rummede de historiske dokumenter. 1663 udnævnte kongen sin bibliotekar Peder Schumacher adlet Griffenfeld (1635–99) til også at virke som arkivar for det historiske arkiv. Der kom imidlertid hurtigt bud efter Peder Schumacher til løsning af andre opgaver, og nogen større rolle som arkivar kom han ikke til at spille. Som sin medhjælper anvendte han Fredrik Wolf, der tidligere havde arbejdet med det tyske kancellis arkivalier, og efter Griffenfelds fald i 1676 udnævntes Wolf til gehejmearkivar. Det er første gang, at denne titel benyttes for lederen af det historiske arkiv. Wolf døde allerede

1677, og der udnævntes ikke foreløbig nogen ny gehejmearkivar.

I de følgende år havde den fremtrædende kancelliembedsmand Mathias Moth (1649–1719) tilsynet med arkivet, og til assistance ved det daglige arbejde udnævntes såkaldte arkivsekretærer. Senest 1684 overflyttedes arkivet til kælderne under Rosenborg slot. Det anbragtes her i 24 transportable egeskabe, som den dag idag anvendes af rigsarkivet til opbevaring af den middelalderlige pergamentsamling. Skabenes oprindelige skuffer er dog udskiftet med hylder. Samtidig med overflytningen optoges en ny registratur over arkivets indhold. Som arkivsekretærer virkede i disse år bl. a. Thomas Bartholin (1659–90) og den islandsk fødte Arni Magnusson (1663–1730).

Ved tronskiftet i 1699 faldt Mathias Moth i unåde, og det blev ikke Arni Magnusson, men den unge Frederik Rostgaard (1671–1745), der med støtte af den nye storkansler, grev Conrad Reventlow udnævntes til gehejmearkivar i 1700.

Gehejmearkivet får egen bygning

Rostgaard var ved sin embedstiltrædelse kun 29 år gammel og just hjemkommet fra en længere udenlandsrejse, hvor han havde drevet omfattende og spredte studier, samtidig med at han – velhavende som han var – havde lagt grunden til sit store og værdifulde privatbibliotek. Som svigersøn af den almægtige storkansler overdroges der ham ved siden af gehejmearkivarstillingen en række andre vigtige embeder. Han blev allerede i 1709 medlem af højesteret, blev rettens justitiarius i 1720 og i 1721 oversekretær i danske kancelli, et af datidens betydningsfulde embeder. 1725 faldt han i unåde. Han dømtes for at have modtaget embedsbestikkelser, måtte opgive alle sine embeder, også gehejmearkivarstillingen, og forlod hoffet og København. I løbet af nogle år blev han dog taget til nåde igen og blev udnævnt til amtmand. Hans gerning i gehejmearkivet var dog afsluttet ved hans fald i 1725.

En af Rostgaards første embedshandlinger som gehejmearkivar var i 1700 at drage omsorg for, at det originale eksemplar af Kongeloven blev bragt ud til Frederiksborg slotskirke i anledning af Fred. IV.s kroning. I 1709 betroedes det ham at foranstalte den første trykte udgave af denne grundlov for det eneældige danske styre. Efterfølgende gehejmearkivarer var ligeledes til stede ved kroningerne medbringende Kongeloven. Sidste gang det skete var ved Christian VIII.s kroning i 1840. Nøjagtig 100 år senere, da den tyske værnemagt havde besat Danmark, foretog Kongeloven endnu en rejse til Frederiksborg slot, idet dette arkivalske pragtstykke sammen med andre af rigsarkivets historiske dokumenter evakueredes til kælderne under Frederiksborg slotskirke.

Selv om Rostgaard havde større interesse for bøger end for arkivalier, blev hans embedstid som gehejmearkivar af største betydning for arkivet. Der gennemførtes under hans ledelse omfattende registreringsarbejder indenfor tyske kancellis og rentekammerets arkiver, men hans største indsats var dog hans medvirken til at skaffe såvel gehejmearkivet som centraladministrationen velindrettede og rummelige arkivmagasiner.

Frederik IV ønskede at give den øverste rigsstyrelse lokaleforhold, der kunne anses værdige for disse høje forvaltningsorganer. Generalbygmester J. C. Ernst fik derfor befaling til at tegne et stort pompøst administrationshus og en særlig bygning for det gehejme arkiv. De nye bygninger anbragtes i umiddelbar nærhed af slottet og op til flådens provianthus, der lå på østsiden af Christian IV.s krigshavn. Arbejdet påbegyndtes i 1715, og bygningerne stod færdige omkring 1720–21. Begge bygninger eksisterer den dag i dag og anvendes stadig til deres oprindelige formål: statsadministration og arkiv. Gehejmearkivbygningen er Europas ældste i brug værende arkivbygning.

Administrationsbygningen blev først færdig, og dens kendingsnavn er stadig „Den røde bygning“. Det var et trefløjet anlæg med hovedtrappen vendt ud mod Slotspladsen. Hele stueetagen indrettedes med hvælvede rum til brug fra administrationens arkiver, ialt 7 hvælvinger. I en del af hvælvingerne

opstilledes skabe til arkivalierne, og disse skabe bar foroven gengivelser af detaljer af det danske rigsvåben. Disse prydelser smykker idag bl. a. rigsarkivets vestibule og læsesal. Da huset stod færdigt, rykkede administrationens folk ind i kontorerne på 1. og 2. sal. Til arkivhvelvingerne overførtes de administrationsarkivalier, der hidtil havde været opbevaret bl. a. på slottet og i biblioteksbygningens tagetage. Der var foreløbig god plads i disse hvælvinger.

Kort tid efter at administrationen havde taget sine nye kontorer i brug, stod gehejmearkivbygningen færdig. Den var opført med stue og to etager, og der fandtes ialt 6 hvælvinger. En trappe midt i huset førte helt op til tagetagen. Der var adgang fra gehejmearkivhvelvingerne både til administrationshuset og til det kgl. bibliotek, der lå ved siden af. Når kongen skulle deltage i konseljets forhandlinger, gik han gennem løngangen fra slottet over til gehejmearkivbygningen og videre enten til biblioteket eller til administrationsbygningen. Det var ikke nødvendigt at komme ud på slotspladsen. Til gehejmearkivbygningen overførtes i 1721 de arkivskabe, som nu i en årrække havde haft deres plads i kælderne på Rosenborg slot. De fordeltes i hvælvingerne. Også for gehejmearkivet var der foreløbig plads nok, men det varede ikke mange år, inden administrationen så sig nødsaget til at beslaglægge en del af pladsen i bygningen, og gehejmearkivet måtte rykke sine sager sammen på mindre plads. I løbet af godt et århundrede rådede gehejmearkivet faktisk kun over $1\frac{1}{3}$ hvælving. Den ene stuehvælving blev i 1827 overladt gehejmearkivets og det kongelige biblioteks fælles bud til tjenestebolig. De øvrige hvælvinger blev beslaglagt af administrationsarkiverne.

Historikere overtager ledelsen af gehejmearkivet

Fra 1725–30 var embedet som gehejmearkivar ikke besat, og forretningerne varetoges af professor Arni Magnusson, mest kendt som grundlægger af den store samling af islandske håndskrifter, der bærer hans navn. I 1730 døde Frederik IV, og med

Christian VI.s tronbestigelse rykkede et nyt hold af embedsmænd ind i rigets højeste stillinger, mænd der var besjælet af helt nye ideer både på samfundslivets og videnskabernes område. Som ny gehejmearkivar udpegede de nye magthavere en af tidens førende historikere Hans Gram, og i de følgende 40 år lededes gehejmearkivet af fremtrædende historikere, der først og fremmest var optaget af deres videnskab, mindre af de mere arkivalsk betonedede opgaver.

Den første i rækken var den lærde Hans Gram (1685–1748). Efter omfattende historiske og filologiske studier blev han i 1714 professor i græsk ved Københavns universitet. En stor skare elever samledes om hans lærestol, og fra hans hånd foreligger en lang række filologiske udgiverarbejder. Han havde omfattende kundskaber i de klassiske sprog, men også et intimt kendskab til de nyere, og gennem hele sit liv opretholdt han en omfattende korrespondance med udenlandske lærde. Hans historiske udgiverarbejder, der først og fremmest tog sigte på udgivelse af andres arbejder, forsynet med lærde noter, bærer præg af, at han var skolet i den klassiske filologis tekstkritiske metode. Sammen med statsminister J. L. Holstein tog han i 1742 initiativet til grundlæggelsen af Videnskabernes selskab, af hvilket han blev et meget virksomt medlem.

Gram forenede stillingen som gehejmearkivar med posten som leder af det kongelige bibliotek, og det er et spørgsmål, om hans kærlighed og kendskab til de gamle bøger ikke var større end interessen for fortidens arkivalier. Hans daglige arbejdsværelse var i hvert fald bibliotekarens kabinet i biblioteksbygningen. Som gehejmearkivar igangsatte han en afskrivning af alle vigtigere middelalderlige breve dels for at gøre dem lettere tilgængelige for forskning dels for at forberede deres udgivelse i trykken. Gram er således grundlæggeren af et dansk diplomatarium. Hans største arkivalske bedrift er imidlertid indlemmelsen af det såkaldte fællesarkiv i gehejmearkivet. Allerede kort efter sin embedstiltrædelse tog han det første initiativ, og i 1735 gennemførtes sagen. Fællesarkivet på Gottorp slot indeholdt først og fremmest de arkivalier, der var opstået i forbin-

delse med den forenede kongelige og hertugelige administration af dele af Sønderjylland og Holsten. Sammen med fællesarkivet opbevaredes desuden hertugens egne administrationsarkiver. Ved Slesvigs indlemmelse i monarkiet i 1721 kom den danske konge i besiddelse af Gottorp slot og de derværende arkivalier, hvoraf en betydelig mængde stammede fra middelalderen. Det var således en meget værdifuld udvidelse af gehejmearkivets samlinger, der fandt sted ved denne indlemmelse.

I 1748 døde Hans Gram, og han efterfulgtes af sin nære ven og elev Jacob Langebek (1710–75). Langebek frabad sig lederstillingen i det kgl. bibliotek, og han var således kun gehejmearkivar. Ligesom sin faderlige ven og velynder beskæftigede Langebek sig både med filologiske og historiske studier, og allerede tidligt fattede han planer om udgivelse af en række vigtige historiske kilder til Danmarks historien. I 1745 stiftede han sammen med et par ligestillede studiefæller „Selskabet til det danske sprogs og den danske histories forbedring“, der et par år efter modtog kgl. beskyttelse. Selskabet udgav det periodiske skrift „Danske Magazin“, hvori man offentliggjorde større og mindre historiske kildekrifter. Langebek var en flittig bidragyder til dette tidsskrift. Som et synligt monument over denne virksomhed står ikke mindre end 6 statelige bind.

Da Langebek overtog gehejmearkivarstillingen, var det klart, at han ville betragte videreførelsen af Grams arbejde med udgaven af de middelalderlige dokumenter som sin fornemste opgave. Afskrivningsarbejdet blev drevet med stor kraft, og som noget nyt påbegyndtes aftegning af de middelalderlige segl. Som tegner anvendtes Søren Abildgaard (1718–91). Med kgl. understøttelse foretog Langebek, ledsaget af Abildgaard, 1753–54 en rejse til Stockholm og Østersøprovinserne og hjembragte fra denne rejse en omfattende samling af afskrifter af dokumenter af interesse for dansk historie.

Efter hjemkomsten fortsattes afskrivningsarbejdet i gehejmearkivet, og Abildgaards arbejde udvidedes til aftegning af historiske mindesmærker, gravstene m. m. Langebek ordnede nu det indsamlede afskriftmateriale i kronologisk rækkefølge, og

han lod det indbinde i en lang række svære foliobind. Han syslede ivrigt med planer om at påbegynde trykning af et dansk diplomatarium, men tankerne blev ikke ført ud i livet. Derimod lykkedes det ham at realisere en anden ungdomsdrøm, nemlig udsendelsen af en række vigtige kilder til dansk historie. Udgivelsen påbegyndtes i 1772 under titlen „Scriptores rerum Danicarum“. Langebek fik besørget 3 foliobind i trykken (1772–74), medens bind IV–VIII blev udgivet af andre i årene 1776–1834. Blandt de kildekrifter, som Langebek fik forelagt den historiske interesserede offentlighed, må nævnes Kong Valdemars jordebog, af hvilken han under sit Stockholmerophold havde fået taget en afskrift.

Langebek var i første række optaget af at indsamle, bearbejde og udgive historiske kildekrifter, medens de egentlige arkivalske opgaver interesserede ham mindre. Han var dog utrættelig med hensyn til at hjælpe de forskere, der ønskede at udnytte arkivets samlinger.

Som Langebeks efterfølger udpegedes i 1775 den norsk fødte historiker Gerhard Schjøning (1722–80). Han havde i adskillige år virket som rektor i Trondheim og havde her været medstifter af det norske videnskabernes selskab. I 1765 overtog han en stilling som professor ved Sorø akademi og arbejdede i de følgende år med Norges ældste historie og topografi. Han fik indsamlet et betydeligt materiale, men litterært blev det kun til tilløb. Som gehejmearkivar fik han en kort virkeperiode, idet han allerede døde i 1780.

Enevældens sidste gehejmearkivarer

Det var den almindelige opfattelse på højeste sted, at de to sidste gehejmearkivarer mere havde været optaget af deres videnskabelige sysler end af de egentlige arkivalske opgaver. Man havde ikke indtryk af, at arkivet virkelig blev holdt i orden. Ved udnævnelsen af en ny gehejmearkivar blev det derfor udtrykkeligt pålagt denne at bringe arkivet i orden og „derover at have en god og velforfattet catalogus“. Ove Høegh Guldberg,

der på det tidspunkt var den ledende inden for regeringen, tænkte i første omgang på at udnævne islænderen Skule Thorlacius til gehejmearkivar, men da han frabad sig stillingen, blev den udvalgte C. Voss.

Chr. Eberhard Voss (1706–91) havde studeret i Tyskland i mange år og knyttedes i 1760 som sekretær til tyske kancelli. Ved udskillelsen af departementet for de udenlandske sager fra kancelliet i 1771 fulgte han med over i det nye departement og udpegedes til arkivar. Det var altså en mand af en helt anden type end de nærmest foregående, som nu fik overdraget gehejmearkivets ledelse.

Selv om Voss ved sin udnævnelse til gehejmearkivar var henvendt 75 år, fik han dog en virketid på ca. 10 år, og disse udnyttedes til omfattende ordnings- og registreringsopgaver. Han begyndte med de dele af arkivets samlinger, som havde nærmest tilknytning til de arkivalier, han kendte fra sin tidligere virksomhed, nemlig sagerne vedr. hertugdømmerne. Desuden gennemgik under hans vejledning hans nærmeste medarbejder registrator J. J. Weber (død 1805) en samling hidtil uordnede dokumenter vedr. Danmark, og på denne måde opstod den såkaldte „topografiske samling på pergament“. Også arkivalier vedr. afståede landsdele, der nu tilhørte Sverige, blev genstand for ordning og registrering.

Da Voss døde i 1791, udnævntes den islandsk fødte G. J. Thorkelin (1752–1829) til ny gehejmearkivar. Han havde siden 1777 været sekretær ved den Arnemagneanske kommission og havde fra 1784 gået Voss til hånde i arkivet. Thorkelin, der virkede som leder af gehejmearkivet fra 1791–1829, fortsatte de af Voss påbegyndte ordningsarbejder og lagde grunden til nye omfattende samlinger, kronologisk eller alfabetisk ordnede, bl. a. den såkaldte „Danske kongers historie“ og „Topografisk samling på papir“. Han fik endvidere udarbejdet en omfattende registrant i 5 store foliobind over samtlige hovedafdelinger af arkivet. I lange perioder arbejdede han ganske alene i arkivet og afviste alle forsøg på at knytte faghistorikere til dette. De lærde historikere, der havde virket før Voss, havde intet udrettet

for arkivet, hævdede han, og på samme måde ville det gå, hvis man påny knyttede historiske forfattere til institutionen. Først da alderen begyndte at melde sig, gik han ind på at få en medarbejder, nemlig sin landsmand Finn Magnusen.

Under Thorkelins embedsperiode var arkivet to gange udsat for tilintetgørelse. I februar 1794 ødelagdes Christiansborg slot ved brand. Gennem den såkaldte løngang stod gehejmearkivbygningen i forbindelse med slottet, og Thorkelin måtte give ordre om arkivets evakuering. Da faren var drevet over, kunne samlingerne påny føres tilbage, men der forestod naturligvis omfattende ordningsarbejder. I 1807, da den engelske hær bombarderede København, måtte Thorkelin påny beordre evakuering. Regeringen havde stillet ham valget mellem Frue kirke og Helligåndskirken. Til alt held valgte gehejmearkivaren den sidstnævnte kirkes hvælvinger. Som bekendt nedbrændte Frue kirke som følge af bombardementet. Gehejmearkivbygningen blev ikke ramt af det engelske skyts, men mange år senere fandt man ved en restaurering af den såkaldte Harsdorffske bygnings tagetage en ikke eksploderet brandraket i tagværket.

Da Voss tiltrådte, havde han fået indrettet et særligt arbejdsværelse i stueetagen for sig og personalet. Thorkelin flyttede dette værelse op i den øverste hvælving, og her modtog man de få besøgende, som i denne periode søgte oplysninger i de gamle samlinger. I stueetagen indrettedes senere tjenestebolig for arkivets og bibliotekets fælles bud. Det var ligeledes Thorkelin, der fik ombygget de gamle arkivskabe, idet skufferne udskiftedes med åbne hylder, således som man kan se det den dag idag. Herved opnåede man, at de gamle pergamentbreve kunne opbevares i udglattet stand.

I 1829 døde Thorkelin, og efterfulgtes af den islandsk fødte Finn Magnusen (1781–1847). Magnusen havde i sin ungdom studeret jura og en årrække virket som sagfører i Island. Hans hovedinteresse var imidlertid studiet af den ældre edda og den nordiske gudelære, og fra 1812 opholdt han sig i København, hvor han holdt forelæsninger såvel ved universitetet som ved kunstakademiet. Fra 1821–26 udgav han en oversættelse af

den ældre Edda i 4 bind, og derefter fulgte det opsigtsvækkende værk om „Eddalæren og dens oprindelse“ ligeledes i 4 bind.

Som gehejmearkivar fortsatte Magnusen de igangværende store ordningsarbejder. I modsætning til sin forgænger var han interesseret i at knytte dygtige og interesserede medarbejdere til institutionen, og som den mest betydelige må nævnes sprogmanden og litteraturhistorikeren N. M. Petersen (1791–1862), der fra 1830–45 arbejdede som registrator. Man genoptog arbejdet med tilvejebringelsen af afskrifter af det ældste dokumentmateriale og koncentrerede sig i denne periode om de islandske og norske breve. Genoptagelsen af dette arbejde hang sammen med, at Videnskabernes selskab havde truffet en principbeslutning om udgivelsen af et dansk diplomatarium. Det blev dog heller ikke den gang realiseret. Derimod påbegyndtes i 1843 udsendelsen af regester over allerede trykte diplomer. (Regesta diplomatica historiæ Danicæ). Dette arbejde udførtes af arkivets nye registrator Hans Knudsen (1801–51). Takket være gehejmearkivarens liberale indstilling over for historieforskningen begyndte der påny at komme besøgende i arkivet. Nu som tidligere skulle kancelliets tilladelse indhentes, inden man fik arbejdstilladelse, og som regel indhentedes forud en erklæring fra gehejmearkivaren. Når tilladelsen var givet, var det personalets sag at vejlede den besøgende og eventuelt begrænse den begærede undersøgelse. For den besøgende afhang meget af, om han kunne regne med velvilje fra gehejmearkivaren og hans medarbejdere. De besøgende havde nemlig ingen adgang til at benytte eksisterende registraturer. Arkivet levede således i høj grad op til sit navn: det kgl. *gehejmearkiv*.

Under de lærde arkivarer i det forrige århundrede var der kun modtaget ganske få afleveringer i gehejmearkivet. Efter 1780 blev det anderledes. Under Voss afleveredes betydelige samlinger af ældre diplomatisk materiale. Fra kancelliet modtoges de skånske registre og tegnelser indtil 1660. Også under Thorkelin og Magnusen foretoges visse afleveringer, og man modtog værdifulde gaver, f. eks. statsminister Ove Mallings efterladte samlinger og en del af de arkivalier, som Chr. II i

1523 havde medtaget, da han forlod København. Arkivalierne var dukket op i München og var nu bragt tilbage til Norden. Ved arkivaliernes deling i 1834 forblev størsteparten af den såkaldte Münchenersamling i norske og svenske arkiver. Også embedsarkivalier afleveredes. I 1836 modtog man nye afleveringer af diplomatisk materiale fra 1500 og 1600-tallet, og i 1832 afleverede kancelliet registre og tegnelser over alle lande med tilhørende indlæg indtil 1571.

I samme periode måtte gehejmearkivet også afgive en del af sine samlinger, bl. a. til det kongelige bibliotek. Således afleveredes Langebeks ekscerpter, Søren Abildgaards tegninger og vigtige samlinger af breve til danske konger. Endvidere foregik der i henhold til Stockholmertraktaten af 1. sept. 1819 en betydelig arkivaflevering til Norge af norske arkivalier. I omfang var det centraladministrationen, der afgav det meste materiale, men også gehejmearkivet afleverede et betydeligt dokumentmateriale.

Til trods for de senest afleverede arkivalier fra centraladministrationen var gehejmearkivet ved enevældens ophør nærmest at betragte som en videnskabelig institution. Man boede dør om dør med administrationen, men man havde ingen kontakt med denne. De i arkivet beroende samlinger stammede hovedsagelig fra tiden før 1660, og arkivets embedsmænd var dels beskæftiget med at detailregistrere dette materiale dels med at gå de forskere til hånde, som i beskedent antal indfandt sig i arkivet. Personalet bestod af gehejmearkivaren og hans medhjælper, der førte titel af registrator. Desuden havde man et bud, som man delte med biblioteket. Nogen større udadvendt virksomhed forekom ikke, og den daglige kontortid var fastsat til to timer. Der var således megen tid til overs for det faste personale til beskæftigelse med egne studier.

Den nye tid banker på døren

Juleaftensdag i 1847 døde gehejmearkivar Magnusen, og kancellipræsident Poul Chr. Stemann fik gennemført, at den kgl.

historiograf og lektor ved Sorø akademi C. F. Wegener udnævntes til hans efterfølger. Wegener tiltrådte sit nye embede 1. juni 1848. Når Stemann foretrak Wegener, hang det sammen med, at han i Wegener havde en person, der med hele sit hjerte hang ved den gamle tid. Wegener var præstesøn og født i 1802. Han studerede efter faderens ønske teologi, men hans historiske interesser var større, og efter at han i 1826 var blevet knyttet som lærer til Sorø akademi, kunne han i vid udstrækning hellige sig sine historiske interesser. Til at begynde med interesserede han sig for den klassiske historie, men snart rettede han sine studier mod nordisk historie. Han skaffede sig omfattende kundskaber, viste tidlig interesse for at samle på bøger og blev, hvad man populært kalder, en meget lærd mand. Han havde en livlig fremstillingsform og udfoldede i sin Sorøtid et omfattende forfatterskab. Hans hovedværk fra denne tid er bogen om Anders Sørensen Vedel. Stor opmærksomhed vakte hans mindeskrift om Frederik VI og hans lille skrift med titlen: Liden Krønike om Kong Frederik og den danske bonde (1843). I 1847 udnævntes han til kgl. historiograf.

Da Wegener tiltrådte sit nye embede i sommeren 1848, havde den politiske omvæltning fundet sted. Enevælden var sunket i grus, og hans gamle velynder Stemann var trådt tilbage. Nye og yngre mænd trådte frem og var i fuld gang med at grundlægge et moderne konstitutionelt monarki. Centralforvaltningen omdannedes, og man indførte ministerialsystemet. De gamle kancellier og kollegier forsvandt, og der organiseredes lidt efter lidt 7 nye ministerier. Gehejmearkivet, som hidtil havde sorteret under danske kancelli, henlagdes under det nyoprettede ministerium for kirke- og undervisningsvæsen.

Wegeners nye chef var den dynamiske D. G. Monrad, som også interesserede sig for arkivvæsenets fremtid. Han ønskede at forbedre forskningens adgang til arkivet, og han ville bort fra tidligere tiders hemmelighedskræmmeri. Han forelagde et fuldstændigt program, som Wegener tog stilling til og i det væsentlige kunne godkende. Han var dog ret utilfreds med, at arkivet skulle sortere under kultusministeren. Helst så han arkivet un-

derlagt en kommende kgl. husminister eller premierministeren. Han kunne også tænke sig hofmarskallen som arkivets øverste tilsynsførende. Disse forslag blev dog afvist, og arkivet forblev under kultusministeren.

I efteråret 1848 afløstes Monrad som kultusminister af den kendte klassiske filolog J. N. Madvig, der optog Monrads reformforslag. I samarbejde med Wegener gennemførtes i de følgende år adskillige reformer. Personalets lønninger blev forhøjet, og der skabtes bevilling til endnu en fast medarbejder, som fik til opgave at være forstander for læsesalen. Endvidere fik man mulighed for at ansætte to såkaldte stipendiærer. Ansættelsen skulle gælde for 3 år, og man håbede ad denne vej at knytte forbindelse med unge videnskabsmænd med fremtidig ansættelse i arkivet for øje. Kontortiden udvidedes med to timer til 4 timer daglig, men læsestuen blev dog fortsat kun åben i to timer.

Fra centraladministrationens side stilledes krav om nye afleveringer til gehejmearkivet. Wegener foreslog og fik gennemført, at alle regeringsarkivalier indtil 1750 skulle afleveres. Årstallet var noget tilfældigt valgt, men man bøjede sig for gehejmearkivarens forslag. Denne var på den anden side aldeles utilbøjelig til at modtage yngre arkivalier, og han fastholdt dette synspunkt gennem hele sin funktionsperiode. Han havde ingen forstand på nyere forvaltningsarkivalier, hævdede han.

En betingelse for at kunne modtage arkivalier ældre end 1750 var imidlertid, at gehejmearkivet fik fuld rådighed over sin bygning. På dette tidspunkt rådede man faktisk kun over 1 $\frac{1}{3}$ hvælvning til arkivformål. Det lykkedes Wegener at få gennemført, at centraladministrationen rømmede de hvælvinger i gehejmearkivbygningen, som man hidtil havde disponeret over, og afleveringen af materiale ældre end 1750 blev sat i værk. Desværre fik man ved denne lejlighed ikke gennemført en systematisk opstilling. Afleveringerne opstilledes i den orden, hvori de indkom fra de forskellige gamle forvaltningsenheder, og i realiteten var man ude af stand til at orientere sig i materialet. Det viste sig også umuligt at modtage samtlige arkivalier ældre end

1750. Det gjaldt navnlig de omfattende arkivaliemasser, der var fremstået gennem rentekammerets virksomhed. I løbet af få år var samtlige arkivhvelvinger i gehejmearkivbygningen fyldt til bristepunktet.

Som led i reformplanerne indgik en vis ombygning af selve huset. Der blev skaffet mere lys ind på hovedtrappen, og der indrettedes i øverste arkivhvelving en ny og større læsestue. For gehejmearkivaren indrettedes et særligt arbejdsværelse i kvistetagen. Wegener foretrak imidlertid pladsen for enden af det store ovale arbejdsbord i læsestuen. Her sad han omgivet af sine nærmeste medarbejdere, medens der var reserveret plads for eventuelle besøgende ved den modsatte bordende.

Det var Wegeners opfattelse, at de senest modtagne arkivalier fra centraladministrationen skulle behandles på samme måde, som man fra gammel tid havde registreret de middelalderlige dokumenter: hvert enkelt dokument skulle have sin registraturseddel, og på denne skulle der gives et nøjagtigt referat af dokumentets indhold. Med stor flid og nøjagtighed arbejdede Wegener og hans medarbejdere med denne opgave i de 34 år, hvor Wegener var chef, og som resultat af deres forenede flid forelå 8–900.000 registreringskort, fordelt i 200 kapsler. Da efterfølgeren overtog dette materiale, gjorde han op og kom til det resultat, at det var lykkedes at få detailregistreret ca. 1°/₁₀ af gehejmearkivets daværende samlinger. Det havde været Wegeners hensigt, at de udarbejdede sedler skulle have dannet grundlag for mere sammenfattende registraturer, men med årene fortonede dette mål sig for ham, og han fortsatte kritikløst i de engang fastlagte baner. Der blev faktisk intet gjort for at tilvejebringe en oversigt over det meget nye materiale, man havde modtaget, og da opstillingen var ganske vilkårlig, var samlingerne i realiteten utilgængelige.

Endnu et område af Wegeners arkivgerning bør omtales, idet han her nåede mere frugtbare resultater. Både Monrad og Madvig havde ønsket, at gehejmearkivet skulle fortsætte det forrige århundredes tradition med hensyn til udgivelse af historisk vigtige kilder, og de stillede de fornødne bevillinger til rådighed.

Fra 1852 til 83 udarbejdede Wegener omhyggelige årsberetninger om arbejdet i arkivet, og til disse beretninger sluttede sig optryk af en lang række historiske aktstykker, f. eks. de gamle håndfæstninger, der sammen med rigsrådets arkiv i 1660 var blevet indlemmet i gehejmearkivet, og andre vigtige kilder til Danmarks historie. De 7 store kvartbind (Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv) står som et synligt vidnesbyrd om Wegeners utrættelige arbejde i gehejmearkivets tjeneste.

Selv om Wegeners embedstid faldt inden for de første 3 årtier af det nye danske folkestyre, forblev han selv en fuldtro repræsentant for den gamle enevælde. Det prægede hans daglige administration og den institution, han var sat til at lede. I 1850erne deltog han ganske vist i det offentlige liv, og han blev draget med ind i arbejdet til forsvar for Sønderjyllands gamle danskhed. Han bistod ligeledes med historiske undersøgelser i forbindelse med udarbejdelsen af den nye tronfølge og hvirvledes ind i en heftig offentlig debat om ordningen af de fremtidige arveforhold. Fra midten af 1850erne trak han sig imidlertid ud af enhver deltagelse i offentlige sager, helligede sig udelukkende arbejdet i arkivet, sit omfattende forfatterskab og sin vældige bogsamling.

Wegener udtalte ved en bestemt lejlighed, at han ikke ønskede at få ansvaret for moderne ministerialakter, og så længe han sad ved roret, var det umuligt at få gennemført en nyordning af centraladministrationens arkivproblemer. For hvert tiår, man fjernede sig fra ministerialsystemets gennemførelse, øgedes problemerne.

Forholdet var nemlig det, at man i den gamle tid havde haft særlige arkivkontorer for de forskellige kancellier og kollegier. Disse kontorer vedblev med at fungere, selv efter at kollegiestyret var blevet afløst af ministerialsystemet, og en fuldstændig omlægning af forretningerne havde fundet sted. Arkivkontorerne skulle herefter ikke alene administrere de gamle arkiver, men også de nye rækker af arkivalier, som opstod inden for de forskellige nye ministerialkontorer. Flere fremsynede højere embedsmænd var klare over, at man måtte nedlægge de gamle

arkivkontorer og aflevere den del af den ældre arkivaliemasse, der ikke behøvedes i den daglige administration, til en central arkivmyndighed, og tanken faldt ganske naturligt på gehejmearkivet, som havde modtaget arkivalier ældre end 1750. Gehejmearkivaren modsatte sig imidlertid denne aflevering, og der var da intet andet at gøre end at forsøge at nå frem til en midlertidig ordning af problemet. 19/2 1861 fik D. G. Monrad som indenrigsminister gennemført en lov, der muliggjorde oprettelsen af et nyt kontor under indenrigsministeriet, der fik navnet „Kongerigets arkiv“. Kontoret normeredes med en kontorchef og to fuldmægtige. Kontoret overtog administrationen af kancelliarkivet og de forenede kammerarkiver, hvilket vil sige, at alt arkivmateriale vedr. kongerigets indre civile forhold administreredes af dette kontor. Ved kgl. resolution af 5/2 1869 henlagdes kontoret fra indenrigsministeriet til kultusministeriet, hvilket medførte, at en og samme minister havde ansvaret for de to vigtigste arkivinstitutioner. Uden for denne ordning stod indtil videre udenrigsministeriet og de to militære ministerier. Fra de sidste foretoges dog ret betydelige afleveringer til gehejmearkivet, således afgav krigsministeriet alle arkivalier indtil 1802.

I henhold til Wienertraktaten af 1864 skulle der foregå betydelige arkivafleveringer til Preussen af materiale vedr. Sønderjylland og de to tyske hertugdømmer. Samtlige arkiver, inklusive gehejmearkivet, afgav i årene efter 1873 betydelige mængder af arkivalier. Der tilføjedes ved denne arkivaflevering dansk historieforskning smertelige tab, som dog delvis er blevet genoprettet ved en senere arkivoverenskomst med Tyskland (se neden for). En anden beklagelig følge af denne arkivudlevering var, at finanshovedkassen benyttede lejligheden til at kræve at få overladt den arkivhvelving i administrationsbygningen, som hidtil havde rummet tyske kancellis arkivalier, som nu var afleveret. Arkivvæsenet blev herved berøvet et værdifuldt magasin, og der var slået det første hul i den logiske adskillelse mellem arkiver og administrationskontorer, der i sin tid var lagt af Frederik IV.s generalbygmester ved opførelsen af „Den røde bygning“.

Afståelsen af arkivalier til Preussen medførte ikke blot en vis aflastning af de mange overfyldte arkivrum på Slotsholmen, men forenkledede i det hele taget de centrale arkivproblemer, og kultusminister C. C. Hall fandt tidspunktet inde til at forsøge gennemførelse af den attråede forening af den centrale arkivforvaltning. Når forsøget påny strandede, skyldtes det ikke blot gehejmearkivarens fanatiske modstand mod denne reform, men forslaget nød heller ikke støtte hos kontorchef Johan Grundtvig (1822–1907), der fra 1874 var leder af Kongerigets arkiv. Også Halls nærmeste efterfølgere som kultusministre var ude af stand til at gennemføre en nyordning.

Medens således den attråede arkivenhed lod vente på sig, skete der indenfor Kongerigets arkiv visse reformer, som havde fremtiden for sig. Det gælder navnlig den afdeling, som forvaltede de gamle rentekammerarkiver. I modsætning til, hvad tilfældet var inden for gehejmearkivet, havde man i det nyoprettede Kongerigets arkiv en klarere forståelse af de enkelte arkivfonds organiske sammenhæng og et mere realistisk syn på, hvorledes en arkivregistrering kunne gennemføres. Hvor dele af et arkiv var kommet i uorden eller fra hinanden, sørgede man for at tilvejebringe den oprindelige orden, og af de mange enkelte arkivfonds opbyggedes den større helhed. Man forstod endvidere, at arkivalier, der var opstået som følge af en bestemt institutions eller kontors virksomhed, burde holdes sammen og registreres som en helhed i bind og pakker. De nye ordningsprincipper førtes igennem over for rentekammerets sager, og i løbet af få år havde man tilvejebragt en sådan orden, at samlingerne blev tilgængelige og kunne udnyttes af forskningen. Det var Johan Grundtvig, der tog de første skridt i retning af anvendelsen af proveniensprincippet, og i den unge A. D. Jørgensen havde han en både lærevillig og begavet elev. Grundtvig nøjedes ikke blot med at åbne arkivet for forskning. Han forstod også selv at udnytte samlingerne, og fra 1871–78 udsendte han „Meddelelser fra Rentekammerarkivet“ i 5 bind.

I sommeren 1880 overtog Jacob Scavenius posten som kultusminister, og påny blev der gjort et forsøg på at gennemføre den

lønningslov, som var en forudsætning for skabelsen af den arkivalske enhed. På grund af den herskende spænding mellem ministeriet Estrup og folketinget, var det ikke muligt at få loven gennem rigsdagen. Scavenius besluttede derefter at handle administrativt, så langt dette nu var muligt. Efter at have fået den fornødne tilslutning fra samtlige ministerier med undtagelse af udenrigsministeriet, der fortsat hævdede, at man ønskede at bevare arkivalier fra en temmelig lang periode i ministeriet, skred Scavenius til handling. Hans forslag gik ud på, at samtlige arkiver fremgået af centraladministrationens virksomhed gennem tiderne skulle henlægges under gehejmearkivarens umiddelbare styrelse. Han skulle have bemyndigelse til at fordele arkivalierne mellem gehejmearkivet og Kongerigets arkiv, men de to institutioner måtte indtil videre opretholdes med de embedsmænd, som nu engang var normeret. Efter ministerens forslag skulle gehejmearkivet administrere arkivalier ældre end 1660 samt alt vedrørende kongehuset, udenrigsstyrelsen, forsvarsvæsenet samt arkivalier vedr. afståede landsdele. Kongerigets arkiv skulle forvalte arkivalier fra samtlige civile styrelser oprettet efter 1660 med undtagelse af udenrigsstyrelsen. En forudsætning for, at denne ordning kunne udføres i praksis, var imidlertid, at Wegener indgav sin afskedsbegæring. Wegener var i 1882 fyldt 80 år og søgte nu afsked med årets udgang. Den største hindring for reformens gennemførelse var hermed fjernet, og ved kgl. resolution af 22/12 1882 gennemførtes den ordning, som havde været under debat lige siden 1848–49. Til Wegeners efterfølger som gehejmearkivar og som den første leder af det samlede danske arkivvæsen indstillede Scavenius den 42-årige fuldmægtig i Kongerigets arkiv A. D. Jørgensen.

Nyordningen føres ud i livet

A. D. Jørgensen var født i Gråsten i 1840 og havde gået i skole i Flensborg. Han forlod denne skole med en realeksamen og tog til København for at drive frie studier. Senere vendte han tilbage til Flensborg for at overtage en lærergerning ved sin gamle

skole. Kort tid efter kom krigen i 1864, og da han ikke ønskede at gå i preussisk tjeneste, brød han op fra Flensborg og bosatte sig i København. I de følgende år ernærede han sig som privatlærer og fortsatte sine studier uden nogen sinde at tage en afsluttende eksamen. Hans interesser var vidtspændende, men Nordens og specielt Sønderjyllands historie blev hans foretrukne studieobjekter. Han følte det som et personligt kald at udrede årsagerne til, at Sønderjylland var gået tabt. I 1869 fik han tilbudt en assistentstilling i Kongerigets arkiv. Hans kendskab til arkivvæsen var på det tidspunkt ringe, men med interesse kastede han sig over de praktiske arkivopgaver, der blev ham betroet. I 1874 avancerede han til fuldmægtig, og under Johan Grundtvigs vejledning arbejdede han især med rentekammerets arkiver. Samtidig fortsatte han sin videnskabelige udvikling. Han offentliggjorde en række mindre afhandlinger hovedsagelig med emner fra middelalderen. Fra 1874–78 udsendte han sit første større arbejde under titlen: Den nordiske kirkes grundlæggelse og første udvikling. Samtidig arbejdede han med den store Sønderjyllands historie. Den blev aldrig skrevet, men væsentlige forarbejder til den indgik i „Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie“, som udsendtes i 1882, og som siden er optrykt i adskillige oplag. Bogen sælges endnu idag. Med disse værker havde han placeret sig som en både original, selvstændig og åndfuld historiker. Med udnævnelsen til gehejmearkivar fik han lejlighed til at vise, at han også var en praktisk og vidtskuende administrator.

A. D. Jørgensen er grundlæggeren af det moderne danske arkivvæsen, og i de 15 år, som blev ham beskåret som arkivchef, blev der lagt et solidt grundlag, som de efterfølgende generationer kunne bygge videre på.

Ved nyordningen af 1882 var samtlige fra centraladministrationen afleverede arkivalier blevet henlagt under gehjemearkivarens umiddelbare bestyrelse, og han havde samtidig overtaget de lokaler, hvori arkivalierne på det tidspunkt befandt sig, d. v. s. gehejmearkivbygningen, de endnu resterende arkivhvelvinger i Den røde bygning, Chr. IV.s hvælving i Provianthuset

sant arkivmagasinerne i Provianshusets etager. Ved den aflevering af arkivalier ældre end 1750, der havde fundet sted i forgængerens embedsperiode, var adskillige arkivalske sammenhænge blevet sønderrevet, og de modtagne arkivalier opstillet uden indre forbindelse. Det første fornødne var derfor en omgruppering af det meste af arkivaliebestanden, således at det, der hørte sammen, også blev opstillet i forlængelse af hinanden. Dette arbejde tog et par år, men blev gennemført med stor præcision og omhu. Da omflytningen var tilendebragt, havde man opnået langt bedre muligheder for en praktisk udnyttelse af samlingerne, hvad enten det var forskningen eller administrationen, som havde brug for oplysninger.

Man kunne herefter gå i gang med næste fase, nemlig en detailregistrering af større eller mindre enheder. I første omgang koncentrerede man sig om danske kancelli og rentekammerets vidtløftige samlinger. I modsætning til sin forgænger ønskede A. D. Jørgensen, at en så bred offentlighed som mulig skulle få kendskab til disse registraturer. Han besluttede derfor at udsende dem i trykken, og allerede i 1886 forelå 1. bind af den nu meget lange række af „Vejledende arkivregistraturer“. Det drejede sig om danske kancelli 1513–1848, udarbejdet af dr. jur. V. A. Secher. I 1892 kom en ny publikation i rækken omfattende rentekammeret, generaltoldkammeret og kommercekollegiet 1660–1848, udarbejdet af J. Bloch. Til disse store trykte registraturværker slutter sig naturligt A. D. Jørgensens egen bog om De danske rigsarkivers historie indtil 1882, der udkom i 1884, og G. N. Kringelbachs bog om Den civile centraladministrations embedsetat 1660–1848, der udsendtes i 1889. Med disse bøger havde historieforskningen fået en række hjælpemidler i hænde, som lettede adgangen til udnyttelsen af arkivernes samlinger. Følgerne heraf kan tydeligt aflæses i de historiske arbejder, som nu myldrede frem med emner fra tiden 1660–1848.

Det var A. D. Jørgensens opfattelse, at arkivets personale ikke blot havde til opgave at ordne og registrere arkiver samt publicere arkivregistraturer og andre hjælpemidler til samlin-

gernes udnyttelse. Personalets ekspertice burde også udnyttes ved udgivelsen af vigtigt historisk kildemateriale. Fra 1884 kom arkivet til at råde over en forøget trykkebevilling, og denne blev anvendt netop til kildepublikationer. Det skyldtes således hans initiativ, at man i 1885 kunne påbegynde udsendelsen af „Kancelliets brevbøger 1551–1660“, en publikation som stadig må karakteriseres som den mest centrale inden for den lange række af aktudgaver, som rigsarkivet har taget initiativet til. Da A. D. Jørgensen satte dette arbejde i gang, regnede han med, at udgaven indtil 1660 ville omfatte 22 bind. Det har siden vist sig, at han undervurderede materialets omfang. Når dette arbejde blev taget op, skyldtes det i første række den centrale placering af kancelliets brevbøger i det bevarede arkivmateriale fra denne periode. Man regnede imidlertid også med, at en trykt udgave af registre af de afsendte kancelliskrivelser i høj grad ville lette forskningens udnyttelse af dette betydningsfulde materiale og desuden hindre, at materialet blev ødelagt ved en ustandselig gennembladning. Udsendelsen af de to første bind betroedes C. F. Bricka.

Også andre kildepublikationer så dagens lys i denne periode. I 1886 udsendtes en samling aktstykker vedr. Kongeloven af 1665 og dens forhistorie, og da man i 1888 fejrede 100 årsdagen for stavnsbåndets ophævelse, bidrog arkivet med publikationen: Regeringsskiftet 1784. Fremstillinger og aktstykker til minde om den regering, som løste bondens stavnsbånd.

For at muliggøre en interesseret offentlighed i at følge arkivvæsenets udvikling i detaljer grundlagde A. D. Jørgensen en periodisk publikation, som han gav titlen: Meddelelser fra det kgl. gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets arkiv, efter 1889 omdøbt til Meddelelser om rigsarkivet. Publikationen må ses som en fortsættelse af tidligere udgivne meddelelser fra gehejmearkivet. Til at begynde med udkom publikationen hvert 3. år, senere hvert 5. år.

Det var således en meget omfattende publikationsvirksomhed, der blev sat i gang i disse år mellem 1883 og 89. Også i publikationernes ydre foregik der visse ændringer. Man gik over til

et mere moderne format (stort oktav), og man udsendte de forskellige publikationer enkeltvis. Som vignet på samtlige publikationer valgtes en gengivelse af det smukke danske kongevåben, som anvendtes i de år, da rigets gamle arkivalier samledes i København. Denne vignet benyttes stadigvæk, nu også på rigsarkivets brevpapir.

En anden vigtig sag, som den nye gehejmearkivar måtte bringe i orden, var lokaleforholdene. Hvad man først og fremmest trængte til var en ny læsesal. Det besluttedes nu at indrette denne i den store arkivhvælving på 1. sal i gehejmearkivbygningen (den nuværende 2. afdelings store kontor). Rummet var opdelt i 3 hvælvingsfag, båret af 4 svære piller. Det nærmeste fag ved gehejmearkivtrappen blev adskilt og inddelt i 3 rum: en vestibule i midten, en garderobe mod syd og et kontor mod nord (mod slottet). Resten af hvælvingen inddroges til læsesal. Der faldt godt med lys ind fra begge langsider, og opvarmningen fandt sted fra en ovn, der var anbragt nedenunder i stueetagens tjenestebolig. Der opstilledes i læsesalen fire lange borde, og på endevæggen ind mod biblioteksbygningen anbragtes håndbibliotek og på den modsatte endevæg seglsamlingen og det håndskrevne diplomatarium. I oktober 1884 åbnedes den nye læsesal for publikum. Efter datidens forhold og i sammenligning med tilsvarende indretninger i de andre nordiske lande var den nye læsesal en seværdighed.

Den nye læsesals indretning medførte, at man måtte flytte en række af de gamle arkivskabe op i hvælvingen oven over på 2. sal. De stabledes oven på hinanden tre og tre, således som det endnu er tilfældet. I den tidligere læsestue, der var indrettet i denne hvælvings sydlige del, fik gehejmearkivaren sit arbejdsværelse. Her opstilledes ligeledes en del af de gamle arkivskabe til opbevaring af de utilgængelige dele af kongehusets arkiv. Samtidig fik man rationaliseret kontorforholdene for Kongerigets arkiv. Dette havde tidligere disponeret over to lokaler i kancellibygningen, men anbragt forskellige steder i bygningen. Ved bytte fik man dem indrettet side om side og nær indgangen til arkivmagasinerne i Proviandhuset.

3. okt. 1884 udbrød en ny brand på Christiansborg Slot, og hurtigt stod hele sydfløjen i lys lue. På et vist tidspunkt var der fare for, at ilden skulle forplante sig gennem løngangen over til gehejmearkivbygningen. A. D. Jørgensen fandt det nødvendigt i tide at skride til en evakuering fra de arkivhvælvinger, som var mest udsatte, og ved hjælp af udkommanderet mandskab fra flåden evakueredes betydelige arkivaliemængder dels til Christian IV.s hvælvning dels til Tøjhuset. På grund af en indtrådt vinddrejning drev faren over, og man kunne nøjes med de engang foretagne evakueringer. I løbet af nogle uger kunne det evakuerede materiale atter bringes på plads, men der forestod betydelige og tidrøvende ordningsarbejder.

Slotsbranden medførte, at gehejmearkivaren var i stand til at opnå visse bevillinger til hårdt tiltrængte brandsikkerhedsforanstaltninger i gehejmearkivbygningen. Det var ved denne lejlighed, at man fik udskiftet den gamle meget brandfarlige hovedtrappe, der gik fra stueetagen og lige op til loftet. Den nye trappe opførtes i granit, og den afsluttedes foroven af en muret hvælvning. Samtidig indsattes branddøre mellem gehejmearkivbygningen og løngangen over til slottet, og man udskiftede de gamle trævinduesrammer med jernrammer, samtidig med at man monterede jernskodder for vinduerne.

Indretningen af den nye læsesal samt brandsikringen af gehejmearkivbygningen var de væsentligste resultater, som A. D. Jørgensen opnåede på det bygningsmæssige område. Hans bestræbelser for at vinde tilslutning til en udvidelse af magasinpladsen nød derimod ikke fremme.

Netop i disse år fandt der ret store afleveringer sted, og det blev sværere og sværere at skaffe plads i de allerede stærkt pakkede og temmelig mørke magasinrum. Ved flere lejligheder tog A. D. Jørgensen til orde for en udvidelse af arkivets magasiner. Han tænkte sig således muligheden af, at arkivet kunne overtage det kgl. biblioteks bygning, der jo lå direkte op til gehejmearkivbygningen. Skete dette, måtte man imidlertid være klar over, at bygningen ikke ville give arkivet megen magasinplads. A. D. Jørgensen gik nemlig ud fra som givet, at man ville bevare den

historiske bogsal på 1. etage intakt. Overtog arkivet biblioteksbygningen, kunne man i denne sal anbringe de gamle historiske arkivskabe på de pladser i bogsalen, hvor bogskabene tidligere havde været opstillet. På gulvet kunne opstilles montrer med udvalg af kendte historiske dokumenter. Skulle denne plan realiseres, måtte den brandfarlige etage over bogsalen samt det gamle tag fjernes, og dette ville betyde, at arkivet kun kunne regne med ny magasinplads i stueetagen. Det var derfor A. D. Jørgensens mening, at det ville være nødvendigt at overdrage hele Proviaanthuset til arkivet til magasin. Det var i 1887, at A. D. Jørgensen skitserede denne samlede plan for en udvidelse af arkivet. Han gentog så sent som i 1897 sit forslag, men arkivets ønsker om pladsudvidelse måtte stadig træde tilbage for andre institutioners tilsvarende ønsker.

Et par andre vigtige spørgsmål fandt derimod deres afgørelse i denne periode. På initiativ af gehejmearkivaren nedsattes en kommission med det formål at få udarbejdet nye bestemmelser om anvendelsen af papir i statens tjeneste. 26/5 1888 udfærdigedes et papirreglement, hvis gavnlige virkninger hurtigt kunne iagttages. Det skyldtes ligeledes gehejmearkivarens initiativ, at spørgsmålet om tilbagelevering af en række arkivalier, der i en foregående periode var blevet indlemmet i det kgl. biblioteks håndskriftsamlinger, blev rejst og ført til en for arkivet tilfredsstillende løsning. En række breve fra kongelige og adelige personer fandt påny deres naturlige arkivalske plads.

Et spørgsmål af vidtrækkende betydning for dansk arkivvæsen, som fandt sin afgørelse i denne periode, var oprettelsen af provinsarkiver.

På Johan Grundtvigs initiativ havde Kongerigets arkiv i årene 1880–82 ladet foretage undersøgelser af de lokale arkivers indhold og opbevaringsforhold. Undersøgelsen viste, at meget var bevaret, men at opbevaringsforholdene mange steder var under al kritik. I 1883 foretoges en tilsvarende undersøgelse af københavnske institutioners arkiver, og tilstanden var ikke meget bedre her. Med justits- og indenrigsministeriets tilladelse foretog man i de følgende år en indsamling af en del af det

bevarede protokolmateriale. Man modtog på denne måde de bevarede landstingsprotokoller, samtlige tingbøger ældre end 1683, skifteprotokoller fra retsbetjentembeder, godserne, amter og provster samt skøde- og panteprotokoller, rådstueprotokoller m. m. I 1885 havde man modtaget ikke mindre end 10.000 numre. Det viste sig meget vanskeligt at få et fuldt overblik over materialet, og man måtte konstatere, at dets ydre tilstand ofte var yderst miserabel.

Ved en skriv. af 11. febr. 1888 rejste A. D. Jørgensen derfor over for ministeriet kravet om oprettelse af centralarkiver for det lokale arkivmateriale, samtidig med at han stillede forslag om en ny lønningslov for det samlede arkivpersonale. Kultusminister Scavenius og departementschef A. F. Asmussen besluttede at søge den nødvendige lov gennemført, og et udkast blev forelagt rigsdagen i efteråret 1888.

Forslaget tog sigte på oprettelsen af et rigsarkiv omfattende et hovedarkiv i København samt 3 såkaldte stiftsarkiver. I spidsen for rigsarkivet skulle stilles en rigsarkivar, der skulle være leder af det samlede arkivvæsen. Desuden foresloges normering af to arkivarstillinger i hovedarkivet samt 7 arkivsekretærer, hvoraf de tre var udset til hver at lede sit stiftsarkiv. I lønningsmæssig henseende stilledes disse arkivtjenestemænd på linie med centraladministrationens embedsmænd, således at rigsarkivaren fik departementschefsløn, arkivarerne kontorchefsløn og arkivsekretærene fuldmægtigløn.

Det lykkedes minister Scavenius at føre loven gennem rigsdagen, selv om forholdet mellem regeringen Estrup og folkettinget endnu på dette tidspunkt var meget anspændt. Forskellige synspunkter blev fremført både i folke- og landsting, men i det væsentlige godkendtes forslaget. Dog ville man ikke give tilslutning til de foreslåede lønninger, som man anså for for høje.

Arkivloven af 1889 og årene derefter

Loven af 30. marts 1889 om oprettelsen af et rigsarkiv var kronen på A. D. Jørgensens mangeårige arbejde med nyordningen

af det danske arkivvæsen. Samtlige arkiver, både de centrale og de lokale, der var fremgået af de forskellige statsinstitutioners virksomhed gennem tiderne, var nu samlet under rigsarkivarens ledelse. En organisk enhed var skabt. Afleveringerne fra de centrale myndigheder indgik i hovedarkivet eller rigsarkivet, som dets almindelige navn hurtigt blev. De lokale statsmyndigheders arkivalier skulle samles i 3 provinsarkiver, der hver fik sit bestemte geografiske område.

Ved kgl. resolution af 31/3 1889 deltes hovedarkivet i to afdelinger, idet 1. afdeling overtog de samlinger, der tidligere havde hørt under gehejmearkivet, medens 2. afdeling administrerede de nyere administrative arkiver. Gehejmearkivet havde tidligere haft følgende personale: gehejmearkivaren og 2 arkivsekretærer, hvoraf den ene førte titlen registrator. I kongerigets arkiv havde der været en kontorchef og to fuldmægtige. De nye afdelinger fik nu som ledere hver en arkivar, og der normeredes yderligere to arkivsekretærer i hver afdeling. Hertil kom et antal assistenter. For rigsarkivet betød arkivloven derfor ikke blot lønforhøjelse for personalet, men også udvidelse af det overordnede personale.

Den vigtigste nyskabelse ved arkivloven var dog oprettelsen af de 3 provinsarkiver. A. D. Jørgensen gik straks i gang med at få gennemført denne del af den nye lov, og de følgende år var han stærkt optaget af dette spørgsmål. Han havde tidligere besøgt forskellige tyske arkiver for at søge kendskab til indretning af provinsarkiver. I sommeren 1889 foretog han en rejse til Norge, der som det første af de nordiske lande havde fået indrettet lokalarkiver. I løbet af ganske få år lykkedes det A. D. Jørgensen at opnå de fornødne bevillinger til opførelsen af selvstændige bygninger for de 3 provinsarkiver i Viborg, København og Odense, og i 1894 var alle institutioner i virksomhed, og de nærmere bestemmelser om deres forhold til de lokale myndigheder og til den lokalhistoriske forskning fastlagt. Se nærmere herom s. 90 ff.

I nært og venskabeligt samarbejde med C. F. Bricka, (1845–1903) der betroedes ledelsen af 1. afdeling, og G. N. Kringel-

bach (1839–1912), der havde overtaget 2. afdeling, arbejdede A. D. Jørgensen interesseret og aktivt videre med de opgaver, som var sat i gang i den foregående periode. Omfattende registreringsarbejder blev gennemført inden for vidt forskellige arkivfunds, og grundlaget blev lagt for nye trykte arkivregistraturer. Der udkom dog ikke flere bind i denne nyttige serie i A. D. Jørgensens tid. Derimod udkom en fortsættelse af bogen om den civile centraladministration dækkende perioden 1848–93, udarbejdet af Kringelbach i 1894 og en embedsetat over stiftamtmand og amtmænd i Danmark og Island indtil 1848 i 1895. Til igangværende og nye kildeudgaver lykkedes det A. D. Jørgensen at få tilvejebragt de fornødne bevillinger. Medens de to første bind af Kancelliets brevbøger var blevet udført som tjenstligt arbejde, lykkedes det nu at få en særbevilling, således at arbejdet kunne udføres af en af rigsarkivets videnskabelige stab uden for tjenestetiden. I den unge assistent L. Laursen fandt han manden, der kunne påtage sig denne opgave, og inden århundredskiftet var der udkommet endnu 3 bind af denne nyttige kildeudgave. A. D. Jørgensen syslede stadig med nye planer om kildeudgaver. I 1892 udkom 1. bind af „Kronens skøder på afhændet og erhvervet jordegods i Danmark 1535–1648“, og i 1895 påbegyndtes udsendelse af „Sønderjydske skatte- og jordebøger fra reformationstiden“, der afsluttedes i 1899. Han opnåede endvidere at se 1. bind af „Fonden ad usus publicos 1765–1800“, der udkom i 1897 og indeholder et værdifuldt materiale til belysning af dansk videnskab og kunst. Han arbejdede endvidere med forarbejderne til en udgave af Struensees kabinetsordrer, men denne så først dagens lys langt senere.

5. okt. 1897 døde A. D. Jørgensen, kun 57 år gammel, og som rigsarkivar udpegedes C. F. Bricka. Efter at have afsluttet sine historiske studier ved Københavns universitet, knyttedes Bricka i 1870 til det kgl. bibliotek, og det var herfra, at A. D. Jørgensen i 1883 hentede ham til tjeneste i gehejmearkivet. Bricka var en lærd mand med omfattende historisk viden, navnlig inden for personalhistorien. Hans kendskab til den eksisterende historiske litteratur var imponerende, og han foretrak at udmønte sin vi-

den i dybtgående specialafhandlinger. Han var desuden virksom som udgiver, og havde sammen med I. A. Fridericia i 1878 påbegyndt den store udgave af Chr. IV.s breve. Brickas navn er dog i første række knyttet til redaktionen af „Dansk biografisk leksikon“, hvis 1. bind udkom i 1885. Han nåede inden sin død at få publiceret de første 16 bind.

Som arkivtjenestemand fik han udelukkende med de ældre arkivfonds at gøre. Han viste sig som en fortrinlig vejleder på læsesalen, og med stor omhu besvarede han ligeledes de mange spørgsmål, som forskere i ind- og udland forelagde rigsarkivet. Fra 1889–97 var han leder af rigsarkivets 1. afdeling.

Med Brickas overtagelse af rigsarkivarposten i 1897 indtraf nogle stille år i dansk arkivvæsen. Det var ikke uden betænkelighed, at Bricka havde søgt chefstillingen, og som leder betrådte han ikke nye veje. Han var den stille og lærde historiker, hvis ideal var det 18. århundredes polyhistor. Han havde altid set op til A. D. Jørgensen, og han var ikke meget tilbøjelig til at afvige fra den kurs, hans dynamiske forgænger engang havde udstukket. Det viste sig f. eks. ved de ordningsarbejder, der videreførtes i hans tid, navnlig inden for tyske kancellis arkiv og kongehusets nyere sager. Hans kendskab til arkivets samlinger var begrænset til de ældre arkivfonds. De særlige problemer, der knyttede sig til de moderne administrationsarkiver, havde han intet kendskab til, og heller ikke de lokale arkivers forhold interesserede ham i synderlig grad.

Arkivets litterære virksomhed havde naturligvis hans interesse, og som rigsarkivar udsendte han i 1901 en af ham selv besørget udgave af „Indberetninger fra Charles de Dançay til det franske hof om forholdene i Norden 1567–73“. I hans funktionsperiode udkom bind 3 i serien af „Vejledende arkivregistraturer“ omfattende finansarkiverne 1660–1848 og generalpostdirektionens arkiv 1711–1848, besørget af J. Bloch. I rækken af embedsetater udkom i 1899 „Civile direktioner og kommissioner samt andre overordnede myndigheder under enevælden“, forfattet af Kringelbach. Af Kancelliets brevbøger udkom ligeledes nye bind.

En vigtig sags løsning kan imidlertid direkte føres tilbage til Bricka, nemlig tilvejebringelsen af den kgl. resolution af 22/7 1902 om kassationer. At det var Bricka, der gennemførte denne sag, kan i nogen grad forklares ved hans almindelige konservative grundsyn.

Igennem en længere periode havde den sædvane slået rod, at man forelagde gehejmearkivaren eventuelle ønsker om kassation, men det var ministerierne selv, der traf den endelige beslutning. Da man i rigsarkivet havde fået det indtryk, at der foregik kassationer, uden at man blev spurgt, anmodede Bricka i 1899 kultusministeriet om at få tilvejebragt en fastere ordning, og at få det nedfældet i en kgl. resolution, som de interesserede ministerier kunne blive enige om. Resultatet blev den kgl. resolution af 22/7 1902, som stadig gælder, og som giver rigsarkivaren den besluttende myndighed i alle kassationsanliggender. Resolutionen fastslår, at kassationer herefter kun må finde sted, efter at der er erhvervet samtykke af rigsarkivaren, men hvem der i dette øjemed skal forhandles af de vedkommende styrelser. Når kassationer af visse saggrupper er godkendt, kan sager af samme slags kasseres i fremtiden, men ikke analoge sager. I tilfælde af uenighed mellem rigsarkivaren og den styrelse, som har foreslået kassation, skal spørgsmålet forelægges kultusministeriet til endelig afgørelse. Et sådant tilfælde er vist aldrig indtrådt, og i realiteten er det rigsarkivaren, der har den endelige og besluttende myndighed.

Den Secherske reformperiode

I 1903 døde C. F. Bricka, og som hans efterfølger udpegedes daværende herredsfoged på Lolland, dr. jur. V. A. Secher (1851–1918).

Dr. Secher havde i sin ungdom vaklet mellem det historiske og juridiske studium, men foretrak det sidste og tog juridisk embedseksamen i 1876. Han foretog forskellige udenlandsrejser og opholdt sig i længere tid hos Konrad Maurer i München.

Hans hu stod oprindelig til en universitetsgerning, og på opfordring af det juridiske fakultet tilrettelagde han en ny udgave af Chr. V.s danske lov, ligesom han senere sammen med C. Støchel udgav det fortjenstfulde arbejde: Forarbejder til Chr. V.s danske lov. Hans interesse for ældre dansk retspleje var vakt, og han udgav forskellige store samlinger af ældre lovgivning og rettertingsdomme. I 1885 erhvervede han den juridiske doktorgrad på et retshistorisk emne.

Allerede inden sin embedseksamen var han blevet knyttet som medarbejder til Kongerigets arkiv og udnævntes i 1882 til assistent. Ved nyordningen af 1883 overførtes han til gehejmearkivet og fik af A. D. Jørgensen betroet den betydningsfulde opgave at udarbejde en vejledende arkivregistratur over danske kancellis arkiv. I 1892 udnævntes han til provinsarkivar i København, og med stor kyndighed og iver gik han i gang med de mange nye opgaver, som oprettelsen af provinsarkiverne rejste. Det blev også ham, der foretog den praktiske uddannelse af de fleste af de arkivfolk, som i den følgende generation skulle videreudvikle provinsarkiverne. Forholdet mellem A. D. Jørgensen og V. A. Secher havde i mange år været harmonisk og tillidsfuldt, men i A. D. Jørgensens sidste embedsår indtraf en ændring heri, og modsætningerne, der både grundede sig på saglige og personlige uoverensstemmelser, udviklede sig så stærkt, at A. D. Jørgensen satte sin stilling ind på, at Secher skulle forlade posten som provinsarkivar. Fra 1897–1903 virkede han derefter som herredsfoged på Lolland.

Med overtagelse af rigsarkivarposten fik dansk arkivvæsen påny en chef, der forbandt myndighed med et intimt kendskab til de mange praktiske arkivproblemer og til selve samlingernes indhold. Secher vidste ganske nøje, hvad han ville, og med en sjælden ihærdighed og energi kastede han sig over problemerne. Han sparede ikke sig selv og fordybede sig ofte i de mindste detaljer. Han stillede betydelige krav til sine medarbejdere, men da han af natur var både selvrådig og barsk, er hans funktionsperiode karakteriseret ved adskillige personlige konflikter, der medførte enten afsked for de pågældende, eller at de frivil-

ligt forlod arkivtjenesten. En enkelt vendte tilbage, da stormen havde lagt sig, og Secher ikke længere var rigsarkivar.

I det interne arkivarbejde står Secher som den energiske og konsekvente forkæmper for gennemførelsen af proveniensprincippet. Han nøjedes ikke blot med at docere, men han udarbejdede detaillerede regler for, hvorledes registratursedler skulle udfærdiges og arkiver ordnes. Med nidkærhed overvågede han, at de givne påbud blev fulgt, og der kom både orden og plan over registreringsarbejdet. Hans overdrevne interesse for den mindste detalje og hans meget nærgående kritik af medarbejdernes arbejdsindsats giver vel forklaringen på, at der i hans relativt lange funktionsperiode som chef ikke udkom et eneste bind „Vejledende arkivregistraturer“.

Secher lagde desuden megen vægt på, at personalet fik alsidigt og direkte kendskab til det samlede arkivmateriale. Medens det hidtil havde været således, at en medarbejder forblev i den afdeling af arkivet, hvortil han først var blevet knyttet, sørgede Secher for, at de yngre arkivtjenestemænd skiftevis gjorde tjeneste på rigsarkivets 2 afdelinger, og han foretog ligeledes flytninger mellem rigsarkivet og landsarkiverne. Han skabte herved en tradition, som er blevet fulgt lige siden. Han overvågede også personligt, at de unge medarbejdere fik de nødvendige arkivteoretiske kundskaber, herunder kendskab til skiftende tiders skrift, og adskillige arkivtjenestemænd bevarede til deres dages ende mindet om deres skælvende fremmøde for den strenge chef, når den afgørende palæografiske prøve skulle aflægges.

Secher er den første danske arkivchef, som konsekvent lagde vægt på opretholdelse af internationale forbindelser. A. D. Jørgensen havde i sin tid foretaget enkelte rejser til Tyskland og Norge, og han havde gennem en længere årrække en omfattende brevveksling med den norske rigsarkivar M. Birkeland. Secher etablerede kontakt med arkivcheferne i alle de nordiske lande, inklusive Finland. I to omgange ledsagede norske rigsarkivarer Secher på hans inspektionsrejser til de danske provinsarkiver, og i 1911 besøgte Secher, ledsaget af flere af sine medarbejdere,

Stockholm for på stedet at sætte sig ind i de svenske ordningsprincipper. Secher havde endvidere nære kontakter med tyske kolleger, hvilket muligvis hænger sammen med, at hans moder var tyskfødt, og han i sin ungdom havde opholdt sig længe ved tyske universiteter. Han var til stede ved adskillige tyske arkivarmøder og deltog aktivt i debatterne.

I 1903 havde arkivvæsenets assistenter opnået en vis lønforbedring, idet man indførte regelmæssige alderstillæg. I 1907 og 1914 gennemførtes nye lønningslove for arkivpersonalet, der navnlig kom det underordnede personale til gode. På Sechers forslag gennemførtes i 1907 betegnelsen landsarkiv og landsarkivar til erstatning for provinsarkiver og provinsarkivarer. Et forsøg fra Secher på samtidig at få hovedarkivet omdøbt til rigsarkivet strandede. Ved lønningsloven af 1914 ordnedes lønningsforholdene ved statens arkiver, biblioteker og museer under ét. Det var ikke til fordel for de overordnede stillinger ved arkivvæsenet. Her blev lønningerne sat ned, medens de underordnede fik bedre lønningsforhold. Samtidig ophævedes de gamle betegnelser: arkivsekretær og assistent og afløstes af titlen underarkivar.

På det litterære område fortsatte Secher i det engang lagte spor. Der udkom i hans embedsperiode nye bind af „Kancelliets brevbøger“, „Kronens skøder“ og et enkelt bind „Meddelelser om rigsarkivet“ omfattende årene 1901–05. Secher havde tanker om at ændre disse meddelelsers karakter, idet han ønskede, at der i tilknytning til arbejdsberetningen skulle offentliggøres et større eller mindre antal selvstændige afhandlinger om arkivalske emner. Det blev i Sechers tid kun til et enkelt bind, der udkom under titlen: Meddelelser fra det danske rigsarkiv. På Sechers initiativ genoptoges den gamle plan om en udgave af Struensees kabinetsordrer. Planen blev noget udvidet, men først efter Sechers afgang udkom det første bind under titlen: Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768–72 (1916). Med udsendelsen af 3. bind i 1923 var denne udgave, der besørgedes i trykken af arkivar Holger Hansen (1864–1938), afsluttet. I Sechers tid ar-

bejdedes der endvidere på en kildepublikation om kommissionerne i rådstuen på Københavns slot 1690–1704, men dette værk har ikke set dagens lys.

Sechers største indsats i dansk arkivvæsen var imidlertid gennemførelsen af byggesagen. Som påvist foran rejstes sagen allerede i 1880'erne, men hverken A. D. Jørgensen eller Bricka havde haft mulighed for at gennemføre den. Straks efter sin tiltræden tog Secher sagen op. De ydre betingelser for sagens gennemførelse var nu også betydeligt bedre end tidligere. I løbet af et par år ville det kgl. bibliotek forlade sin gamle bygning for at tage sit nye hus i besiddelse, og der skulle da tages beslutning om anvendelsen af det gamle hus. Med energi og stædighed forfægtede rigsarkivaren arkivvæsenets interesser i den offentlige debat, der opstod, da biblioteket var rykket ud, og det lykkedes ham at opnå et resultat, som arkivvæsenet kunne være tjent med. For at være så vel udrustet som muligt ved den nærmere planlægning af det nye arkivhus foretog Secher på sine rejser til Tyskland besøg i adskillige arkivinstitutioner, og han hjembragte fra disse rejser praktiske og originale ideer.

Sechers mål med nybygningen var at skaffe rigsarkivet bedre kontorforhold og praktiske arkivmagasiner. Man måtte bort fra de gammeldags hvælvinger med de høje reoler, hvis øverste hylder man vanskeligt kunne nå, og der måtte efter hans opfattelse lys og luft ind i magasinerne. Hans forslag gik ud på, at arkivvæsenet skulle overtage den gamle biblioteksbygning, der lå som umiddelbar nabo til gehejmearkivbygningen. Biblioteksbygningen skulle helt ombygges samt brandsikres, og Secher mente, at man måtte fjerne den gamle historiske bibliotekssal. Han ønskede endvidere en særlig magasinbygning parallelt med Provianthuset på geværfabrikens og rustmesterbygningens plads. Denne nye bygning kunne ved en forbindelsesbygning forenes med hovedbygningen. Til gengæld kunne arkivvæsenet rømme alle hvælvinger i Kancellibygnings stueetage samt Chr. IV.s hvælving i Provianthuset og andre arkivmagasiner i denne bygning.

Under den videre debat fremførtes forskellige ønsker om en

hel eller delvis nedbrydning af den gamle biblioteksbygning. Under indtryk heraf foreslog Secher, at man indskrænkede sig til en gennembrydning af det gamle hus, og at man dels på Tøjhusmuseets dels på geværfabrikens grund opførte de fornødne bygninger til rigsarkivet, således at de to fløje forenedes med en forbindelsesbygning mod syd. Det var den såkaldte pavillonplan. I det store og hele var det denne plan, som regeringen omsider forelagde for rigsdagen. Under sagens behandling her, foretoges der dog betydelige ændringer, og efter megen politisk strid udformedes omsider loven af 27/5 1908 om opførelse og omdannelse af bygninger for rigsarkivet m. m. Loven fastsatte, at rigsarkivet skulle overtage biblioteksbygningen og den tilsluttede Harsdorffske bygning. Der skulle foreløbig ikke ske noget med denne bygning, men biblioteksbygningen skulle helt ombygges til rigsarkivets formål. Endvidere skulle der påsættes en ny etage på gehejmearkivbygningen, således at tagetagen kom i flugt med biblioteksbygningens tagetage. Endelig skulle der indrettes magasinetager i den nordlige ende af Provianthuset. En forudsætning for, at rigsarkivet kom til at disponere over disse lokaler, var imidlertid, at man rømmede alle de før nævnte historiske hvælvinger. Der forestod endnu en langvarig debat om anbringelse af nye vinduer i det gamle bibliotekshus, men det lykkedes Secher at gennemtrumfe, at begge længdefacader fik nye vinduer.

Ombygningsarbejdet blev betroet arkitekt Ludvig Andersen, som bistået af arkitekt M. J. Erlangsen gennemførte byggeriet. Rigsarkivaren var tilsynsførende sammen med den senere slotsarkitekt Thorvald Jørgensen. Secher betragtede sin tilsynsopgave helt bogstaveligt. Tidligt og silde færdedes han på byggepladsen, og han havde et øje på hver finger. Da han var ligeså hensynsløs i sin kritik over for arkitekter og håndværkere som over for sine daglige medarbejdere, varede det ikke længe, inden der opstod store stridigheder. Arbejdet skred dog fremad, og 28/7 1910 kunne man påbegynde indflytningen. Man tømte i første omgang hvælvingerne i Kancellibygningen samt Chr. IV.s hvælving, og man fik de arkivalier hjem, som på grund af

pladsmangel havde måttet udstationeres i landsarkivet på Jagtvejen. 1. juni 1910 lukkede man læsesalen i gehejmearkivbygningen, da denne skulle omdannes til kontorer for 2. afdeling. Den nye læsesal kunne tages brug 9/12 1910. Fra 1911–12 gennemførtes derefter ombygningen af Gehejmearkivbygningen og Provianthuset, og i sommeren 1912 kunne man tage den nye udstillingssal i brug. Fra efteråret 1912 var rigsarkivet fuldt installeret i de bygninger, som endnu danner rammen om dets virksomhed.

Det var den almindelige opfattelse blandt fagfolk både i og uden for Danmark, at der her var skabt en både moderne og praktisk arkivbygning. Mange tekniske finesser, bl. a. de indstillelige hylder, vakte både interesse og beundring. For personalet og for de forskere, der havde deres daglige gang i rigsarkivet, var der skabt store og væsentlige forbedringer. Kontorarealet var stærkt udvidet, og der var indrettet en særlig foredragssal og udstillingssal. Der var elektrisk lys overalt og moderne sanitære installationer. Den største revolution var dog indretningen af de nye magasiner. Man skulle nu ikke længere balancere på livsfarlige stiger i snævre reolgange, hvor lyset ofte var mere end sparsomt. Der var overalt varme i magasinerne, og man havde benyttet flytningen til at få fjernet årtiers tykke støvlag på arkivalierne. Man havde endvidere skaffet plads til de ophobninger af afleveringspligtigt materiale, der fandtes mange steder, og man kunne påny begynde at tage imod afleveringer. Efter en foretaget beregning kunne de nye magasiner skaffe plads til ca. 27.000 hylde-meter, og med fortrøstning så man den nærmeste fremtid imøde. Man havde ganske vist ikke opnået den hyldekapacitet, som Secher til at begynde med havde stilet imod, og som ville være nået, hvis man havde haft mulighed for opførelsen af en magasinbygning parallelt med Provianthuset. Man rådede dog over ganske betydelige pladsreserver. Ingen kunne på det tidspunkt vide, at en verdenskrig skulle medføre en hidtil ukendt offentlig administration med deraf følgende papirflod.

Secher kunne med en ikke uberettiget stolthed se på sit værk.

Det skulle dog ikke blive ham forundt ret længe at nyde frugterne af den foretagne indsats. Ved juletid 1914 blev han syg, og med udgangen af 1915 måtte han søge sin afsked. I denne periode varetoges rigsarkivarens forretninger af arkivar L. Laursen.

Kr. Erslevs og L. Laursens rigsarkivartid

Den radikale kultusminister Keiser-Nielsen valgte ikke, som mange havde ventet, arkivar Laursen som efterfølger efter dr. Secher, men derimod historikeren Kr. Erslev (1852–1930). Erslev var ved sin udnævnelse 64 år, og han fik en funktionstid på 8 år. I sin ungdom havde Erslev en kort tid virket som stipendiar i gehejmearkivet, og han udnævntes i 1883 til professor i historie ved Københavns universitet. Der er ingen grund til på dette sted nærmere at karakterisere Erslev som historiker. Hans betydning både som universitetslærer og som forsker er vel kendt. Det bør dog måske fremhæves, at han også ved adskillige lejligheder havde demonstreret ganske usædvanlige evner som administrator. Efter mere end 30 års utrættelig virke som opdrager af stadig nye kuld af unge historikere ønskede han imidlertid at komme i en ny virksomhed, og han meldte sig som ansøger til rigsarkivarposten.

Erslev havde alle sine dage været en overmåde virksom mand, og også som rigsarkivar kastede han sig med liv og lyst over løsningen af en række konkrete opgaver. Det lå i sagens natur, at han i visse henseender måtte trække på personalets ekspertise og også gjorde det. Andre opgaver udførte han faktisk selv – i hvert fald i meget vid udstrækning. Det gælder således den omordning af det middelalderlige dokumentmateriale, som nu blev henlagt efter proveniensprincippet. Samtidig foretoges en ompakning af hensyn til de kostbare segl. Tidligere havde dokumenterne været indpakket i karduspapir. Nu blev hvert dokument anbragt i omslag og henlagt i æsker. Erslev tog endvidere initiativet til, at underarkivar P. B. Grandjean (1880–1957) blev sendt til Stockholm for at studere de af friherre

Harald Fleetwood anvendte principper for selgkonservering. Efter sin hjemkomst blev Grandjean sat i gang med at løse tilsvarende opgaver, og der indrettedes et lille „laboratorium“ for ham i forværelset til det lokale, der rummede de nyere kongehussager, altså en del af det gamle rigsarkivarkontor.

Af andre ordningsarbejder, som Erslev var særlig interesseret i, kan nævnes de moderne privatarkiver. Lige siden A. D. Jørgensens tid havde rigsarkivet med stigende interesse indsamlet privatarkiver fra personer, der på den ene eller den anden måde havde spillet en rolle i nationens politiske liv. Privatarkiverne blev nu ordnet i to rækker, tilgængelige og utilgængelige arkiver, og i 1923 udsendte Erslev som bd. IV i rækken af „Vejledende arkivregistraturer“: Privatarkiver fra det 19. århundrede i rigsarkivet. For en mand, der kom udefra, er det naturligt, at han også tog initiativet til udarbejdelsen af en oversigt over rigsarkivets samlinger med nærmere redegørelse for eksisterende hjælpemidler. Store dele af manuskriptet blev udarbejdet af arkivets tjenestemænd, men det var Erslev, der satte arbejdet i gang og sørgede for, at det blev fuldført. Den nyttige oversigt over „Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse“ (1923) har længe været udsolgt, og en ny udgave er under udarbejdelse.

Fra sine forgængere havde Erslev overtaget en række kildeudgaver, som det blev hans opgave at søge fremmet. Nye bind af „Kancelliets Brevbøger“ blev publiceret, og udgaven af kabinetsordrer afsluttet. I serien af embedsetater udkom i 1921 centraladministrationen 1894–1913, besørget af L. Laursen. Endelig besørgede Erslev udsendelsen af „Meddelelser om rigsarkivet og landarkiverne“ fra 1906–20. Den sidste beretning udkom i 1922, og der skulle herefter gå mange år, inden man påny kunne udsende tilsvarende nyttige oversigter.

I forbindelse med overtagelsen af den nye bygning havde rigsarkivet fået udvidet antallet af beskæftigede arkivbude (arkivbetjente) med to, og i 1907 havde man fået normeret en ny skriver (registrator). Stillingen blev besat med frk. Elna Kringelbach (1876–1954), en datter af arkivar Kringelbach. Hun var den første dame, der blev ansat i rigsarkivet. I 1919 gen-

nemførtes en ny lønningslov, der både betød forbedring af aflønningen og udvidelse af det videnskabelige personale, hvis antal ikke havde undergået ændringer siden arkivloven af 1889. Erslev havde stillet forslag om oprettelse af 3 nye arkivarstillinger mod nedlæggelse af 2 underarkivarposter. Resultatet blev 2 arkivarer og nedlæggelse af 1 underarkivarstilling. Glæden over denne hårdt tiltrængte udvidelse af personalet blev imidlertid kun kort. Under den nedskæringspolitik, som ministeriet Neergaard fandt det nødvendigt at gennemføre i begyndelsen af 1920'erne, mistede rigsarkivet 1 underarkivar og en registrarstilling.

I 1918 havde Erslev taget initiativet til en formel ophævelse af de to afdelinger i rigsarkivet. Det skete ved en kgl. resolution af 29/11 1918. Baggrunden for indretningen af de to afdelinger i 1889, var, som det er påvist foran, historisk betinget af den kendsgerning, at rigsarkivet var opstået ved sammenlægning af de to hidtil selvstændige institutioner: gehejmearkivet og Kongerigets arkiv. Ved indflytningen i det nye hus var adskillelsen ved 1660 blevet ophævet, og den praksis havde udviklet sig, at 1. afdeling administrerede arkivalierne indtil 1848 og 2. afdeling de nyere sager. Der var således ikke rigtig nogen baggrund for oprettelsen af den tidligere adskillelse. Hertil kom, at Erslev håbede at kunne få øget arkivarernes antal ved den forestående lønningsrevision, og da arkivarstillingen hidtil havde været forbundet med afdelingslederstillingen, kunne dette måske hindre normeringen af nye arkivarstillinger. Den formelle ophævelse af de to afdelinger fik dog ingen større betydning. Nu som før fungerede en arkivar som „leder“ af hver sin afdeling og førte på rigsarkivarens vegne kontrol med det underordnede personales arbejde.

Med hensyn til landsarkiverne skete der i Erslevs rigsarkivartid visse begivenheder, som kort bør registreres. I 1920 gennemførtes en hårdt tiltrængt udvidelse af det sjællandske landsarkiv, der gav mulighed for indretning af en større læsesal og bedre bogbinderiforhold (se videre s. 98). Efter Nordslesvigs genforening opstod spørgsmålet om, hvor de nordslesvigske lo-

kalakter skulle opbevares. I første omgang lod Erslev underarkivar Hans Knudsen (1882–1946) fra Viborg foretage en undersøgelse af forholdene på stedet og en opmåling af den eksisterende arkivaliemasse. Denne undersøgelse fandt sted i 1921. Under den debat, der opstod om oprettelsen af et nyt landsarkiv og dets beliggenhed, indtog Erslev en afventende holdning. Efter hans opfattelse ville det være mest formålstjenligt at udvide landsarkivet i Odense og anbringe de nordslesvigske arkivalier her. Denne opfattelse bekæmpedes naturligvis fra lokal side, hvor man ønskede et særligt sønderjysk landsarkiv, selv om man endnu ikke kunne enes om, hvor det skulle anbringes. Under disse forhold fremkom det forslag, at man kunne oprette et midlertidigt arkivdepot, som kunne modtage det materiale, som nødvendigvis måtte afleveres. Erslev var ikke begejstret for dette forslag, som efter hans opfattelse sandsynligvis før eller senere ville føre til oprettelsen af et 4. landsarkiv. Han mente imidlertid ikke at kunne modsatte sig kravet om det midlertidige depot, og i januar 1923 begyndte det sin virksomhed under ledelse af underarkivar Frode Gribsvad (1890–1961).

I 1916 havde Danmark solgt de vestindiske øer til USA, og der opstod nu et spørgsmål om de på øerne beroende arkivalier fremkommet af dansk administration. I 1919 tog Erslev initiativet til at udsende landsarkivar Georg Saxild (1864–1947) til Vestindien, og som resultat af hans rejse hjemsendtes henved 2000 protokoller og 1500 pakker arkivalier, der indlemmedes i rigsarkivet. Samtidig overførtes fra det sjællandske landsarkiv de lokalakter fra Vestindien, som tidligere var indgået i dette arkiv. Dog blev kirkebøgerne tilbage i landsarkivet. Denne aflevering skete af hensyn til princippet, at de afståede landsdeles arkivalier bør opbevares i rigsarkivet.

Endnu en sag fra Eslevs rigsarkivartid bør nævnes, nemlig forhandlingerne med Tyskland om en arkivudveksling. Som dansk kommissær løste Erslev her en opgave, som både var vanskelig og delikat, og hans fremragende evner som forhandler kom her til sin fulde ret. Ikke alle danske ønsker blev opfyldt. Resultatet af forhandlingerne blev to overenskomster, nemlig

en overenskomst af 10/4 1922 om udveksling af forvaltningsakter vedr. de lokale områder i Nord- og Sydslesvig og en overenskomst af 15/12 1933 om en udveksling af historiske akter. Den sidste overenskomst blev først afsluttet efter Erslevs død, men den hviler på de aftaler, som han havde indgået med den udpegede tyske kommissær. Gennemførelsen af overenskomsten om forvaltningsakterne rejste ikke større problemer, men at opnå enighed om en udveksling af de historiske akter, hvorved arkivoverenskomsterne med Preussen efter Wienertraktaten i 1864 delvis skulle omgøres, var ingen let opgave. Alle var klare over, at man fra dansk side måtte yde en væsentlig betaling for at få vigtige arkivalierækker tilbage, som man i sin tid havde afstået, og som måtte betragtes som værende af afgørende betydning for dansk historisk forskning. Det lykkedes Eslev at opnå tilsagn om tilbagelevering af vigtige arkivalierækker inden for tyske kancellis arkiv og ministeriet for Slesvig mod til gengæld at aflevere en række historisk værdifulde pergamentbreve fra de gamle holstenske hertugers arkiver. Endvidere udleveredes en række fyrstearkiver. I 1936 gennemførtes udvekslingen af arkivalier mellem Danmark og Tyskland.

I 1920 stiftede Erslev et legat for rigsarkivet, som fik navnet: rigsarkivar Kr. Erslevs legat for rigsarkivet. Grundkapitalen var 8.000 kr., som senere er blevet forøget, også ved årlige henlæggelser. Legatet administreres af den siddende rigsarkivar, og han er ganske frit stillet med hensyn til anvendelsen af de til rådighed værende midler. Et tilsvarende legat og med samme formål oprettedes i 1949. Det bærer rigsarkivar L. Laursens navn, og dets kapital er tilvejebragt ved de midler, der indkom ved salget af Laursens store udgiverarbejde Danmark-Norges traktater, hvis salgsprovenu ved testamente var overgået til rigsarkivet.

I 1924 trådte Erslev tilbage som rigsarkivar, og afløstes af L. Laursen (1864–1936). Allerede som ganske ung gik Laursen A. D. Jørgensen til hånd i gehejmearkivet, og han udnævntes til assistent i rigsarkivet i 1890, inden han endnu havde afsluttet sin universitetsuddannelse i historie. Da han tiltrådte som rigs-

arkivar havde han ikke mindre end 40 års arkivarbejde bag sig. Laursen besad et omfattende kendskab til meget store dele af rigsarkivets samlinger, og han havde i en årrække virket som leder af 2. afdeling. Han havde endvidere foretaget adskillige rejser til udenlandske arkiver. I mange år havde han været beskæftiget med de af rigsarkivet udgivne aktpublikationer. Fra begyndelsen af 1890'erne og indtil 1925 havde han arbejdet med „Kancelliets brevbøger“ og personlig udarbejdet de tusinder af ekscerpter af udgående kancellibreve. Som et synligt monument over denne betydelige arbejdsindsats står de af ham publicerede 14 bind. Han havde desuden udsendt et bind „Kronens skøder“ og „Centraladministrationens Embedsetat 1894–1913“. Som privatarbejde påbegyndte han i 1907 udgivelsen af Danmark-Norges traktater, der foruden optryk af selve traktaterne indeholder yderst værdifulde historiske indledninger, bygget på gennemgang af både dansk og udenlandsk arkivmateriale. Af denne fornemme publikation lykkedes det ham at få udsendt 9 svære bind (1907–33).

Laursens tiårige rigsarkivarperiode blev en forholdsvis stille tid i institutionens liv. Dette hang delvis sammen med de svære økonomiske tider, som satte snævre grænser for større foretagelse, men også med rigsarkivarens ret passive indstilling og ulyst til at give sig i kast med nye og store projekter.

På det „udenrigspolitiske“ område blev der i Laursens tid truffet to vigtige beslutninger. Sammen med Kr. Erslev udarbejdede Laursen, efter at Island havde rejst krav om en arkivalieudveksling, et forslag, som stort set indgik i en overenskomst mellem Danmark og Island af 15/8 1927. Danmark gik ind på at udskille rent islandske sager af de forskellige kollegiers arkivalier og udlevere dem til Island, mod at man til gengæld fra Island modtog det islandske ministeriums protokoller fra perioden 1848–1904.

Under et besøg, som Laursen i marts 1928 aflagde rigsarkivar Helge Almquist i anledning af de forestående nordiske arkivundersøgelser i Moskva, diskuteredes rent præliminært muligheden af en arkivalieudveksling mellem Danmark og Sverige. Fra

svensk side ville man gerne have Sturearkivet tilbage, og øverst på den danske ønskeseddel stod det middelalderlige håndskrift, som går under navnet „Kong Valdemars jordebog“. Dette lå ikke i det svenske rigsarkiv, men i det kgl. bibliotek i Stockholm. Det blev derfor nødvendigt også at inddrage de to bibliotekschefer i forhandlingerne, da man fra svensk side fremsatte ønske om at modtage nogle i det kgl. bibliotek i København opbevarede lovhåndskrifter. Forhandlingerne fortsattes i den følgende tid ad skriftlig vej, og omfanget af udvekslingen øgedes. Omsider nåede man til vejs ende, og i 1929 fandt den højtidelige udveksling sted i København. Fra det svenske rigsarkiv modtog rigsarkivet den del af Münchenersamlingen (Chr. II.s arkiv), som i sin tid var blevet indlemmet i det svenske rigsarkiv, desuden en samling pergamentbreve fra perioden 1394–1657, nogle egenhændige breve fra Chr. IV samt fra det kgl. bibliotek Kong Valdemars jordebog, Elline Gøjes jordebog og Helsingør stads privilegier. Danmark udleverede til gengæld Sturearkivet, Peter Jul. Coijets diplomatiske arkiv, svenske kancellikoncepter 1643–45 og forskellige pergament- og papirbreve. Fra det kgl. bibliotek i København udleveredes bl. a. Nydala klostrets kopibog. Som erkendtlighed mod det kgl. bibliotek for den støtte, man havde modtaget under forhandlingerne med Sverige, afgav rigsarkivet senere N. F. S. Grundtvigs arkiv til biblioteket.

I 1928 indtrådte Laursen i den fællesnordiske kommission, der skulle lede de forestående arkivundersøgelser i Moskva. Som resultat af arkivundersøgelserne i de russiske statsarkiver modtog rigsarkivet en omfattende samling mikrofilm af diplomatisk materiale fra perioden 1760 til 1880 samt film af zarfamiliens private papirer.

Fra sin forgænger havde Laursen overtaget spørgsmålet om ordning af den nordslesvigske arkivsag. Ligesom Erslev havde Laursen den opfattelse, at oprettelsen af et selvstændigt landsarkiv for Nordslesvig ville være en for kostelig sag. I modsætning til Erslev mente han, at de nordslesvigske lokalakter burde afleveres til landsarkivet i Viborg. Her havde man i mange år

haft et ubehageligt pladsproblem, og en udvidelse af magasinet var meget nødvendig. Efter Laursens mening burde man løse dette problem i sammenhæng med det sønderjyske. Kunne dette forslag ikke gennemføres, var der vel ikke andet at gøre end at få oprettet et selvstændigt landsarkiv i Nordslesvig, sluttede Laursen sin indstilling.

I Nordslesvig ønskede man imidlertid, at landsdelen fik sit eget landsarkiv, og i 1928 forelagde undervisningsminister By-skov forslag om oprettelse af et arkiv i Tønder. Dette forslag blev imidlertid ikke gennemført, og da danskhedens gamle leder H. P. Hanssen stillede som betingelse for at afgive sine omfattende samlinger, at arkivet kom til at ligge i Åbenrå, forelagde undervisningsminister Fr. Borgbjerg i 1931 et nyt lovforslag om oprettelsen af et landsarkiv i denne by. Loven blev vedtaget, og den fornødne bygning opført på en af byen skænket grund. I 1933 trådte det 4. landsarkiv i virksomhed.

Et yderst ubehageligt spørgsmål meldte sig i Laursens rigsarkivartid, nemlig rigsarkivets pladsproblem. Den kraftige udvikling af centraladministrationen under og efter den første verdenskrig medførte, at de pladsreserver, som havde været til rådighed efter indflytningen i nybygningen i 1910, hurtigt blev spist op. I 1928 måtte man skride til begrænsning af de sædvanlige afleveringer, og i 1930 tilspidsedes situationen, således at regelmæssige afleveringer faktisk gik helt i stå.

Allerede fra 1920ernes begyndelse havde det været genstand for overvejelse, hvorledes man kunne skaffe rigsarkivet mere magasinplads. Der kunne være tale om en ombygning af den Harsdorffske bygning, men dette ville ikke give større udvidelsesmuligheder. Opmærksomheden rettedes derfor mod Proviant-huset, og sammen med lederen af det kgl. bibliotek stillede rigsarkivaren ved forskellige lejligheder forslag om en overdragelse af denne gamle bygning til fremtidige magasiner for de to institutioner. Skulle denne plan realiseres, måtte der imidlertid ske udflytning af generalstaben og Geodætisk institut, som havde lokaler i denne bygning. Da denne plan ikke kunne gennemføres, måtte man se sig om efter reservemagasiner uden for

Slotsholmen, og man standsede ved det såkaldte Søkvæsthus på Christianshavn, en gammel militær hospitalsbygning fra 1700-tallet, der var fredet i klasse B. Kælderetagen anså man for uegnet til arkivalieopbevaring, men bygningen havde såvel i stueetagen som på 1. sal en række store rum, som kunne indrettes til midlertidige arkivmagasiner. Løsningen var ikke ideel. Der var meget højt til loftet, der kunne kun med store omkostninger installeres varme, og huset var ikke så brandsikkert, som man kunne ønske. Man var imidlertid i en nødsituation, og man fik de nødtørftigste bevillinger til indretning af bygningen til arkivmagasin, herunder opstilling af meget høje træreoler. I første omgang var der kun tale om at indrette en del af stueetagen til magasin, og i 1935–36 foretoges den første udflytning, hovedsagelig af materiale, der kun skulle opbevares nogle år. Foruden rigsarkivet fik også landsarkiverne mulighed for at deponere arkivmateriale i dette reservemagasin, og navnlig det sjællandske landsarkiv benyttede sig heraf. Stueetagen blev hurtigt fyldt, og i løbet af 1940erne rykkede man op på 1. salen. Lidt efter lidt fyldtes huset med arkivalier, og det blev nødvendigt også at udflytte ret værdifulde arkivalier til Christianshavn. Det var ikke uden betænkelighed, at dette fandt sted, men man havde ingen anden udvej. I 1952 og 1955 foretoges visse reparationer af huset, og en vis omflytning af reolerne, da der var fare for sammenstyrtning. Ved samme lejlighed foretoges en omflytning af arkivalierne, således at man fik en mere systematisk opstilling. Det midlertidige arkivdepot på Christianshavn er efterhånden – tvunget af omstændighederne – blevet et permanent reservemagasin for rigsarkivet, som idag råder over hele huset, efter at landsarkiverne har fjernet deres arkivalier. I en vis udstrækning har man nu også taget loftsetagen i brug. Magasinet rummer idag over 12.000 hyldemeter arkivalier.

Ved Laursens overtagelse af rigsarkivarposten opgav han arbejdet med udgivelsen af „Kancelliets brevbøger“, som derefter overtoges af arkivar Emil Marquard (1873–1950), som fortsatte arbejdet også som pensionist. Der blev imidlertid længere og længere mellem udgivelsen af de enkelte bind. Marquard fik

inden sin død ekspederet 6 bind i trykken, og udgaven var herefter ført frem til 1641. Der er siden 1950 kun udkommet et enkelt bind (1957), men der er håb om, at udgaven i løbet af de nærmeste år vil kunne føres frem til Chr. IV.s død i 1648. Om udgaven vil blive fortsat som oprindelig planlagt indtil 1660, står hen i det uvisse. Foruden „Kancelliets brevbøger“ udsendtes i Laursens funktionstid et nyt bind i rækken af embedsetater, nemlig „Appelinstansernes embedsetat 1660-1919“. Den udsendtes i 1928. I rækken af „Vejledende arkivregistraturer“ udkom som bind V: Danmarks kirkebøger, den første arkivregistratur, der behandlede det i landsarkiverne opbevarede materiale. Registraturen var udarbejdet af arkivar S. Nygård (1869-1964), og den gav en oversigt over indholdet af bevarede kirkebøger indtil 1891.

Axel Linvalds rigsarkivartid

I 1934 fyldte rigsarkivar Laursen 70 år og forlod aktiv tjeneste efter henvend 50 års virksomhed i rigsarkivet. Som hans efterfølger udpegedes daværende rådstuearkivar Axel Linvald (1886-1965).

Linvald var ved sin udnævnelse til rigsarkivar 48 år, og i modsætning til sine forgængere fik han en meget lang funktionstid, idet han først trådte tilbage i 1956. Hans lærere i historie var Kr. Erslev og I. A. Fridericia, og han bevarede livet igennem en nær tilknytning til den politisk radikale kreds i hovedstaden, som også disse tilhørte. Endvidere havde Linvald nær forbindelse med en række af de mænd, som stod forrest i arbejdet for den sønderjyske sag. Efter at have afsluttet sine historiske studier kastede Linvald sig over studiet af 1700-tallets politiske og økonomiske historie, samtidig med at han foretog længere studierejser. Han fulgte således et årstid undervisningen ved École des Chartes i Paris.

Fra 1912 knyttedes Linvald til rigsarkivet og fik fast ansættelse som underarkivar i 1914. I 1923 holdt han sit indtog på

Københavns rådhus som leder af rådstuearkivet, og det var herfra, at han i 1934 hentedes som rigsarkivar. Linvald fik som rådstuearkivar i ung alder en chefstilling, som gav mulighed for udfoldelse af selvstændigt initiativ. Med stor interesse og positivt udbytte gik han i gang med at løse dagens spørgsmål. Navnlig kassationsproblemerne interesserede ham.

Linvalds lange rigsarkivartid falder naturligt i to dele, afbrudt af hans ophold i Sverige fra 1943–45. Linvald var jødisk gift og fandt det rigtigst at forlade landet i de sidste to år af den tyske besættelse. Medens han opholdt sig i Stockholm, virkede dr. Holger Hjelholt som rigsarkivar (f. 1887).

Årene fra 1934–43 var Linvalds lykkeligste arbejdsår. I denne periode blev de vigtigste arbejdsresultater nået. Han mødte med friske øjne til sin nye gerning og var indstillet på at gøre en indsats. Han gik straks igang med en modernisering af hele den interne arbejdsgang, der endnu på dette tidspunkt fulgte traditioner, som i deres oprindelse kan føres tilbage til gehejmearkivets dage. Den nye rigsarkivar havde et praktisk administrativt håndslag, han havde lært og set meget på sine lange udenlandsrejser, og meget blev lidt efter lidt lavet om. Til de vigtigere interne omlægninger hører en modernisering af rigsarkivets daglige ekspedition til ministerierne. Samtidig gennemførtes en ombygning af den gamle arkivhvælving, hvor ekspeditionen var installeret. Moderniseringen havde ikke blot betydning for administrationen, men i ligeså høj grad for rigsarkivets personale. Han tog ligeledes initiativet til en hovedistandsættelse af „Egeskabshvælvingen“. Ved at fjerne en række skæmmende skillevægge førtes hvælvingen tilbage til sin oprindelige skikkelse, og de traditionsrige egeskabe kunne opstilles på en ny og smukkere måde. Samtidig blev „nederste hvælving“ istandsat. Efter at have fjernet de derværende gamle reoler blev hvælvingen monteret med egeskabe i samme stil som de gamle, og her anbragtes de nyere samlinger af kongehusets arkiv. Ved disse hovedistandsættelser havde rigsarkivet fået rådighed over en række smukke og særprægede arkivhvælvinger.

Fra forgængerens havde Linvald arvet det trykkende plads-

problem. Han angreb det fra to fronter. Medens hans forgængere var veget tilbage for en radikal omstilling af arkivalierne, besluttede Linvald at stille de tusinder af arkivpakker, der fandtes på rigsarkivets hylder, på kant i stedet for at lade dem ligge oven på hinanden. Gennemførelsen af denne reform krævede omfattende omflytninger og ompakninger, og pakker og endevange forsynedes samtidig med nye og tydeligere skilte, tildels trykte. Arbejdet strakte sig over flere år, men der indvandt et betydeligt antal hyldemeter. Samtidig udbyggedes Søkvæsthuset som midlertidigt arkivdepot, således som det er skildret foran. I forbindelse med den store omflytning i magasinerne gennemførtes en modernisering og udvidelse af den elektriske belysning.

Et andet vigtigt spørgsmål, som Linvald kastede sig over, var kassationsproblemerne. I nært samarbejde med 2. afdelings daværende leder C. S. Christiansen (1868–1949) gik han i gang med en systematisk gennemgang af finansministeriets omfangsrige arkiver med kassation for øje. De fornødne planer blev udarbejdet, forelagt ministeriet og godkendt af dette, hvorefter kassationerne i de følgende år blev gennemført. Også ad denne vej indvandt betydelig reolplads. Da man var færdig med finansministeriet, tog man fat på andre ministeriers arkivalier, men dette vigtige og nyttige arbejde blev afbrudt ved rigsarkivarens bortrejse og ikke siden genoptaget.

Linvald interesserede sig også for rigsarkivets publikationsvirksomhed. I modsætning til sine forgængere deltog han ikke selv aktivt i arbejdet, men han satte sine medarbejdere i gang, og han skaffede de fornødne bevillinger. Der måtte ganske naturligt gå nogle år, inden denne virksomhed satte sig synlige spor, men lidt efter lidt blev publikationerne færdige. I rækken af „Vejledende arkivregistraturer“ udkom i 1943 en ny udgave af danske kancellis arkiv, delvis omarbejdet og suppleret med nyt materiale af dr. Bjørn Kornerup (1896–1958). Året efter udsendte landsarkivar Frode Gribsvad og arkivar Johan Hvidtfeldt som bd. VI i rækken en oversigt over samlingerne i landsarkivet i Åbenrå. Derefter fulgte i 1946 bd. VII: Tyske kancelli

og de dermed beslægtede institutioner ved Johanne Skovgaard (1879–1964) og i 1948 og 1952 yderligere to bind indeholdende arkivregistraturer over privatarkiverne ældre end 1660 og fra 1660–1800, udarbejdet henholdsvis af dr. Erik Kroman (f. 1892) og Henny Glarbo (1884–1955).

I rækken af embedsetater udsendtes i 1936: Den civile centraladministration 1914–35 og i 1954: Rigsarkivets tjenestemænd 1889–1953, begge ved dr. Harald Jørgensen (f. 1907). I 1952 udkom Danske gesandter og gesandtskabspersonale indtil 1914 ved Emil Marquard.

Også udsendelsen af kildepublikationer blev genoptaget med fuld kraft. Arkivar S. Nygård udsendte 3 bind af „Kronens skøder“ dækkende perioden 1689–1765, frk. Henny Glarbo afsluttede udgaven: Fonden ad usus publicos med et 3. bind omfattende perioden 1827–42, og Erik Kroman udsendte i 1936 det lille skrift: Kong Valdemars jordebog. Et håndskrifts historie. I forbindelse med forfatningsjubilæet i 1949 tog Linvald initiativet til udgivelsen af „Statsrådets forhandlinger 1848–63“. Udgivelsen blev betroet dr. Harald Jørgensen. 1. bind udsendtes i 1954, og der er indtil nu udkommet ialt 8 bind. Samtlige disse publikationer fulgte stort set de engang fastlagte forbilleder, men ved udsendelsen af skriftserien „Fra rigsarkivets samlinger“, der påbegyndtes i 1936, toges et initiativ, der i første række tog sigte på at henlede en bredere offentligheds opmærksomhed på de skatte, der opbevaredes i rigsarkivet. Den moderne fotografiske og reproduktionsmæssige tekniks udvikling havde gjort det muligt at fremstille gode gengivelser af aktstykker. Den første publikation indeholdt aktstykker og breve vedr. reformationens indførelse i Danmark i 1536. Ved rigsarkivets 50 års jubilæum i 1939 udkom en samling aktstykker og breve vedr. gehejmearkivet. Siden fulgte danske adelsbreve fra tiden indtil 1660 (1953) og i 1960 en samling aktstykker og breve vedr. Grønland fra det 16. til det 20. århundrede.

Det blev Linvalds opgave at gennemføre de tidligere omtalte forhandlinger med Tyskland om udveksling af arkivalier (se foran s. 52 f.). Selv tog han initiativet til en arkivudveksling med

Norge, idet han „uden at ville præjudicere opfattelsen i de respektive lande“, tilbød at aflevere en række arkivalier til det norske rigsarkiv, hvis naturlige plads efter hans opfattelse var Norge. Denne imødekommenhed blev modtaget med stor tilfredshed og glæde i Norge, og da rigsarkivet fejrede 50 års jubilæum, kvitterede den norske rigsarkivar Asgaut Steinnes, med hvem Linvald i hele sin funktionsperiode opretholdt et godt og fortroligt samarbejde, med at meddele, at den norske stat havde besluttet at overdrage Danmark en række arkivalier, heriblandt den såkaldte Münchenersamling, som hidtil havde været opbevaret i Norge. De arkivalier, som Chr. II i 1523 havde medtaget, da han forlod Danmark, var hermed samlet på deres naturlige plads i det danske rigsarkiv. Jubilæumsdagen 30. marts 1939 var utvivlsomt den lykkeligste i Linvalds lange rigsarkivartid. Han stod på dette tidspunkt i sin fulde arbejdskraft, betydelige opgaver var løst, og nye vinkede forjættende.

Det skulle dog komme til at gå helt anderledes. Da det truende internationale uvejr brød løs i eftersommeren 1939, fik rigsarkivaren andet at tænke på, og situationen blev endnu vanskeligere ved den tyske besættelse 9/4 1940. Der måtte nu i første række tænkes på samlingernes sikring. Der foregik hastigt en omplacering af arkivalierne inden for husets vægge. De mere værdifulde blev stablet op i de nederste etager, som yderligere sikredes ved bjælkeafstivninger og volde af sandsække. Senere skred man til evakuering, først til Frederiksborg slot og senere til Esrum kloster i Nordsjælland, hvor der indrettedes evakueringsrum for rigsarkivet og nationalmuseet. Et gode medførte krigen. Rigsarkivet fik indrettet et fotografisk atelier, som bl. a. foretog affotografering af de mest værdifulde håndskrevne registreringer, resultatet af flere generationer af arkivarers flittige og møjsommelige arbejde. Senere hen i besættelsestiden tog den konstituerede rigsarkivar, dr. Hjelholt initiativet til en omfattende fotografering af vigtige protokolrækker fra tiden før 1848. Han foranstaltede endvidere nye evakueringer, bl. a. til forskellige sydsjællandske herregårde. På samme måde som i rigsarkivet foretoges der sikring af de forskellige landsarkivers

bygninger, og i begrænset udstrækning foretog man også her evakueringer. Krigstiden var iøvrigt karakteriseret ved en unormal travlhed på samtlige arkivers læsesale. Der skulle foretages undersøgelser for at kunne dokumentere arisk herkomst, og læsesalene var til stadighed overfyldte. Også skriftlige anmodninger om oplysninger indløb i enormt tal til samtlige arkiver. Fra slutningen af 1944 stilnede denne storm dog langsomt af.

De danske arkiver kom lykkeligt igennem krigens år, og samtlige bygninger blev forskånet for overlast. Da krigen var forbi, kunne man afvikle de forskellige ekstraordinære foranstaltninger, og de evakuerede arkivalier kunne anbringes på deres normale plads. Samtidig standsedes sikkerhedsfotograferingen.

5. maj 1945 vendte Linvald tilbage fra Sverige og overtog sit embede. Det var ikke nemt at vende tilbage. Hans lange fravær under en vanskelig tid havde til en vis grad gjort ham fremmed over for personalet i rigsarkivet, og gamle modsætninger til ældre medarbejdere vanskeliggjorde det daglige samarbejde. Dagens arbejde måtte imidlertid gøres og blev også gjort, og nye opgaver meldte sig.

En af de opgaver, der optog Linvald i efterkrigstiden, var udbygningen af de tekniske afdelinger. Med klog og smidig udnyttelse af en række ydre omstændigheder udbyggedes rigsarkivets fotografiske atelier, og man påtog sig bl. a. at effektuere en meget stor ordre på mikrofilm for det norske rigsarkivs regning. Også en lokalemæssig udvidelse af det fotografiske atelier fandt sted. Inden sin afgang lykkedes det ligeledes at få oprettet en særlig konserveringsafdeling, der bl. a. fik til opgave at konservere middelalderlige segl og pergamenter.

Med særlig interesse arbejdede Linvald på en modernisering af rigsarkivets permanente udstilling af historiske dokumenter. En sådan var blevet etableret øverst i gehejmearkivbygningen i forbindelse med ombygningen i 1910–12. Lokalet lå temmelig upraktisk, og indretningen var ikke længere tidssvarende. Udstillingen besøgte fortrinsvis af skoleklasser, der kom under en lærers vejledning. I 1948 modtog Linvald en anmodning fra rigsdagens præsidium om medvirken ved etablering af en histo-

risk-politisk udstilling i anledning af det forestående forfatningsjubilæum. Linvald udnyttede denne situation til at erhverve bevilling til en hovedstandsættelse og brandsikring af den såkaldte Harsdorffske bygning, der i det væsentlige stod urørt siden overtagelsen i 1910, og som hidtil havde været anvendt af rigsarkivet til opmagasinering af diverse tryksager. Siden 1920 havde Stednavneudvalget haft mulighed for at anvende en del af stueetagen, og også Tøjhusmuseet havde benyttet enkelte lokaler. I søjlesalen på 1. sal og i det gamle bogmagasin ovenover indrettedes herefter rigsdagens jubilæumsudstilling, og da den var afsluttet, førtes den til Århus og vistes her på rådhuset. Fra 1951 indrettedes i søjlesalen en permanent udstilling af historiske dokumenter, der skildrede Danmarks historie gennem 800 år. Udstillingen var tilrettelagt af dr. Hjelholt. Nogle år i forvejen havde man afholdt en tilsvarende udstilling i ridder-salen på Rosenborg. Linvald havde fået ideen til en sådan udstilling i Sverige, og den første danske arkivudstilling kunne ligeledes glæde sig ved stor publikumsinteresse. Siden 1951 har rigsarkivet været istand til at holde denne udstilling i søjlesalen åben for publikum, og der kommer stadig en del skoleklasser på besøg, således som tilfældet var tidligere. Hele udstillingsvirksomheden interesserede Linvald i høj grad, og han var altid lydhør, når der udefra kom opfordringer til rigsarkivet om aktiv deltagelse i lokale udstillingsarrangementer.

Et andet vigtigt spørgsmål, der blev drevet med stor kraft i disse år, var indsamling af privatarkiver. Lige siden A. D. Jørgensens dage havde rigsarkivet samlet på fremtrædende statsmænds og politikeres breve, og i nært samarbejde med den af professor Aage Friis i 1922 nedsatte „Videnskabernes selskabs kommission til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie“ var der blevet tilført såvel rigsarkivet som landsarkiverne vigtigt arkivmateriale af privat proveniens. Det kom nu rigsarkivet til gode, at Linvald havde personlige kontakter i mange indflydelsesrige kredse, og værdifulde arkivalier kunne indlemmes i samlingen af privatarkiver, f. eks. H. P. Hanssens papirer, Niels Neergaard og Christmas Møllers

arkiver samt omfattende højskolemænds samlinger. Et både omfangsrigt og righoldigt arkiv var dr. P. Munchs papirer. I denne forbindelse kan det også nævnes, at Linvald etablerede kontakt med dr. Jørgen Hæstrup, og vigtige arkivalier og beretninger om besættelsestidens historie blev bragt i hus. I forbindelse med den parlamentariske kommissions indsamling af tysk arkivmateriale lykkedes det Linvald at erhverve de fornødne bevillinger, således at rigsarkivet også kunne få kopier af centralt tysk arkivmateriale vedr. Danmark tilbage til ca. 1863.

Også for landsarkivernes særlige problemer havde Linvald stor interesse, og han ønskede at være aktivt med i de løbende sager. Han var klar over, at landsarkiverne kæmpede med vanskelige lokaleforhold, og han forsøgte også at gøre sin indflydelse gældende for at opnå en forbedring. I 1936 lykkedes det at få en allerede i forgængerens tid startet sag vedr. en udvidelse af læsesalen ved det nørrejske landsarkiv igennem. I efterkrigstiden arbejdedes der med forskellige projekter om udvidelser ved såvel det sjællandske som det nørrejske landsarkiv, men det var længe umuligt at opnå den fornødne politiske tilslutning til byggeplanerne. Det var Linvalds ønske, at byggesagen i Viborg skulle have prioritet, og i de allersidste dage af hans funktionstid oplevede han, at grønt lys blev tændt for udarbejdelse af et byggeprojekt i Viborg. Det kan i denne sammenhæng også nævnes, at Linvald var personlig engageret i det arbejde, som en privat kreds i Århus havde sat i gang, med hensyn til etablering af et særligt erhvervsarkiv. Allerede som yngre arkivmand havde Linvald et klart blik for betydningen af at få en indsamling sat i gang af arkiver fra private økonomiske virksomheder og organisationer, og som rigsarkivar udnyttede han sin indflydelse til udbygningen af institutionen i Århus.

Ved sin afgang som rigsarkivar i 1956 hædredes han med et festskrift (Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren, rigsarkivar dr. phil. Axel Linvald), skrevet af nordiske fagfæller.

Tiden efter 1956

Til manges overraskelse valgte undervisningsminister Jul. Bomholt stadsarkivar Svend Aakjær (1894–1963) til Linvalds efterfølger. Aakjær var af uddannelse filolog og havde i sin ungdom tilknytning til arbejdet med den store danske ordbog og med Stednavneudvalget. Han udnævntes til underarkivar i rigsarkivet i 1924 og sad fra 1929–48 som landsarkivar i Viborg. Herfra forflyttedes han i 1948 til stadsarkivet i København, hvis chef han var indtil 1956, da han udnævntes til rigsarkivar. Hans kæreste studieobjekt gennem hele livet var de gamle danske stednavne. Herfra var der ikke langt til landskabslovene, og i mange år medvirkede han ved nyudgaven af disse. Han udgav også Kong Valdemars jordebog og høstede megen anerkendelse for dette arbejde. Et andet hovedværk er bogen om middelalderens måleenheder, der udkom i 1936 under titlen: Mål, vægt og takster i Danmark, et arbejde mange historikere stadig har glæde af. Som stadsarkivar overtog han redaktionen af „Historiske Meddelelser om København“, ligesom han var medredaktør af værkerne „København før og nu“ og „Danmark før og nu“.

Aakjær var 62 år, da han satte sig i rigsarkivets chefstol, og ingen kunne vel vente, at han ville tage initiativet til nye og store reformer. Han måtte også erkende, at meget var ændret, siden han selv som ung underarkivar havde gjort tjeneste på Slotsholmen. Når der ikke desto mindre skete visse afgørende begivenheder i hans korte funktionstid, hænger det vel i høj grad sammen med, dels at rigsarkivet i disse år nød gavn af den økonomiske opgangsperiode, dels at Aakjær i modsætning til Linvald gav sine nærmeste medarbejdere et ret vidt tøj, således at de kunne udfolde deres energi og initiativ.

Som påvist foran havde Erslev i 1918 formelt fået nedlagt rigsarkivets to gamle afdelinger, men i realiteten eksisterede de stadig. I 1939 fik Linvald ved en ny kgl. resolution af 11/2 1939 genoprettet afdelingerne, og ved lønningsloven af 1946 ændredes afdelingschefernes titel til overarkivarer. Den gamle

underarkivartitel var blevet afskaffet ved lønningsloven af 1931, og man indførte titlerne arkivarer af 1. og 2. grad. Der var i Linvalds tid sket en beskeden udvidelse af personalet inden for den samlede arkivetat, navnlig var det underordnede personale blevet udvidet. Kun i meget beskeden udstrækning var der blevet tilført arkivetaten mere videnskabelig arbejdskraft. Det er vel nok den alvorligste anke, som kan rettes mod Linvalds administration, at han ikke, mens tid var, sørgede for en udvidelse af arkivarernes antal. I Aakjærs tid gennemførtes nu en udvidelse af afdelingernes antal. I 1956 oprettedes rigsarkivets sekretariat under ledelse af en overarkivar, samtidig med at sekretariatet personalemæssigt udbyggedes, og ved lønningsloven af 1958 oprettedes rigsarkivets 3. afdeling, ligeledes med en overarkivar som chef. Ved samme lønningslov skabtes den fællesakademiske lønramme (19. og 24. lønningsklasse), der i høj grad forbedrede det underordnede arkivarpersonales aflønning, og det gamle stive skel mellem arkivarer af 1. og 2. grad forsvandt. Den største revolution på lønningsområdet var dog indførelsen af den nye ansættelsesform på overenskomst, der medførte et hurtigere og større lønavancement for alle magistre. De fleste af de yngre arkivarer opgav deres gamle tjenestemandstilling for at gå over til aflønning efter overenskomsten mellem magisterforeningen og finansministeriet, og situationen er i dag den, at kun chefspersonalet og enkelte andre, mest ældre arkivarer, har bevaret deres tjenestemandstatus. Den nye aflønning har haft visse ubehagelige bivirkninger. I flere tilfælde har det underordnede personale idag højere lønninger end deres foresatte, og den frie adgang til at overføre lønningsanciennitet til nye stillinger har medført en stærk afgang af personale fra arkiverne til f. eks. ansættelse ved universiteterne.

I Aakjærs tid gennemførtes den planlagte udvidelse af landsarkivet i Nørrejylland, og man kom i gang med næste punkt på ønskesedlen, nemlig opførelsen af nye bygninger for det sjællandske landsarkiv. Det lykkedes endvidere at tilvejebringe et nyt reservemagasin for rigsarkivet og det sjællandske landsarkiv, idet man på 5 år lejede et tidligere ostelager i Sydhavnen.

Der skabtes her mulighed for midlertidig anbringelse af ca. 13.000 hyldemester. Ved lejemalets ophør i 1966 stod det sjællandske landsarkivs nybygning færdig, og rigsarkivet fik her mulighed for at disponere over ca. 8.000 hyldemester til erstatning for ostelageret.

Medens det således i Aakjærs funktionsperiode lykkedes at få løst de to mest presserende arkivudvidelser inden for landsarkivernes område, stod det vanskeligere til i rigsarkivet. I adskillige år havde man kæmpet med at få plads til de pligtmæssige afleveringer, og til det meget andet arkivmateriale, som man i disse år energisk samlede ind, f. eks. konsulatsarkiver og privatarkiver. I 1956 opstilledes i den Harsdorffske bygnings stueetage det første Kompaktus-anlæg i Danmark. Det var ikke stort, ca. 700 hyldemeter, men det gav dog en vis aflastning. Man forsøgte ligeledes nyopstilling af reoler, overalt hvor sådanne kunne anbringes. Søkvæsthusets rum blev udvidet med nye reoler, og en ny hovedstandsættelse fandt sted i 1957. Man tog endvidere påny lokalerne i Esrum kloster i brug, og man fik nu mulighed for også at disponere over det lokale, som nationalmuseet i sin tid havde brugt til evakueringsmagasin. En vis pladsreserve havde man ligeledes i kulturbunkeren i Terkelsskov. Dette anlæg var blevet opført i 1953 til brug for rigsarkivet, det kgl. bibliotek og en række museer og var tænkt som evakueringsplads i tilfælde af ny krig. I det store underjordiske anlæg råder rigsarkivet over ca. 4.000 hyldemester. Der var i flere år vanskeligheder med at få bunkeren tør, men efter at omfattende tætningsarbejder har fundet sted, kunne bygningen i 1958 tages i brug. Rigsarkivet har her opstillet en del dubletter samt samlinger af mikrofilm.

Igennem årene var der af rigsarkivaren blevet godkendt adskillige forslag om kassationer, enten udarbejdet af de respektive myndigheder eller af de enkelte arkiver. Man var imidlertid klar over, at de hidtil anvendte metoder ikke ville være tilstrækkelige til at nedbringe de uhyre arkivaliemasser, som opstod som følge af velfærdsstatens omsiggribende administration. Sagen var nemlig den, at de fleste myndigheder stadig arbej-

dede med de fra fortiden overtagne kronologisk førte journaler og henlæggelse af sager i nummerrække, hvilket i praksis umuliggør mere omfattende kassationer. En mere effektiv og også mere saglig forsvarlig kassation kunne kun gennemføres, hvis man gik over til en saglig inddelt journal. Med dette system kunne man få sagerne inddelt i grupper, som skulle bevares, og andre grupper som kunne kasseres efter bestemte åremål, og selve kassationsakten kunne blive ganske mekanisk. Indenfor det såkaldte „Arkivudvalg af 1933“, som rigsarkivaren var formand for, tog man fat på en undersøgelse af centraladministrationens journaliseringsforhold, og der udarbejdedes for visse institutioner forslag til nye sagligt opdelt journaler. Arbejdet, der lededes af dr. Harald Jørgensen, var dog kun i sin vorden. Inden for landsarkivernes område var det overdraget landsarkivar Johan Hvidtfeldt, der længe havde arbejdet med disse problemer, at få udarbejdet de fornødne forslag. Medens man for centraladministrationens vedkommende måtte udarbejde selvstændige forslag for de enkelte kontorer, kunne man med hensyn til landsarkiverne få udarbejdet planer, der dækkede en hel gruppes arkiver. Man begyndte med dommerarkiverne og fortsatte med politiarkiverne. Herefter tog man fat på amtsarkiverne. Der udarbejdedes en ny journalplan for hver embedsgruppe med tilhørende kassationsregler, og arkiverne inddeltes i en stamafdeling og en midlertidig afdeling. Man gik samtidig over til journalisering på løblade, og der indførtes ensartede regler for arkivering, udarbejdelse af arkivregistrarer m. m. De forskellige forslag udarbejdedes i nært samarbejde mellem arkiverne og repræsentanterne for de pågældende embeder, og man har på denne måde opnået, at de nye planer opfylder de krav til en moderne administration, som embederne må stille, og at der tages fornødent hensyn til den fremtidige historieforsknings tarv med hensyn til kassation og mere overskuelig arkivering.

I Aakjærs funktionsperiode lykkedes det endvidere at skaffe øgede bevillinger til publikationsvirksomheden. Medens man tidligere havde haft årsbevillinger, søgte og fik man nu femårige bevillinger, hvilket muliggjorde, at man kunne lægge en

fastere plan. Den øgede trykkebevilling medførte, at man kunne genoptage den nyttige publikation: Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne, som havde været standset siden 1920. Arbejdet med udarbejdelse af manuskript var påbegyndt i Linvalds tid, men kunne efter rigsarkivarskiftet i 1956 for alvor fremmes, og i årene 1958 og 1960 udkom henholdsvis „Meddelelser om rigsarkivet 1921–55“ og „Meddelelser om landsarkiverne 1921–55“. I 1961 udkom derefter „Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne 1956–60“, og det beklagelige hul i denne for både arkivvæsenet og for forskningen så nyttige publikation var hermed udfyldt. De pågældende publikationer var i det væsentlige forfattet af dr. Harald Jørgensen med bistand af de i sekretariatet beskæftigede arkivarer.

Den øgede trykkebevilling gjorde det endvidere muligt at sætte flere arkivregistraturer i gang. Det måtte nødvendigvis tage nogen tid, inden manuskripterne kunne sendes til opsætning, og i Aakjærs tid udkom derfor kun et enkelt bind, nemlig „De sønderjyske fyrstearkiver“ (Vejledende arkivregistraturer X) ved Erik Kroman. Lidt uden for den almindelige række af arkivregistraturer var den af arkivar Anne Riising (f. 1926) besørgede „Katalog over Karen Brahes bibliotek i landsarkivet i Odense“, der udkom i 1956. Det bør også i denne forbindelse nævnes, at en af Aakjærs embedshandlinger var at beslutte, at „Nordisk Arkivnyt“ skulle udkomme i trykt tilstand. Dette interne meddelelsesorgan, som var grundlagt i 1951, havde hidtil været udsendt duplikeret under titlen: Nyt fra rigsarkivet.

I jan. 1963 døde Aakjær, og som ny rigsarkivar udpegedes landsarkivar Johan Hvidtfeldt (f. 1908). Efter at have afsluttet sine historiske studier ved universitetet i København begyndte Hvidtfeldt sin karriere inden for arkivetaten i 1935, da han ansattes ved landsarkivet i Åbenrå. 1944–45 gjorde han tjeneste i rigsarkivet og blev derefter landsarkivar i Viborg, hvorfra han hentedes til rigsarkivar i 1963. Under sin lange virksomhed i provinsen deltog han aktivt i forskelligt lokalhistorisk arbejde. Han var medlem af adskillige udvalg og kommissioner, varetog forskellige redaktørhverv og var i mange år formand for Dansk

historisk fællesforening. Inden for det nørrejske landsarkiv gennemførte han en radikal omlægning af hele forretningsgangen og fik rationaliseret ordnings- og registreringsarbejdet. Som omtalt oven for var han den drivende kraft i den omlægning af journaliseringen, som i disse år fandt sted inden for vigtige embedsgrupper. Hans sidste store opgave som landsarkivar var gennemførelsen af nybyggeriet, og som nyudnævnt rigsarkivar kunne han i 1963 deltage i indvielsen af det hus, hvis indretning i så høj grad var hans værk. Ved siden af sin arkivgerning udfoldede han et omfattende lokalhistorisk forfatterskab, og i 1963 erhvervede han den filosofiske doktorgrad på en afhandling om livegenskabet i Slesvig og Holsten.

Som rigsarkivar har han især beskæftiget sig med følgende problemer. Som mangeårig landsarkivar er det naturligt, at han ikke har kunnet slippe landsarkivernes særlige problemer. Efter at byggeriet i Viborg var afsluttet, deltog han med interesse i udførelsen af projektet vedr. det sjællandske landsarkiv, samtidig med at han i samarbejde med landsarkivar P. Kr. Iversen (f. 1914) i Åbenrå planlagde en udvidelse af denne sin gamle arbejdsplads. I 1968 opnåedes 1. rate af bevillingen til udvidelse og modernisering af dette landsarkiv. Hvidtfeldt fortsatte også arbejdet med udarbejdelse af journalplaner for den lokale administration, og der blev udarbejdet nye aktplaner for amtsrådsarkiverne samt de amtskommunale skolemyndigheder. For at fremme arbejdet inden for landsarkiverne indkaldte han til regelmæssige landsarkivarmøder, en tradition der er gammel i arkivvæsenets historie, men som under Aakjærs embedsperiode ikke var blevet fulgt. Adskillige detailspørgsmål vedr. landsarkivernes administration har ligeledes været genstand for hans aktive interesse, og hans bestræbelser er gået ud på at få gennemført en nogenlunde ensartet og moderniseret forretningsgang.

Det er klart, at Hvidtfeldt ved sin tiltræden som rigsarkivar stod mere fremmed over for rigsarkivets specielle problemer, og at der måtte være mange forhold ved den daglige administration, som han måtte finde både gammeldags og upraktisk. I de

forløbne år er den daglige forretningsgang på mange måder lagt om og moderniseret i overensstemmelse med de synspunkter, som han fandt de rigtige. Kontorpersonalet blev udvidet, og der blev sørget for indretning af bedre kontorforhold for dette og i så vid udstrækning som muligt også for det videnskabeligt uddannede personale.

Med speciel interesse kastede Hvidtfeldt sig over den påbegyndte reform af centraladministrationens journaliseringsforhold. Direkte underlagt rigsarkivaren organiseredes en særlig arbejdsgruppe bestående af to arkivarer, der udelukkende er beskæftiget med udarbejdelse af nye journaliseringsplaner for centraladministrationen, baseret på decimalklassesystemet, og med indarbejdede kassationsbestemmelser. Der er på dette område nået betydelige resultater, bl. a. har statsministeriet, kulturministeriet samt justits- og indenrigsministeriet fået deres journalforhold bragt i orden.

Under rigsarkivar Aakjær havde man taget de indledende skridt til igangsættelse af en systematisk affotografering i udenlandske arkiver af materiale af interesse for dansk historieforskning, den såkaldte Danica-fotografering. Efter at de fornødne bevillinger er givet, har rigsarkivet ladet foretage undersøgelser i øst- og vesttyske arkiver, i Wien samt i Holland-Belgien, Frankrig og England. Hvidtfeldt har personlig foretaget adskillige rejser i Danica-fotograferingens tjeneste og desuden under ophold i USA taget initiativet til, at vigtigt arkivalsk materiale især vedr. besættelsestidens historie er blevet hjembragt. I denne forbindelse kan også nævnes hans besøg i Sovjetunionen, da der påny åbnedes mulighed for en genoptagelse af fotografering i de russiske statsarkiver.

En anden vigtig fotosag, som han har fået sat i gang, er genoptagelsen af den såkaldte sikkerhedsfotografering. Som omtalt foran foretoges der omfattende fotograferinger i besættelsestidens sidste år af vigtigt ældre arkivmateriale. Ved flere lejligheder havde rigsarkivet forsøgt at opnå nye bevillinger til fortsættelse af dette arbejde, som er af primær interesse, da Dan-

mark ingen mulighed har for opbevaring af arkivalier i fuld-stændig bombesikrede magasiner. Sikkerhedsfotograferingen er nu påny kommet i gang, og en nødvendig udvidelse af det fotografiske atelier har fundet sted.

Takket være rimelige bevillinger har det endvidere været muligt at videreføre rigsarkivets omfattende publikationsvirk-somhed. Af „Vejledende arkivregistraturer“ er i Hvidtfeldts tid udkommet det længe ventede bd. XII: Rentekammeret I, besørget af nuværende landsarkivar Jens Holmgaard (f. 1920) og bd. XIII Kongehusarkivet (Frederik VI, Christian VIII og Frederik VII), udsendt i anledning af det Glückborgske kongehus' 100 års jubilæum ved dr. Vello Helk (f. 1923). Nye bind står umiddelbart foran udgivelse. Ved siden af de trykte arkiv-restraturer har rigsarkivet i de senere år udsendt en ny serie under fællestitlen „Foreløbige arkivregistraturer“. Initiativet udgik fra overarkivar C. Rise Hansen (f. 1911), og de udgivne bind behandler hovedsagelig materiale efter 1848, herunder en række privatarkiver. Disse registraturer udkommer i stencileret form. For at klare den voksende produktion af interne tryksager, blanketter m. m. er i rigsarkivet indrettet en særlig „trykkeaf-deling“, hvortil er anskaffet den fornødne rotaprintmaskine. I sommeren 1968 udkom „Meddelelser om rigsarkivet og lands-arkiverne 1961–65“.

I den aktuelle situation er der to store problemer, der venter på sin løsning. Det ene er en hårdt tiltrængt udvidelse af det videnskabeligt uddannede personale, og det andet er ny bygning for rigsarkivet. Det er ikke sandsynligt, at rigsarkivet kommer til at forlade Slotsholmen, hvor man bortset fra et kort åremål har haft sin faste residens siden slutningen af 1500-tallet, men da der ikke på Slotsholmen kan skaffes plads til det magasinhus, som før eller senere må opføres, og da det af sikkerhedsmæssige grunde vil være nødvendigt til en vis grad at decentralisere samlingerne, bliver løsningen formodentlig, at der i hovedstads-nærhed søges opført en bygning, hvis hovedfunktion bliver at skaffe plads til en større eller mindre del af rigsarkivets sam-

linger. I den nuværende bygning vil der herefter være mulighed for udbygning af kontorlokaler og læsesal, således at personalet og forskerne kan få moderne og tidssvarende vilkår at arbejde under.

Rigsarkivet

Det retslige grundlag for det danske rigsarkiv er stadig loven af 30. marts 1889. I henhold til denne lov oprettedes et rigsarkiv bestående af et hovedarkiv i København og 3 provinsarkiver. Hovedarkivet dannedes af de to eksisterende institutioner: det kgl. gehejmearkiv og Kongerigets arkiv, og loven fastsatte, at alle af centraladministrationen fremgåede arkivalier skulle afleveres til dette hovedarkiv, så langt frem i tiden, som det måtte blive vedtaget af de enkelte ministerier. I daglig tale opgav man hurtigt at anvende betegnelsen hovedarkivet for den arkivinstitution, som skulle modtage de centrale myndigheders arkivalier. I stedet for anvendtes betegnelsen rigsarkivet. I den instruks for rigsarkivaren, som udfærdigedes af ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet 16/12 1896, og som ikke siden er ændret, hedder det, at rigsarkivaren har den øverste ledelse af forretningerne og ordningsarbejderne i rigsarkivet, såvel i hovedarkivet som i provinsarkiverne.

Rigsarkivaren er således både formelt og reelt rigsarkivets daglige leder. Alle vigtigere sager forelægges ham til afgørelse. Der finder fra tid til anden fælles drøftelser sted mellem rigsarkivaren og de fire afdelingschefer. Disse „overarkivarmøder“ har imidlertid kun rådgivende myndighed. Under rigsarkivarens umiddelbare bestyrelse er henlagt kongehusets arkivalier fra begyndelsen af 1800-tallet samt ikke tilgængelige sager af privat oprindelse. Rigsarkivaren leder endvidere selv udarbejdelsen af journalsystemer og kassationsplaner for ministerier og institutioner.

Rigsarkivet er idag organiseret i et sekretariat og 3 afdelinger. Under sekretariatet er henlagt sager vedr. korrespondance,

regnskab, personale, udlån af arkivalier til fremmede arkiver og biblioteker samt rigsarkivets publikationsvirksomhed.

Under rigsarkivets 1. afdeling er henlagt læsesalen og arkivalier ældre end 1848 med de dertil hørende administrative forretninger.

Under rigsarkivets 2. afdeling er henlagt ekspeditionen til centraladministrationens kontorer, arkiver yngre end 1848, kassationer, opstilling af arkivalier samt arkivdepotet i Søkvæsthuset med de dertil hørende administrative forretninger.

Under rigsarkivets 3. afdeling er henlagt rigsarkivets håndbiblioteker, det fotografiske atelier, konserveringsafdelingen, rigsarkivets historiske museum og udstillinger i og udenfor rigsarkivet med de dertil hørende administrative forretninger.

Det er en gammel tradition, at adskillige af centraladministrationens kontorer afleverer deres arkivalier, når de kun er få år gamle. Det gælder først og fremmest justits- og indenrigsministeriet. Baggrunden herfor er den kendsgerning, at rigsarkivet i adskillige år enten har været umiddelbar nabo til centraladministrationen eller har haft magasiner i den samme bygning, hvori ministerierne var anbragt. De hurtige afleveringer medfører imidlertid, at de afleverende kontorer ofte har brug for arkivalier, der er afleveret til rigsarkivet. Rigsarkivets 2. afdeling har derfor en særlig ekspedition af sager til centraladministrationen, og gennem denne ekspedition udleveredes i 1967 ikke mindre end 21.737 enkeltsager. Udlånet har i tidligere år været langt større. Den hastigt voksende centraladministration har i de senere år ikke kunnet finde plads på Slotsholmen, og en udflytning af ministerialkontorer til andre kvarterer har medført, at flere kontorer beholder deres arkivalier længere. Flere ministerialkontorer har desuden fået nye journalsystemer, hvor sagerne løber over en længere årrække.

Der findes ikke i Danmark ensartede regler for, hvornår de centrale myndigheder skal aflevere deres arkivalier. Nogle kontorer afleverer meget hurtigt, andre beholder deres arkivalier over en længere årrække, men de har naturligvis alle afleveringspligt. Der findes heller ingen faste regler om arkivinspek-

tion, men i praksis foretager rigsarkivets 2. afdeling sådanne inspektioner i forbindelse med forhandlinger om aflevering, ligesom man giver instruktion om indpakning og etikettering af arkivalier, som skal afleveres. Ved hver aflevering kræves en afleveringsdesignation i 3 eksemplarer, hvoraf den ene tilbagesendes til den afleverende myndighed med kvittering for modtagelsen.

Det ved rigsarkivet – og ved landsarkiverne – beskæftigede personale kan inddeles i 3 hovedgrupper, det videnskabeligt uddannede, det fagligt uddannede (kontor- og værkstedspersonalet) samt arkivbetjentgruppen (vagtmester og arkivbetjente).

Lederne af rigsarkivets 4 afdelinger bærer titlen overarkivar, og de er i lønningsmæssig henseende ligestillet med landsarkivarerne. De er udnævnt som ledere af en bestemt afdeling og kan altså ikke uden en ny kgl. resolution forflyttes til en anden afdeling. Rigsarkivets øvrige arkivarer kan derimod flyttes mellem afdelingerne efter behov i henhold til rigsarkivarens resolution. De kan også forflyttes til tjeneste ved et landsarkiv. Det er en gammel tradition, at rigsarkivets arkivarer som led i deres uddannelse gør tjeneste ved det sjællandske landsarkiv 1 eller to år. En tvangsmæssig forflyttelse fra rigsarkivet til landsarkiverne uden for København finder dog ikke sted.

Som betingelse for ansættelse i arkivarstilling kræves afsluttet universitetseksamen. De fleste, der ansættes ved arkivvæsenet, har taget skoleembedseksamen eller magistergraden i historie. Der er dog også eksempler på, at en teologisk eller juridisk embedseksamen har givet adgang til en arkivarstilling. Ved ansættelsen i disse stillinger tager man, hvor det er muligt, også hensyn til, om ansøgeren har vist evner for eller allerede har præsteret et videnskabeligt arbejde. Gennemgår man rækken af personer, der i de sidste par menneskealdre har været arkivarer i rigsarkivet, vil man konstatere, at de næsten alle uden undtagelse på den ene eller den anden måde har ydet en videnskabelig indsats enten i form af selvstændige afhandlinger eller som udgivere af historisk kildemateriale. Forklaringen herpå er naturligvis i første række at søge i de pågældende personers

anlæg og evner. Det har imidlertid også været af afgørende betydning, at rigsarkivet hidtil har kunnet opetholde den gamle bestemmelse om, at arkivarernes pligtige arkivtjeneste er 5 timer. Rigsarkivet er idag normeret med 4 overarkivarer og 18 faste arkivarstillinger.

Når man ser bort fra den korte årrække, hvor rigsarkivets ældre samlinger opbevaredes i kælderne på Rosenborg slot (se foran), har rigsarkivet siden slutningen af 1500-tallet haft sit hovedsæde på Slotsholmen. Idag råder rigsarkivet over følgende bygninger: det kgl. biblioteks gamle bygning, gehejmearkivbygningen, den såkaldte Harsdorffske bygning samt en mindre del af Proviandhuset. Samtlige disse bygninger står i indre forbindelse med hinanden, således at man kan gå fra den ene til den anden ude at skulle ud på gaden. Der er i det store og hele også samme etagehøjde i dem alle.

Det var i årene 1665–73, at Frederik III lod arkitekt Albert Mathiesen opføre en bygning syd for det daværende Københavns slot, der først og fremmest skulle rumme det kgl. bibliotek, men desuden også det kgl. kunstkammer og tøjhuset. Med årene overtog biblioteket hele bygningen, og det forblev i disse lokaler indtil 1906, da den nye biblioteksbygning på den anden side af den nuværende bibliotekshave kunne tages i besiddelse. I årene 1909–10 ombyggedes det gamle bibliotekshus til brug for rigsarkivet, og i 1910 fandt indflytningen sted. Bygningen har siden da været hovedsæde for rigsarkivet.

Af det oprindelige bibliotekshus står i realiteten kun ydermurene, og selv ikke disse forblev urørte, idet man mellem de oprindelige vinduer, der havde lige overkant, indsatte nye vinduer af tilsvarende størrelse med konsoller. Hele indmaden blev taget ud, og ved denne lejlighed forsvandt flere i kunstnerisk henseende højst værdifulde lokaler. Således blev den gamle bibliotekssal med sort- og hvidtavlet marmorgulv og med det smukke søjlegalleri demonteret, og samme skæbne led bibliotekarens kabinet med de smukke dørstykker. En del af søjlerne er senere kommet til anvendelse i nationalmuseet og i museet på Koldinghus, medens dørstykker og marmorgulv blev anvendt

ved indretningen af repræsentationslokalerne i det nye Christiansborg slot. Ved ombygningen lagde man vægt på at brand-sikre huset så stærkt som muligt. Etageadskillelserne blev støbt i jernbeton, de gamle trætrapper blev udskiftet og hele tag-etagen ombygget, idet man erstattede de gamle tagbjælker med et betonstøbt tag, dækket af teglsten og med vinduer i jernrammer.

Adgangen til rigsarkivet sker fra Rigsdagsgården. Gennem en hvælvet indgangsdør, hvor over rigsvåbnet er anbragt, kommer man ind i en mindre forhal, hvorfra der er adgang til toilettrummene i kælderen. Fra forhallen går man ad en bred stentrappe og gennem en gitterport, der bærer Fred. VIII.s initialer, op til den stenvindeltrappe, der fører helt op til bygningens øverste etage. Bygningens stueetage blev ved ombygningen i 1909–10 gennembrudt, således at der skaffedes en passage fra Rigsdagsgården og ind til den syd for bygningen anlagte bibliotekshave. Fra denne gennemgang er der direkte adgang til stueetagens arkivmagasiner. Disse adgange benyttes fortrinsvis ved arkivafleveringer.

Bygningen er indrettet med en stueetage, 1. og 2. sal samt en tagetage. I stueetagen er de nærmeste fag ved hovedtrappen indrettet til tjenestebolig for en vagtmester og til personalets frokoststue. Fortsætter man op ad vindeltrappen til 1. sal, er der fra denne gennem en ny dør adgang til den ret rummelige forhal for læsesalen. Forhallen er idag udsmykket med en række gengivelser af detaljer af det danske rigsvåben i farver. Disse prydede oprindeligt de gamle arkivskabe i Den røde bygning. I forhallen findes garderobe for læsesalens besøgende og omstillingsbord for rigsarkivets telefoncentral. Forhallen anvendes også til mindre arkivudstillinger med aktuelt sigte.

Gennem en mindre gang, hvorfra der er adgang til et vaske- rum, kommer man ind i den store og lyse læsesal, der har vinduer både mod Rigsdagsgården og mod Bibliotekshaven. I 1962 foretoges en omfattende modernisering af salen, som desuden monteredes med nye møbler og ny belysning. Væggene har moderne bogreoler til opstilling af håndbibliotek og arkivregistra-

turer, og på begge endevægge er ligesom i forhallen ophængt gengivelser af detaljer af det danske rigsvåben. Med sit nye trælisteloft, der i høj grad har forbedret akustikken, og med sine lyse farver og moderne møbler fremtræder læsesalen langt mere tiltrækkende end den gamle sal fra 1910. Læsesalen har plads til ca. 40 besøgende, der er anbragt ved 6 lange borde. Hver arbejdsplads har individuel belysning og stikkontakt. Inspektionen og de ekspederende arkivbetjente har deres faste arbejdspladser i læsesalen. Trængslen på læsesalen er ofte meget stor, men de lokale forhold gør det vanskeligt at foretage en udvidelse. I læsesalens baggrund er der direkte adgang til arkivmagasinet. I salens baggrund findes endvidere to mindre lokaler, hvoraf det ene anvendes til arbejdsplads for en arkivar og til opstilling af seddelregistraturer, medens det andet idag bruges af de læsesalgsbesøgende, som anvender læseapparater. Ved indgangen til læsesalen ligger fra gammel tid det kontor, der anvendes af chefen for 1. afdeling.

Fortsætter man videre op ad vindeltrappen, når man 2. salen, hvor rigsarkivarens kontor findes med et mindre forkontor samt kontorer for sekretariatet. Indtil 1966 fandtes der i tilknytning til disse kontorer en mindre foredragssal samt lokaler til rigsarkivets hovedbibliotek. I 1951 indrettedes en del af biblioteksrummene til kontorer, og i 1966 nedlagdes foredragssalen, og der indrettedes også her en række nye kontorer.

Vindeltrappen fortsætter videre op, og der er herfra adgang til arkivmagasinerne og værkstederne (se nedenfor).

Iøvrigt rummer rigsarkivets hovedbygning udelukkende arkivmagasiner. Der findes magasiner i stuen, 1. og 2. sal samt tagetagen. Hver af disse hovedetager er med jernristegulv ind delt i to etager, således at man ialt råder over 8 arkivetager, benævnt I A og B, II A og B, III A og B samt tagetage A og B. De enkelte etager er inddelt i fag, adskilte med moderne jerndøre. De bærende elementer i arkivreolerne er af stål, medens hylderne er af træ. Samtlige hylder er indstillelige. De øverste hylder kan som regel kun nås med anvendelse af mindre stiger. Arkivmagasinerne har vinduer både mod Rigsdagsgården og

mod Bibliotekshaven, og der findes to brede gange gennem magasinerne langs ydervæggene. I tagetagerne ligger gangen dog i midten. Vinduesnicjerne er i vid udstrækning monteret med fralægningsborde. På ydervæggene mellem vinduerne er i senere tid opstillet reoler. Til at begynde med anvendtes flyttelige elektriske håndlamper under ekspeditionen i magasinerne. I årene efter 1940 afløstes denne primitive og ret brandfarlige installation med faste lampesteder i loftet i alle gange mellem reolerne. Forbindelsen mellem arkivetagerne opretholdes dels med en gennemgående elevator fra stue til tagetage dels ved trapper.

I årene 1781–85 opførtes vest for den gamle biblioteksbygning en tilbygning, der i daglig tale går under navnet den „Harsdorffske bygning“, selv om den berømte arkitekt intet har haft med dette hus at gøre. Tilbygningen, der blev opført efter tegning af arkitekt C. J. Zuber, rummer kælder, stueetage, 1. og 2. sal samt tagrum. På 1. salen indrettedes en søjlesal efter forbillede af den store bibliotekssal med galleri og på 2. sal en to-delt bogsal ligeledes med omløbende galleri. Da rigsarkivet overtog den gamle biblioteksbygning i 1910, fulgte den Harsdorffske bygning med, men der blev ikke foretaget nogle ændringer ved den, og den anvendtes i de følgende år til opbevaring hovedsagelig af tryksager. Dette reddede dens oprindelige indretning. Da rigsdagen i 1949 ønskede at fejre 100-årsdagen for den første junigrundlov med en stor politisk-historisk udstilling, bevilgedes penge til husets brandsikring og hovedstand-sættelse. Med stor nænsomhed blev de gamle bogsale restauret, der blev indlagt centralvarme og elektrisk lys, og trappeforholdene blev bragt i orden. Man bevarede tagets gamle, meget seværdige trækonstruktion, men den blev helt indkapslet i beton. Efter at rigsdagens jubilæumsudstilling var afmonteret, overtog rigsarkivet bygningen. I stueetagen installeredes i 1956 et mindre Kompaktusanlæg, der idag anvendes bl. a. til opstilling af en del helt utilgængelige arkivalier. I stueetagens søjlesal indrettedes rigsarkivets permanente udstilling, og det øvre bogmagasin toges i brug til arkivmagasin. Da rigsarkivet har

ringe mulighed for indretning af kontorer, har man i de aller- seneste år anvist en del af det videnskabelige personale arbejdspladser i dette lokale. Lokalet har også været anvendt som foredragssal en del år, men en ny provisorisk foredragssal er indrettet i forbindelse med udstillingssalen. I de gamle bogreoler i udstillingssalen og på boggalleriet er idag opstillet dels arkivalier dels en del af rigsarkivets mindre kurante biblioteks- bøger. I den Harsdorffske bygning råder rigsarkivet over en række både særprægede og meget smukke interiører. I forrum- mene til søjlesalen og boggallerierne på 2. sal er opstillet moderne stålskabe til opbevaring af rigsarkivets omfattende kort- og tegningssamling. Huset har egen indgang fra Tøjhusgade.

Gehejmearkivbygningen opførtes i årene 1715–20 på den smalle grund, der fandtes ved Provianthusets nordgavl mellem Den røde bygning og biblioteksbygningen. Den oprindelige byg- ning bestod af en stueetage og 1. og 2. sal. Allerede i begyndel- sen af 1800-tallet indrettedes en tjenestebolig i stueetagen for det fælles bud for arkiv og bibliotek. Der er i moderne tid foretaget en modernisering af denne lejlighed. Gennem en ind- gangsdør, der til at begynde med var anbragt i gennemgangen i forbindelsesbygningen mellem Den røde bygning og slottet, kom man ind på en bred trappe (gehejmearkivtrappen), der førte op til de øvre arkivhvælvinger. Der indrettedes hvælvinger på begge sider af trappen. I 1910 fik den gamle gehejmearkivbygning påført endnu en etage, og en ny tagetage, således at disse kom til at flugte med biblioteksbygningens etager. Der indrettedes bl. a. arkivmagasiner i disse etager.

En porthvælving i gehejmearkivbygningens stueetage fører fra Rigsdagsgården ind til Provianthuset. Idag finder adgangen til gehejmearkivbygningen sted fra rigsarkivbygningen. Fra læ- sesalsvestibulen er der adgang til arkivhvælvingen på 1. sal. Denne rummer idag kontorer fra 2. afdeling. Fra disse kontorer kan man via gehejmearkivtrappen nå frem til den mindre hvæl- ving, der siden 1910 har tjent som ekspeditionslokale for udlån af arkivalier til centraladministrationen. Fra dette lokale er der direkte adgang til Den røde bygnings hovedetage og herfra til de

øvrige ministerialbygninger i Slotsholmsgade. Går man ad gehejmearkivtrappen ned i stueetagen er der her adgang til den såkaldte „nederste hvælving“, der idag rummer de utilgængelige dele af kongehusets arkiv. Fra vindeltrappen er der adgang til hvælvingen på 2. sal, den såkaldte „egeskabshvælving“. Denne hvælving blev ombygget i 1939 og fremtræder idag som eet stort rum. Her er de gamle arkivskabe opstillet, der rummer den middelalderlige pergamentsamling, traktatsamlingen og de ældre dele af kongehusarkivet. Den tilsvarende hvælving på den anden side af gehejmearkivtrappen har rigsarkivet ingen rådighed over. Den benyttes idag som gennemgang fra Den røde bygning til folketingets lokaler på slottet. I den påsatte etage indrettedes i 1910 en primitiv udstillingssal, nu omdannet til fotografisk atelier og konserveringsafdeling. I resten af etagen og i den nye tagetage er indrettet arkivmagasiner.

Ved overtagelsen af den gamle biblioteksbygning i 1910, beholdt rigsarkivet den del af Provianthuset, der lå over den såkaldte Christian IV.s hvælving. Der indrettedes her arkivmagasiner i 5 etager (to faste gulve og 3 ristegulve), alle udstyret med samme type reoler som i biblioteksbygningen. Adgangen til magasinerne i Provianthuset finder sted direkte fra gehejmearkivbygningen. En elevator og to trapper forbinder etagerne med hinanden.

Da rigsarkivet i 1910 overtog de her beskrevne bygninger, regnede man med, at man havde plads til ca. 27.000 hyldemeter, og at pladsproblemet ville være løst for mange år fremover. Beregningerne holdt imidlertid ikke stik, og hurtigere end ventet fyldtes magasinerne. Som påvist foran forsøgte man at løse pladsproblemerne dels ved en ændret opstilling af arkivalierne og anbringelse af nye hylder dels ved anskaffelse af reservemagasiner. I det midlertidige depot i det gamle Søkvæsthus på Christianshavn er idag opstillet ca. 12.000 hyldemeter. Endvidere disponerer man over den middelalderlige klosterbygning i Esrum i Nordsjælland med ca. 2.000 hyldemeter og over ca. 8.000 hyldemeter i det sjællandske landsarkivs bygninger. Den-

ne pladsreserve er dog endnu ikke fuldt optaget. Visse dubletter samt samlingen af sikkerhedsfilm er anbragt i kulturbunken i Terkelskov. Med nogen forsigtighed kan rigsarkivets samlede arkivaliebestand opgøres til ca. 55–60.000 hyldemeter. Det kan imidlertid forudses, at de sidste pladsreserver vil være opbrugt inden for ganske få år. Kan der ikke inden da skaffes udveje for nye magasiner, må man påny standse de regelmæssige afleveringer.

I rigsarkivet er samlet størsteparten af det arkivmateriale, der er ældre end 1559. Da landsarkiverne begyndte deres virksomhed i begyndelsen af 1890'erne, besluttede den daværende rigsarkivar, at alt materiale før 1558 – selv om det var af lokal proveniens – skulle afgives til rigsarkivet. Det er nu besluttet, at dette materiale skal forblive i rigsarkivet, men at de forskellige landsarkiver skal have fotografiske kopier af det materiale, der arkivalsk hører hjemme i de respektive landsarkiver.

I rigsarkivets omfattende samling af middelalderligt materiale – såvel på pergament som på papir – indgår arkiver af vidt forskellig proveniens. Fra tiden før 1340 er der som regel kun tale om enkeltstykker. Sammenhængende rækker begynder først med Valdemar Atterdag. Det ældste i rigsarkivet opbevarede brev, skrevet i Danmark, er biskop Absalons udaterede privilegiebrev for Roskilde Frue kloster, der menes udstedt omkring 1170. I den middelalderlige samling indgår dokumenter fra forskellige kongers arkiver, herunder testamenter og dispositioner af forskellig art, adkomstbreve m. m. Der findes dokumenter fra de øverste rigsmyndigheders arkiver, herunder håndfæstninger, hyldinger, love, korrespondance med paven, overenskomster med fremmede fyrster m. m. Til denne gruppe af dokumenter kan også henføres den såkaldte „Münchenersamling“, der indeholder de brevskaber, som Chr. II førte med sig, da han i 1523 drog i landflygtighed. En meget stor del af det middelalderlige materiale stammer fra den katolske kirke. Heri indgår både bispers, kapitlers og klostres arkiver. Adskillige købstads- og godsarkiver er ligeledes indgået i samlingen. Blandt klenodierne

i middelaldersamlingen må nævnes „Kong Valdemars jordebog“, et håndskrift fra ca. 1300, og det originale Kalmarunionsbrev (på papir) fra 1397.

Fra tiden efter reformationen opbevarer rigsarkivet de skiftende kongers arkiver samt arkiver fra medlemmer af det kongelige hus. Til denne gruppe af arkivalier kan ligeledes henregnes de sønderjyske fyrstearkiver. De nyere kongehusarkivalier er henlagt direkte under rigsarkivarens administration og er kun tilgængelige med tilladelse fra den regerende konge. Kort efter Chr. X.s død i 1947 modtog rigsarkivet den afdøde konges efterladte papirer. Rigsarkivet modtager endvidere løbende afleveringer fra de forskellige hofstater, herunder kabinetssekretariatet, hofmarskallatet, staldetaten m. m.

Hvad der fylder mest på rigsarkivets hylder er naturligvis afleveringerne fra centraladministrationen og andre rigsinstitutioner. I middelalderen var den kgl. administration samlet i kancelliet, men efter reformationen begyndte en udbygning af administrationen i første række med skabelsen af en særlig kammerafdeling og et helt nyt kancelli, der fik administrationen af de kongelige andele af Slesvig og Holsten og med tiden også udenrigstjenesten. På grund af forretnings sproget kaldtes dette kancelli Tyske kancelli, og det gamle kancelli kom da ganske naturligt til at bære betegnelsen Danske kancelli. Efter enevældens indførelse i 1660 blev det nødvendigt at udbygge den kgl. administration, og ved siden af kancellierne og rentekammeret grundlagdes en række nye kollegier til varetagelse af såvel civile som militære sager. Danske kancelli bevarede dog indtil 1848 en vis forrangsstilling inden for den øverste statsadministration, og fx ekspederedes udnævnelsen af en række af rigets højeste embedsmænd stadig gennem kancelliet.

Ved enevældens fald i 1848 fik Danmark ikke alene en fri forfatning, men der foretoges ligeledes en omdannelse af centraladministrationen ved indførelse af ministerialsystemet. De gamle kancellier og kollegier forsvandt, og der organiseredes i første omgang 7 ministerier: udenrigsministeriet, finansministe-

riet, justitsministeriet, indenrigsministeriet, ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen samt krigsministeriet og marineministeriet. I den følgende periode udbyggedes ministerialsystemet yderligere, og der organiseredes desuden forskellige centrale direktorater og styrelser. Fra alle disse myndigheder modtager rigsarkivet regelmæssige afleveringer. Nogle ministerier afleverer deres sager, når de kun er få år gamle, andre beholder deres arkiver i længere tid. De militære ministerier har afgivet deres arkiver indtil ca. 1914, udenrigsministeriet til ca. 1920 (gesandt-skabsarkiverne afleveres dog langt hurtigere) og justits- og indenrigsministeriet indtil ca. 1965.

Af rigsinstitutioner, der er afleveringspligtige til rigsarkivet, kan nævnes højesteret, det kgl. theater og Københavns universitet.

Ved siden af embedsarkiverne modtager rigsarkivet enten som gave eller depositum afleveringer fra privatpersoner eller privatinstitutioner. Rigsarkivet har i de sidste par menneskealdre udfoldet et omfattende initiativ for at sikre de i privateje værende arkiver. Indsamlingsarbejdet tager ligeledes sigte på forenings- og institutionsarkiver.

En særlig gruppe af arkivalier udgøres af de lange rækker af regnskaber, der er indsendt til revision. Der findes enkelte brudstykker af regnskaber fra middelalderen, men sammenhængende rækker af regnskaber kendes først fra 1500-tallet. Blandt de vigtigste grupper af ældre regnskaber må nævnes rentemesterregnskaberne, lensregnskaberne og Øresundstoldregnskaberne, der kan føres tilbage til 1497.

Rigsarkivet har fra gammel tid anlagt en omfattende samling af originale kort og tegninger, navnlig bygningstegninger. I nyere tid er kortsamlingen blevet stærkt forøget ved afleveringer fra orlogsværftet og statsbanerne. Af andre specialsamlinger må nævnes håndskriftssamlingen, der indeholder værdifulde samlinger af optegnelser, manuskripter m. m. vedr. dansk personalhistorie og topografi.

Rigsarkivet besidder ligeledes en omfattende samling af film.

I denne indgår først og fremmest den såkaldte Danica-film (se foran s. 72). Over denne film har rigsarkivet i 1966 påbegyndt udsendelsen af stencilerede registraturer.

I filmssamlingen indgår endvidere den kopifilm, som man modtager fra The Genealogical Society i Utah. Siden 1946 har mormonkirken haft tilladelse til at foretage omfattende fotografier af arkivmateriale i rigsarkivet og de 4 landsarkiver. Til gengæld modtager rigsarkivet en kopifilm af alt det materiale, der affotograferes. En del af materialet er stillet til disposition for de læsesalsbesøgende på rigsarkivets læsesal. Resten af materialet opbevares i kulturbunkenen i Terkelskov. Indtil nu har rigsarkivet modtaget ca. 60.000 filmsruller.

Den tredje hovedbestanddel af rigsarkivets filmssamling består af den såkaldte sikkerhedsfotografering (se foran s. 72 f.). Da krigen hørte op i maj 1945, var der foretaget godt $3\frac{3}{4}$ million optagelser. I efterkrigstiden har rigsarkivet ved forskellige lejligheder forsøgt at få sikkerhedsfotograferingen genoptaget, men det viste sig umuligt at opnå de fornødne bevillinger. I 1960 opnåedes en mindre treårig bevilling, der anvendtes til erstatning for en del af den dårlige krigsfilm og til affotografering af visse rækker af militære arkivalier fra tiden før 1848. I finansåret 1965/66 fik rigsarkivet en langt større bevilling, som muliggjorde en udvidelse af det fotografiske ateliets kapacitet og en virkelig omfattende sikkerhedsfotografering. Arbejdet er gået i gang, og der er indtil nu optaget ca. 1400 spoler. Også denne film anbringes i kulturbunkenen i Terkelskov.

Til brug for de besøgende på læsesalen har skiftende arkivar-generationer udarbejdet en omfattende samling af arkivregistraturer. For materialet ældre end 1848 findes dette opstillet enten på læsesalen eller i et lille kontor i umiddelbar forbindelse med denne. Over materialet efter 1848 findes registraturmaterialet opstillet på 2. afdelings kontor. Kun en mindre del af dette materiale er detailregistreret, og man må derfor i vid udstrækning bygge på de fra alle afleverende myndigheder modtagne afleveringsdesignationer. Som omtalt foran har rigsarkivet gennem en lang årrække udgivet en serie af trykte vejle-

dende arkivregistraturer, navnlig over samlingerne ældre end 1848, og hertil slutter sig de såkaldte „Foreløbige arkivregistraturer“, der udsendes stencilerede. Der foregår såvel i det ældre som i det nyere arkivmateriale fortsatte ordnings- og registreringsarbejder, men de stærkt stigende daglige forretninger tager desværre en væsentlig del af personalets tid, således at registreringsopgaverne ikke har kunnet fremmes, så meget som ønskeligt var. Ved siden af arkivregistraturerne findes forskellige andre hjælpemidler til samlingernes udnyttelse, bl. a. omfattende seddelregistre. Der eksisterer således fra gammel tid seddelregistre over udnævnelser, testamenter, enkecasesager m. m. Over de tusinder af breve, der findes i de mange privatarkiver, er udarbejdet et brevskriverregister, der stadig føres à jour. Som en første orientering over rigsarkivets samlinger kan henvises til Kr. Erslevs publikation fra 1923: Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Bogen er idag forældet, og det har længe stået på ønskesedlen at få udarbejdet en ny og revideret udgave. I 1956 udsendte rigsarkivet ved C. Rise Hansen: Centraladministrationens afleveringer til rigsarkivet 1921–45, og i „Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne“, der nu udkommer hvert 5. år, vil man kunne søge oplysning om de nyeste afleveringer og om løbende registrerings- og ordningsopgaver.

Principielt holder rigsarkivet på, at dets samlinger skal udnyttes på læsesalen. Man opretholder dog en ret liberal lånevirkksomhed, og mellem år og dag udlånes adskilligt arkivmateriale til andre arkiver, videnskabelige biblioteker og centralbibliotekerne rundt omkring i landet. En forudsætning for udlån er, at arkivalierne, når de ikke anvendes, kan opbevares i brandsikkert skab. Lånevirkksomheden udstrækker sig også til de andre nordiske arkiver og til enkelte udenlandske arkiver. I denne forbindelse må især nævnes arkivet på Gottorp slot ved Slesvig.

De besøgende kan endvidere i rigsarkivets fotografiske atelier bestille enten mikrofilm eller andre fotografiske optagelser og forstørrelser. Man råder endvidere over et xeroxkopieringsapparat, der i høj grad benyttes af rigsarkivets kunder.

Apparatet anvendes desuden til kopiering af arkivalier, som ikke indgår i rigsarkivets samlinger, herunder privatarkiver.

Kun i begrænset udstrækning arbejder rigsarkivets konserveringsafdeling for publikum. Afdelingen har specialiseret sig i restaurering af pergamenter og middelalderlige segl, men der kan leveres seglafstøbninger til privat brug. Konserveringsafdelingen er desuden beskæftiget med restaurering af fugt- og brandskadede dokumenter, og afdelingen arbejder ikke blot for rigsarkivet, men også for landsarkiverne. Rigsarkivet har derimod ikke eget bogbinderi. Man benytter det i det sjællandske landsarkiv indrettede bogbinderi til indbinding af biblioteks-bøger og ombinding af arkivprotokoller.

Siden 1951 har rigsarkivet haft en permanent udstilling af historiske dokumenter, som holdes åben for publikum. Udstillingen er arrangeret i en række bordmontrer i søjlesalen med tilhørende galleri i den Harsdorffske bygning. Udstillingen indeholder en række repræsentative dokumenter fra Danmarkshistorien gennem 800 år. Der findes en trykt katalog over udstillingen (Rigsarkivets udstilling af historiske dokumenter. København 1951). Udstillingen holdes åben et par timer hver søndag og fremvises desuden for sluttede selskaber eller skoleklasser efter anmodning. Ved siden af den permanente udstilling arrangeres med mellemrum mindre særudstillinger i rigsarkivets vestibule. Disse udstillinger har ofte et aktuelt sigte. Fra tid til anden deltager rigsarkivet i andre udstillingsarrangementer, der afholdes uden for rigsarkivets egne lokaler. I denne forbindelse kan nævnes det store udstillingsarrangement i anledning af Hrustjofs besøg i Danmark i 1964 og Københavnsudstillingen i forbindelse med 800-årsjubilæet i 1967 i det sjællandske landsarkiv. I 1958 arrangerede rigsarkivet i Danmarkshuset i Paris en historisk udstilling, der havde titlen: *Le Danemark et ses relations avec la France 1170-1920*. Både i anledning af den russiske og franske udstilling samt den københavnske udarbejdedes trykte kataloger.

Gennem de forskellige udstillingsarrangementer har rigsarkivet søgt at interessere den almindelige offentlighed for rigs-

arkivet og dets samlinger. I nyeste tid har man desuden taget et nyt initiativ i samme retning, idet man har ladet afholde offentlige foredrag. Man lagde ud med en foredragsrække i 1964 om de glücksborgske konger i anledning af 100-året for det glücksborgske kongehus' tronbestigelse. Der har siden været afholdt foredrag bl. a. om Danmarks besættelse i 1940, om den politiske magtkamp i Danmark 1864–1901 og om privatbreve gennem 600 år. Som foredragsholdere har man benyttet nuværende og tidligere arkivarer i rigsarkivet. Foredragene har været henlagt til den Harsdorffske bygning. På grund af pladsforholdene har man måttet begrænse tilslutningen.

I 1964 fejrede rigsarkivet sit 75-års jubilæum med udsendelsen af en samling af handlinger, skrevet af danske arkivtjenestemænd. Publikationen havde titlen: Afhandling om arkiver. Den indeholdt 21 afhandling. Som en art fortsættelse af dette skrift udkommer siden 1966 tidsskriftet *Arkiv* med 2 numre årligt under redaktion af arkivar Frank Jørgensen. Tidsskriftet bringer afhandling om arkivteori, administrativ historie, arkivteknik og arkivbenyttelse. Tidsskriftet udgives af rigsarkivet.

Af danske arkivinstitutioner har rigsarkivet ganske naturligt det største besøgstal. Lige siden krigens ophør i 1945 har besøgstallet været jævnt stigende. I de allerseneste år har der dog kunnet konstateres en mindre tilbagegang. Besøgstillene ser således ud:

1955: 11.642

1960: 13.375

1965: 13.983

1967: 12.529

Landsarkiverne

Indledning

I henhold til arkivloven af 30/3 1889 oprettedes der i Danmark 3 provinsarkiver, fra 1907 kaldet landsarkiver. Det ene arkiv

skulle opføres i eller ved København og omfatte Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Det andet arkiv oprettedes i Odense og omfattede Fyns Stift, og det tredje blev henlagt til Nørrejylland gamle hovedstad Viborg og omfattede Nørrejylland indtil den efter krigen i 1864 trukne landegrænse mod syd, den såkaldte Kongeågrænse. Efter Nordsløvigs genforening med Danmark i 1920 oprettedes i 1933 i Åbenrå et landsarkiv for de sønderjyske landsdele, hvilket vil sige landområdet mellem den gamle Kongeågrænse og den nye dansk-tyske grænse.

Til de tre gamle landsarkiver opførtes i begyndelsen af 1890-erne særlige bygninger. Man sørgede for at erhverve ret omfattende grunde og placere arkiverne således, at de såvidt muligt på alle sider kunne omgives af haveanlæg. Af sikkerhedsmæssige hensyn opførtes de egentlige arkivmagasiner som selvstændige bygninger, etageadskillelserne var ristegulve af jern, og ingen af bygningerne havde foreløbig varmeanlæg eller lysinstallationer. Fra arkivhusene førte en overdækket gang over til villalignende bygninger, der først og fremmest indeholdt standsmæssige tjenesteboliger for arkivernes chefer foruden en mindre læsestue og oplagsrum til forskelligt brug. Man anmodede 3 af tidens førende arkitekter om hver at tegne et arkiv. I København overdroges arbejdet til den senere rådhusarkitekt Martin Nyrop, i Odense til arkitekt Martin Borch og i Viborg til arkitekt Hack Kampmann. Bygningerne er i kunstnerisk henseende meget forskellige. De står imidlertid som smukke vidnesbyrd om solidt dansk håndværk og kunstnerisk stræben. Da landsarkivet i Åbenrå skulle have sin bygning, gennemlevede landet en økonomisk krisetid, og der skulle spares. Bygningen anlagdes med facade ud til en hovedvej, og selve grunden var ret kneben. Magasin, tjenestebolig for en arkivbetjent samt læsesal og kontorer installeredes i én bygning, og der var i realiteten ingen muligheder for fremtidige udvidelser på grunden. Det var derimod tilfældet med de 3 gamle arkiver.

10. marts 1891 udsendte kultusministeriet en bekendtgørelse, der indeholdt de nærmere regler for landsarkivernes virksomhed. Denne bekendtgørelse er stadig den eksisterende grundlov

for arkiverne, selv om der på adskillige punkter er foretaget indgribende justeringer.

Det fastsloges heri, at alle lokale statsebedsmænd havde afleveringspligt til landsarkiverne, og at afleveringerne skulle finde sted med regelmæssige mellemrum (10 eller 5 år). Afleveringen skulle omfatte samtlige arkivalier: protokoller, pakker, løse akter og de til akterne hørende kort og tegninger. For de enkelte grupper af arkivalier fastsattes bestemte afleveringsterminer. Ingen arkivalier skulle afleveres, førend de var 20 år gamle, og man opererede iøvrigt med arkivalier, der var 30, 40 og 50 år gamle. Ved ethvert embedsskifte skulle der finde en formelig arkivoverlevering sted til den tiltrædende embedsmand, der havde ret til at påtale eventuelle mangler og kræve dem afhjulpet af sin formand, Det udtaltes som ønskeligt, at landsarkivaren var nærværende ved denne overleveringsforretning, og han skulle møde, såfremt en af parterne ønskede det. Med tiden har heraf udviklet sig et regelmæssigt eftersyn af alle større embeders arkiver engang hvert 5. år. Bekendtgørelsen fastslog endvidere, at enhver embedsmand skulle holde sit arkiv i god orden og i den tilstand, som udkræves, når det skal afleveres til landsarkivet. Han måtte ikke på egen hånd foretage kassationer. Eventuelle kassationer skulle godkendes af rigsarkivaren.

Bekendtgørelsen indeholdt også bestemmelser om, at kommuner, godser og private personer kunne aflevere arkivalier af historisk interesse til landsarkiverne. De ville her blive registreret og stillet til rådighed for den historiske forskning efter samme regler, som var gældende for embedsarkivalierne. Dog kunne der i enkelte tilfælde træffes særbestemmelser om tilgængelighed.

Endelig modtog provinsarkiverne i de første år de inden for deres område udkommende aviser og blade med politisk karakter. I 1918 blev det bestemt, at de i landsarkiverne bevarede samlinger af aviser skulle overgives den nyoprettede avissamling i Århus.

Adgangen til at anstille historiske eller retslige undersøgelser i landsarkiverne blev straks gjort åben for alle. Dog skulle

landsarkivaren være berettiget til at tilbageholde sager, hvis indhold kunne tænkes at krænke enten offentlige eller private interesser. Eventuelle tvivlsspørgsmål kunne forelægges rigsarkivaren. Om kirkebøgerne indeholdt bekendtgørelsen den særlige bestemmelse, at tilførsler om dåb og fødsler først var tilgængelige, når de var mindst 30 år gamle. Om adgangen til at benytte de i landsarkiverne beroende arkivalier er der senest 30. dec. 1964 udstedt et cirkulære af rigsarkivaren. Der fastsættes her en almindelig tilgængelighedsgrænse på 50 år. Fra denne regel gælder en række undtagelsesbestemmelser, der går fra 0–100 år.

Da den danske folkekirke er en statskirke, er samtlige gejstlige embedsmænd afleveringspligtige til landsarkiverne. Landet er i øjeblikket inddelt i 10 stifter, der hver ledes af en biskop. Under biskoppen findes et større eller mindre antal provster, der har det lokale kirkelige tilsyn med de enkelte sognepræster. Den mindste kirkelige administrative enhed er sognet. I de udprægede landdistrikter har det enkelte sogn den udstrækning, det fik i middelalderen. I tættere bebyggede egne og i byerne er de oprindelige sogne blevet delt i takt med befolkningsudviklingen, og der foregår stadig oprettelse af nye sogne. På landet kan en sognepræst betjene flere end ét sogn, og man taler da om hoved- og annekssogne.

I sognekaldsarkiverne indgår kirkebøgerne. Førelse af kirkebøger blev påbudt af Chr. IV i 1640erne. Enkelte præster var dog på eget initiativ begyndt tidligere at føre fortegnelser over de kirkelige handlinger. Indtil 1814 førtes kirkebogen i ét eksemplar, efter 1814 haves en hoved- og en kontraminiert bog, og ved landsarkivernes oprettelse bestemtes det, at alle kirkebøger ældre end 1814 samt kontrabøgerne skulle afleveres, medens hovedbøgerne skulle forblive hos præsten. I 1967 er der åbnet mulighed for aflevering af 100-år gamle hovedbøger. Kirkebøgerne benyttes i Danmark stadig som civilstandsregistre. Sognekaldsarkiverne indeholder foruden kirkebøgerne forskellige embedsbøger (Liber daticus), sager vedr. kirkens og præsteembedets økonomiske forhold samt en del skole- og fattigkom-

missionsprotokoller fra tiden før 1850, da præsten var formand for de nævnte kommissioner. I provstearkiverne finder man først og fremmest diverse korrespondancesager vedr. kirke-, skole- og fattigvæsen, desuden skifteprotokoller, da provsten var skifteforvalter for præster og lærere indtil 1806. Bispearkiverne indeholder hovedsagelig korrespondancesager, topografisk ordnede. I bispearkiverne findes desuden visitatsberetninger, vitaprotokoller samt landemodeakter.

Blandt de verdslige arkiver, der indgår i landsarkiverne, indtager dommer og politimyndighedernes arkiver en betydelig plads. Indtil retsplejereformens gennemførelse fra 1. okt. 1919 var doms- og politimyndigheden uden for København forenet hos samme embedsmand. I København havde man ved siden af de eksisterende domstole en særlig politidirektør og en særlig kriminalret. Landet var siden middelalderen inddelt i retskredse, som kaldtes herreder. Lederen af retshåndhævelsen inden for dette område var herredsfogden, som mange steder havde hjælp af en herredsskriver. Efter 1660 blev disse mænd kongelig udnævnte, og efter indførelsen af den juridiske eksamen i 1736 blev det almindeligt at besætte disse embeder med en jurist. Ved siden af herrederne havde man på de store godser særlige retskredse, der kaldtes birker. Godsejeren havde birkeret, d. v. s. han udnævnte birkedommer og -skriver. Grundloven af 1849 ophævede denne private birkeret. Byerne udgjorde fra gammel tid særlige retskredse, og retten udøvedes af byfogden, der kunne have en særlig byskriver til hjælp. Ved siden af bytinget eksisterede ofte en særlig rådstueret, hvor borgmestre og råd havde domsmyndigheden. Denne ret beskæftigede sig især med civilretslige spørgsmål, herunder handelsret. Fra 1805 overtoges disse sager af byfogden.

Grundstammen i byfoged-, herredsfoged- og birkedommerarkiverne er forskellige protokolrækker. Oprindeligt førtes kun én protokol, kaldet tingbogen. Fra 1700-tallet anlægges flere protokolrækker, nemlig justitsprotokoller, ekstraretsprotokoller, politiprotokoller, skøde- og panteprotokoller, fogedprotokoller og skifteprotokoller. Til de fleste af disse protokoller hører

større eller mindre grupper af løse dokumenter. Senere anlagdes også særlige domprotokoller. Den specielle politiforvaltning medførte ligeledes oprettelsen af en lang række protokoller, såsom tyende- og fremmedprotokoller, arrestprotokoller og strafregistre samt næringsprotokoller.

Indtil 1805 kunne der fra underinstanserne appelleres til de såkaldte landsting, og også disse domstoles arkiver findes i landsarkiverne. Foruden justitsprotokoller indeholder de skøde- og panteprotokoller, idet tinglæsning af salg og pantsætning af adeligt gods fandt sted ved landstingene. I 1805 afløstes landstingene af landsoverretterne i København og i Viborg. Disse nye overdomstole virkede kun som appelinstanter og foretog ikke tinglæsning.

Ved retsplejereformen i 1919 adskiltes den dømmende og udøvende magt. Landet inddeltes i retskredse, og de nye underretsdommere overtog den egentlige domsudøvelse, såvel den civile som den kriminelle. Desuden administrerer dommeren tinglysning, fogedforretninger og skifteforvaltning. I de fleste retskredse findes kun én dommer, i større kredse en særlig civil- og kriminaldommer. I København benævnes underretten: byretten, og den ledes af en præsident og et større antal dommere (idag 27). Fra underretterne kan der appelleres til landsretterne, af hvilke der findes én i København og én i Viborg. Også i de moderne dommerarkiver består arkivmaterialet af diverse protokolrækker med tilhørende sager. I 1927 afskaffedes de gamle skøde- og panteprotokoller med tilhørende realregistre. I den såkaldte tingbog indføres nu på hver ejendoms folio en ekstrakt af de dokumenter, der tinglyses på ejendommene. Selve dokumenterne henlægges i en aktskab, hvor hver ejendom har sin konvolut indeholdende genparter af alle dokumenter. Når et skøde eller en panteforskrivning aflyses, udtages den af akten. Udtagne skøder og servitutdokumenter afleveres til landsarkiverne, når de er 3 år gamle, andre dokumenter tilintetgøres.

Fra 1. okt. 1919 inddeltes landet desuden i politikredse, der ikke behøver at falde sammen med retskredsene. Foruden al-

mindelig politiforvaltning varetager politimesteren opgaven som offentlig anklager ved underretterne. Politimesteren fører strafregisteret og opbevarer straffeakterne. Ved landsretterne varetages anklagemyndigheden af de såkaldte statsadvokater. Såvel statsadvokaterne som politimestrene er afleveringspligtige til landsarkiverne.

Indtil 1660 var Danmark inddelt i len, der administreredes af lensmænd, der som regel var af adelig byrd. De var kongens repræsentanter inden for lenet og udøvede både civil og militær myndighed. Af de gamle lensarkiver er kun bevaret brudstykker, f. eks. jordebøger og skifteprotokoller. Efter enevældens indførelse inddeltes landet i amter, og lederen kaldtes amtmand eller i de byer, hvor der også fandtes bisper, stiftamtmand. Til disse embeder valgtes ofte medlemmer af de adelige familier, men embederne var ikke udelukkende forbeholdt disse. I modsætning til lensmanden havde amtmanden kun civil myndighed. Indtil det kommunale selvstyre gennemførtes i løbet af 1800-tallet, havde amtmanden en betydelig indflydelse på den lokale forvaltning, og amtsarkiverne indeholder et broget og righoldigt materiale til belysning bl. a. af den sociale og økonomiske historie. Det var amtmandens hovedopgave at påse, at lovene blev gennemført og at føre tilsyn med de stedlige embedsmænd. I de ældre dele af amtsarkiverne finder man ofte lange rækker af kopibøger, efter år 1800 journaler sagligt ordnede med tilhørende sager. Amtmændene havde skiftejurisdiktion over godsejere, selvejere, hovedgårdsforpagtere m. fl. indtil 1793, og arkiverne indeholder derfor adskillige skifteprotokoller. Endvidere finder man i amtsarkiverne adskillige ældre matrikler, landvæsenkommissionsprotokoller, fattigdirektionsprotokoller og amtskoledirektionssager. Med amtsarkiverne afleveres som regel amtsrådsarkiverne, da amtmanden var født formand i de i 1841 oprettede amtsråd. Inden for det enkelte amt fik man efter 1660 en amtsskriver, fra ca. 1700 kaldet amtsforvalter, hvis embede det var at opkræve og aflægge regnskab for de kgl. skatter. Disse embedsmænds arkiver benævnes amtstuearkiver og inde-

holder foruden korrespondancesager jordebøger, skifte- og fæsteprotokoller, lægdsruller indtil 1788 og fra 1793 de vigtige skattekøbtebøger.

Foruden de ovennævnte amtsrådsarkiver har landsarkiverne af kommunale arkiver først og fremmest modtaget købstadsarkiverne eller rådstuearkiverne. De er som regel afleveret indtil 1868, da en ny kommunallov indførte folkevalgte byråd. Rådstuearkiverne kan ofte indeholde dokumenter helt tilbage til middelalderen. Den vigtigste bestanddel af rådstuearkivet er rådstueprotokollen med referat af magistratens forhandlinger, indførsler om borgerskab og undertiden anvendt også som rådstueretsprotokol. Desuden indeholder arkiverne korrespondanceprotokoller med tilhørende sager og forhandlingsprotokoller fra borgerrepræsentation og byråd foruden et broget materiale til belysning af byens indtægter og udgifter og de kommunale institutioner. Fra tiden efter 1868 er modtaget en del materiale fra enkelte købstæder, men det meste arkivmateriale er endnu ikke afleveret. Det samme gælder i endnu større udstrækning de sognekommunale arkiver.

I det foregående er nævnt de offentlige arkiver, som fylder mest på landsarkivernes hylder. Ud herover modtager landsarkiverne afleveringer fra adskillige andre lokale statsmyndigheder, såsom toldforvaltere, udskrivningscheferne (de vigtige lægdsruller), forhyringskontorerne, de kgl. bygningsinspektører, embedslæger samt forst- og jægermesterembederne.

Lige fra landsarkivernes ældste tid har man været indstillet på også at modtage afleveringer fra private, når disse lå inde med materiale, som måtte siges at have historisk betydning.

Den største gruppe af privatarkiver udgøres af godsarkiverne. De fleste af de gennem tiderne i Danmark eksisterende godser har afleveret deres ældre arkivmateriale til de offentlige arkiver eller deponeret det i disse, således at det kan anvendes af den historiske forskning. Godsarkiverne indeholder først og fremmest et yderst værdifuldt materiale til dansk landbrugshistorie, navnlig hovedgårdsdriften. Også til belysning af bøndernes vilkår findes et rigt materiale i de afleverede fæste- og skiftepro-

tokoller. Med de egentlige godsarkivalier er ofte fulgt mere private papier, der giver oplysninger om en række familier, der har spillet en fremtrædende rolle i landets politiske og kulturelle liv. Også en hel del sager af kommunal interesse kan fremdrages af godsarkiverne. En anden vigtig gruppe af privatar-kiver er lavsarkiverne. Helt tilbage til middelalderen var byernes håndværkere organiseret i lav, og et betydeligt antal gamle lavsarkiver findes nu i landsarkiverne. Hertil kan føjes arkiver fra andre organisationer, sammenslutninger og foreninger på det lokale plan. I tidligere tid indgik også erhvervsarkiver (industri, håndværk og handel) i landsarkivernes samlinger, men disse arkiver henvises nu til det særlige erhvervsarkiv i Århus. Endelig har samtlige landsarkiverne større eller mindre arkiver efterladt af privatpersoner.

Der har i de seneste år kunnet konstateres en forøgelse af besøget på landsarkivernes læsesale. Udviklingen har dog været noget forskellig fra arkiv til arkiv. I Viborg og København, hvor nye bygninger er opført, er stigningen størst.

Besøgstal i landsarkiverne

	1955	1960	1965	1967
København	4.373	4.085	6.098	6.706
Odense	2.340	2.622	2.493	2.639
Viborg	2.880	4.368	6.734	7.265
Åbenrå	559	1.367	2.188	2.350
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	10.152	12.442	17.513	18.960

Landsarkivet for Sjælland m. m.

Landsarkivet i København modtager afleveringer fra de lokale statsmyndigheder i Sjælland med Storkøbenhavn, Lolland-Falster og Bornholm. Inden for det sjællandske landsarkivs område bor godt $\frac{2}{5}$ af Danmarks samlede befolkning.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1893. Til brug for

institutionen opførtes 1891–93 efter tegninger af arkitekt Martin Nyrop de fornødne bygninger bestående af et arkivmagasin og en villalignende bygning, der indeholdt bolig for institutionens chef, en læsestue med plads til 16 gæster, et bogbinderi samt diverse oplagsrum. De to bygninger forenedes med en overdækket gang i 1. sals højde. Omkring bygningerne opstod med tiden et smukt haveanlæg, og grunden afgrænsedes til alle 4 sider af offentlig gade. Magasinhuset var med to ristegulve inddelt i 3 arkivetager, der var monteret med faste træeoler med brede mellemgange. Magasinet, der var uden varme og lys, kunne modtage ca. 8.000 m arkivalier. Hurtigere end beregnet fyldtes huset med arkivalier, og fra midten af 1930'erne måtte man benytte reservemagasiner uden for landsarkivet. Også læsesalen viste sig hurtigt for lille, og i 1920 opførtes en tilbygning til villaen, der gjorde det muligt at indrette en læsesal med plads til 32 gæster, en kustodebolig og større værksted for bogbinderiet. Kun landsarkivaren havde eget kontor, det øvrige personale var henvist til at arbejde på læsesalen. Omkring 1950 installeredes varme og elektrisk lys i arkivmagasinet.

Omkring 1960 åbnedes der omsider mulighed for en udvidelse af institutionen. I mange år havde landsarkivet måttet afvise alle større afleveringer, og landsarkivets øvrige virksomhed hæmmedes på katastrofal måde af mangel på kontorer, arbejdsrum og værksteder. Efter planer af kgl. bygningsinspektør Nils Koppel gennemførtes 1964–66 en udvidelse af det gamle anlæg, således at institutionen idag råder over fuldt moderne bygninger og har pladsreserver indtil ca. år 2000. Af det gamle anlæg bevaredes arkivmagasinet, som blev hovedstandsatsat og brandsikret. Bygningen kan nu som før modtage ca. 8000 hylde-meter arkivalier. Villaen og forbindelsesbygningen blev nedrevet, og på grunden opførtes et nyt arkivmagasin i 6 etager, hvoraf to er underjordiske. Bygningen er uden vinduer og på enhver måde sikret mod brand. Den er monteret med halvautomatiske Kompaktusanlæg og kan modtage ca. 42.000 hylde-meter. I bygningens sydende er installeret varme- og ventilationsanlæg, og en ny kustodebolig, kontorer, fotografisk atelier

og et moderne restaureringsværksted samt bogbinderi. De to arkivbygninger forbindes ved en lav administrationsbygning i fire fløje omkring en indre gårdhave. I denne bygning findes en forhal, hvorfra publikum har let adgang til læsesalen med 60 arbejdspladser og den kombinerede foredrags- og udstillingssal, der kan rumme ca. 100 personer. Den øvrige del af bygningen er optaget af moderne kontorer og arbejdsværelser for personalet. Bygningen er smukt og praktisk møbleret og udstyret med alle former for moderne kontorteknik.

Ved indflytningen i de nye bygninger udgjorde landsarkivets samlinger ca. 15–16.000 hyldemeter, og man regner med i de nærmeste år at skulle hjemtage ca. 10–15.000 m. Indtil videre disponerer rigsarkivet over ca. 8.000 hyldemeter på de øverste etager i de to arkivhuse.

Landsarkivet besidder en pergamentsamling på ca. 500 stk. anbragt i moderne hængemappeskabe af stål. Af disse dokumenter stammer ca. 200 fra tiden før 1536. Det ældste tilhører Køge rådstuearkiv og er dateret 8. dec. 1377. 4 bispeembeder er afleveringspligtige til landsarkivet. Indtil videre har man kun modtaget arkivalier fra 2, hvoraf det vigtigste er Sjællands biskop. Bispearkivet blev delvis ødelagt ved Københavns brand i 1728 og sammenhængende protokolrækker begynder derfor først i 1728. Der findes dog spredte arkivalier tilbage til 1500-tallet. Der er endvidere modtaget afleveringer fra en række provstearkiver og fra ca. 650 sognekald. Den ældste kirkebog er fra Bremerholms menighed i København og påbegyndt 1617. I nær forbindelse med de kirkelige arkiver står en række afleveringer fra stiftelser, hospitaler og lærde skoler, der i mange tilfælde indeholder dokumenter tilbage til 1500-tallet.

Dommer- og politimesterarkiverne vil i løbet af få år være afleveret så godt som fuldstændigt indtil retsplejereformen i 1919. Mange af disse arkiver er velbevarede og har protokoller, der går tilbage til 1500-tallet. Et meget værdifuldt arkiv inden for denne gruppe er Helsingør byfogedarkiv, hvor tingbøgerne er bevaret ubrudt fra 1549 og skifteprotokollerne fra 1571. Fra de i 1919 oprettede dommer- og politimesterembeder modtages i

disse år omfattende afleveringer, således at man ligger inde med arkivalier indtil ca. 1939 (45). Til denne gruppe af arkivalier hører også fængselsarkiverne, hvoraf man har modtaget enkelte, der indeholder materiale fra 1700-tallet.

Af de gamle lensarkiver fra tiden før 1660 haves kun brudstykker, hovedsagelig jordebøger, skifteprotokoller og kongebreve. Stiftamtmands- og amtsarkiverne er derimod ret righoldige. Der findes i disse arkiver adskilligt materiale fra 1600-tallet, men de sammenhængende protokolrækker begynder som regel først på 1700-tallet. Landsarkivet råder endvidere over en række betydningsfulde købstadsarkiver, hvis ældre bestanddele går tilbage til middelalderen. Navnlig arkiverne fra Helsingør, Holbæk, Kalundborg, Køge, Roskilde og Slagelse er meget omfattende. Fra tiden efter 1868 er kun modtaget meget begrænsede dele af købstadsarkivernes materiale. Hvad landsarkivet hidtil har modtaget af landkommunale arkivalier er ligeledes meget begrænset. Derimod er modtaget et omfattende materiale fra amtstuerne, som regel fra begyndelsen af 1700-tallet.

Inden for gruppen af privatarkiver må i første række nævnes den meget omfattende samling af godsarkiver, der navnlig indeholder materiale fra 17 og 1800-tallet. I enkelte godsarkiver kan påtræffes ældre materiale, men dette er som regel enkelt-dokumenter, f. eks. adkomstbreve. Også samlingen af lavsarkivalier er betydelig, både fra København og en række af områdets købstæder. Adskillige lavsprotokoller er anlagt på 15 og 1600-tallet. Også indenfor denne gruppe er der bevaret meget værdifuldt materiale fra Helsingør. Endelig ligger landsarkivet inde med en betydelig samling af selskabs- og foreningsarkiver foruden rene privatarkiver.

Landsarkivet har i 1966 udsendt bogen: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, der indeholder en oversigt over samtlige arkiver og deres indhold med angivelse af, hvilke hjælpemidler der findes til de enkelte arkivfonds benyttelse. Endvidere har man i 1964 påbegyndt udsendelsen af en række stencilerede arkivregistraturer, der indeholder en fuldstændig registrering af en

række vigtige arkivfunds. Disse registraturer bringer desuden administrationshistoriske oversigter, embedsetater og forskellige registre. Fra gammel tid er landsarkivets samlinger blevet registreret på sedler, men registreringsarbejdet har aldrig kunnet følge trop med afleveringerne, og der står endnu meget arbejde tilbage. Hvor arkivregistraturer ikke forefindes, kan man i mange tilfælde klare sig nødtørftigt med de fra myndighederne modtagne afleveringsdesignationer. Til brug for de besøgende er endvidere udarbejdet en række personregistre til meget benyttede fæste- og skifteprotokoller, borgerskabsprotokoller samt kirkebøger.

Landsarkivet har eget bogbinderi og restaureringsværksted, som først og fremmest er indrettet til restaurering af store formater (kort og tegninger). Bogbinderiet arbejder også for rigsarkivet samt landsarkiverne i Odense og Åbenrå. Det fotografiske atelier er udstyret med mikrofilmanlæg og reproduktionskamera og forsynet med to mørkekamre. Udstillingssalen og foredragssalen anvendes først og fremmest af landsarkivet til foredrag, kurser og historiske udstillinger. Salen stilles også til disposition for andre institutioner til kulturelle formål. Salen dannede en udmærket ramme om den 10. internationale arkivalske rundbordskonference der afholdtes i København i maj 1967.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 4 arkivarer. Fra gammel tid er endvidere 1 af rigsarkivets yngre arkivarer udstationeret til turnustjeneste i landsarkivet 1 eller 2 år. Landsarkivar siden 1962 er dr. Harald Jørgensen.

Landsarkivet for Fyn

Landsarkivet for Fyn modtager afleveringer fra de lokale statsmyndigheder på Fyn med omliggende øer.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1893. Til brug for institutionen opførtes 1892–93 efter tegninger af arkitekt Martin Borch de fornødne bygninger på en grund, der tidligere havde

været en del af slottets køkkenhave. Som nærmeste nabo fik arkivet den nye katedralskole, og arkivet ligger over for Kongens Have og meget nær banegården. Det adskilte arkivhus anbragtes langs med den planlagte nye hovedgade og var en bygning uden kælder og i to etager. Stuegulvet var af beton, medens etageadskillelsen var et jernristegulv. Magasinet var monteret med faste træreoler med brede mellemgange. Reolerne hvilede på stuegulvet og var ført op gennem ristegulvet. I stueetagen var der 6 hylder i højden, medens reolerne på den øverste etage, der havde hvælvet loft, havde 5 hylder i højden. I gavlfelterne var der bredere hylder til brug for aviser. Magasinet hyldekapacitet er 3.500 m. Fra magasinhuset fører en lav overdækket mellemgang over til den villalignende bygning, der i sydenden indeholdt læsesal med plads til ca. 12 gæster. Fra læsesalen var der direkte adgang til landsarkivarens arbejdsværelse og privatbolig. Dette arbejdsværelse blev senere delt i to adskilte rum, hvorved man opnåede en klarere adskillelse mellem privatboligen og kontoret. Bygningerne står i det væsentlige uændret siden opførelsen i 1893. Der er dog indlagt fjernvarme, og magasinet har fået elektrisk lys. For at skaffe bedre arbejdsvilkår for det voksende personale planlægges opførelsen af en kontorbarak i haven. En mere permanent udvidelse af institutionen ligger nogle år ude i fremtiden.

Landsarkivet har nogle få pergamentbreve fra tiden før 1559, idet de fleste er afleveret til rigsarkivet. Det ældst bevarede dokument er Erik af Pommerns stadfæstelse af Odense bys privilegier fra 1409.

Af gejstlige arkiver rummer landsarkivet Fyns bispearkiv, hvis hovedbestanddel er indkomne breve, ordnet herredsviis. Et mærkeligt dokument i dette arkiv er Jacob Madsens visitatsbog med tegninger af stiftets kirker. Jacob Madsen døde som biskop i Odense 1606. I provstearkiverne indgår først og fremmest justits- og skifteprotokoller, hvoraf de ældste går tilbage til 1600-tallet. I Sunds herreds provstearkiv findes en Liber copiarum 1565–1842, bl. a. omfattende breve fra 13–1500-tallet. Præstearkivernes vigtigste indhold er kirkebøgerne, hvoraf den æld-

ste går tilbage til 1622 (Vester Aaby). I nær forbindelse med de kirkelige arkiver står modtagne afleveringer fra de gamle lærde skoler, bl. a. Odense katedralskole, og de to stiftelser Gråbrødre hospital og Karen Brahes adelige Jomfrukloster (om håndskriftssamlingen se neden for).

Af de gamle lensarkiver fra tiden før 1660 findes kun brudstykker. Derimod findes betydelige afleveringer fra de to endnu eksisterende amter, nemlig Odense og Svendborg samt fra tidligere eksisterende mindre amter. Et mellemlid mellem amterne og centraladministrationen udgjorde i perioden 1815–48 det såkaldte Fyns guvernement, hvis arkiv ligeledes er afleveret. Som guvernører virkede de senere konger Chr. VIII og Fred. VII.

Fra Fynbo landstingsarkiv er bevaret et omfattende protokolmateriale fra 1600-tallet, herunder skøde- og panteprotokoller 1646–1805 med et hovedregister d. v. s. et realregister til hovedgårdene. Også fra Langelands landsarkiv er bevaret 2 justitsprotokoller fra 1600-tallet. Tingbogsmaterialet fra underretterne går i visse tilfælde tilbage til 1500-tallet. Den ældste tingbog stammer fra Middelfart (1551). De ældste rådstueprotokoller er Odense (1611) og Assens (1613). I arkivet er endvidere indgået Odense tugthus arkiv. Institutionen er bl. a. kendt for H. C. Andersens roman O.T.

Landsarkivet har desuden vigtige samlinger af privatarkiver, herunder en række betydelige godsarkiver. Det mest omfattende er godsarkivet fra Tranekær på Langeland. Af egentlige privatarkiver må nævnes lensgreve Frits Ahlefeldt-Laurvigen (død 1947), folketingsmand Carlsen-Skiødt (død 1950), landsarkivar G. L. Wad (død 1929) samt historikeren L. S. Vedel Simonsen (død 1858).

Gennem tiderne er udarbejdet en omfattende samling af navne- og stedregistre til forskellige protokollrækker foruden en brevskriverfortegnelse.

I landsarkivets samlinger indgår desuden et komplet eksemplar af Fyens Stiftstidende fra dets grundlæggelse i 1772.

I 1907 deponerede Odense adelige Jomfrukloster Karen Bra-

hes bibliotek i landsarkivet. Biblioteket er skabt af de to adelsdamer Anna Gøye (død 1680) og Karen Brahe (død 1736). Biblioteket rummer ca. 3400 bind trykte bøger, hvoraf flere unica og en håndskriftssamling på 1151 numre, heriblandt meget værdifulde folkevisehåndskrifter. Biblioteket er en stor kulturhistorisk skat og indeholder navnlig bøger vedr. historie og teologi. I det kgl. bibliotek i København opbevares en håndskreven katalog over biblioteket. Arkivar Anne Riising har i 1956 udsendt en trykt katalog over håndskriftsamlingen.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 2 arkivarer. Landsarkivar siden 1951 er cand. mag. Carl Lindberg Nielsen.

Landsarkivet for Nørrejylland

Landsarkivet for Nørrejylland modtager afleveringer fra de lokale statsmyndigheder i flg. amter: Hjørring, Thisted, Ålborg, Viborg, Randers, Århus, Skanderborg, Vejle, Ringkøbing og Ribe.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1891 som det første af de danske landsarkiver. Til brug for institutionen var der i årene 1890–91 opført de fornødne bygninger efter tegninger af arkitekt Hack Kampmann. Kommunen havde skænket staten en grund i den nordvestlige del af byen op til den store eksercerplads og med en række militære installationer som nærmeste nabo. Vinkelret med hovedindgangen opførtes det fritliggende arkivmagasin, der bestod af et stort hvælvet rum, adskilt i 2 etager med et jernristegulv. Det ser ud til, at arkitekten har haft kendskab til det da opførte statsarkiv i Weimar. Den indre lighed er slående. Magasinhuset monteredes med faste træreoler, der hvilede på betongulvet og førtes op gennem ristegulvet. Der var 5 hylder i højden. I gavlene var 2 mindre arkivrum samt granittrapper. Midt for forbindelsesgangen førte en jerntrappe op til 1. salen. Gennem en lav overdækket mellembygning kom man ind i en villalignende bygning, der indeholdt en lille læse-

stue med plads til 6–8 gæster og landsarkivarens tjenestebolig. Der var fælles indgang til læsestue og bolig.

Allerede omkring år 1900 var arkivmagasinet fyldt, og man startede den langtrukne byggesag, der først blev løst ca. 60 år senere. Ligesom på Sjælland fik man 1935–36 mulighed for at udbygge læsesalen ved en udvidelse af mellembygningen. Ved samme lejlighed indrettedes i den gamle læsestue et lille kontor til landsarkivaren og et lidt større kontor til det øvrige personale. Det varede ikke mange år, førend også denne udvidelse viste sig ganske utilstrækkelig, og forholdene omkring landsarkivet var så vanskelige, at rigsarkivaren måtte sætte en udvidelse af det nørrejyske landsarkiv øverst på listen over nødvendige udvidelser. På forskellig måde forsøgte man at skaffe mere plads frem, idet man fik anskaffet flere hylder og tilladelse til at anbringe reoler på loftet i magasinbygningen. Man måtte også her ty til anskaffelse af reservemagasiner uden for institutionen. Det var og blev en utilstrækkelig nødhjælp, og i realiteten standsede enhver regelmæssig arkivaflevering.

Omsider lysnede det, og i årene 1961–62 opførtes efter tegninger af arkitekt R. Teschl den længe savnede nybygning. Den anbragtes i haven bag landsarkivarboligen og er ved en lav mellemgang bragt i forbindelse med det gamle arkivhus. Bygningen er et jernbetonhus i 7 etager, hvoraf de 2 er underjordiske. Facaden er beklædt med blåsorte sten, og foran de mange små vinduesglugger på langsiderne er anbragt farvede keramiske plader. I stueetagen findes den nye læsesal med plads til 36 gæster ved løststående enkeltmandsborde, udpakningsrum samt kontorer og frokoststue for personalet. I mellemgangen er indrettet to små arbejdsrum. Samtlige magasinetaager, der er inddelt i 4 adskilte rum ved brandvægge og branddøre, er alle bestemt til at kunne bære Compaktusreoler. Man har imidlertid ønsket at have en etage med stationære reoler, medens de øvrige er forsynet med Halvcompaktus-anlæg (System Ingold). Det nye hus er beregnet til at modtage ca. 25.000 hylde-meter arkivalier.

I forbindelse med opførelsen af den nye bygning, blev den gamle forbindelsesgang nedbrudt og de tidligere kontorer ind-

rettet til et kursuslokale. Samtidig moderniseredes og brandsikredes det gamle magasin. Ristegulvet blev udskiftet med et betongulv, der i fremtiden kan bære Kompaktusanlæg. Der installeredes en elevator, og der indrettedes i sydgavlen bogbinderi i stueetagen og en permanent udstillingssal ovenover. I nordenden indrettedes på 1. sal en reservelæsesal, der også anvendes som ordningsrum. Der er samtidig truffet aftale med kommunen, der ved magelæg har sikret landsarkivet den fornødne grund til fremtidige udvidelser. Bygningen indviedes officielt 6/4 1964. På det tidspunkt var man allerede i fuld gang med at hjemtage de mange arkivalier, som i de forløbne 60 år var opsamlet ved de afleveringspligtige embeder.

Landsarkivets ældste dokument stammer fra 1389, og fra forskellige bispe- og rådstuearkiver samt godsarkiver er bevaret enkelte middelalderlige dokumenter på pergament. Under landsarkivet hører 4 bispeembeder (Ålborg, Viborg, Århus og Ribe). De egentlige bispearkiver, d. v. s. korrespondancesagerne, er bevaret fra ca. 1700, journalerne dog først fra ca. 1820. Navnlig arkivalierne fra Viborg er meget omfattende. Der er desuden modtaget afleveringer fra provste- og sognekaldsarkiverne. Under landsarkivet hører ca. 900 sogne eller kirkedistrikter, og inden for disse arkiver er det navnlig kirkebøgerne, der anvendes. De ældste kirkebøger stammer fra Fanø (1611) og fra Ribe (1623). Der foreligger nu en duplikeret oversigt over det enkelte sognekalds bevarede ministerialia med angivelse af begyndelses- og slutningsår, udarbejdet 1962 af registrator H. Flinholm. I nær tilknytning til de kirkelige arkiver står afleveringer fra de gamle hospitaler og latinskoler. De fyldigste hospitalsarkiver stammer fra Ålborg (1535 ff.), Randers, Støvringgård og Hansted. Af latinskolearkiverne kan nævnes Århus (1545 ff.), Randers, Kolding og Ribe. Fra bispe- og præstearkiverne er udskilt en række kirkeregnskaber for landsbykirker. Det ældste stemmer fra 1573, og der er yderligere 76 regnskaber fra 1500-tallet.

Det jyske landstingsarkiv er velbevaret og har bl. a. tingbøger

fra 1567, dombøger fra 1569 (fra 1616 næsten komplet) og skøde- og panteprotokoller fra 1624. I 1965 udsendte landsarkivet 1. bind af en duplikeret udgave af landstingets dombøger 1616, udarbejdet af arkivar Poul Rasmussen. Med hensyn til underretterne på landet er der bevaret enkelte tingbøger fra 1500-tallet (f. eks. Børglum 1576), men de fleste rækker begynder først omkring 1630. Også visse købstæder har tingbøger fra 1500-tallet, f. eks. Ribe, Randers og Ålborg. Et vigtigt hjælpemiddel til udnyttelsen af disse arkiver er: De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956 (1967. Duplikeret).

Amtsarkiverne er fyldigt bevarede fra ca. 1720–30, hvori- mod lensarkiverne fra tiden før 1660 er helt forsvundet. Af amtsarkiverne er der grund til at fremhæve Ribe stiftamt, hvis kopibøger over både ud- og indgående skrivelser begynder i slutningen af 1600-tallet. Også Ribe rådstuearkiv er velbevaret og meget gammelt. Flere protokolrækker begynder på 1500-tallet. Andre værdifulde rådstuearkiver stammer fra Randers, Kolding og Ålborg. Sognekommunale arkiver findes kun i meget ringe omfang.

Af andre betydningsfulde arkiver, der opbevares i landsarkivet, kan nævnes Viborg tugthusarkiv 1743–1874 samt straffeanstalten i Horsens, der blev taget i brug i 1853. Endvidere bør fremhæves kommissariearkiverne for de jyske heder fra 1700-tallet samt en række store flygtningearkiver fra tiden efter den sidste verdenskrig.

Blandt gruppen af privatarkiver kan nævnes en ret omfattende samling af lavsarkivalier, herunder Ålborg købmandslav (Guds Legems lav), der kan føres tilbage til 1431. Man finder endvidere afleveringer fra de fleste nørrejyske godser, og blandt de mest betydningsfulde må nævnes Løvenholm, Benzons, Claus-holm og Frijsenborg.

Et betydningsfuldt arkiv stammer fra det såkaldte vestindiske handelsselskab i Århus (fra 1700-tallet) foruden enkeltpersoners arkiver såsom arkitekt Johan G. Hödrich, købmand Jacob Severin, de Tang-Barfodske arkiver fra Nørre Vosborg, samlinger

fra familien Worm (herunder Ole Worm), redaktør A. F. Just og digteren Jeppe Aakjær. I kortsamlingen indgår en række originale udskiftningskort fra 1790erne.

Til brug ved udnyttelsen af samlingerne er udarbejdet et meget omfattende personkartotek, der er anbragt på læsesalen. Det er opbygget bl. a. på basis af skifteprotokoller, skøde- og panteprotokoller m. m. Man har endvidere folieregistre til landstingets samlinger samt et seddelregister vedr. de nørrejske hovedgårde. Over de mange små arkiver, der opbevares i landsarkivet, findes en duplikeret arkivoversigt: Forskellige arkiver (x-arkiver), udsendt i 1964.

I 1966 fejrede landsarkivet som det 1. danske landsarkiv sit 75-års jubilæum, bl. a. ved udsendelsen af bogen: Jyllands brevkiste. Bogen, der indeholder værdifulde bidrag til landsarkivets historie og samlinger, var udarbejdet i fællesskab af landsarkivets personale.

Landsarkivet i Viborg er normeret med 1 landsarkivar og 5 arkivarer. Landsarkivar siden 1963 er cand. mag. Jens Holmgaard.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele

Landsarkivet i Åbenrå er Danmarks 4. og yngste landsarkiv. Det modtager afleveringer fra de lokale statsmyndigheder i Nordslesvig.

Efter en folkeafstemning 10. febr. 1920, der gav stort flertal for Danmark, indlemmedes Nordslesvig i sommeren 1920 i Danmark. Efter genforeningen opstod spørgsmålet om, hvad der skulle ske med de nordslesvigske lokale arkiver. Ved lov af 28/4 1931 vedtoges oprettelsen af et landsarkiv i Åbenrå, og det overdroges kgl. bygningsinspektør K. Lehn Petersen at udarbejde de fornødne planer. Byen skænkede en grund ved udfaldsvejen mod nord, og her opførtes det nye landsarkiv. Det indviedes i 1933.

Bygningen har delvis kælder, stue, 1. sal og en loftsetage. I

sydenden indrettedes i stueetagen en tjenestebolig for den ved arkivet ansatte arkivbetjent. I nordenden anbragtes en læsesal med plads til ca. 12 gæster og et lille kontor for landsarkivaren. En stentrappe fører op til 1. salen, hvor der i nordenden indrettedes et større ordningsrum. Dette er siden opdelt i flere kontorer. Stueetagen og 1. salen var iøvrigt bestemt til arkivmagasiner. I realiteten var der tale om et stort samlet magasin. Der er senere foretaget visse ændringer ved magasinerne, således at de to etager er blevet isoleret fra hinanden. Til at begynde med stod loftsetagen tom. Der er senere opstillet arkivreoler heroppe. I hovedmagasinerne er installeret stålreoler med træhylder. Reolerne er indstillelige. Magasinet var beregnet til at modtage ca. 3500 m arkivalier. Siden 1933 har man i flere omgange anbragt nye hylder, overalt hvor det har været muligt, og arkivet rummer idag ca. 5000 m. Der er imidlertid behov for meget mere plads, og der foreligger idag skitser til en udvidelse. Landsarkivet ligger i forhandling med kommunen om at erhverve den fornødne grund bagved den nuværende bygning, og man har købt den villa, der ligger umiddelbart op til nordskellet. Her har arkivbetjenten nu fået sin bolig. Udvidelsen skal give landsarkivet en forøget hyldekapacitet på ca. 6.000 m. Endvidere skal der indrettes moderne kontorer, værksted, foredrags- og udstillingssal, ligesom der også er planlagt en ny og moderne læsesal med plads til ca. 30 besøgende. Der er på finansloven for finansåret 1968/69 givet 1. rate af en byggebevilling, og man er gået i gang med at udarbejde de endelige planer for nybygningen.

Landsarkivet i Åbenrå indtager en særstilling blandt de danske landsarkiver på grund af sine samlingers egenart. I århundreder har dansk og tysk kultur taget livtag med hinanden inden for landsdelen. I visse områder har dansk administration været fremherskende, i andre var indflydelsen sydfra stærkere. Hertil kom, at landsdelen fra 1864–1920 var en del af Preussen. Efter 1920 indførtes dansk lovgivning, men visse preussiske institutioner bevaredes dog, f. eks. de borgerlige personregistre.

Landsarkivet har en mindre pergamentsamling, hvis fornemste stykke er Åbenrå byskrå fra 1335 (på latin). I kirkelig

henseende var landsdelen delt mellem 3 bispedømmer (Ribe, Odense og Slesvig), og landsarkivet opbevarer udskilte dele af disse arkiver, hvoraf de ældste arkivalier går tilbage til 1500-tallet. 1819–64 eksisterede et særligt bispeembede for Als og Ærø. De nordslesvigske provsteembeder er gennemgående godt bevarede og indeholder et betydeligt materiale til belysning af kirkens og skolens historie. Der findes brudstykker af arkiverne tilbage til 1500-tallet, men som regel er arkiverne væsentlig yngre. Også sognearkiverne er meget righoldige og temmelig gamle. Der findes materiale fra middelalderen i visse arkiver, men det hører til undtagelserne. De nordslesvigste kirkebøger er meget indholdsrige, og man træffer her ikke så få eksempler på ret omfattende personalhistoriske og topografiske oplysninger. Der haves enkelte kirkebøger fra 1500-tallet, f. eks. Hjordkjær fra 1573 og Aastrup fra 1574, men de fleste går kun tilbage til 1600-tallet. Tidligere end i kongeriget indførtes i Sønderjylland et fast skema for indførelsen af de forskellige ministerialia (1763) og påbud om at føre bøgerne i to eksemplarer (1775). Af skolearkiver haves bl. a. Haderslev katedralskole (oprettet 1567) og Tønder seminarium (oprettet 1788).

Blandt de civile myndigheders arkiver må i første række nævnes amtsarkiverne og i årene efter 1867 de preussiske landrådsarkiver. Amtsarkiverne er gennemgående bevaret fra sidste halvdel af 1600-tallet. Fra omtrent samme tid er bevaret arkivalier i amtsstuearkiverne. Amtsstuerne afløstes i 1868 af de preussiske kreds-kasser.

Benyttelsen af rets- og politikæsenets arkiver frembyder i dette landsarkiv store besværligheder, da jurisdiktionsforholdene i ældre tid var yderst indviklede. Ved indførelsen af de preussiske amtsretter i 1867 rådedes der i vid udstrækning bod herpå. Der har eksisteret tingbøger fra slutningen af 1500-tallet, men de blev i 1855 indsamlet og udlånt til retshistorikeren C. L. E. v. Stemann og er siden sporløst forsvundet. Tingbøger fra landdistrikterne kendes derfor kun i undtagelsestilfælde fra tiden før 1713. I Gram herred haves tingbøger fra 1657, i Lø herred og Trøjborg gods fra 1607. I byjurisdiktionerne er ting-

bøgerne som regel af ældre dato. I Tønder haves således retsprotokoller fra 1573. Medens enkelte jurisdiktioner havde samme pantevæsen som kongeriget, indførtes i resten af retskredsene et nyt pantesystem i 1734. Hver ejendom fik sit folium i skyld- og panteprotokollerne med kort angivelse af alle behæftelserne, medens dokumenternes ordlyd indførtes i de såkaldte bibøger eller Nebenbücher.

Af de kommunale arkiver har landsarkivet modtaget afleveringer fra Sønderborg, Åbenrå og Tønder, medens Haderslev endnu ikke har afleveret sit arkiv. Mellem købstæderne og landkommunerne har man i Nordslesvig de såkaldte flækker, hvoraf enkelte har afleveret deres ældre arkivmateriale. Fra landkommunerne er ikke modtaget større mængder af arkivalier.

Ligesom de andre landsarkiver har også landsarkivet i Åbenrå betydelige samlinger af lavsarkivalier og godsarkiver, ligesom man ligger med en omfattende samling af privatarkiver. Der er modtaget arkiver fra de fleste af danskhedens forkæmpere, f. eks. H. P. Hanssen-Nørremølle og red. Ernst Christiansen, Flensborg. Adskillige af disse arkiver rummer materiale af rigshistorisk betydning. Også arkivalier fra hjemmetyske institutioner opbevares i landsarkivet.

I 1944 udsendtes i rigsarkivets serie af „Vejledende arkivregistraturer“ som bind VI: Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. En oversigt, udarbejdet af Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. Selv om landsarkivet siden 1944 har modtaget adskilligt arkivmateriale, er denne oversigt stadig uundværlig for alle, der ønsker at arbejde med de nordslesvigske lokalakter. Den giver desuden væsentlige bidrag til belysning af de udviklede administrative forhold i landsdelen.

Den af Historisk samfund for Sønderjylland oprettede „Lokalhistoriske samling for Sønderjylland“, der bl.a. indsamler billeder og traditionsstof, har lokaler i landsarkivet, og det er tanken, at der i nybygningen også skal indrettes den fornødne plads til denne institution.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 2 arkivarer. Landsarkivar siden 1960 er cand. mag. Peter Kr. Iversen.

Erhvervsarkivet

Statens erhvervshistoriske arkiv

Erhvervsarkivet har til opgave at indsamle arkiver fra dansk erhvervsliv og stille dem til disposition for den historiske forskning. Erhvervsarkivet har desuden som opgave at drive videnskabelige studier inden for den økonomiske og sociale historie. I erhvervsarkivet indgår arkivalier fra hele landet.

Oprindelsen til erhvervsarkivet kan føres tilbage til en lokal komité, der begyndte sin virksomhed i Århus i 1942. I 1948 oprettede man erhvervsarkivet som en selvejende institution, og ved lov af 1. okt. 1962 overtoges denne institution af staten. Erhvervsarkivet er ligesom statens øvrige arkiver underlagt kulturministeriet. Det har sin egen bestyrelse, i hvilken rigsarkivaren har sæde.

Erhvervsarkivet havde til at begynde med lokaler på rådhuset i Århus. Herfra flyttede man til lokaler i universitetet. Da man ikke kunne blive længere her, lykkedes det at få tilladelse til at benytte den nedlagte Hammel banegård. Herfra flyttede man i 1963 ind i den bygning, som statsbiblioteket hidtil havde benyttet og nu forlod.

Statsbiblioteksbygningen i Århus er opført 1898–1901 efter tegninger af arkitekt Hack Kampmann, den samme arkitekt, der byggede landsarkivet i Viborg. Bygningen ligger centralt på en skråning ned mod Århus å og er omgivet af et mindre haveanlæg. Som nærmeste naboer har man ting- og arrestbygningen samt Kreditforeningen. Det centrale lokale i bygningen er den gamle læsesal med hvælvinger og ovenlys samt vægreoler i to etager. Udenom denne sal grupperer sig en række bogmagasiner i 4 etager monteret med gammeldags faste bogreoler af træ samt kontorer. I forbindelse med erhvervsarkivets overtagelse af bygningen fandt en hårdt tiltrængt hovedstandsættelse og brandsikring sted, og der indrettedes moderne kontorer og en ny læsesal med plads til 10 besøgende ved enkeltmandsborde og med individuel belysning. Magasinerne er i det væsentlige fyldte, og samlingerne opgår idag til ca. 13.000 m. Man arbejder i øje-

blikket med planer for en udvidelse af magasinpladsen i et underjordisk magasinanlæg i tilslutning til hovedbygningen.

Erhvervsarkivet modtager løbende arkivafleveringer fra en lang række centrale erhvervsorganisationer, såsom Andelsudvalget, Dansk arbejdsgiverforening, De danske handelsforeningers fællesorganisation, Det danske hedeselskab, Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger, Håndværkerforeningen i København, Industrirådet, Det kgl. landhusholdningsselskab, Landbrugsrådet, Provinshandelskammeret, De samvirkende danske husmandsforeninger og De samvirkende købmandsforeninger i Danmark. Man har desuden modtaget afleveringer fra en række lokale erhvervsorganisationer fra hele landet.

Desuden har man iværksat en landsomfattende indsamling af arkivalier fra private erhvervsvirksomheder. Alle typer af virksomheder er repræsenteret, f. eks. banker og forsikringsselskaber, industrielle virksomheder, købmandsforretninger repræsenterende mange forskellige brancher samt sagførerfirmaer. Også privatpersoners efterladte papirer indgår til arkivet i stort tal. Ved siden af arkivalier indsamles tryksager og fotografier. Erhvervsarkivet indeholder idag meget omfattende samlinger til belysning af det økonomiske liv i Danmark i de sidste 200 år. Desuden indeholder samlingerne væsentlige bidrag til den politiske og sociale historie samt personalhistorien.

Erhvervsarkivet har siden 1949 udsendt Erhvervshistorisk Årbog, der foruden større og mindre selvstændige afhandlinger, skrevet bl. a. af arkivets eget personale, indeholder beretninger om arkivets virksomhed i det forløbne finansår. Ved siden heraf har erhvervsarkivet udsendt en række selvstændige skrifter, f. eks. Aage Rasch: Dansk toldpolitik 1760–97. 1955. Vagn Dybdahl m. fl.: Sagførere i Århus. 1956. Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen: Aarhus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861–1961. 1961 og Birgit Nüchel Thomsen og Brinley Thomas under medvirken af John W. Oldam: Dansk-engelsk samhandel 1661–1963. 1966.

Erhvervsarkivet ledes af en overarkivar, og der er desuden normeret 3 arkivarer. Mag. art. Vagn Dybdahl har været med i

arbejdet siden institutionens spæde begyndelse i 1942 og udnævntes til arkivar og leder af arkivet i 1948. Han avancerede til overarkivar i 1963 i forbindelse med statens overtagelse af arkivet.

Hærens arkiv

Hærens arkiv modtager forsvarsministeriets arkivalier og opbevarer dem indtil det tidspunkt, hvor ministeriet ønsker dem afleveret til rigsarkivet. Af de centrale krigsministerielle akter ligger idag i Hærens arkiv sager fra ca. 1900 (1914). Arkivet modtager desuden afleveringer fra institutioner og afdelinger under forsvarsministeriet med undtagelse af flådens arkivalier, der er afleveret til rigsarkivet. Hærens arkiv kan således betragtes som en art „landsarkiv“ for hærens, hjemmeværnets og flyvevåbenets lokalarkiver. Hærens arkiv er underlagt forsvarsministeriet og ikke underkastet rigsarkivarens tilsyn. Det ledes af en hærarkivar, som regel en tidligere aktiv officer.

Hærens arkiv har sit hovedsæde i Provianthuset og er således nabo til rigsarkivet. Størsteparten af samlingerne er opstillet i den arkitektonisk meget værdifulde Christian IV.s hvælving. Hvælvingen blev hovedstandsatsat i 1961 og ved denne lejlighed udstyret med moderne reoler i stål med indstillelige hylder. Hvælvingens loftshøjde er betydelig. I tilknytning til hvælvingen findes kontorer, arbejdsværelser og en lille læsesal. Andre dele af samlingen er installeret i en indskudt etage i Provianthuset i den del af bygningen, der anvendes af Geodætisk institut. Desuden har man reservemagasiner i det historiske Kongens bryghus, der ligger på Slotsholmen ud mod Frederiksholms kanal. Samlingerne opgår i dag til ca. 12.000 hyldemeter.

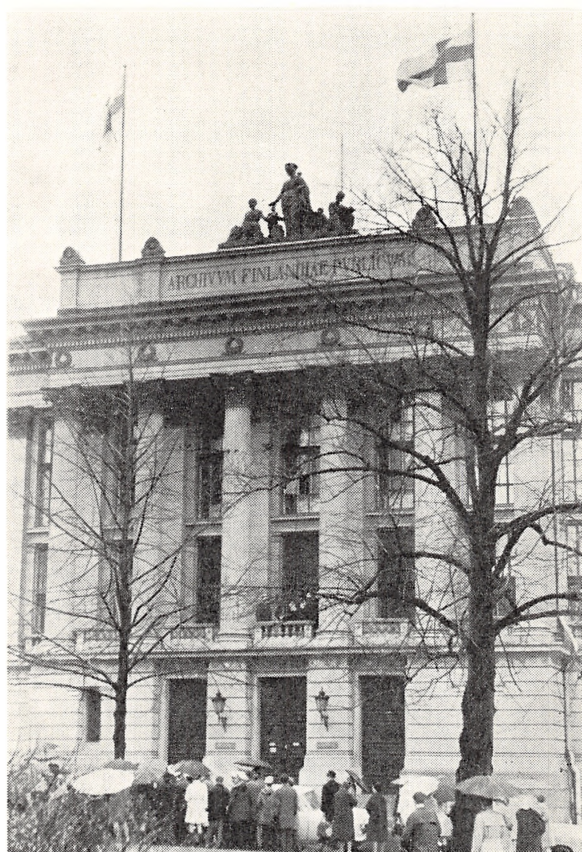
Forden arkivalier opbevarer Hærens arkiv en samling af ca. 12.000 kort og tegninger, et portrætarkiv på ca. 2–3000 billeder af officerer i alle grader samt et billedarkiv og et reglementsarkiv.

Et nyttigt hjælpemiddel for alle, der ønsker at arbejde med

samlingerne i dette arkiv, er det af Carl v. Kohl udarbejdede skrift: Hærens arkiv (1946).

Chef for Hærens arkiv – med titel af hærarkivar – er siden 1965 oberst Axel Mygind.

FINLAND

Rigsarkivets bygning i Helsingfors, opført 1887–90 efter tegninger af Gustaf Nyström.

Historisk oversigt

Indtil 1809, da Finland adskiltes fra Sverige, havde der ikke i Finland været en centralstyrelse. De centrale myndigheder lå alle i Stockholm, og her opbevaredes også arkiverne. Lokaladministrationens arkivalier – hovretter, domkapitler og lensstyrelser – fandtes derimod ved embederne i Finland. Som følge af ildebrand, vanrøgt og de mange krige, der gennem tiderne var gået hen over landet, var dog meget værdifuldt historisk materiale gået til grunde.

På landdagen i Borgå marts-juli 1809 blev det aftalt mellem Finlands stænder og zar Alexander I, at det erobrede Finland ikke skulle indlemmes i kejserriget, men udgøre et med hensyn til indre forvaltning autonomt storfyrstendømme. Storfyrstendømmet Finland omfattede i de nærmeste år efter 1809 kun de provinser, der var blevet erobret som følge af krigen 1808–09. Nogle år senere indlemmedes også de områder i storfyrstendømmet, som i løbet af 1700-tallet som følge af krige var blevet adskilt fra Finland og indlemmet i Rusland. Med indlemmelsen af disse provinser, det såkaldte Viborgske guvernement, fik Finland sine „historiske“ grænser tilbage.

For første gang i Finlands historie fik landet nu egen centralregering, der i de første år efter 1809 havde sæde i Åbo. I 1819 flyttedes centraladministrationen til Helsingfors. Centralstyrelsen benævnedes til at begynde med: Regeringskonselj for storfyrstendømmet Finland. Fra 1816 betegnedes regeringen: det kejserlige senat. I dette førte den af zaren udnævnte generalguvernør forsædet, og han ledede ligeledes forhandlingerne i de to departementer (økonomidepartementet og justitsdepartementet), som senatet var organiseret i. Adskillige sager fandt deres endelige afgørelse i senatet. Sager, der skulle forelægges zaren, foredroges for ham gennem det såkaldte statssekretariat.

Ved senatets virksomhed opstod med årene et særligt admini-

strativt arkiv, kaldet senatsarkivet. Det var foreløbig utilgængeligt for historisk forskning og tjente udelukkende administrative formål.

I fredstraktaten mellem Rusland og Sverige, der blev undertegnet i Frederikshavn i 1809, fandtes også nogle bestemmelser om udlevering af arkivalier fra svenske arkiver. Det hed i § 12:

Alla egohandlingar, arkiv och andra så allmänna som enskilda dokument, planer och kartor öfver fästningar, städer och orter, som till följd af närvarande traktat tillfallit Hans Majestät Kejsaren af Ryssland, de kartor och handlingar härunder inbegripne som kunna finnas i landtmäterikontoret, skola blifva noga till Hans Kejsarliga Majestät öfverlemnade inom en tid af sex månader, eller om sådant sig ej göra låter, sist inom eet års förlopp.

I henhold til denne bestemmelse afsendtes i juni 1810 en firemandsdelegation fra Finland til Stockholm bestående af højtstående embedsmænd med det formål at modtage de omtalte arkivalier og foranledige dem oversendt til Finland. Der viste sig visse vanskeligheder med at få materialet udleveret, og det gik ikke så hurtigt, som man havde regnet med. Man måtte appellere til den russiske gesandt i Stockholm, som intervererede hos den svenske regering. I løbet af et par måneder var arbejdet dog så vidt fremskredet, at kommissionen kunne anmode om, at et skib måtte blive oversendt for at transportere de modtagne arkivalier til Finland. Kommissionen foreslog samtidig, at den skulle vende hjem med undtagelse af et enkelt medlem. I oktober 1810 kom en kejserlig brig til Stockholm, som førte arkivalier og kommissionsmedlemmer tilbage til Åbo. Hovretsassessor Olof Langenstein forblev i Stockholm endnu 1½ år, og han kunne derefter vende hjem med en ny forsyning af arkivalier. Hermed var arkivalieudleveringen afsluttet for denne gang. I 1864 fandt en ny aflevering sted, hovedsagelig af arkivalier, der var blevet overset i første omgang, men som hørte med til de arkivalier, der ifølge fredstraktaten skulle udleveres. Hovedmængden af det modtagne arkivmateriale bestod af regnskaber fra finlandske lokalmyndigheder i tiden 1537–1808. Hertil kom

en del kort og tegninger samt forskellige dokumenter, hovedsagelig stammende fra det svenske kammerkollegiums arkiv. Der modtoges også afleveringer fra det såkaldte finske provinskontor, fra landmålerkontoret, fra Åbo akademkanslers arkiv og fra den kgl. justitsrevision.

Medens arkivalierne fra akademkanslerarkivet udleveredes til Åbo akademi, besluttedes det at anbringe de øvrige arkivalier under senatets opsyn, og man lejede et par lokaler i akademi-huset til arkivaliernes foreløbige opbevaring.

Man blev hurtig klar over, at det ville være nødvendigt at ansætte en særlig tjenestemand til at føre tilsyn med de fra Sverige modtagne arkivalier og med det embedsarkiv, som lidt efter lidt opstod i forbindelse med den nye finlandske centraladministrations virksomhed. I 1816 udnævntes kopist ved senatets prokuratørekspektion J. H. Calonius til „arkivar i det kejserlige senats almindelige arkiv“.

I 1819 forlagdes centralregeringen til den nye hovedstad Helsingfors, og i marts 1819 afgik en større slædetransport fra Åbo ad landevejen til den nye hovedstad. Transporten medførte arkivet. Dette blev herefter opstillet i den gård, der midlertidigt var lejet til senatets brug. Den blivende senatsbygning blev først officielt indviet i 1822, og ved samme lejlighed er arkivet formodentlig overflyttet til denne bygning. De moderne forvaltningsarkivalier anbragtes i kælderen, medens de fra Sverige modtagne dokumenter kom på loftet.

Dette viste sig hurtigt skæbnesvangert. Uvedkommende personer kunne uden større besvær skaffe sig adgang til dokumenterne, og man plyndrede dem bl. a. for segl. I 1843 tog den fremstående embedsmand L. G. v. Hartman initiativet til en sanering af forholdene. Han anbefalede, at man overdrog en historisk og litterært kyndig mand at gennemgå de gamle arkivalier, inden de overførtes til nye og bedre lokaler i senatsbygningen. Til at udføre dette arbejde anbefalede v. Hartman docent J. E. Grönblad (1814–64).

I 1844 begyndte docent Grönblad sit arbejde i arkivet. Han havde allerede tidligere haft tilladelse til at arbejde med det fra

Sverige modtagne materiale, og han var således på forhånd fortrolig med det. I løbet af 1846 førtes arkivalierne fra loftet ned i en række lokaler i senatsbygningens østfløj. Grönblad koncentrede sit arbejde om den ældste del af materialet omfattende tiden fra 1537–1634. Dokumenterne fordeltes i 9 hovedgrupper, hvoraf de 8 svarede til hvert sit slotslen, medens den 9. gruppe omfattede arkivalier af mere almindelig karakter. Inden for grupperne anbragtes arkivalierne i kronologisk rækkefølge. Samtlige arkivalier blev folierede, forsynet med ordningsnummer og indbundet i blå papbind, og der udarbejdedes en registratur over hele materialet. Også den efterfølgende gruppe blev summarisk ordnet og registreret. Den omfattende årene frem til 1808. Samtidig med at Grönblad var beskæftiget med dette arbejde, foretog han flere rejser til Stockholm, København og Nordtyskland for at erhverve afskrifter af dokumenter af interesse for Finlands historie. Selv interesserede han sig for 15 og 1600-tallets historie, og han udgav forskellige kildepublikationer fra denne tid. I 1856 meddelte Grönblad sine foresatte, at det ham betroede arbejde var afsluttet.

Som medhjælper ved arkivarbejdet havde Grönblad bl. a. anvendt en fra Åland stammende ung historiker Karl August Bomansson (1827–1907). Denne blev gennem sit arbejde klar over, hvilke historiske skatte der lå gemt i det svenske materiale, og at en forudsætning for, at det kunne blive udnyttet af historieforskningen, nødvendigvis var, at der blev knyttet en videnskabsmand til arkivet. Den eksisterende „arkivar“, der først og fremmest var forvaltningsembudsmand, ville ikke kunne løse denne opgave. På forskellig måde søgte han at interessere ledende embedsmænd for oprettelsen af en særlig amanuensstilling, og i 1859 stod han ved sine ønskers mål, idet han modtog udnævnelse til ekstraordinær amanuens med pålæg om at videreføre registreringsarbejdet og forsyne personer med oplysninger fra arkivet, såfremt de fremsatte ønske herom.

Bomansson lod straks indrykke annoncer i aviserne, hvoraf det fremgik, at arkivet stod åbent for almenheden, og hermed begyndte arkivets virksomhed som videnskabelig institution. Da

arkivaren ved det administrative senatsarkiv i 1862 forflyttedes til anden tjeneste, benyttede Bomansson lejligheden til at foreslå, at han forenede denne stilling med sin amanuensstilling ved de historiske samlinger. I realiteten fik Bomansson sin vilje, men først i 1869 nåede man frem til en fast ordning. Senatsarkivet omdøbtes nu til Finlands statsarkiv, og under statsarkivarens administration henlagdes såvel de fra Sverige modtagne arkivalier som det egentlige senatsarkiv. Den nye institution henlagdes under ekklesiastikekspeditionen, og Bomansson udnævntes 21/12 1869 til statsarkivar. Til sin assistance havde han foreløbig en amanuens. Da benyttelsen af arkivet steg hastigt i løbet af de nærmeste år, måtte der tilføres arkivet mere arbejdskraft, og i 1876 fik arkivet endnu en amanuensstilling. Den nye tjenestemand fik som særlig opgave at arbejde med de nyere arkivalier. I 1880 gennemførtes en omnormering af stillingerne og en ændret titelbetegnelse, og i 1882 godkendtes en ny og detailleret instruks for statsarkivet omfattende 27 §§.

Instruksen af 2/2 1882 fastslog som statsarkivets opgave at „förvara, ordna, förteckna och vårda de från respektive embetsverk inkomna administrativa handlingar och räkenskaper samt judiciela akter, hvilka för landet äro af allmänna vigt och betydelse, äfvensom handlingar och urkunder, hvilka kunna tjena till upplysning i afseende å landets historia och öfriga förhållanden“.

Selv om formuleringen kan synes noget vag, var statsarkivet dog herved placeret som den centrale institution, hvis opgave det var at indsamle alt utrykt materiale af betydning for udforskningen af Finlands historie, såvel den centrale som den lokale. Formuleringen var utvivlsomt Bomanssons værk, men han kom i meget begrænset udstrækning til at føre formålsparagraffen ud i livet. På grund af sygdom måtte han allerede i 1883 opgive stillingen som statsarkivar.

Hans efterfølger blev Reinhold Hausen (1850–1942), den egentlige grundlægger af Finlands moderne arkivvæsen. Hausen havde siden 1872 arbejdet i arkivet, fra 1880 med titel af aktuarie og som leder af den historiske afdeling. Under Bo-

manssons sygdom blev Hausen fungerende statsarkivar i 1880 og i 1883 statsarkivar. Med stor energi gik den da kun 33-årige arkivchef i gang med dagens opgaver.

Forrest blandt disse stod nødvendigheden af at skaffe statsarkivet en ny og mere praktisk bygning. Endnu på dette tidspunkt opbevaredes de under statsarkivaren henlagte arkivalier på forskellige steder i senatsbygningen, og foruden forskellige mindre rum i østfløjen rådede man over en større gallerisal. Kun en ringe del af lokalerne kunne opvarmes, og de var også i andre henseender upraktiske. Ved at udnytte den stærke interesse, der på det tidspunkt gjorde sig gældende for fædrelandets historie, lykkedes det den unge arkivchef at vinde tilslutning til sine byggeplaner, og man kom ret hurtigt i gang.

Som arkitekt for den planlagte arkivbygning udpegede senatet den senere arkitekturprofessor ved den tekniske højskole i Helsingfors Gustaf Nyström, og denne begav sig ud på en stor europæisk rejse for at studere arkivbygninger. I 1886 kunne man påbegynde sprængningsarbejderne, 26/2 1887 nedlagdes grundstenen, og i efteråret 1890 stod huset rede til indflytning.

Til brug for arkivbygningen havde man valgt en byggeplads i det centrale Helsingfors, bag ved Nikolaj kirken og i nærheden af Stænderhuset og universitetet. Bygningen, der fik sin hovedfacade mod Fredsgatan, opførtes i klassicistisk stil ligesom de andre monumentalbygninger i Helsingfors centrum. Hovedfacaden prydedes af 6 svære joniske søjler, der bar en fronton med en figurgruppe, hvori indgik historiens muse. Gruppen var hugget af kunstneren C. E. Sjöstrand. Gennem en bred indgangsportal kom man ind i en pompøs forhal, hvorfra en dobbelttrappe førte op til hovedetagen. I bygningen var indrettet de fornødne kontorer og arbejdsrum samt en læsesal med plads til 32 besøgende. Læsesalen var udstyret med et vældigt støbejernsgalleri med trapper til anbringelse af håndbiblioteket. Bortset fra belysningen er læsesalen bevaret urørt indtil idag. Bygningen rummede endvidere arkivmagasiner i 3 etager, og gulvene var jernristegulve i overensstemmelse med tidens arkivalske mode. I alt kunne der skaffes plads til ca. 12.000 hylde-

meter arkivalier. Den pompøse arkivbygning står i det ydre urørt som et synligt vidnesbyrd om Hausens initiativ og virkekraft.

Nybygningen gav Hausen de ydre betingelser for opbygningen af en moderne arkivinstitution, og den finlandske historievidenskab fik gode arbejdsvilkår. Hausen udfoldede i de kommende år en alsidig virksomhed på den indre front. Samlingerne blev forøget med nye afleveringer både af offentlige og private arkivalier, og der arbejdedes ivrigt med ordning og registrering. Også spørgsmålet om de lokale arkivalier optog Hausen. Det var hans ønske, at de kirkelige myndigheder i landet skulle indlevere deres ældre arkivalier til opbevaring i statsarkivet, men et forslag herom i 1889 afvistes af kirkens repræsentanter. I 1897 rejstes spørgsmålet om de lokale arkiver på ny, denne gang af det finske historiske samfund. Der nedsattes i de følgende år forskellige komiteer med det formål at kulegrave problemerne og navnlig at finde en løsning på spørgsmålet om aflevering af de kirkelige arkiver. Det kom herunder på tale at indrette lokalarkiver i de historiske slotte i Åbo og Nyslott, et forslag som Hausen var en bestemt modstander af. Sammen med arkitekt Nyström foretog Hausen efter århundredskiftet en rejse til Vesteuropa for at se på arkiver, og Hausen besøgte ved den lejlighed de nye arkivbygninger i Danmark, som han følte sig meget tiltalt af. Sammen med sin nærmeste medarbejder J. W. Ruuth stillede Hausen forskellige forslag om indretning af landsarkiver, men de vanskelige politiske forhold i årene forud for den første verdenskrig gjorde det foreløbig umuligt at realisere disse planer. Hausen havde også visse skuffelser med hensyn til en udvidelse af arkivarpersonalet. Heller ikke disse forslag kunne gennemføres. Hausen tabte dog ikke modet, og han koncentrerede en væsentlig del af sin energi og arbejdsglæde om gennemførelsen af en række aktudgaver og andre publikationer. Ligesom docent Grönblad foretog han flere rejser til arkiverne i Stockholm og København samt Nordtyskland og hjembragte fra disse rejser afskrifter af værdifuldt historisk materiale. Med udgangen af 1916 fratrådte

han sin stilling, og J. W. Ruuth (1854–1928) udnævntes til hans efterfølger i 1917.

6. dec. 1917 erklærede Finland sig som selvstændig stat. Den russiske indflydelse i centralregeringen og i senatet ophørte. 1918 tog senatet navneforandring til statsrådet, og det organiseredes i ministerier. En række myndigheder blev nedlagt, og disses arkivalier afleveredes til statsarkivet. Der blev brug for al forhåndenværende hyldeplads i arkivmagasinerne, og snart var hver eneste meter belagt. Der måtte tænkes på en udvidelse af magasinpladsen, og i mellemkrigsårene opførtes en tilbygning til arkivhuset mod øst i samme stil som den gamle. Det nye magasin indrettedes med betongulve i stedet for de gammeldags jernriste. Tilbygningen kunne rumme ca. 4.000 hyldemeter arkivalier.

Mellemløstidens mest presserende spørgsmål var imidlertid oprettelsen af lokale centralarkiver. Medens de øvrige nordiske lande for længst havde udbygget et system med landsarkiver, lå de finlandske lokalakter endnu i vid udstrækning omkring ved embederne, og de var følgelig utilgængelige for historisk forskning. Allerede i 1921 rejste rigsdagsmanden, professor V. Voionmaa, støttet af de historiske organisationer og arkivmyndighederne, spørgsmålet i rigsdagen, men først 24/10 1924 var sagen bragt så vidt frem, at statsrådet kunne træffe en principbeslutning. Man nedsatte en ny kommission, der fik til opgave dels at fremsætte forslag til en almen ordning, dels at udarbejde konkrete forslag. Det blev samtidig pålagt kommissionen at prøve at finde en løsning på det vanskelige spørgsmål om de kirkelige myndigheders aflevering af ældre arkivalier, og det blev betydet kommissionen, at en forudsætning for at bevilge statsmidler til oprettelse af landsarkiver ville være, at der fra lokal side blev givet tilsagn om støtte.

Kommissionen eller arkivdelegationen, der i første omgang fik statsarkivar Ruuth til formand og arkivar Kaarlo Blomstedt (1880–1949) til sekretær, gik straks i gang med arbejdet. Inden dette kunne afsluttes, havde Blomstedt efterfulgt Ruuth som statsarkivar, og som sekretær ansattes derefter den senere stads-

arkivar i Helsingfors Ragnar Rosén (1898–1964). Kommissionen foretog adskillige rejser og prøvede herunder at danne sig et indtryk af de lokale arkivaliers omfang. Man søgte også at interessere lokale instanser for sagen. Der vågnede nu forskellige steder en ikke ringe sympati for tanken om oprettelse af landsarkiver. Da man just på den tid havde fået en ny bibliotekslov gennemført, der krævede opførelsen af en række nye biblioteksbygninger, kædede man de to spørgsmål sammen, og der stilledes forslag om fælles bygninger for bibliotek og landsarkiv.

I Tavastehus var man først på pletten, og en energisk undervisningsminister (J. Ailio) fik rigsdagen til i marts 1927 at vedtage oprettelsen af et landsarkiv i Tavastehus. I løbet af 1930-erne indrettedes derefter landsarkiver i Viborg, Åbo, Vasa og Uleåborg. Man havde således i løbet af få år fået løst det egentlige landsarkivproblem. Derimod lykkedes det heller ikke i denne omgang at nå til en aftale med de kirkelige myndigheder om aflevering af de kirkelige arkivalier til de statslige arkiver.

Efter at man var kommet til ende med landsarkivspørgsmålet, tog arkivkommissionen fat på de mere generelle spørgsmål vedr. arkivvæsenets fremtidige organisation. Resultatet blev arkivloven af 19. januar 1939, hvis bestemmelser man stadig i princippet bygger på. Enkelte mindre ændringer til loven er gennemført i nyeste tid.

Statsarkivet fik herefter navneforandring til rigsarkivet, og dets chef – rigsarkivaren – blev den øverste ansvarlige leder af det samlede statslige arkivvæsen med ret til at inspicere stats- og kommunalarkiver og give anvisninger med hensyn til deres opbevaring. I rigsarkivet indgår afleveringer fra rigsmyndighederne, medens de lokale institutioner afleverer deres arkivalier til de respektive landsarkiver. Det gælder også de kommunale myndigheder. Samtlige arkiver modtager desuden privatarkiver. Alle arkiver har inden for hver sit område tilsynspligt over for embedsarkiverne, og kassationsbemyndigelsen for såvel stats- som de kommunale arkiver ligger udelukkende i arkivmyndighedernes hånd. Arkiverne har bestemte i loven fastlagte for-

pligtelser over for administrationen og historieforskningen og er i det hele taget at betragte som administrationens arkivalske sagkyndige.

Finlands arkiver kom nogenlunde gennem Vinterkrigen og krigen 1941–44. Når der ses bort fra de specielle forhold ved landsarkivet i Viborg (for hvilke der nedenfor nærmere vil blive redegjort) gik livet sin vante gang ved de forskellige institutioner uden større afbrydelser. De eksisterende arkivbygninger undgik ødelæggelse, og om større tab af arkivalier var der ikke tale. Under et luftbombardement af Helsingfors i februar 1944 faldt flere bomber i umiddelbar nærhed af rigsarkivets bygninger, og disse bar længe synlige skrammer. Historiens muse tabte hovedet, men det er forlængst på plads. Allerede før vinterkrigen havde man indledt evakueringer både fra rigsarkivet og landsarkiverne, og man fortsatte dermed så sent som i 1944. Man søgte desuden at sikre arkivbygningerne med sandsække og andre midler. Naturligvis hvilede krigen og dens mange menneskelige og økonomiske prøvelser tungt på institutionerne og deres medarbejdere, men den svære tid fik omsider ende, og man kunne tage fat på genopbygningsarbejdet. Professor Kaarlo Blomstedt havde været arkivchef under hele krigsperioden. I 1949 afløstes han af Yrjö Nurmio (f. 1901), der virkede som rigsarkivar indtil 1967. Nurmio havde arbejdet inden for arkivvæsenet siden 1927 og havde foruden sin tjenstgøring i rigsarkivet været landsarkivar såvel i Tavastehus som Viborg.

Det blev Nurmios opgave at løse de arkivalske problemer, som var en følge af landafståelserne til Sovjetunionen. I første række måtte der tænkes på en nybygning for lokalarkiverne fra rigets østlige provinser. Til erstatning for det tabte landsarkiv i Viborg byggedes et nyt i St. Michel. Det blev taget i brug i 1955. Nurmio tog endvidere initiativet til en omlægning af landsarkivdistrikterne, og i 1966 godkendtes forslaget om oprettelsen af et nyt landsarkiv i Jyväskylä. Også en flytning af landsarkivet fra Tavastehus til Tammerfors toges op til foreløbig behandling.

I selve rigsarkivet havde man også byggeplaner. Man trængte hårdt til udvidelser, og man ønskede en almindelig brandsikring af den gamle bygning. Begge dele blev gennemført, og i Nurmios sidste funktionsår arbejdedes stærkt med nye planer for en udvidelse af rigsarkivet. Betydelige registreringsopgaver blev taget op, og man begyndte udsendelsen af trykte arkivregistraturer, ligesom publikationsvirksomheden i det hele blev fremmet. Også arbejdet med at supplere rigsarkivets materiale med mikrofilm af arkivalier i fremmede arkiver, f. eks. i Sverige og i Sovjetunionen, nød fremme.

Riksarkivet – Valtionarkisto

Rigsarkivaren i Finland, der har titel af professor, er den daglige leder af rigsarkivet og samtidig øverste leder af det samlede finlandske arkivvæsen.

Rigsarkivet er opdelt i 3 afdelinger, hvoraf de to ledes af embedsmænd med titel af arkivråd, medens den tredje – kancelliafdelingen – har en afdelingsforstander som chef. De enkelte afdelinger kan opdeles i et større eller mindre antal sektioner, der har en arkivar som leder.

Afdelingen for arkivforvaltningen har til opgave at overvåge, at gældende bestemmelser om arkivvæsenet følges, at arkivforvaltningen udvikles, og at der føres fornødent tilsyn med landsarkivernes virksomhed. Afdelingen foretager endvidere de påbudte inspektioner, planlægger afleveringer fra embederne og fra private samt udarbejder de fornødne kassationsbestemmelser.

Forskningsafdelingen gennemfører ordnings- og registreringsarbejder inden for de arkivfunds, som opbevares i rigsarkivet, og udarbejder de fornødne hjælpemidler til samlingernes udnyttelse. Det påhviler afdelingen at drage omsorg for, at arkivmaterialet holdes i en sådan stand, at indholdet kan bevares, og den sørger for komplettering af samlingerne, f. eks. ved frem-

skaffelse af materiale fra udlandet. Det er ligeledes afdelingens opgave at stille bevaret arkivmateriale til rådighed for administrationen og for forskningen, udarbejde fornødne betænkninger og varetage publikationen af historisk materiale.

Kancelliafdelingen modtager pligtmæssige afleveringer fra administrationen, udfærdiger attester og afskrifter til myndigheder og private og administrerer udlånsvirksomheden, både til administrationen og til de videnskabelige institutioner. Endvidere besøger afdelingen rigsarkivets økonomiske forvaltning.

Som omtalt foran fik rigsarkivet egen bygning i slutningen af forrige århundrede, og der opførtes en tilbygning i 1928. Rigsarkivet rådede herefter over en hyldekapacitet på ca. 16.000 hyldemeter. I efterkrigstiden har det været nødvendigt at gennemføre både en udvidelse og en brandsikring.

I årene 1954–57 gennemførtes i etaper en brandsikring af den gamle hovedbygning. Man rømmede ca. $\frac{1}{3}$ af bygningen ad gangen, hvorefter arbejderne rykkede ind. Samtlige jernristegulve blev udskiftet med betongulve, og de bærende søjler blev forstærket. Endvidere opførtes mellemvægge, således at de tidligere ret store arkivsale kunne inddeles i mindre rum. Der installeredes yderligere en moderne elevator, og størsteparten af de gamle træreoler udskiftedes med moderne reoler af stål. Man gjorde endvidere mellemgangene noget smallere, og opnåede herved en pladsgevinst i denne bygning på ca. 3000 hyldemeter. Endelig indrettedes et antal arbejdsværelser.

Erfaringerne fra krigen gjorde det endvidere ønskeligt, at man fremskaffede underjordiske magasinrum. I forbindelse med indretningen af kontorer for centraladministrationen til brug under en kritisk situation udsprængtes i klippen under rigsarkivet et underjordisk magasin i to etager. Man kan komme ned i dette magasin med en elevator direkte fra rigsarkivets magasinbygning, og man må i dette tilfælde passere et klippeloft med en tykkelse af ca. 12 m. Man kan også benytte en speciel anlagt kørevej udefra. Begge magasinetager er udstyret med en gang, hvorfra der er adgang til de egentlige arkivrum. Disse er udstyret med reoler, og ca. 4000 m arkivalier kan finde plads her.

I en nødsituation kan man få plads til dobbelt så meget. Denne klippehvelving færdigbyggedes i årene 1949–51. I 1959 fik rigsarkivet overladt yderligere plads i klippemagasinet, ca. 1300 hyldemeter, og under normale forhold disponerer man over en del af den plads, der i en krisesituation skal anvendes af centraladministrationen. På denne måde har man skaffet plads til yderligere 4000 hyldemeter. Da man imidlertid må være forberedt på med kort varsel at skulle fjerne disse arkivalier, kan man kun benytte disse rum til anbringelse af sekundært materiale, hovedsagelig regnskabsmateriale. Det er desuden opmagasineret i kasser.

Indretningen af klippemagasinerne har givet rigsarkivet rådhed over arkivmagasiner af begrænset udstrækning, som må siges at give de der anbragte arkivalier den størst mulige sikkerhed. Det har endvidere muliggjort, at man har kunnet tilfredsstille en række akutte pladsproblemer. På længere sigt behøver rigsarkivet imidlertid en langt større hyldekapacitet, end man i dag råder over. Behovet er opgjort til ca. 30.000 hyldemeter.

Siden 1959 har man inden for rigsarkivet arbejdet med planer om en væsentlig udvidelse. I første omgang måtte man sikre sig retten til at udnytte de arealer, der lå op til de nuværende bygninger. Universitetet gjorde også krav på dette areal, men det lykkedes rigsarkivar Nurmio at sikre arealet for rigsarkivet. Det blev derefter overdraget arkitekt Olof Hansson at udarbejde de fornødne skitseprojekter, og efter at disse er godkendt, er et fuldstændigt projekt udarbejdet, som man håber på at kunne komme i gang med i nærmeste fremtid.

Det er arkitekt Hanssons forslag, at den gamle arkivbygning fortsat skal være den dominerende bygningsdel på området, og at man iøvrigt skal forsøge at bevare de eksisterende smukke bjergformationer på stedet. De planlagte nybygninger tænkes derfor anbragt langs med Snellmansgatan mod nord og ind på terrainet. Foruden arkivmagasin skal der bygges en tilbygning til læsesalen, nye ekspeditionslokaler og kontorer til arkivforvaltningen samt værksteder. Et nyt midtpunkt i bygningskom-

plekset bliver en centralhal, hvorfra publikum vil få let adgang til de forskellige faciliteter. Den gamle hovedindgang skal bevares og sættes i forbindelse med den nye centralhal. I niveau med indgangen skal anbringes udstillings- og foredragssal.

Rigsarkivet modtager nu udelukkende afleveringer fra de centrale myndigheder foruden privatarkiver fra personer, som har spillet en fremtrædende rolle enten politisk eller kulturelt i landets historie. Fra gammel tid opbevarer man stadig materiale af lokal proveniens fx Nylands lensarkiv.

For tiden indtil 1809, da Finland adskiltes fra Sverige, består det originale arkivmateriale for en stor del af regnskaber, der er modtaget fra Sverige. De originale pergamentsomslag om disse regnskaber er aftaget og afleveret til universitetsbiblioteket. De stammer fra middelalderlige liturgiske håndskrifter. Fra perioden 1537–1634 haves dels spredte dokumenter, ældre dombøger o. lign. – dels en lang række fogedregnskaber. I denne regnskabsrække indgår også brudstykker af købstadregnskaber, navnlig fra Viborg. Fra perioden 1635–1808 haves rækker af lensregnskaber. Også disse stammer hovedsagelig fra kammerkollegiets arkiv i Stockholm, men samlingen er suppleret med materiale modtaget i 1863 fra det russiske justitsministeriums arkiv og fra lensstyrelserne i Finland.

Et vigtigt materiale fra tiden før 1809 er endvidere de fra hovretterne afleverede dubletter af underretternes dombøger. Da Åbo hovret oprettedes i 1623, fik domstolen bl. a. til opgave at granske samtlige underretters dombøger, og dubleteksemplarer fra de forskellige jurisdiktioner indgik til retten. Henholdsvis i 1775 og i 1839 oprettedes hovretter i Vasa og i Viborg, og man foretog en fordeling af de eksisterende underretter mellem disse domstole, og hver domstol modtog herefter dubleteksemplarer fra sit distrikts underretter. Ved Åbo bys brand i 1827 reddedes det meste af dombogsmaterialet. I 1883 afleverede alle 3 hovretter til statsarkivet, hvad de lå inde med af dombogsmateriale indtil 1750, og senere har yderligere afleveringer fundet sted, således at rigsarkivet idag opbevarer dubletter af dombogsmaterialet indtil 1870 med undtagelse af materialet fra underret-

terne i Viborg len fra 1812–70, der opbevares i landsarkivet i St. Michel.

Foruden materiale fra de civile myndigheder opbevarer rigsarkivet brudstykker af lokale militære myndigheders arkiver fra tiden før 1809. Enkelte dokumenter går helt tilbage til 1500-tallet, og i materialet indgår adskillige militære ruller. Da hæren opløstes i 1810, fik lensstyrelserne besked om at indsamle det arkivmateriale, der på det tidspunkt lå omkring i riget hos de forskellige officerer, og materialet indlemmedes i senatsarkivet, hvorfra det overgik til statsarkivet. Endelig råder rigsarkivet over en betydelig samling af kort fra tiden før 1809, hvoraf de fleste stammer fra arkiverne i Stockholm.

Med hensyn til perioden 1809–1918 stammer det væsentligste arkivmateriale fra den af kejseren indrettede centralregering, kaldet senatet med underliggende myndigheder. Endvidere har man arkivalier fra statssekretariatet og generalguvernøren. Det meste af dette materiale har aldrig været uden for Finlands grænser, men mindre dele er udleveret fra Sovjetunionen i henhold til bestemmelser i Dorpatfreden i 1920. Det gælder først og fremmest statssekretariatets sager.

Efter Finlands frigørelse fra Rusland i 1917–18 omorganiseredes centraladministrationen. Senatet omdannedes til statsråd og dets ekspeditioner til ministerier, og der oprettedes en række nye centrale institutioner. Fra samtlige disse myndigheder (statsrådet, ministerierne, justitskanslerembedet, de højeste domstole og de centrale embedsværk) modtager rigsarkivet pligtmæssige afleveringer. Rigsarkivet kan dog undtagelsesvis efter eget skøn modtage afleveringer også fra andre institutioner. Afleveringsfristen er som regel 30 år. Højere embedsmænd kan låne arkivalier, der er afleveret til rigsarkivet, til deres kontor, men de må ikke tages med hjem. Andre embedsmænd skal have tilladelse fra foresatte til indlån af arkivalier.

Man er i øjeblikket i gang med at udarbejde en trykt oversigt over rigsarkivets samlinger. (Översiktscatalog för Riksarkivet). Indtil videre er udsendt 2 bind, henholdsvis i 1956 og i 1966. I 1. bd. redegøres hovedsagelig for det ældre regnskabs- og

dombogsmateriale, medens en fremstilling af senatsarkivets indhold optager det meste af bind 2.

Der findes i forordningen om rigsarkivet af 1952 en bestemmelse, der gør det til pligt for forskningsafdelingen at fremskaffe afskrifter af inden- og udenlandsk arkivmateriale, der kan komplettere de samlinger, man i forvejen er i besiddelse af. Bestemmelsen er forståelig, når man tager hensyn til Finlands politiske skæbne gennem tiderne, og de arkivalske følger dette har haft. Mange oplysninger om finlandske forhold i ældre tid må stadig søges i arkiverne i Sverige og i Sovjetunionen.

I rigsarkivet i Stockholm ligger således de originale skrivelser, der fra finlandske myndigheder er indgået til den svenske rigsstyrelse, samt de dokumenter der er et resultat af rigsstyrelsens behandling af de forskellige finlandske problemer. Så tidligt som i 1889 påbegyndtes en systematisk afskrivning af sådanne dokumenter, navnlig fra rigsregistraturen, og som resultat foreligger idag 115 bind afskrifter, der dækker perioden 1561–1743. Det store afskrivningsarbejde er hovedsagelig en enkelt persons værk, nemlig frk. Ruth Fischers (død 1960), der i henved 55 år var beskæftiget med dette arbejde. Siden 1949 har man påbegyndt en omfattende mikrofotografering af materiale af interesse for finlandsk historie i det svenske rigsarkiv. De ældre dele af rigsregistraturen har man anset det for nødvendigt også at have i mikrofilm. Da rigsarkivet i forvejen har afskrifterne, er filmene anbragt i landsarkivet i Åbo. Man har til hensigt, at alle serier, der indeholder materiale af interesse for Finland, skal affotograferes. Det gælder f. eks. cameraalia, skrivelser fra generalguvernører, landshøvdinge, konsistorier, hovretter og militære myndigheder samt dombogssamlingen og samlingerne Topografica og Muscovitica. Også en del rigsdagssager er blevet fotograferet, navnlig besværinger fra den finlandske bondestand til rigsdagen. Negativfilmen af det svenske arkivmateriale opbevares i rigsarkivet, og til brug for forskningen er fremstillet positivfilm. Af meget benyttede dokumenter er desuden tilvejebragt fotografiske forstørrelser, således at dette materiale kan benyttes uden læseapparat.

I 1956 optoges forhandlinger med de sovjetiske myndigheder om en gensidig arkivfotografering i Helsingfors og i Sovjetunionen. Rigsarkivar Nurmio besøgte sammen med finlandske historikere Sovjetunionen, og en aftale blev truffet. I oktober 1956 påbegyndte finlandske specialister arbejdet i Moskva og Leningrad, og som resultat af deres undersøgelser modtog rigsarkivet i første omgang ca. 211 filmruller omfattende navnlig materiale fra perioden 1809–1917. Man fik herigennem adgang til den del af det finlandske statssekretariats arkiv, som forblev i det daværende St. Petersborg, medens arkivet for størstedelen i henhold til Dorpatfredens bestemmelser blev udleveret til Finland. Også vigtige dokumenter fra det russiske ministerråds arkiv og fra rigsrådets arkiv erhvervedes ved denne lejlighed foruden papirer fra russiske generalguvernørers og ministres arkiver. Fra flådearkivet i Leningrad har man modtaget en del materiale fra 1700-tallet. Man har fra tid til anden fortsat fotograferingen for finlandsk regning i Sovjetunionen, ligesom russiske forskere arbejder med finlandsk materiale i Finland.

Også fra andre lande har rigsarkivet i efterkrigstiden erhvervet mikrofilm af arkivmateriale. Det gælder bl. a. Vesttyskland og Danmark.

Som andre centralarkiver har rigsarkivet en omfattende publikationsvirksomhed. Grundlæggeren af denne er Reinhold Hausen, som med stor nidkærhed og en enestående flid helligede sig denne side af arkivets virksomhed. Hans hovedværk er den statelige udgave i 8 bind af „Finlands medeltidsurkunder“, der udkom i årene 1910–35 og dækkede perioden indtil 1530. I 1881 grundlagde han aktserien: Bidrag til Finlands historia og udsendte i årene 1881–1917 ialt 5 bind indeholdende udvalg og uddrag af kilder til Finlands historie. Som bind VI i denne serie udkom i 1958 „Ivar Flemings Jordebok“, udgivet af John E. Ross, og som bind VII i 1964 „Erik Flemings Jordeböcker“, udgivet af Aulis Oja. Rigsarkivet har også interesseret sig for at udgive de eksisterende gamle dombøger. Sammenhængende rækker af de ved underretterne førte dombøger eksisterer først fra 1623, da Åbo hovret blev oprettet. Fra ældre tid har man

imidlertid enkeltstående protokoller, og disse må naturligvis tillægges stor videnskabelig betydning. I årene 1881–83 udgav Hausen „Hollola domsagas dombog 1443–1502“ og „Sääksmäki domsagas dombog 1506–10“. I moderne tid har man genoptaget dette udgiverarbejde. I 1954 udkom „Domböcker för Savolax 1559 och 1561–65“, besørget af Kauko Pirinen og i 1964 „Dombok för Nedre Satakunta 1550–52“, udgivet af John E. Roos. De ældste i rigsarkivet eksisterende fogedregnskaber er i 1964 udgivet af Kaj Mikander. Det drejer sig om Ålandske skattebøger fra 1537–39 (Ålands Urkundsamling II).

Som omtalt foran har rigsarkivet inspektionsret over alle stats- og kommunale arkiver. Denne inspektionsret tager sigte på at kontrollere den måde, hvorpå henlagte arkivalier opbevares og på arkivrummenes indretning. Arkivmyndighederne kan ikke gribe ind i selve kontorordningen eller journaliseringens tilrettelægning. Med hensyn til arkivlokalerne udarbejdede rigsarkivet med hjemmel i arkivloven af 1939 og i samarbejde med statens bygningsmyndigheder et særligt cirkulære vedr. indretningen, og dette er senere blevet revideret i 1954. Cirkulæret henvendte sig både til de statslige og kommunale myndigheder. Da det var vanskeligt for kommunerne at få arkivlokalerne bragt i anordningsmæssig stand inden for den givne frist, gik rigsarkivet i 1952 med til at give disse myndigheder en forlænget frist med hensyn til at få lokalerne bragt i orden. Som følge af hele den tekniske udvikling og navnlig som følge af de stigende krav om brandsikring har en særlig komité under rigsarkivarens forsæde arbejdet med et nyt reglement, som udsendes i 1961.

Det påhviler myndighederne at udarbejde arkivfortegnelser, som i afskrift skal tilstilles rigsarkivet. Afleveringsfristen er som regel 25 år, men der kan dispenseres. Nedlagte myndigheder skal dog straks aflevere deres arkivalier til rigsarkivet.

Ingen myndighed må på egen hånd foretage kassationer. Enhver kassation kræver rigsarkivets tilslutning. Siden 1947 forelægges mere omfattende kassationsforslag for en særlig komité, der har rigsarkivaren til formand. I komiteen sidder en række

høje forvaltningseksponenter. Til behandling af de enkelte forslag kan hidkaldes særlige sagkyndige, f. eks. historikere og økonomer. Komiteen har ingen beslutningsret. Også kassationsforslag vedr. lokalforvaltningen behandles af denne komité.

Rigsarkivet i Helsingfors er den arkivinstitution i Norden, der har det største besøgstal. I 1967 registreredes 19.863 arkivbesøg på læsesalen. I 1955 var tallet: 13.397, 1960: 14.542 og 1965: 19.262. Rigsarkivet er i øjeblikket normeret med 1 rigsarkivar, 2 arkivråder, 1 afdelingsforstander, 7 arkivarer og 7 amanuenser. Rigsarkivar siden 1967 er fil. dr. Martti Kerkkonen.

Landsarkiverne

Indledning

Finland fik som det sidste af de nordiske riger institutioner, hvis opgave det skulle være at modtage de lokale myndigheders arkivalier. Det 1. landsarkiv oprettedes i Tavastehus i 1927. Finland har i dag 6 landsarkiver.

Hvert landsarkiv har sit geografisk bestemte område, idet et eller flere len udgør et landsarkivdistrikt. Rigsarkivaren fører tilsyn med landsarkivernes virksomhed og foretager en årlig inspektion. Som regel afholdes en gang om året landsarkivarmøde under forsæde af rigsarkivaren.

Landsarkiverne har tilsynspligt over for de i distriktet virkende afleveringspligtige statsinstitutioner og de kommunale arkiver. Der skal foretages arkivinspektion hvert 10. år, og i forbindelse med disse besøg udarbejdes en rapport i 4 eksemplarer, hvoraf de to indsendes til rigsarkivet til eventuel viderebefordring til højere administrativ myndighed.

Myndighederne er forpligtet til at føre arkivfortegnelser, som i afskrift tilstilles landsarkiverne. Når arkivalierne er 40 år gamle, skal de afleveres. Der kan dog dispenseres herfra. Ophører en myndighed med at fungere, skal arkivalierne straks afleveres.

Over for de kommunale myndigheder har landsarkivet også tilsynspligt, og der er som foran nævnt udarbejdet bestemmelser om arkivlokalernes indretning. Kommunerne har ingen afleveringspligt, men de kan beslutte sig til at aflevere ældre arkivalier. Særlige stadsarkiver findes i Helsingfors, Åbo og Tammerfors.

Den lutherske kirke i Finland, hvortil flertallet bekender sig, har en vidtgående administrativ selvstændighed, og det har derfor ikke været muligt at gøre det til pligt for de kirkelige myndigheder at aflevere ældre arkivalier til de offentlige arkiver. Fra arkivalsk og historisk side har man ved flere lejligheder rejst spørgsmålet under henvisning til, at vigtigt historisk materiale på denne måde unddrages forskning, og at arkivalierne ofte opbevares under meget ugunstige vilkår. Man har også henvist til de store tab, der er indtruffet gennem tiderne. De kirkelige myndigheder stillede sig imidlertid meget længe aldeles afvisende, og der var ingen mulighed for at tvinge dem til at skifte standpunkt.

Efter flere års forgæves forhandlinger nåede man i slutningen af 1930'erne frem til en aftale med de kirkelige myndigheder gående ud på, at de dele af kirkearkivet, som var mere end 120 år gamle, kunne med menighedernes samtykke deponeres i landsarkiverne. Bestemmelsen fik lovskraft, men ingen praktisk betydning, da menighederne ikke benyttede sig af den givne bemyndigelse. Dog medførte den fornyede behandling af problemerne, at flere menigheder sørgede for bedre opbevaringsforhold for de dem betroede arkivalier. Der indrettedes således flere steder brandsikrede rum.

Under Vinterkrigen evakueredes sognekaldsarkiverne fra Karelen til landsarkivet i Vasa. I 1953 overflyttedes materialet til det centralarkiv for nedlagte menigheder i de afståede landsdele, som kirken havde oprettet, og som midlertidigt fik lokaler i det nyopførte landsarkiv i St. Michel.

I begyndelsen af 1950'erne behandles spørgsmålet på ny i offentligheden, og på initiativ af domkapitlet i Uleåborg blev spørgsmålet sat på biskopsmødets dagsorden i december 1951.

Til mødet forelå ligeledes en af rigsarkivet udarbejdet betænkning. Det viste sig nu, at kirkens øverste embedsmænd var mere positivt indstillet over for en løsning af det besværlige spørgsmål, og biskopsmødet anbefalede, at man tog sagen op til drøftelse og positiv afgørelse på de forestående stiftsmøder, der samler både præster og lægmænd. I den finske kirke har det almindelige kirkefolk en meget stærk indflydelse. I Uleåborg stift viste menighederne en positiv interesse for sagens afgørelse, og man begyndte i vid udstrækning at deponere sine arkivalier i landsarkivet. Også inden for de andre stifter tog man et lignende initiativ. Efter 70 års offentlig debat ser det i øjeblikket ud til, at der kan komme en rimelig og forsvarlig løsning på spørgsmålet om en sikring af landets ældre kirkelige arkivalier. Selv om mange menigheder har deponeret deres arkivalier i landsarkiverne, er der dog adskillige, der endnu ikke har kunnet bevæbne sig dertil.

I henhold til arkivloven af 1939 skal de offentlige arkivmyndigheder give kirken råd med hensyn til arkivaliernes ordning, såfremt de kirkelige myndigheder fremsætter ønske herom. På dette område har der i adskillige år været et godt samarbejde. Allerede i 1939 udfærdigede rigsarkivet i samarbejde med kirken et skema for opstilling af de kirkelige arkivalier, hovedsagelig efter svensk mønster. I 1950 nedsattes på biskopsmødets initiativ en komité, i hvilken rigsarkivaren fik sæde, som skulle udarbejde et nyt skema. I dette har man inddelt materialet i 5 hovedgrupper, betegnet som nr. I–V. I første gruppe er samlet alt materiale vedr. folkebogsføringen, såsom fortegnelser over ind- og udflyttede af sognet samt dåbs-, vielses- og begravelsesprotokoller. Det er i Finland domkapitlerne, der fører tilsyn med de underordnede kirkelige myndigheders arkiver.

Hvad angår de anerkendte trossamfunds arkivalier, som f. eks. den græsk-katolske kirkes, gælder de almindelige regler om tilsyn og aflevering af kommunale arkiver. Arkivalier fra disse menigheder indgår på normal vis i landsarkivernes samlinger.

Der har i de senere år kunnet konstateres et stigende besøg på landsarkivernes læsesale. Det hænger formodentlig sammen

med, at kirkebogsmaterialet lidt efter lidt deponeres i landsarkiverne. Grupperer man landsarkiverne efter antallet af besøgende, kommer landsarkivet i Åbo ind som en smuk nr. 1. Derefter følger landsarkiverne i Uleåborg, Vasa, St. Michel og Tavastehus. Sidstnævnte arkiv har i de sidste 15 år nærmest haft et stationært antal besøgende. De nøjagtige tal ser således ud:

Besøgstal i landsarkiverne

	1955	1960	1965	1967
Åbo	2.689	2.137	3.757	6.658
Uleåborg	276	596	1.585	1.449
Vasa	683	807	1.429	1.332
Jyväskylä	—	—	—	1.073
St. Michel	202	498	1.201	875
Tavastehus	265	270	245	461
	4.115	4.308	8.217	11.848

Landsarkivet i Åbo – Turun maakunta-arkisto

Landsarkivet modtager afleveringer fra Åbo og Björneborgs len samt fra landskabet Åland, der i administrativ henseende har en særstilling.

Landsarkivet oprettedes i 1932 og installeredes i en til formålet opført bygning (arkitekt Yrjö A. Waskinen). Bygningen ligger ret centralt, men frit og med et mindre haveanlæg bagtil. Arkivets nærmeste nabo på den anden side af gaden er et moderne kommunalt koncerthus og skole, der i kælderen rummer Åbo stadsarkiv.

Landsarkivets bygning er opført med kælder, stueetage og 3 etager. En dobbelttrappe midt for bygningens hovedfacade fører op til indgangen. I stueetagen findes kontorer, ekspedition og læsesal med plads til 16 gæster. I denne etage findes desuden et mindre arkivmagasin samt bogbinderi. De tre øverste etager rummer arkivmagasinerne. Tidligere udgjorde hver etage ét rum. I 1966 er indsat brandvæg og branddøre på samtlige eta-

ger. De oprindelige faste træreoler med 5 hylder i højden udskiftes efterhånden med Compaktus-stålreoler. Bygningen kan rumme ca. 10.000 hylde-meter. Der findes endnu en beskeden pladsreserve. Landsarkivet råder desuden over ca. 1000 hylde-meter i det tæt ved arkivet indrettede stadsarkiv, som har sine magasiner indsprængt i klippe. Der er truffet aftale om, at landsarkivet ved en senere lejlighed kan komme til at disponere over yderligere 1000 m i dette arkiv.

I landsarkivbygningens kælderetage findes foruden tjenestebolig og magasinrum et nyligt indrettet forelæsningslokale, der bl. a. anvendes af universitetet ved undervisning af studenter. Der er plads til 40 deltagere. I dette lokale opbevares som depot fra det historiske institut ved det finske universitet i Åbo (Turun Yliopisto) en bogsamling på ca. 3000 bind, som har tilhørt professor Einar W. Juva og af boet er testamenteret det historiske institut. Endvidere har dette lokale sit særlige læseapparat til mikrofilm.

Landsarkivets samlinger bærer præg af Åbo bys brand i 1827. Trods branden findes domkapitlets konceptprotokol fra 1656, og andre protokoller og koncepter fra henholdsvis 1755 og 1729. Desuden findes enkelte ældre dokumenter fra 1606 og regnskaber fra 1654. Åbo og Björneborgs lensstyrelsesarkiver er i hovedsagen kun bevaret fra ca. 1800. Dog findes de såkaldte landsbøger og bilagslister fra 1654 og enkelte journaler fra 1739. Åbo hovrets arkiv begynder omkring 1821. Hovretten blev oprettet i 1623. Fra Åbo magistrat er bevaret dombøger tilbage til 1624, fra Björneborg fra 1764, fra Raumo fra 1619, fra Nystad fra 1617 og fra Nådendal fra 1636.

Fra underretterne på landet forefindes enkelte dombøger fra 1600-tallet, f. eks. fra Åland fra 1606 og fra Eura og Ulsby domsaga fra 1648. En del kommunionbøger går ligeledes tilbage til 1600-tallet. Af nyere modtagne arkivalier kan nævnes lenslasarettens arkiv fra ca. 1824 og Åbo universitet 1918-62. Blandt 119 privatarkiver er der grund til at fremhæve det værdifulde arkiv fra det Kingelinska handelshus i Åbo.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 2 amanuen-

ser. Landsarkivar siden 1951 er professor Toivo T. Rinne. Ved landsarkivet er siden 1959 indrettet bogbinderi.

Landsarkivet i Vasa – Vaasan maakunta-arkisto

Landsarkivet i Vasa modtager de lokale arkiver fra Vasa len. Ved oprettelsen af det mellemste Finlands len er den østlige del af lenet udskilt. Arkivalierne fra dette område befinder sig nu i landsarkivet i Jyväskylä.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i februar 1936 og installeredes i samme bygning som stadsbiblioteket. Landsarkivet råder over biblioteksbygningens vestre del. Arkivet har egen indgang og disponerer over 3 etager. En gennemgående trappe og elevator skaber forbindelse mellem etagerne. Arkivets lokaler er anbragt på begge sider af trappen, og der er indrettet magasiner på alle 3 etager. Ekspedition og læsesal findes på 1. sal. Læsesalen har plads til 9 gæster, og der findes ekspeditions-skranke og læseapparat til mikrofilm. Magasinerne er monteret med faste træeoler med 5 hylder i højden. Magasinrummene har ret store vinduer. Der rådes over en hyldekapacitet på ca. 5000 m, og efter afleveringerne til Jyväskylä har man en pladsreserve på ca. 1000 m.

Samlingerne bærer præg af, at Vasa by i august 1852 blev så godt som udslettet ved en ødelæggende brand. Ved den lejlighed brændte lensstyrelsens arkiv samt magistratens og rådstuerettens arkivalier. Lensarkivet er derfor kun ca. 100 år gammelt, og det er afleveret til 1910. Vasa hovrets gamle bygning blev reddet og hermed arkivet. Hovretten blev oprettet af Gustav III i 1775. Vasa hørte tidligere ind under Åbo hovret. En del af arkivalierne fra tiden før 1775 vedr. Vasa distrikt udskiltes af Åbo hovrets arkiv og befinder sig nu i landsarkivet i Vasa. Man har f. eks. kriminalresolutioner tilbage til 1754. Vasa hovrets arkiv er iøvrigt afleveret indtil 1920. Fra underretterne har man en betydelig samling dombøger, hvoraf den ældste stammer fra

Närpes domsaga og går tilbage til 1652. Flere sogne, inclusive Vasa by, har afleveret deres kirkebøger. De ældste stammer fra Lappo sogn og går tilbage til 1680 (kommunionbøger) og 1684 (dåbsprotokoller). Af Vasa magistrats arkiv findes kun brudstykker fra tiden før 1852. Blandt landsarkivets privatarkiver bør nævnes søstrene Alba, Hilda og Anna Hellmanns brevsamling, der indeholder værdifulde bidrag til forskellige religiøse bevægelers og afholdssagens historie. Desuden kan nævnes professor Erik Almbergs omfattende brevsamlinger. Af mere betydningsfulde erhvervsarkiver kan nævnes afleveringer fra Östermyra fabrik i Seinäjoki og Grönviks glasbruk. Over de fleste arkivfonds findes maskinskrevne registraturer.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 1 amanuens. Landsarkivar siden 1946 er fil. dr. Aimo Wuorinen. Ved landsarkivet er indrettet et bogbinderi.

Landsarkivet i Jyväskylä – Jyväskylän maakunta-arkisto

Landsarkivet modtager de lokale arkiver fra det mellemste Finlands len.

Landsarkivet er Finlands yngste landsarkiv og begyndte sin virksomhed 3. febr. 1967.

Jyväskylä er fra gammel tid en vigtig skoleby, og her oprettedes det 1. finsksprogede seminarium. Dette er siden omdannet til et universitet med 3 fakulteter. Der findes også andre vigtige undervisningsanstalter i byen. Fra 1960 er Jyväskylä lenshovedsæde i det nyoprettede Mellemste Finlands len, hvis område hovedsagelig er udskilt fra Vasa len.

Fra de historiske lærerkræfter ved universitetet har man længe ønsket et landsarkiv henlagt til byen, således at man kunne få originalt kildemateriale at arbejde med. Til brug for landsarkivet er lejet lokaler i byens moderne rutebilstation. Man har her indrettet ekspedition, læsesal og kontorer samt arkivmagasiner. Læsesalen har plads til 8 gæster, og arkivet besøges allerede af en del studenter, genealoger og andre forskere. Alle-

rede i 1967 noteredes 1073 besøg. Magasinrummene er monteret med en slags „håndkompaktusanlæg“ (finsk konstruktion) med 6 hylder i højden, hvilket nødvendiggør anvendelse af stiger. Der kan skaffes plads til ca. 4200 hylde-meter arkivalier. I øjeblikket beslaglægger man ca. 1400 m.

Fra landsarkivet i Vasa har man modtaget underretsarkiver og kirkebøger. Endvidere har man modtaget seminariets arkiv fra 1861–1937 samt elevmatrikler fra byens lyceum. Det er hensigten, at det nye landsarkiv især skal indsamle privatarkiver, herunder arkivalier fra erhvervsvirksomheder. Man har planlagt oprettelsen af et centralregister for erhvervsarkiver i dette arkiv. Af erhvervsarkiver besidder man allerede trævarefirmaet Aug. Eklöfs arkiv 1867–1956, Borgå-Kervo jernbanearkiv 1870–80, brødrene Åströms læderfabriks arkiv, tidligere i landsarkivet i Uleåborg samt Kiminki bruks arkiv 1842–1916.

Landsarkivet er indtil videre normeret med 1 landsarkivar. Landsarkivar fra 1967 er fil. mag. Raimo Viikki.

Landsarkivet i Tavastehus – Hämeenlinnan maakunta-arkisto

Landsarkivet modtager de lokale arkiver fra Nylands og Tavastehus len.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1927 og fik lokaler i en tidligere russisk garnisonskirke, opført 1900 af arkitekt N. A. Schulz (russisk stabskaptajn). Foruden kontorer og magasiner findes der en lille læsesal med plads til 4 besøgende. Arkivmagasinerne er monteret med træreoler med faste hylder. Arkivet har hverken bogbinderi eller fotografisk atelier.

I landsarkivet opbevares 5 provstearkiver og ca. 40 sognekaldsarkiver. Den ældste egentlige kirkebog er fra 1648. I de kirkelige arkiver finder man først sammenhængende arkivalierækker fra ca. 1720.

Medens Nylands lensarkiv indtil videre opbevares i rigsarkivet i Helsingfors, har arkivet modtaget Tavastehus lensarkiv.

Lenet oprettedes 1831, da det udskiltes af Nylands len. Af landsarkivets samling af ældre dombøger kan nævnes dombøger fra Sääksmäki fra 1696 og fra Hollola domsaga fra 1724. Magistrats- og rådstuerettens arkiv i Tavastehus går tilbage til 1724. Af andre ældre arkiver kan nævnes en række toldarkiver fra 1600-tallet, bl. a. fra Helsingfors, Borgå, Lovisa og Tavastehus samt Hospitalet i Helsingfors fra ca. 1619. Fra 1800-tallet stammer arkiverne fra lenssygehuset og lensfængslet i Tavastehus.

I landsarkivet er desuden modtaget en række værdifulde privatarkiver, herunder arkiver fra større landejendomme, såsom Kurjala gård (fra 1500-tallet), Hahkiala gård (slægten Charpentier fra 1600-tallet), Jockis godsarkiv og Vesunda gårds arkiv (begge fra 1500-tallet) samt Hola gårds arkiv fra 1700-tallet. Af egentlige privatarkiver kan nævnes familien Regnells arkiv.

Der findes maskinskrevne registreringer over det meste arkivmateriale, og man er i gang med at udarbejde registre over bevarede skifter.

Landsarkivet er normeret med en landsarkivar og 1 amanuens. Landsarkivar siden 1951 er Y. S. Koskimies.

Landsarkivet för Savolax-Karelen i St. Michel – Savo-Karjalan maakunta-arkisto, Mikkeli

Landsarkivet modtager de lokale arkiver fra følgende len: Kuopio, St. Michel, Kymmene, og Nordkarelen. Endvidere opbevarer landsarkivet arkivalier fra de afståede østlige provinser.

I 1934 oprettedes et landsarkiv i Viborg for den karelske halvø (Viborg len) samt St. Michel og Kuopio len. Der var stor lokal interesse for den nye institution, og man stillede en aldrig fuldført russisk kirkebygning til disposition for landsarkivet. Bygningen lå højt på en bakke ved indkørselen til det gamle Viborg. Som umiddelbar nabo havde man det historiske slot med dets vældige tårn, og fra det flade tag en storslået udsigt over byen og omegnen. Bygningen kom til at rumme læsesal, kontorer, magasiner og en bolig for landsarkivaren.

I årene 1934–39 foretoges indsamlingen af de lokale arkiver, og et vidnesbyrd om den stærke lokale interesse for den nye institution finder man i det forhold, at flere sogne deponerede deres ældre arkivalier i arkivet. I landsarkivet indgik også Viborg byarkiv samt andet materiale fra 1700-tallet, således at man fik et vigtigt studiemateriale til belysning af den russiske administration af denne del af Finland i årene frem mod 1809. Det værdifulde Hackmanske handelsarkiv indkom ligeledes i denne periode med dets vidnesbyrd om de gamle Viborgfamiliers vidtspændende internationale forbindelser. Dette arkiv opbevares nu i Åbo akademis bibliotek.

Da det storpolitiske uvejr trak op i sommeren 1939, kom landsarkivet umiddelbart i farezonen. Man gik straks i gang med at sikre bygningen med sandsække og opstille vandholdere til slukning af mindre brande. Endvidere påbegyndtes en nedflytning af arkivalier fra de øverste etager. Allerede inden krigsudbruddet 30. nov. 1939 havde man besluttet at evakuere en del af arkivalierne, og 3 store sendinge med arkivgoods afgik vestpå. I december 1939 afsendtes yderligere en transport.

Arkivbygningen kom nogenlunde gennem Vinterkrigen. Man undgik større beskadigelser, men bygningen blev delvis taget i brug til militære formål. Normal arkivvirksomhed gik nærmest i stå, også fordi personalet indkaldtes til militærtjeneste. Fra arkivmyndighedernes side udfoldedes store anstrengelser for at bistå de lokale myndigheder med at bringe deres arkivalier i sikkerhed. Hvad der fandtes af arkivalier i bygningen, da byen i februar 1940 blev rømmet af de finlandske myndigheder, måtte forblive der. Endnu få dage før byens erobring var landsarkivaren for sidste gang på besøg, men det var yderst begrænset, hvad han kunne bringe med sig tilbage.

Efter Moskvafreden i marts 1940 førtes der forhandlinger med Sovjetunionen om udlevering af det arkivmateriale, der havde måttet efterlades i Viborg, men uden resultat. Af hensyn til den forflyttede befolkning fra de afståede områder måtte man hurtigst muligt etablere en arkivbetjening, således at man kunne fremskaffe fornøden dokumentation på ejendom m. m.

Man samlede derfor en del domstolsarkiver i Helsingfors, medens andet materiale midlertidigt opstilledes i landsarkiverne i Vasa og Uleåborg.

Efter at Finland i sommeren 1941 havde tilbageerobret Viborg med Karelen, vendte landsarkivaren 17. sept. 1941 tilbage til Viborg, og lidt efter lidt kom med stort besvær en vis arkivbetjening på ny i gang på den gamle plads. Der forestod dog et stort arbejde med istandsættelse, oprydning og rengøring af arkivbygningen, og man havde kun lidt mandskab. Man tog også fat på at opspore forladt arkivgods og bringe det i orden.

Allerede ved udgangen af 1943 var man klar over, at udviklingen på krigsfronten muligvis kunne medføre, at man på ny måtte forlade Viborg. Man gik derfor i gang med at borttransportere de samlinger, som man i de forløbne måneder havde fået bragt i orden. I februar 1944 var det mest værdifulde evakueret, og hvad der endnu var tilbage, havde kun sekundær betydning. Dog lykkedes det så sent som 18. juni 1944 at få endnu en forsendelse af arkivalier bort fra den truede by. To dage efter holdt Sovjethæren på ny sit indtog i Viborg.

I de nærmest følgende år var det umuligt at tænke på en retablering af landsarkivet i Viborg. Andre opgaver trængte sig på. Man oprettede en midlertidig arkivadministration for de afståede områder i Kuopio, medens de væsentlige dele af samlingerne blev liggende på de midlertidige evakueringspladser.

Inden for den øverste arkivforvaltning overvejede man frem og tilbage, hvor man skulle lægge det landsarkiv, som skulle videreføre virksomheden fra Viborg. Meget talte for at lægge institutionen i lenshovedstaden Kuopio. Når vægtskålen alligevel sank ned til gunst for den mindre by St. Michel, skyldtes det først og fremmest, at man ønskede at få etableret et klippemagasin for landsarkivet. Under krigen var der i St. Michel indrettet et underjordisk beskyttelsesrum i klippe, og dette kunne uden større udgift omdannes til arkivmagasin.

I årene 1953–55 opførtes det nye landsarkiv i St. Michel efter tegninger af arkitekt Olavi Sortta. Bygningskomplekset består af 3 dele: en administrationsbygning, et magasinhus og et

klippemagasin. Administrationsbygningen er opført med kælder og to etager. Den rummer læsesal og kontorer, en lille udstillingssal, bogbinderi, enkelte magasinrum samt tjenestebolig for kustoden. Fra administrationsbygningen er der direkte adgang til arkivhuset, der har kælder og 6 etager. Af hensyn til sikkerheden er bygningen kun forsynet med små vinduer (40 × 70 cm) på langsiderne, medens der ud for midterkorridorerne i enderne er større vinduer. Magasinhuset er monteret med faste træeoler med 5 hylder i højden. Arkivhuset kan rumme godt 5.000 hyldemeter. Man havde ønsket, at magasinhuset blev lagt direkte op ad klippevæggen, men dette modsatte bygningsmyndighederne sig. Der fører derfor en overdækket gang fra magasinhuset ind i klippen, og klippemagasinet har samme gulvhøjde som arkivhusets stueetage.

I klippen er udsprængt et hulrum, i hvilket det egentlige arkivmagasin er indbygget. Der er et mellemrum mellem klippevæggen og magasinbygningen, således at fugtighed i klippen kan løbe bort. Over magasinet ligger et loft af granit på ca. 10–20 m's tykkelse. Der er ikke tale om et stort samlet magasinrum, men om 9 adskilte celler, til hvilke man kommer frem gennem en gang. Samtlige arkivceller er udstyret med træeoler med 7 hylder i højden. Man behøver altså stiger for at komme til vejrs. Dette er sket for at udnytte pladsen mest muligt. Magasinet er udstyret med elektrisk lys og klimaanlæg. Der er plads til ca. 4.600 m arkivalier i klippen, og den eksisterende plads er fuldt udnyttet.

I dette nye arkiv har de landflygtige karelske lokalarkiver fundet deres plads. Af lensarkiverne er lensarkivet fra Kymmenegårds – St. Michels len det ældste, idet det indeholder dokumenter fra 1600-tallet. Arkivets samling af dombøger fra underretterne går tilbage til ca. 1750. Af vigtige arkivalier må ligeledes nævnes Viborg byarkiv med enkeltstykker fra 1541 samt byarkiverne fra Sordavala og Keksholm. Også Valamo klosterarkiv fra ca. 1750 har fundet sin plads her. Der er modtaget kirkebøger fra ca. 50 sogne, og de går som regel tilbage til 1700-tallet. Alle græsk-katolske menigheder, og de er talstærke

i denne del af Finland, har afleveret deres ældre arkivalier. Endelig finder man en del landkommunale arkiver i dette landsarkiv.

Når landsarkivet i St. Michel ligger inde med et større antal kirkebøger end andre landsarkiver, skyldes det de særlige omstændigheder i dette distrikt. I 1949 nedlagdes ved lov de sogne, der tidligere havde eksisteret i de afståede landområder. Man oprettede et centralarkiv under kirkelig ledelse indeholdende de nyere evangelisk-lutherske kirkebøger fra disse områder. Det nye centralarkiv skulle drage omsorg for, at den forflyttede befolkning blev overført til kirkebøgerne på de steder, hvor de efter krigen tog ophold. Endvidere udfærdigede centralarkivet de fornødne attester for denne befolkning. Arkivet fik lokaler i landsarkivets bygning og sattes i administrativ henseende i forbindelse med det derværende domkapitel. Arkivet havde på et vist tidspunkt et ganske stort personale. 1954 blev det bestemt, at kirkebogsmaterialet fra de nedlagte menigheder, inklusive det midlertidigt deponerede kirkebogsmateriale i Vasa, skulle indlemmes i landsarkivets samlinger, og at landsarkivet for fremtiden skulle overtage den fornødne attestudskrivning m. m.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 1 amanuens. Landsarkivar siden 1945 er fil. mag. Keijo Astala.

Landsarkivet i Uleåborg – Oulun maakunta-arkisto

Landsarkivet modtager de lokale arkiver fra Laplands og Uleåborgs len.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1932. Til brug for landsarkivet indrettedes lokaler i en bygning, der opførtes i Uleåborg kommune i et parkanlæg ved Uleelv. Bygningen var bestemt for landsarkiv samt bibliotek og museum. Huset opførtes i 1931 efter tegninger af arkitekt Oiva Kallio, og det består af kælder, stue og to etager. Ca. $\frac{2}{5}$ af bygningen er overladt landsarkivet, som har sine magasiner i de nederste etager og læsesalen på 1. sal. Læsesalen kan modtage 11 gæster. Arkivmaga-

sinerne er monteret med faste træeoler, og man råder over en hyldekapacitet på ca. 4.600 m.

Blandt landsarkivets kirkelige arkiver må nævnes bispearkivet fra Uleåborg, 4 provstearkiver samt 43 sognekaldsarkiver. Der findes kun meget lidt arkivmateriale bevaret fra tiden før den såkaldte store ufred (1710–21).

Indtil videre har landsarkivet kun modtaget arkivalier fra Uleåborgs lensarkiv. De ældste arkivalier stammer fra tiden efter 1776. Laplands len blev først oprettet i 1938. Dombogsmaterialet er som regel først bevaret fra ca. 1723–26, dog findes en protokol fra Uleå og Karlö sognes tingslag fra 1717. Uleåborgs byarkiv begynder omkring midten af 1600-tallet. Også andre byarkiver er ret gamle, f. eks. Torneå (fra 1653) og Kajana (fra 1722). I Kemi begynder arkivet først i slutningen af 1800-tallet.

I landsarkivet er indgået et betydeligt antal privatarkiver. Et af de vigtigste er Uleåborg lens husholdningsselskab, hvis arkiv begynder i 1828. Til belysning af de pietistiske strømninger i Nordfinland findes et betydeligt antal privatbreve i de såkaldte samlinger „Laestadiana“, „Heikeliana“ og „Simeliana“. Også betydningsfulde erhvervsarkiver er modtaget, bl. a. fra følgende firmaer: J. W. Snellmann G:son, G. og C. Bergbom, Otto Ravander samt brødrene Åström.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar og 1 amanuens. Landsarkivar siden 1936 er Aslak Outakoski.

Krigsarkivet i Helsingfors – Sota-arkisto, Helsinki

Krigsarkivet oprettedes i 1918 og fik som første opgave at indsamle de militære myndigheders arkiver fra Frihedskrigen 1918. Senere er arkivet blevet centralarkiv for hele den finske forsvarsmagt omfattende hær, flåde og luftvåben. I arkivet indgår arkivalier fra både centrale og lokale myndigheder. Også arkivalier vedr. grænsebevogtningen, der sorterer under indenrigsministeriet, indgår i krigsarkivet.

Arkivalierne modtages, når de er 10 år gamle, og normalt gælder en 25 års tilgængelighedsgrænse. Arkivalierne fra Finlands to sidste krige indtager en meget væsentlig plads. Til arkivet er også afleveret arkivalier fra de nu opløste forsvarsforeninger: Skydskåren og Lotta-Sværdorganisationen. Også arkivalier vedr. den finlandske hær i perioden 1812–1907 er afleveret til arkivet.

Krigsarkivet hører i administrativ henseende under anstalten for krigshistorisk forskning. Rigsarkivaren fører dog det arkivalske tilsyn. Arkivet er i organisatorisk henseende inddelt i et sekretariat og en arkivalsk afdeling. Arkivet har fra 1945 sin egen bygning. I de første år efter 1945 var forholdene ret primitive. Bygningen var blevet bombet og kun nødtørfigt istandsat. Man rådede i mange år ikke over de fornødne arkivreoler, således at materialet i vid udstrækning måtte opbevares i kasser. Disse forhold er lidt efter lidt blevet forbedret, og arkivet har fået orden på sine samlinger, der omfatter ca. 26.000 hyldemeter. Læsesalen har plads til 12 gæster.

Krigsarkivet er normeret med 1 krigsarkivar og 4 arkivarer. Krigsarkivar siden 1668 er fil. dr. Risto Ropponen.

FÆRØERNE

Landsbiblioteks- og arkivbygningen i Torshavn, opført i 1931 efter tegning af arkitekt H. C. W. Tórgarð. Arkivet har lokaler i øverste etage.

Det færøske landsarkiv (Føroya Landsskjalasavn)

Spørgsmålet om oprettelsen af et særligt arkiv for den færøske lokaladministrations arkivalier rejstes i 1920 i det færøske lagting af den kendte færøske politiker, kongsbonden Jóannes Patursson fra Kirkebø. Hans forslag gik i første række ud på, at der skulle fremskaffes bevilling til en person, som ville påtage sig at gennemgå eksisterende arkivalier ved de forskellige embeder samt foretage ordning og registrering af disse. Han henstillede endvidere, at man gik i gang med at udarbejde planer til en fælles nybygning for et færøsk arkiv, bibliotek og museum. Lagtinget tilsluttede sig Paturssons forslag, som videresendtes til det danske justitsministerium i København, hvorunder de færøske sager på det tidspunkt sorterede.

Arkivsagen forelagdes herefter rigsarkivar Kr. Erslev, som besluttede at sende landsarkivar G. M. Hornemann til Færøerne for at se på forholdene. I juli-august 1921 besøgte Hornemann Færøerne, og i sin redegørelse gjorde han opmærksom på, at embederne ikke meget længere kunne skaffe plads til den voksende arkivaliemængde, og at en aflevering ville være nødvendig. Spørgsmålet var herefter, om man skulle tilråde oprettelsen af et særligt arkivdepot på Færøerne, eller om man skulle føre de færøske lokalarkiver til det sjællandske landsarkiv. Under indtryk af stemningen på Færøerne besluttede de danske rigsmyndigheder, at man burde tilstræbe oprettelsen af et særligt færøsk landsarkiv.

En væsentlig forudsætning herfor var imidlertid tilvejebringelsen af egnede lokaler for den nye institution. Lige siden 1922 havde lagtinget anmodet om statstilskud til opførelsen af en kombineret biblioteks- og arkivbygning, men først i 1929 opnåedes tilsagn om et tilskud på 20.000 kr. fordelt på finansårene 1928/29 og 1929/30. Resten af byggesummen måtte Færøerne selv skaffe, og omkostningerne beløb sig til i alt 80.000 kr. Til

brug for nybygningen erhvervedes en grund i J. C. Svabosgade. Bygningen, der er tegnet af arkitekt H. C. W. Tórgarð, er opført i færøske natursten og med skifertag. Hele stueetagen var tiltænkt det færøske landsbibliotek, medens 1. salen, der delvis har skråvægge, skulle deles mellem arkiv og museum. Bygningen stod færdig i 1931 og indviedes 31/5 1931.

Da huset var en kendsgerning, anmodede undervisningsministeriet rigsarkivar Laursen om sammen med biblioteksdirektøren at afgive en erklæring om oprettelsen af et særligt landsarkiv for Færøerne. Erklæringen forelå allerede 25. jan. 1932 og gik ud på, at man kunne anbefale oprettelsen af et arkiv for de lokale færøske arkivalier. Arkivet burde indrettes i overensstemmelse med reglerne for driften af de danske landsarkiver, og det skulle modtage alle færøske lokalarkiver, også sådanne, der tidligere var sendt ned til Danmark. Arkivet skulle indrettes i den nyopførte biblioteksbygning, selv om de tilbudte lokaler i dette hus ikke forekom rigsarkivaren tilstrækkelige. Måske kunne der senere indrettes reservemagasiner i kælderen, udtalte han. Rigsarkivaren fandt det endvidere rigtigst, at arkivet indtil videre blev drevet af staten og underlagt rigsarkivarens tilsyn. Senere kunne lagtinget overtage driften, hvis det ønskede det. Sagen gik herefter til forhandling mellem undervisnings- og justitsministeriet, og der blev indhentet erklæringer fra amtmanden over Færøerne og lagtinget. Resultatet blev oprettelsen af en arkivafdeling ved Færø amts bibliotek, og på finansloven for finansåret 1933/34 optoges for første gang bevilling til drift af det nye arkivdepot. Samtidig ansattes fhv. købmand A. Degn som bestyrer. Købmand Degn havde allerede på det tidspunkt arbejdet nogle år i rigsarkivet for dels at sætte sig ind i de danske arkivordnings- og registreringsprincipper, dels at afskrive dokumenter af interesse for færøsk historie. Anton Degn vendte nu tilbage til Torshavn og overtog driften af det nye arkivdepot. Det blev samtidig fastslået, at arkivdepotet i første omgang skulle hjemtage følgende arkivalier: Amtsarkivalierne indtil 1880, politiarkiver indtil 1915, retsarkiver indtil 1915 – dog kun

skiftesager indtil 1860 – samt eksisterende skøde- og pante-protokoller. Amtmanden bemyndigedes samtidig til at aflevere alle sådanne sager, som efter hans skøn ikke mere havde administrativ interesse. Endelig bestemtes det, at bekendtgørelsen af 10. marts 1891 om de danske provinsarkiver også skulle følges på Færøerne.

Den nyudnævnte depotleder Anton Degn rykkede ind i biblioteksbygningen, hvor der på 1. sal blev overdraget ham 3 mindre værelser. Disse monteredes med faste træreoler. Der indrettedes ikke nogen særlig læsesal. Eventuelle arkivbenyttede blev henvist til at arbejde på bibliotekets læsesal. Et særligt arbejdsrum for lederen var der heller ikke tænkt på, men han opstillede sit skrivebord i en af de brede vinduesnicher, hvorfra der er en herlig udsigt over Torshavn rhed.

Arkivar Degn gik straks i gang med at indsamle det afleveringspligtige materiale og påbegynde ordning og registrering. Han var en stor systematiker og en overmåde flittig mand, og han nåede betydelige resultater. Fra 1948 fik han Páll J. Nolsøe, der havde studeret dansk sprog og litteratur i København, som assistent, og denne overtog stillingen som arkivets leder efter Anton Degns død i 1950 og fungerer stadig som landsarkivar. Foruden landsarkivaren er der knyttet en assistent til arkivet. Fra 1948 sorterer det færøske landsarkiv under det færøske landsstyre, og det drives nu udelukkende for færøske midler. Som følge heraf har den danske rigsarkivar ikke længere nogen tilsynsret.

Som alle andre arkiver lider det færøske landsarkiv af pladsmangel. For at skaffe plads til de stadige arkivafleveringer indkøbtes i første omgang supplerende reoler til de oprindelige arkivrum, og disse er forlængst optagne. Man har derfor måttet se sig om efter reservemagasiner. I 1961 indrettedes et reservemagasin i domhuskælderen, monteret med moderne stålreoler, og i 1966 et reservemagasin i Studenterskolen. I øjeblikket arbejdes der med planer om opførelsen af en ny bygning for bibliotek og arkiv. Der er erhvervet en byggegrund på ca. 10.000 m² i

umiddelbar nærhed af den nuværende bygning, og de af arkitekt J. P. Gregoriussen udarbejdede byggeplaner er godkendt. Der er grund til at tro, at man i nær fremtid kommer i gang med byggeriet. Det vil dog af økonomiske grunde komme til at strække sig over en længere årrække. Landsarkivet har i dag et årligt driftsbudget på ca. 70.000 kr.

Landsarkivets samlinger omfatter ca. 1000 hyldemeter, og man har modtaget ret moderne arkivalier. Som følge heraf må man ofte foretage arkivundersøgelser til brug for administrationen. Desuden søger mange oplysninger i arkivet, navnlig om ejendomsforhold.

Lagtingsarkivet går tilbage til 1614, og lagtingets protokoller er afleveret indtil 1929. Lagtinget var til at begynde med en domstol, der lededes af den såkaldte lagmand. Det ophævedes 1816, men genopstod som amtsråd i 1852 og er i dag Færøernes lovgivende og bevillende forsamling for de færøske særanliggender. Amtmandsarkivet går tilbage til 1816. Ved hjemmestyreordningens gennemførelse i 1948 omdannedes amtmandsejendomsforholdet til en stilling som rigsombudsmand. Hele det gamle amtmandsarkiv er afleveret, og også rigsombudsmanden foretager regelmæssige arkivafleveringer til landsarkivet. Visse dele af rigsombudsmandens arkiv er afleveret helt ned til 1960.

Et meget vigtigt arkiv er landfogdens arkiv. Han virkede som kongens ombudsmand på øerne og var samtidig offentlig anklager og skatteopkræver. Arkivet, der går tilbage til 1702, er velbevaret. Det samme gælder sorenskriverens (dommerens) arkiv, hvis journalsager er bevaret fra 1833. De gamle betegnelser sorenskriver og landfoged anvendes stadig som titel for henholdsvis dommer og politimester.

De færøske kirkebøger går tilbage til slutningen af 1600-tallet. Den ældst bevarede stammer fra 1688 og er afleveret fra Østerø.

Under politimyndigheden sorterer de såkaldte sysselmænd, af hvilke der findes 6. Disse kan nærmest sammenlignes med de danske sognefogder, dog har de noget større myndighed, idet de er udstyret med domsmyndighed, bl. a. i visse mindre ejendoms-

sager. Også deres arkiver afleveres til landsarkivet. Således afleverede sysselmanden på Østerø i 1964 sine arkivalier indtil 1952.

Landsarkivet har ingen privatarkiver. Derimod har man modtaget to handelsarkiver, nemlig M. C. Restorffs og Johan Mortensens. Begge arkiver går tilbage til ca. 1856.

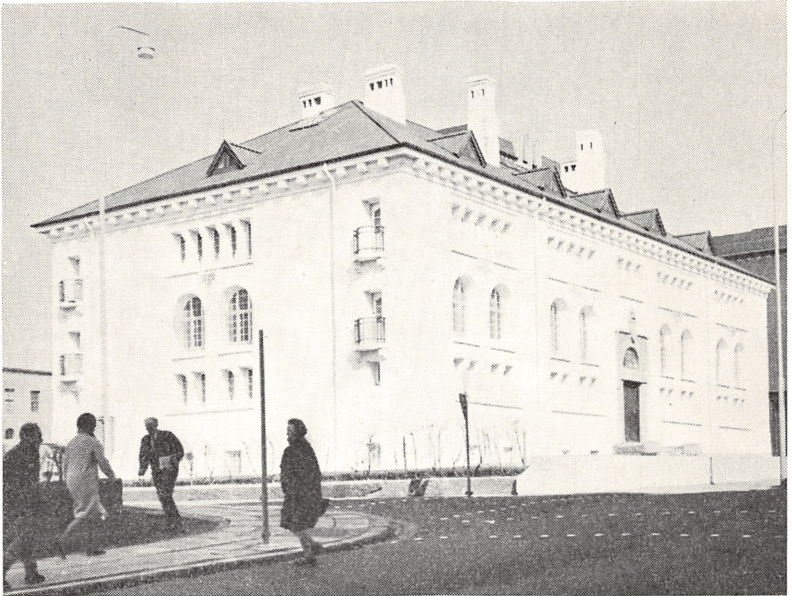
Der findes maskinskrevne arkivregistraturer over de fleste afleverede arkiver, ligesom man har tilvejebragt registre over skifteprotokollerne tilbage til 1706.

Siden 1953 udsender bogtrykker Einar Joensen i hefter og på egen bekostning de ældste lagtingsprotokoller. 1953–56 udkom den ældste tingbog 1614–54, 1958–61 tingbogen 1655–66 og 1961–64 tingbogen 1666–77.

Fra 1955 har landsarkivar Nolsøe udgivet et værk om færøsk søfartshistorie, der både skildrer skippere og skibe (*Føroya Siglingarsøga*). Der er hidtil udkommet 5 bind af dette værk, som i høj grad bygger på landsarkivets samlinger.

I 1967 fik ca. 10 personer stillet 155 arkivalier til rådighed for private studier på landsbibliotekets læsesal.

ISLAND

Nationalarkivets bygning i Reykjavik. Huset opførtes i 1908 efter tegning af arkitekt Johs. Magdal-Nielsen. Arkivet beslaglægger den vestlige del af huset, medens landsbiblioteket har lokaler i resten af huset.

Islands nationalarkiv

(þjodskjalasafn Islands)

3/4 1882 lod landshøvding Hilmar Finsen udgå en bekendtgørelse til de lokale embedsmænd i Island, at de skulle indsende deres ældre arkivalier til Reykjavik. I første omgang anbragtes de indkomne arkivalier på domkirkens loft. Hvert embede havde ansvaret for sine arkivalier, og der var foreløbig ikke tale om ansættelse af en arkivar. 10/8 1900 udgik en ny skrivelse fra landshøvdingen om aflevering af alle 30 år gamle arkivalier fra såvel de verdslige som de gejstlige embeder, og disse anbragtes nu i altingsbygningens loftsetage. Fra 8. dec. 1899 fungerede dr. phil. Jon Porkelsson som arkivar, og hermed var grunden lagt til opbygningen af et islandsk landsarkiv (Landsskjalasafn Islands).

Den nye landsarkivar gik straks i gang med at behandle de indkomne arkivalier, og der blev foretaget midlertidige ordnings- og registreringsarbejder. Samtidig udarbejdedes en række foreløbige arkivregistraturer, der udsendtes i 3 trykte bind i årene 1903–10 under titlen: Skrá um skjöl og bækur i Landsskjalasafninu i Reykjavik. Oversigterne redegjorde både for de indkomne verdslige og gejstlige arkivers indhold.

En vigtig opgave for landsarkivaren måtte være at skaffe den nye institution et mere varigt opholdssted. I 1905 vedtog altinget, at der skulle opføres en nybygning for landsbiblioteket og landsarkivet, og man bevilgede 160.000 kr. til formålet. Bygningen kom til at ligge centralt i Reykjavik i nærheden af den gamle landshøvdingebolig (nu den islandske regeringsbygning, der foruden statsministeriet også huser udenrigsministeriet). Man anmodede den danske arkitekt Johs. Magdahl-Nielsen om at tegne det nye hus, og det stod færdigt i 1908. Efter datidens forhold var det et imponerende bygningsværk. Det var opført i beton og med en tagkonstruktion af jern. Det blev malet hvidt, og det virker endnu i dag, hvor Islands hovedstad kan fremvise

en række store og pompøse moderne bygningsværker, meget monumentalt. Fra begyndelsen rummede huset, som i almindelighed benævnedes Safnahusið (museumsbygningen), en række kulturelle institutioner, foruden arkiv og bibliotek også nationalmuseet og det naturhistoriske museum. Disse institutioner er siden flyttet ud, og tilbage er nu kun landsbiblioteket, der beslaglægger den største del af huset, og arkivet.

Landsarkivet fik overladt den vestlige del af bygningen og råder i dag over 3 etager foruden kælder- og tagetage. På 1. salen indrettedes en læsesal med plads til 16 besøgende, og i umiddelbar tilknytning til læsesalen er der senere blevet indrettet en række kontorer. De mest anvendte arkivalier (kirkebøgerne) er anbragt i et magasinrum med direkte adgang fra læsesalen. I dennes baggrund fører en trappe ned til de underliggende magasinrum.

Arkivet var til at begynde med at betragte som et almindeligt landsarkiv, hvis opgave det var at indsamle de lokale statsmyndigheders efterladte arkivalier. I 1904 ophævedes det islandske departement i København, og en ny centraladministration organiseredes i Reykjavik. Efterhånden som denne administrations arkivalier blev afleveringsmodne, måtte også disse indgå i et arkiv, og i 1911 besluttede man, at disse arkivalier skulle opbevares sammesteds som de lokale. Institutionens navn ændredes derfor 1915 fra landsarkiv til nationalarkiv (Þjóðskjalasafn). Det islandske nationalarkiv virker således både som rigs- og landsarkiv.

I 1924 døde Islands første arkivchef, og han efterfulgtes af teologen Hans Þorsteinsson, der virkede som nationalarkivar indtil 1935, da han afgik ved døden. Den vigtigste begivenhed i hans funktionsperiode var afslutningen af arkivoverenskomsten med Danmark af 15/10 1927, i henhold til hvilken Island modtog ca. 1000 arkivpakker og protokoller, hovedsagelig vedrørende tiden indtil 1848.

Spørgsmålet om en aflevering af arkivalier vedr. Island beroende i det danske rigsarkiv rejstes i altinget i 1924, og sagen blev overgivet til behandling i det dansk-islandske nævn. Man

besluttede her at hidkalde særlige sagkyndige fra dansk og islandsk side, og i de videre forhandlinger deltog fra dansk side professor Kr. Erslev og rigsarkivar L. Laursen. Den islandske regering udpegede nationalarkivar Þorsteinsson som sin sagkyndige. Fra dansk side gjorde man fra forhandlingernes begyndelse klart, at en forudsætning for en eventuel aflevering måtte være, at Island tilbageleverede det islandske ministeriums forestillingsprotokoller, registranter og brevbøger for tiden 1848–1904. Da ministeriet ophævedes i 1904, var hele arkivet blevet overflyttet til Reykjavik. Fra dansk side gjorde man gældende, at Island havde det samme materiale i koncepter, henliggende ved de enkelte sager, og som oftest tillige i original i form af skrivelser til landshøvdingen. Da Island bøjede sig for dette krav, gik man fra dansk side ind på at afgive arkivalier, der overvejende eller alene vedrørte Island. I henhold til overenskomsten foretog rigsarkivet derefter en nøje gennemgang af de forskellige kollegiers arkivalier med det formål at udskille de specielle islandske sager. I danske kancelli udskiltes således alle de islandske indlæg til registre og tegnelser indtil 1799 og til de forskellige departementers registranter og brevbøger i perioden 1800–48. Man gennemgik endvidere de henlagte sager og indlæg til supplikprotokollerne. Endelig udtog man pakkesager vedr. den islandske lovkommissions arbejder 1688–1788 og forarbejder til en række specielle islandske love samt islandske kommissionsakter. Samme fremgangsmåde anvendtes ved gennemgangen af kirkeinspektionskollegiets, kommissionen for universitetet og de lærde skoler og universitets- og skoledirektionens arkiv.

Fra rentekammerets arkiv afleveredes et betydeligt antal arkivalier bestående af islandske resolutioner, indkomne breve fra myndighederne i Island samt journaler med tilhørende sager. Endvidere udskiltes et betydeligt antal islandske jordebøger samt sager vedr. kgl. gods i Island, herunder skole- og auktionsprotokoller samt indberetninger om de økonomiske forhold i Island. Det var imidlertid en forudsætning for afleveringen af jordebøgerne, at det islandske nationalarkiv, såfremt det måtte

vise sig, at man allerede var i besiddelse af disse i afskrift eller i anden udfærdigelse, skulle afgive afskriften eller det ene eksemplar til rigsarkivet. Fra rentekammerets arkiv afleveredes endelig materiale vedr. de islandske folketællinger samt talrige islandske regnskaber, herunder lensregnskaber, jordebogskasse-regnskaber, amtstuerregnskaber samt regnskaber fra det kgl. gods. Endelig udskiltes fra højesterets arkiv ikke mindre end 21 pakker højesteretsager.

Ved udskilningsarbejdet medvirkede dr. Bjørn K. Þorolfsson, der senere fra 1938–62 virkede som arkivar i nationalarkivet. I juni 1928 var udskilningsarbejdet afsluttet, og i løbet af sommeren ankom 32 kasser med arkivalier til nationalarkivet i Reykjavik. Samtidig modtog Island fra den arnamagnæanske kommission en række islandske dokumenter, som i sin tid var udlånt til Arne Magnusson. Rigsarkivet i København modtog til gengæld de ønskede protokoller fra det islandske departement, hvilket muliggør, at danske historikere i en vis udstrækning i København kan studere islandsk historie i perioden 1848–1904. Af en del af dette materiale har nationalarkivet i 1962 modtaget mikrofilm.

Hannes Þorsteinsson døde i 1935, og efterfulgtes som nationalarkivar af Barði Guðmundsson, som havde fået sin uddannelse ved Københavns universitet. Han sad som arkivchef indtil sin død i 1957 og deltog desuden aktivt i det politiske arbejde. Fra 1942–49 var han socialdemokratisk medlem af altinget. Da Island i 1940 blev besat af englænderne, gennemførte han en evakuering af de vigtigste arkivalier til en kommuneskolebygning i Arnes syssel på Sydlandet. En del kirkebøger fra Nordlandet førtes til Skagafjord. Efter krigens afslutning medvirkede Guðmundsson aktivt ved gennemførelsen af loven om herredsarkiver (se nedenfor). Hans efterfølger blev Stefan Pjetursson (f. 1898), der havde studeret historie og filosofi ved Berlins universitet. Efter en årrække at have indtaget en ledende stilling ved den islandske socialdemokratiske presse udnævntes han 1953 til arkivar i nationalarkivet og har fra 1957 virket som arkivets chef.

I 1956 vedtog altinget en lov, hvorefter der til støtte for den personalhistoriske forskning skulle udarbejdes et kartotek over alle personer, der vides at have levet i Island siden landnamstiden og indtil nutiden. Skønsmæssigt anslår man, at kartoteket vil komme til at rumme 2 millioner kort. Tilsynet med tilvejebringelsen af dette kartotek blev overladt nationalarkivet, og der er bevilget midler til aflønning af en såkaldt biografisk registrator (æviskrarritari). 1/7 1957 udnævntes pastor Jon Skagan til den nyoprettede stilling. Det siger sig selv, at man her har påbegyndt et arbejde, der vil strække sig over flere generationer.

Nationalarkivet har som andre arkivinstitutioner sine pladsproblemer. I øjeblikket omfatter samlingerne ca. 4.000 hylde-meter, og al disponibel plads er taget i brug. For at udnytte pladsen bedre i de eksisterende magasiner har man i 1964 påbegyndt udskiftning af de gamle stationære reoler og erstattet dem med kompaktusreoler, der bevæges med håndkraft. Man har samtidig påbegyndt en ompakning af de løse akter, som nu anbringes fortsat stående i stationære reoler. Større afleveringer kan man imidlertid ikke modtage, men der henligger en mængde afleveringsmodne sager ved embederne. Den normale afleveringsfrist er nu 20 år. Hvorledes pladsproblemet skal løses, er endnu uafklaret. Man overvejer for tiden at flytte landsbiblioteket ud og slå det sammen med universitetsbiblioteket, men dette vil kræve opførelsen af en nybygning, og gennemførelsen af dette projekt kan trække ud.

I modsætning til de andre nordiske arkivmyndigheder har det islandske nationalarkiv kun den rent passive funktion over for de forskellige myndigheder, at man modtager deres arkivalier. Man har ingen tilsynspligt, og man medvirker heller ikke ved tilrettelægning af kontorsystemer eller arkivplaner. Der er heller ikke udarbejdet kassationsplaner. Nationalarkivaren har ganske vist i henhold til arkivbestemmelserne af 13. jan. 1916 en kassationsbemyndigelse, men han har ikke hidtil gjort brug af den. Man er dog klar over, at kassationsproblemet vil trænge sig på i meget nær fremtid. Man mener dog ikke, at det vil være

nødvendigt at foretage kassationer i arkivmateriale, der er ældre end 1900.

Da nationalarkivet har hus fælles med landsbiblioteket, har det ikke været nødvendigt at etablere eget bogbinderi eller eget fotografisk atelier. Arkivet benytter bibliotekets atelier og bogbinderi. Dette udførte også tidligere en del restaureringsarbejder for arkivet. Denne ordning var dog ikke tilfredsstillende i længden, og i 1963 fik nationalarkivet sit eget restaureringsværksted, nu normeret med en konservator og en assistent. Konserveringspersonalet har fået sin uddannelse i England og arbejder hovedsagelig med engelsk apparatur.

Ved siden af nationalarkivaren arbejder nu 4 videnskabeligt uddannede medarbejdere i nationalarkivet. Af hjælpepersonale har man en enkelt kontormedhjælper, men ingen arkivbetjente.

Nationalarkivets samlinger bærer naturligvis præg af, at institutionen både er rigs- og landsarkiv. Det ældst bevarede dokument er et kirkeinventar – den berømte Reykholtsmáldagi – fra Borgarfjord fra ca. 1180–1225. Fra middelalderen haves desuden ca. 1000 pergamentbreve samt andre arkivalier, f. eks. biskop Jon Vilhjálmssons kopibog fra ca. 1430, den eneste bevarede kopibog fra katolsk tid. Det ældst daterede brev er fra 23/6 1311. Det er usædvanlig velbevaret og forsynet med to segl. En ikke ringe del af de ovennævnte middelalderlige pergamentbreve stammer fra den arnamagnæanske samling (jfr. ovenfor).

Indtil 1904 lå den islandske centraladministration i København. Administrationen varetoges indtil 1848 af de forskellige kollegier og centrale direktioner, fra 1849–74 af indenrigs- og justitsministeriet og fra 1874–1904 af det i henhold til forfatningsloven af 5/1 1874 oprettede særlige islandske ministerium. De fleste af disse myndigheders arkivalier befinder sig i dag i nationalarkivet. Efter 1904 har den islandske centraladministration haft sit sæde i Reykjavik, og arkivalierne afleveres direkte til nationalarkivet. Der er modtaget arkivalier fra forskellige ministerier til omkring 1930. Fra revisionen er dog mod-

taget sager indtil ca. 1960. Fra den i 1921 oprettede særlige islandske højesteret er modtaget sager indtil 1940.

Hvad angår de islandske lokalarkiver, har disse aldrig været uden for Island med undtagelse af stiftamtmandens arkiv indtil 1770. I ældre tid udgjorde hele Island ét amt, men senere udvidedes antallet af amtmænd til 3. Fra den tid, amtmandsinstitutionen har eksisteret (1688–1904), er arkiverne bevaret. Der er dog tale om enkelte lakuner som følge af brand. Stiftamtmandsarkiverne er bevaret fra perioden 1684–1873 og landshøvdingeembedets arkiv fra 1873 og til dets ophævelse i 1904.

I landdistrikterne er dommer- og politimesterfunktionerne stadig forenet hos samme person, nemlig den såkaldte sysselmand. I købstæderne benævnes han som regel byfoged. I Reykjavik er doms- og politimyndigheden nu adskilt og udøves af henholdsvis bydommeren, byfogden, politimesteren og kriminaldommeren. Underretternes arkiver går tilbage til ca. 1600 og er afleveret indtil ca. 1920–50. Fra underretterne kunne man indtil 1800 appellere til altinget, hvor to såkaldte lagmænd udøvede dommerhvervet. Fra 1800–1921 havde man i Reykjavik en særlig overret, landsoverretten, hvorfra der atter kunne appelleres til højesteret i København. I 1919 afskaffedes overretten, og i 1921 etableredes en islandsk højesteret i Reykjavik. I Island findes der således kun én appelinstans. Landsoverrettens arkiv befinder sig forlængst i nationalarkivet. Højesterets arkiv er som nævnt foran afleveret til ca. 1940.

Indtil 1801 var Island inddelt i to bispedømmer (Skalholt for den sydlige del af landet og Holar i nord). Fra 1801 har Island været ét bispedømme, og biskoppen har haft sit sæde i landets hovedstad. De to gamle bispearkiver er naturligvis afleveret, og fra det nu eksisterende embede er modtaget arkivalier indtil ca. 1930. Under bisperne sorterede en række provster, og der er fra provsteembederne indkommet både kopibøger og indkomne sager tilbage til ca. 1750. Også sognekaldsarkiver med kirkebøgerne er bevaret fra omtrent samme periode. I sognekaldsarkiverne finder man en del regnskaber og jordebøger.

Den, der ønsker at orientere sig i nationalarkivets samlinger, er i mange tilfælde henvist til at benytte eksisterende afleveringsdesignationer, idet der for flere embedsarkiver endnu ikke findes fuldt udarbejdede arkivregistraturer. Større registerarbejder er heller ikke udført. På visse begrænsede områder er der dog i nyeste tid foretaget udarbejdelse af detaillerede arkivregistraturer, som er udgivet i trykken. Disse udkommer under fællestitlen: *Skrár Þjodskjalasafns*. Af denne nye række er hidtil udkommet en registratur over landfysikus-arkivet (*Skjalasafn landlæknis 1760–1946*. 1952), over sognekaldsarkivernes indhold af præsternes tjenestebøger og sognemandtal (*Prestþjónustubækur og sóknarmannatöl*. 1953) og bispearkiverne (*Biskupsskjalasafn*. 1956). Medens den første og den sidste registratur er udarbejdet af arkivar Björn K. Þorolfsson, er registraturen over præstearkiverne tilrettelagt af arkivar Jón Guðnason. Samtlige registraturer indeholder desuden en fyldig administrationshistorisk oversigt.

I 1967 havde nationalarkivet 3.220 arkivbesøg.

Herredsarkiverne

Der findes mange steder i Island en stærk lokalhistorisk interesse og navnlig en levende personalhistorisk interesse. Dette har medført, at man rundt omkring i landet i de senere år har oprettet de såkaldte herredsarkiver, der i visse henseender minder om de danske by- og egnshistoriske arkiver.

Initiativet til de nye institutioners oprettelse blev taget af den historisk interesserede altingsmand Jón Sigurdsson, som med virksom støtte af nationalarkivar Guðmundsson fik gennemført loven af 12. februar 1947 om herredsarkiver.

I henhold til denne lov kan såvel sysselnævnene på landet som købstædernes byråd oprette herredsarkiver, og man kan vælge imellem at oprette et sådant arkiv for et enkelt syssel eller en købstad alene eller for flere sysler og købstæder i for-

ening. Hvor et herredsarkiv er oprettet, skal sognefogders, sogneråds, sysselnævns, byråds, forligskommissioners og menighedsråds arkiver afleveres. Endvidere skal alle kommissioners arkiver, hvis virkekreds er begrænset til de købstæder og sysler, som opretholder arkivet, indgå i arkivet. Arkiverne drives af de stedlige kommunale myndigheder, som betaler de fleste omkostninger. Dog er der åbnet mulighed for et mindre statstilskud. De stedlige myndigheder udnævner ligeledes lederen af arkivet, og nationalarkivet i Reykjavik fører et vist tilsyn.

Foruden de pligtmæssige afleveringer modtager herredsarkivet andet lokalt arkivmateriale af privat proveniens. Man har endvidere lagt vægt på fra nationalarkivet at få afskrifter eller mikrofilms af sådanne arkivalier, f. eks. kirkebøger og mandtalslister, som har interesse for den lokale forskning.

Foruden stadsarkivet i Reykjavik, der udelukkende opretholdes af byen Reykjavik, og som i 1957 fik lokaler i en kommunal nybygning, findes der i dag 5 herredsarkiver. Det ældste arkiv findes i Sauðarkrókur og omfatter Skagafjordssyssel og Sauðarkrókur købstad. Initiativet til arkivets oprettelse udgik i sin tid fra den lokale historiske forenings formand, den ovenfor nævnte altingsmand Jón Sigurdsson. Det næste i rækken var herredsarkivet for Isafjord købstad og Isafjord syssel. Arkivet oprettedes i 1952 og ligger i Isafjord. Arkivet har til huse i biblioteket, og bibliotekaren virker samtidig som arkivar. Der er senere oprettet et herredsarkiv i Husavik for Husavik købstad og Tingøssyssel, et arkiv i Borgarnes for Myra- og Borgarfjords sysler og et arkiv på Blönduós for Øster-Hunavatnsyssel.

NORGE

Det norske rigsarkivs hovedsæde i Oslo. Huset blev opført 1830 efter tegning af arkitekt Chr. Heinrich Grosch til brug for den norske rigsbank. Rigsarkivet overtog bygningen i 1914.

Historisk oversigt

I tidlig middelalder har man utvivlsomt haft de første spæde tilløb til arkiver i forbindelse med den kongelige og kirkelige administration. Disse arkiver har været anbragt rundt omkring i riget, f. eks. på kongsgården i Bergen, i ærkebisperesidensen i Trondheim og ved de forskellige klostre. Omkring 1200 fik kongen en fast kansler, der opbevarede kongeseglet, satte de kgl. breve op og holdt bog over det kgl. jordegods. Da Håkon V Magnusson 1299 blev konge og gjorde Oslo til hovedstad, var det som regel provsten ved Mariakirke i Oslo, der virkede som kansler. Der opstod i de følgende år et kancelliarkiv på Akershus slot, men man kunne også påtræffe rigsdokumenter i provstens kirkelige gemmer. Om man har benyttet lejligheden til at inddrage de dokumenter, der lå omkring på forskellige steder i riget, vides ikke. 1380 etableredes unionen med Danmark, der varede indtil 1814. Dette betød, at den norske rigsstyrelse flyttedes fra Oslo til København, og forskellige norske rigsdokumenter overførtes til Danmark. Det norske rigsråd nedlagde imidlertid indsigelse herimod, og i løbet af 1400-tallet udvikledes den praksis, at en genpart sendtes til København, medens originalen henlagdes i arkivet på Akershus.

Arkivet, der ikke har været meget omfangsrigt, opbevaredes i det såkaldte „fadebur“ på Akershus. 1487 tales der om to kister med slotsbreve, og fra 1494 haves en fortegnelse over de opbevarede breve. 1527 hærgedes Akershus af en brand, og også fadeburet gik til grunde og hermed hele arkivet. Hvad der kom til af dokumenter i perioden 1527–72 er ligeledes gået til grunde.

1572 fik Norge en statholder og hermed en lokal rigsstyrelse. Indtil 1660erne var statholderen tillige lensmand for Akershus. Statholderembedet var nedlagt 1739–50 og 1771–1809. I tilknytning til denne nye administration opstod et nyt arkiv, der fra 1638 opstilledes i den såkaldte „Skriverstue“ med tilhørende

brevgang og arkivkælder. Ved hvert statholderskifte optoges en fortegnelse over arkivalierne, og disse lister er bevaret fra 1588–1661.

Ligesom tidligere indlemmedes fra tid til anden andre arkiver i slotsarkivet. Således indkom på et vist tidspunkt 3 kister og et skrin middelalderlige klosterbreve. Af en eksisterende liste fremgår, at kisterne skal have indeholdt ca. 2300 numre, men de synes ikke mere at eksistere. Der indlemmedes også lagtings- og sorenskriverprotokoller fra den sydøstlige del af riget i dette arkiv, altså rene lokalakter. Dele af Akershus stiftamtmandsarkiv overførtes ligeledes, og da overhofretten (fra 1667–1797 Norges øverste domstol) holdtes på Akershus, var det kun naturligt, at dens arkiv også blev liggende her. Ved siden af de civile arkiver opbevaredes kommandantarkivet fra Akershus. Det gik tilbage til 1600-tallet, men holdtes adskilt fra de civile arkiver.

1734 blev der udarbejdet en ny registratur over arkivalierne, da arkivordningen var kommet i uorden, efter at statholderforvaltningen havde forladt slottet. Det havde hidtil været enten slotsskriveren eller kancellisekretæren, der havde ført tilsyn med arkivet, men når han nu ikke længere havde sin daglige gang på slottet, indtrådte hurtigt et forfald. 4/1 1782 indeholdt et kongebrev fornyet besked om at bringe forholdene i orden, og man brugte ved den lejlighed betegnelsen: Rigsarchivet på Akershus. Tidligere havde man talt om det norske arkiv på Akershus. 1792 forelå en ny arkivregistratur udarbejdet af den unge Carl Deichmann Møller, men også i de følgende år henlå arkivet nærmest uden dagligt tilsyn.

1814–1905

Norges adskillelse fra Danmark i 1814 og oprettelsen af en selvstændig norsk stat i union med Sverige, men med egen centralforvaltning, skabte behov for en hel ny arkivforvaltning. Man måtte regne med, at der i løbet af en vis årrække ville opstå en række moderne forvaltningsarkiver af et omfang, som man hidtil ikke havde kendt, og at der følgelig måtte træffes beslutning

om oprettelsen af en central arkivmyndighed, der kunne overtage disse arkivalier, når administrationen ikke længere behøvede dem. Når dette skete, ville det være naturligt at samle det bevarede arkivmateriale – også fra tiden før 1814 – under den samme ledelse. Foreløbig så man imidlertid tiden an, og man forhastede sig ikke.

I 1817 indtraf imidlertid en begivenhed, der henledte administrationens opmærksomhed på eksistensen af det gamle arkiv på Akershus. Nogle af de i fæstningen indkvarterede soldater brød ind i arkivlokalerne og fjernede en del af de der opbevarede protokoller. De fleste blev senere opsporet ude i byen og ført tilbage til deres plads. Denne hændelse fremkaldte en kgl. res. af 6/6 1817, hvori bestemtes, at arkivet skulle have nye og rummelige lokaler i den såkaldte Departementsgård, at alle centrale arkiver skulle samles her, også de sager, der afleveredes fra den nye norske centralforvaltning fra 1814. Ordren blev dog ikke udført. En mængde arkivsager blev fortsat liggende på Akershus slot. Samtidig blev det påbudt, at de lokale akter skulle udskilles. Dette skete heller ikke, og indtil 1914 var rigsarkivet faktisk lokalarkiv for en stor del af riget. Man udnævnte samtidig ekspeditionssekretær J. H. Rye i marinedepartementet til arkivets leder.

Fra 1817–45 hørte arkivet under finansdepartementet, og det havde indtil 1840 7 chefer, der ved siden af arkivgerningen havde deres almindelige departementale tjeneste. For at yde disse chefer sagkyndig assistance udnævntes fra 1822 forskellige kommissioner af historikere og jurister, der ved hjælp af assistenter fik udført diverse ordnings- og registreringsarbejder. I årene 1820–22 modtoges betydelige arkivafleveringer fra Danmark i henhold til konventionen af 1/9 1819, og i 1822 indlemmede man det gamle militærarkiv fra Akershus i arkivet. Fra 1/9 1840 omdannedes arkivets bestyrerstilling til et virkeligt kontorchefsembede, og arkivet blev altså et selvstændigt departementskontor. Fra 1/1 1846 henlagdes dette kontor under kirkedepartementet.

Fra 1/1 1841 overtog digteren Henrik Wergeland (1808–

45) kontorchefseembedet. Han var interesseret i sin nye gerning, og han gjorde også et betydeligt registreringsarbejde. Hans forfatterskab og deltagelse i mange forskellige hverv beslaglagde imidlertid så megen tid, at hans indsats i arkivet kun blev en første oprydning. Snart stødte sygdom til, og 1845 døde han.

Han efterfulgtes af Chr. Lange (1810–61), der havde taget teologisk embedseksamen og en årrække virket som lærer, samtidig med at han arbejdede med norsk historie. Under Langes ledelse blev registreringsarbejdet drevet med større systematik. Han rejste endvidere spørgsmålet om en ny arkivalieaflevering fra Danmark og forhandlede personlig herom i København 1850 og 1851. En del materiale overførtes, men de opnåede resultater var dog en stor skuffelse for Lange. Det hører med til billedet af Lange, at han fik sat forskellige vigtige aktpublikationer i gang. 1847 påbegyndtes udsendelsen af *Diplomatarium Norvegicum*, og 1860 udkom 1. bind af *Norske Rigs-Registranter 1523–60*. Lange betegnes i almindelighed som grundlæggeren af den systematiske kildeudgivelse i Norge.

Det var endvidere i Langes funktionsperiode, at man fik oprettet det første lokalarkiv i Norge – og i Norden – nemlig stiftsarkivet i Trondheim. Det skete i 1850.

Langes efterfølger blev den kendte historiker og sprogmand P. A. Munch (1810–63), der fra 1841 var professor ved universitetet. Man gav ham stillingen for at hjælpe på hans anstrengte privatøkonomi, og han skulle bestyre embedet sammen med professoratet. Kun to år efter døde han.

Når man i departementet dristede sig til at betro P. A. Munch ledelsen af arkivet, hang det utvivlsomt sammen med, at man fra 1855 havde kunnet disponere over Michael Birkelands store interesse og kyndighed i de forskellige arkivspørgsmål. Birkeland (1830–96) havde taget juridisk embedseksamen i 1855 og havde allerede arbejdet som kopist i rigsarkivet siden 1851, 1858 blev han fuldmægtig og efter Munchs død i 1863 kontorchef. Fra 1/7 1875 oprettedes rigsarkivet som en selvstændig institution under kirke departementet, og Birkeland, der en kort

tid havde fungeret som ekspeditionschef i kirke departementet, udnævntes til rigsarkivar. Han døde i stillingen 1896.

Michael Birkeland er utvivlsomt den betydeligste i rækken af ældre norske arkivchefer. Fra hans hånd foreligger et omfattende historisk forfatterskab, og hele sit liv var han desuden stærkt optaget af en række dagsaktuelle problemer, som han behandlede i skrift og tale. Han var aktiv inden for Oslos kommunalstyre, og han var i mange år medlem af stortinget.

Som arkivchef ledede han i 1866 overflytningen af rigsarkivets samlinger bl. a. fra den historiske plads på Akershus slot til de nyindrettede lokaler i Stortingets nybygning ud mod Studenterlunden, og det var denne bygning, der kom til at danne den ydre ramme omkring hans virksomhed. I de første årtier efter indflytningen havde man god plads, men som det ofte er gået inden for arkivverdenen, overvurderer man sine pladsreserver, og hylderne fyldes hurtigere end beregnet. Således gik det også med det norske rigsarkiv, som i årene 1866–86 modtog ret betydelige afleveringer fra den nye norske centraladministration. Det må dog i denne sammenhæng bemærkes, at stortinget fratog rigsarkivet en del af de lokaler, som oprindeligt var bestemt for arkivmagasiner. Hertil kom, at rigsarkivet også måtte interessere sig for indsamling af lokalt arkivmateriale fra rigets sydlige distrikter. Også det fyldte op på hylderne.

I 1877 afgav Birkeland en udførlig erklæring til kirke departementet, dat. 30/11 om arkivvæsenets ordning. Erklæringen blev trykt i 1879 og kan betragtes som Birkelands programerklæring for det norske arkivvæsens videre udvikling. I de følgende år søgte han på forskellig måde at føre de i erklæringen udviklede tanker ud i praksis, men det viste sig meget vanskeligt at vinde den fornødne politiske tilslutning til forslagene. Visse forslag blev dog gennemført.

Det lykkedes således Birkeland at vinde tilslutning til tanken om oprettelsen af et stiftsarkiv i Bergen. Beslutningen herom blev gennemført i 1885 og den fornødne bevilling skaffet til indkøb af en foreløbig bygning for arkivet og aflønning af en

stiftsarkivar. Det var ligeledes hans ønske, at der skulle oprettes et stiftsarkiv for de sydlige provinser. Selv om han principielt kunne give tilslutning til, at hvert stift fik sit eget arkiv, anså han dog denne tanke for uigennemførlig, og han samlede sine kræfter om at få oprettet et stiftsarkiv i Christiania for de sydlige områder. Dette lykkedes dog ikke. Heller ikke planerne om en nybygning for rigsarkivet var han i stand til at gennemføre.

Ved forskellige lejligheder rejste han spørgsmålet om en udvidelse af arkivpersonalet og en forøgelse af dets lønninger. Visse mindre forbedringer blev godkendt, men i det store og hele havde stortinget ingen større interesse for rigsarkivet og dets virksomhed. Dog lykkedes det ham i 1874 at få den fornødne bevilling til udstationering af en assistent, der i gehejmearkivet i København kunne foretage afskrivningsarbejder af dokumenter af interesse for norsk historisk forskning.

Birkeland interesserede sig stærkt for udgivelse af kilder til norsk historie, og han mente også, at rigsarkivet aktivt burde deltage i dette arbejde. Han tog derfor initiativet til en publikation, som han kaldte „Meddelelser fra det norske Rigsarchiv“, hvori offentliggjordes bidrag til Norges historie, baseret på utrykte kilder. I. bind udsendtes i årene 1865–70, og Birkeland havde i det væsentlige selv udarbejdet manuskriptet. Der er siden kommet yderligere 2 bind af denne publikation. Det sidste offentliggjordes i 1933. Efter Birkelands afgang udkom desuden følgende kildepublikationer: „Forhandlingsprotokol ført i Regeringsraadet og Statsraadet marts-dec. 1814“ (1899) og „Statholderskabets Ekstraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642–50, I–II“ (1906). Af den sidst nævnte publikation er i årene 1910–35 yderligere udsendt 4 bind omfattende årene 1662–69.

Fra 1896–1905 virkede Henrik Huitfeldt-Kaas (1834–1905) som rigsarkivar. Han havde aldrig taget nogen embedseksamen, men studerede på egen hånd slægtshistorie og diplomforskning. Fra 1858 havde han arbejdet i arkivet, og han havde i Birkelands embedsperiode passet institutionens videnskabelige opgaver. Som flittig udgiver er hans navn i første række knyttet til

diplomatarieværket og til udgivelsen af norske regnskaber og jordebøger fra 1500-tallet. I hans funktionsperiode udfærdigedes den kgl. resolution, der gjorde rigsarkivaren til chef for det samlede arkivvæsen (se s. 193).

Rigsarkivarerne Ebbe Hertzberg og Kr. Koren

Unionsopløsningen i 1905 fik ikke samme indflydelse på norsk arkivvæsen som begivenhederne i 1814. Om en udlevering af arkivalier fra svenske statsarkiver blev der ikke tale, men det kan dog i denne forbindelse nævnes, at den svenske arkivledelse mange år senere tilbød at overdrage Norge en række originaltraktater, som udelukkende vedrørte norske forhold.

Rigsarkivar Huitfeldt-Kaas døde i 1905, og kirke departementet henvendte sig derefter til den tidligere professor i statsøkonomi, nu hypotekbankdirektør Ebbe Hertzberg (1847–1912), og bad ham om at overtage rigsarkivarstillingen. Hertzberg var kendt som en dygtig administrator, og han havde en stor arbejdskraft. Han havde desuden udpræget videnskabelige interesser og fik under sin virksomhed som rigsarkivar udarbejdet forskellige retshistoriske afhandlinger. Han arbejdede endvidere flittigt på det bind af den store Norges historie, som han havde forpligtet sig til at skrive, nemlig tidsrummet 1030–1319. Det blev dog ikke fuldført. En sag, der optog ham meget, var rigsarkivets udflytning fra stortingsbygningen. Forberedelserne blev gjort i hans tid, men han oplevede ikke indflytningen i den selvstændige bygning.

Hans efterfølger som rigsarkivar blev Kristian Koren (1863–1938). Han havde taget filologisk embedseksamen i 1889 og havde derefter arbejdet i universitetsbiblioteket og rigsarkivet som volontør. 1891 blev han stiftsarkivar i Trondheim samtidig med, at han var bibliotekar i Det kgl. videnskabernes selskab i samme by. Han deltog med stor interesse i byens kulturliv og i den praktiske gennemførelse af en række kulturhistoriske udstillingsarrangementer. Han tiltrådte rigsarkivarembetet i 1913, og hans første opgave var at tilrettelægge rigsarkivets indflyt-

ning i den gamle bankbygning på Bankpladsen og samlingernes opstilling i det nyopførte magasinhus, der var blevet tilbygget hovedbygningen. Man fik ikke mere plads, end man tidligere havde rådet over, og om en genoptagelse af afleveringerne fra departementerne kunne der foreløbig ikke blive tale. De lokale akter, som rigsarkivet gennem de forløbne årtier havde indsamlet fra de sydlige stifter, forblev foreløbig i stortingsbygningen. Der rejste sig imidlertid stærke lokale røster for en udflytning til provinsen. 1917 fik Koren gennemført oprettelsen af stiftsarkivet i Hamar og i 1930 statsarkivet i Kristiansand. Kun lokal-sagerne fra det snævrere Osloområde forblev gennem hele Korens embedsperiode i stortingsbygningen. Som gammel stiftsarkivar i Trondheim har det naturligvis været ham en tilfredsstillelse at medvirke til opførelsen af en ny arkivbygning for arkivet i Trondheim. Dette skete i 1927. Nogle år tidligere havde Koren også medvirket ved opførelsen af den nye statsarkivbygning i Bergen. I forbindelse med disse byggearbejder foretog Koren forskellige udenlandsrejser for at se på moderne arkivbyggeri.

Der opnåedes således i Korens funktionsperiode adskillige praktiske resultater med hensyn til lokalarkiverne. Han arbejdede også energisk på den hårdt tiltrængte udvidelse af det norske rigsarkiv. Han fik indkøbt en gammel herskabsvilla på Observatoriegaten 6, der indrettedes delvis som arkivmagasin. Samtidig udarbejdede han i samråd med statens bygningsinspektør planerne til en ny rigsarkivbygning på denne plads. Forslaget kom ikke længere end til tegnebordet, og planen blev aldrig realiseret. Det lykkedes endvidere Koren at få fremmet registreringsarbejdet, og hans indsats på dette område var navnlig koncentreret om de fra Danmark modtagne arkivalier. Han interesserede sig endvidere for de kommunale arkiver, og han fik indført en bestemmelse i kommunallovne for by og land i 1921, at de ældre arkivsager skulle afleveres til statsarkiverne, hvis de ikke opbevaredes på betryggende måde.

Rigsarkivar Asgaut Steinnes

Da Koren faldt for aldersgrænsen i 1933, udpegedes Asgaut Steinnes (f. 1892), der i 1928 havde taget doktorgraden på afhandlingen: Leidang og landskyld, og derefter havde virket som universitetsstipendiat, til ny rigsarkivar. Han fik den hidtil længste funktionsperiode som rigsarkivar i Norge, nemlig mere end 26 år.

Fra forgængerens havde han arvet det uløste spørgsmål om rigsarkivets udvidelse. Forholdene i den gamle bankbygning var meget indskrænkede og gammeldags, og ved de centrale embeder hobede arkivalierne sig op. Steinnes udfoldede lige fra sin embedstiltrædelse de største anstrengelser for at få fremmet denne vigtige sag, men alle anstrengelser var forgæves. 1939–45 indtrådte krig og besættelse, og det var naturligvis nu helt umuligt at få sagen fremmet. Da forholdene havde trukket sig nogenlunde i lave efter krigen, genoptog Steinnes arbejdet med byggesagen, men som det vil blive påvist nedenfor, lykkedes det heller ikke nu. Forskellige beregninger blev foretaget og planer udkastet, men Steinnes skulle ikke se denne sag løst i sin embedsperiode. Skuffelsen i byggesagen var utvivlsomt medvirkende til, at han i 1959 søgte om afsked og forlod rigsarkivartjenesten et par år før opnåelsen af den egentlige aldersgrænse. Om de forskellige midlertidige foranstaltninger, som blev truffet i efterkrigsårene for at afhjælpe de mest påtrængende pladsbehov, vil der nedenfor nærmere blive redegjort for.

Hvad statsarkiverne angår, foretoges i 1938 en udflytning af statsarkivet i Oslo fra stortingsbygningen, og institutionen rykkede ind i en tidligere bankbygning. Steinnes gennemførte endvidere en udvidelse af statsarkivorganisationen, derved at der henholdsvis i 1949 og 1952 indrettedes statsarkivkontorer i Stavanger og Tromsø. Dette gennemførtes for at imødekomme lokale ønsker om en spredning af de indsamlede lokalarkiver. Endvidere foretoges i Steinnes' tid forberedelsen af flytning af statsarkivet i Hamar til større og mere moderne lokaler.

På den indre front var Steinnes stærkt optaget af at fremme

registreringsarbejdet. Sammen med førstearkivar Johan Agerholt arbejdede han især med statholderarkivet fra 1572–1771 og med Slotslovarkivet 1704–22. En reproduceret udgave af denne fra norsk historie så centrale arkivregistratur udsendtes 1963.

Steinnes var ligeledes interesseret i, at rigsarkivet genoptog tidligere tiders publikationsvirksomhed. Kort efter sin embeds-tiltrædelse tog han initiativet til udgivelse af de gamle norske lensregnskabsbøger. I årene 1937–39 udkom ikke mindre end 6 bind af denne nyttige kildepublikation, og der mangler kun et 7. bind, der skal indeholde indledning og registre. I denne forbindelse kan det også nævnes, at man 1/1 1934 fik oprettet det såkaldte: Norsk historisk Kjeldeskrift-Institutt, hvis formål er at registrere, kopiere og udgive kildestof til norsk historie. Instituttet opstod ved sammenlægning af en række ældre udgiverkommissioner. Instituttet arbejder f. eks. med udgivelsen af det norske diplomatarium. Som omtalt s. 188 er det tanken, at instituttet skal have arbejdslokaler i den nye rigsarkivbygning.

Steinnes trådte tidligt i kontakt med sin danske kollega Axel Linvald, og der udvikledes et varmt og fortroligt venskab mellem de to arkivchefer. Dette muliggjorde, at det danske rigsarkiv i 1937 kunne tilbyde Norge at udlevere en større samling norske arkivalier, der hidtil havde været opbevaret i rigsarkivet i København, men som efter dansk arkivopfattelse burde have sin rette plads i Norge. Til gengæld tog Steinnes ved det danske rigsarkivs 50-årsjubilæum initiativet til, at denne begivenhed fejredes med en norsk arkivgave til København omfattende bl. a. Münchenersamlingen. Efter norsk opfattelse havde man endnu adskillige ønsker om udlevering af arkivmateriale, og i årene efter 1945 arbejdede Steinnes, bistået først og fremmest af førstearkivarerne Agerholt og Lars Hamre samt major Lars Kiærland i rigsarkivet i København, og en række ønskelister blev udarbejdet. Samtidig tog Steinnes initiativet til en storstilet mikrofotografering af en række arkivprotokoller. Det var også i Steinnes' embedstid, at det norske rigsarkiv fik forbindelse med The Genealogical Society of Utah, der ønskede at få tilladelse

til at fotografere i norske arkiver. Det norske rigsarkiv erhvervede ved denne lejlighed en betydelig samling af negativfilms af værdifulde norske arkivrækker, navnlig af genealogisk indhold.

I kommunallovne af 10/6 1938 for henholdsvis kommunestyret på landet og i byerne, var der i § 20 optaget bestemmelser, der tog sigte på at få de ældre kommunalarkiver opbevaret på en betryggende måde. Dette spørgsmål interesserede i høj grad rigsarkivaren, og ved kgl. res. 9/7 1948 fastlagdes rigsarkivarens tilsynspligt med de kommunale arkiver.

Det faldt i Steinnes lod at lodse norsk arkivvæsen gennem besættelsestidens trængsler. Allerede tidligt havde man lagt planer for en evakuering af arkivalierne i tilfælde af overhængende krigsfare. Krigen kom imidlertid så hurtigt til Norge, at man kun i Kristiansand var så nogenlunde i stand til at gennemføre evakueringen. I slutningen af april 1940 blev rigsarkivet lukket af de tyske myndigheder og først genåbnet 3/5 1940. Man fandt det på det tidspunkt ikke nødvendigt at gennemføre en evakuering, men man foretog interne omflytninger og søgte på forskellig måde at sikre bygningen. 1941–42 førtes visse arkivalier ud til Oslos omegn. I 1943 tog Steinnes initiativet til, at der i Kongsberg sølvmine blev indrettet et sikringsrum for arkivalier. I sommeren fandt udflytningen sted både fra rigsarkivet og statsarkiverne, og sagerne opstilledes således, at de altid var tilgængelige. Rummet lå 2 km inde i gruben. Det var forsynet med elektrisk lys og opvarmning, og det kunne også ventileres. Ialt var der plads til ca. 1800 hyldemeter. Der var ligeledes indrettet arbejdsrum for funktionærer og en lille læsesal med 4 pladser. Der var stor rift om disse. Personalet foretog undersøgelser og leverede afskrifter og fotokopier. Foruden evakueringsrummet i minen tog man i besættelsens sidste år også en del stenkirker og gravkapeller ude på landet i brug til evakuering. Arkivalierne opstilledes i kasser. I slutningen af okkupationstiden tog man fat på en omfattende sikkerhedsfotografering af vigtige arkivalierækker.

26/8 1944 indfandt tysk politi sig i rigsarkivets bygning, idet man hævdede, at rigsarkivet gav husly for forskellige dokumen-

ter, som man ønskede at få adgang til. Der blev foretaget forhør og husransagelse, men intet fundet. Arkivar Olstad og frk. C. Hofgaard arresteredes. Olstad sad i tysk fængsel indtil okkupationens ophør, frk. Hofgaard indtil 28/2 1945. Rigsarkivet blev lukket, og en ny undersøgelse gennemført i slutningen af september 1944. Ved den lejlighed arresteredes Steinnes og holdtes fangen indtil 19/2 1945. Johan Agerholt fungerede som rigsarkivar i de følgende måneder. Rigsarkivet fik sin bygning tilbage 20/10 1944, men læsesalen skulle fortsat holdes lukket. Den åbnedes først 16/4 1945. Medens rigsarkivet var lukket, administreredes der fra statsarkivet i Oslo.

I årene efter krigen rejstes som nyt spørgsmål arkivvæsenets forhold til administrationen. I 1958 nedsattes det såkaldte arkivudvalg af 1958, der som formand fik direktøren for statens rationaliseringsdirektorat Reidar Danielsen. Endvidere indtrådte rigsarkivar Steinnes, professor i historie Alf Kaartvedt, professor i industriel økonomi og organisation Knut Holt og kontorchef i finansdepartementet Aage Julsrud. Som sekretær virkede konsulent i rationaliseringsdirektoratet Else Marie Røed.

Udvalget fik to opgaver, nemlig 1) at gøre indstilling om opførelsen af en ny bygning for rigsarkivet 2) at stille forslag til en nyordning af de moderne forvaltningsarkiver.

I betænkningen om den fremtidige arkivforvaltning gik udvalget ind for, at arkivarbejdet i statsforvaltningen blev centraliseret. Man ønskede at komme bort fra de mange små kontorarkiver, og man ville have disse samlet i departements- eller afdelingsarkiver. Arkivalier, der ikke benyttedes i det daglige, skulle anbringes i særlige arkivrum.

Arbejdet med arkivalierne burde også centraliseres og ikke kombineres med andet kontorarbejde. Store institutioner skulle have egne, specialuddannede arkivchefer, som burde sortere direkte under det kontor, som havde ansvaret for vedkommende departements administrative fællessager. Arkivet skulle være et serviceorgan for hele institutionen, og de kommende arkivchefer skulle bistå underlagte myndigheder i alle arkivspørgsmål.

Der skulle endvidere i det enkelte departement optages arkivfortegnelser over det eksisterende arkivmateriale, også det som ikke omfattedes af journalplanerne, og disse skulle stadig føres à jour. Efter en foretagen beregning lå der i 1958/59 ca. 70.000 hyldemeter arkivalier ved centraladministrationen, og man anslog, at arkivaliemassen voksede med ca. 2.500 m årligt. Man konstaterede også, at der ikke havde fundet regelmæssige afleveringer sted i de sidste 50 år.

Udvalget gik endvidere ind for, at der foretoges en begrænsning af arkivmassen under fremvæksten. Man anbefalede at indskrænke postregistreringen. Journaler og kopibøger skulle kun føres, hvor det var absolut nødvendigt. Papirforbruget burde begrænses, og man skulle sløjfe koncepter.

De fremtidige kassationer ønskedes baseret på det engelske kassationssystem (Grigg-rapporten). Arkivalierne burde herefter gennemgås, når de var 5 år gamle. Med visse undtagelser burde alt, hvad der ikke havde administrativ interesse, kasseres. Det understregedes, at der måtte vises skønsomhed over for dokumenter, som kunne tænkes at have historisk interesse. Afgørelsen om kassation eller ikke burde på dette tidspunkt alene ligge hos administrationen. Efter 25 år skulle sagerne på ny gennemgås, og der skulle nu både tages administrative og historiske hensyn. Afgørelsen skulle derfor træffes af administrationen og arkivvæsenet i fællesskab. Uenigheder i kassationsspørgsmål kunne henskydes til et særligt sagkyndigt råd. Rigsarkivet skulle bistå ved vurderingen af sagerne og medvirke ved nyordningens gennemførelse. Der skulle til bestridelse af disse opgaver ansættes to arkivinspektører i rigsarkivet.

Nyordningen tænktes gennemført over en femårig periode, der skulle begynde 1. juli 1960. I løbet af de 5 år skulle man have bygget det nye rigsarkiv. Det fornødne arkivpersonale i departementerne skulle være uddannet, og man skulle påbegynde kassationerne. Når rigsarkivets bygning stod færdig, skulle alt materiale ældre end 1936 afleveres. Rigsarkivet skulle derefter selv påtage sig en gennemgang af dette materiale

med kassation for øje og i overensstemmelse med gældende generelle kassationsbestemmelser. Arkivsagerne fra 1936–54 skulle gennemgås og udtyndes i overensstemmelse med reglerne for kassation i administrationen efter 25 år, og for sager yngre end 1954 skulle nyordningen i sin helhed bringes i anvendelse.

Med hensyn til den fremtidige ordning af statens arkivvæsen fastslog udvalget, at hvert eksisterende arkiv skulle modtage arkivmateriale inden for et bestemt afgrænset geografisk område. Den tidligere sondring mellem centrale og lokale arkivsager burde opgives. Rigsarkivet og statsarkivet i Oslo burde administreres under ét og flytte sammen, således som det havde været tilfældet før 1914.

Udvalget var desuden enig om, at i den planlagte nybygning for rigsarkivet skulle der skaffes plads både til rigsarkivet og til statsarkivet i Oslo. Endvidere skulle Norsk historisk Kjelde-Institutt, Norsk lokalhistorisk Institutt og Privatarkivkommissionen have arbejdslokaler i nybygningen. Man ønskede en fritliggende administrationsbygning, der foruden kontorer skulle rumme en læsesal med 64 arbejdspladser samt værksteder. Arkivalierne skulle anbringes i et klippemagasin, og der skulle være bekvem adgang til dette fra administrationsbygningen. Udvalgets flertal indstillede, at man i første række skulle stile mod et magasin med plads til 45.000 hyldemeter. Da man regnede med en kassationsprocent på 60, anslog man, at dette magasin ville opfylde afleveringsbehovet indtil 1974. Steinnes anså en kassationsprocent på 60 for at være for høj. Han ønskede endvidere, at der skulle bygges på længere sigt, og han foreslog derfor arkivmagasiner, der kunne rumme ca. 60.000 hyldemeter. Som byggeplads foreslog arkivudvalget enten Stensparken (Theresegt. 29 og 31) eller Ullevålsveien 70. Dog foretrak man det første forslag.

Det var Steinnes sidste større embedshandling at sætte sit navn under udvalgets indstilling af 1959. Da det meget hurtigt viste sig, at der endnu ikke var politisk interesse for byggesagens gennemførelse, foretrak Steinnes imidlertid at opgive sin stilling som rigsarkivar, og med udgangen af 1959 trak han sig tilbage.

Årene efter 1960

Steinnes' efterfølger som rigsarkivar blev førstearkivar Reidar Omang fra udenrigsdepartementet (1897–1964). Omang havde taget embedseksamen med historie som hovedfag i 1930, og han havde en årrække arbejdet i universitetsbibliotekets håndskriftsamling. I 1935 overtog han ledelsen af udenrigsministeriets arkiv og lagde her grunden til en ny arkivordning. Det lykkedes ham i april 1940 at få udenrigsministeriets arkiv evakueret fra Oslo, inden den tyske besættelsesmagt kunne hindre det, og han fulgte med kongen og regeringen til London, hvor han gjorde tjeneste under alle besættelsesårene. I 1945 vendte han tilbage til Oslo og genoptog arbejdet i udenrigsministeriet. Herfra kom han i 1960 til rigsarkivet som dettes nye chef.

Omang havde fra sin tidligere beskæftigelse nær føling med moderne forvaltningsarkiver, og det siger sig selv, at han især interesserede sig for disse spørgsmål og for gennemførelsen af de forslag, som arkivudvalget havde stillet, og som han stort set kunne godkende.

Omang var klar over, at en væsentlig forudsætning for at nå frem til praktiske og for arkivvæsenets og historieforskningens interesser acceptable løsninger var en styrkelse af arkivvæsenets myndighed over for administrationen. Rigsarkivaren måtte have bemyndigelse til at føre tilsyn og foretage inspektioner, og han måtte i alle afgørende spørgsmål have mulighed for at blive taget med på råd. Omang ønskede ikke, at arkivledelsen skulle udstyres med diktatorisk myndighed over for administrationen, men man burde sikre sig, at arkivvæsenet kunne komme til orde. Ved kgl. resolutioner af 4/11 1961 og 6/12 1963 fik rigsarkivaren den ønskede formelle hjemmel til at foretage inspektioner i centralforvaltningens arkiver samt at blive taget med på råd, når nye bestemmelser om opbevaring og ordning af de arkiver, som senere skulle indgå i rigsarkivets samlinger, skulle træffes. Det var et nyt arbejdsområde, som herved blev pålagt rigsarkivaren, og i overensstemmelse med udvalgets betænkning fik Omang normeret to nye stillinger som arkivinspektører, der di-

rekte underlagdes ham og assisterede ham ved løsningen af disse nye opgaver. Til de nye inspektørstillinger udpegede Omang en tjenestemand fra Oslos kommunale forvaltning og en fra justitsdepartementet.

For arkivinspektørerne lod Omang udarbejde en særlig instruks. En ny instruks af 1/3 1967 pålægger arkivinspektørerne følgende opgaver. De skulle i første række koncentrere sig om centraladministrationens arkivforhold, men skulle det nye arkivsystem også bringes i anvendelse på underordnede myndigheder, fik de tilladelse til eventuelt i samarbejde med statsarkivarerne at foretage inspektioner også af de lokale arkiver. De skulle kontrollere, at den fornødne arkivbegrænsning fandt sted, og at kassationer udførtes i overensstemmelse med gældende regler. Herunder påhvilede det dem at vurdere materialets historiske betydning. De skulle endvidere kontrollere, at arkiverne opbevaredes på forsvarlig måde og således, at de kunne afleveres i anordningsmæssig stand. Endvidere skulle de medvirke ved udarbejdelsen af journalplaner og deres administrative gennemførelse. Det pålagdes dem specielt at gøre arkivledelsen opmærksom på særlig betydningsfulde arkivgrupper eller „herreløse“ arkiver, som de mødte under deres inspektioner, og som man måtte søge at få afleveret så hurtigt som muligt. Ud fra de indvundne erfaringer i den levende centraladministration skulle de stille forslag om kassationer i ældre arkiver, og de skulle i det hele taget bistå rigsarkivaren med løsning af de problemer, som anvendelse af nye metoder og hjælpemidler, såsom datamaskiner og magnetbånd, ville medføre. Endelig skulle arkivinspektørerne hjælpe de centrale myndigheder med oplæring af det fornødne arkivpersonale.

Siden de to arkivinspektører optog arbejdet i 1963, har en væsentlig del af deres virksomhed været koncentreret om instruktion af det personale, som beskæftiger sig med de administrative arkiver. En række kurser har været afholdt og afholdes stadig. Man er endvidere gået i gang med at udarbejde nye journalplaner, de såkaldte arkivnøgler. Der foreligger nu en generel journalplan for fællessagerne i samtlige departementer, og

for adskillige forvaltningsgrene med underordnede lokale myndigheder er der udarbejdet nye journalplaner, bygget på decimalklassesystemet. Også dette arbejde pågår stadig. Ved de foretagne arkivinspektioner har man påvist, at ældre arkivalier i mange tilfælde opbevares i helt utilfredsstillende kælder- og loftsrum, og at disse arkiver ikke er underkastet fornødent tilsyn. Situationen er i øjeblikket ved at nå et kritisk punkt, idet adskillige departementer i disse år flytter til nye kontorbygninger, hvor der slet ikke er mulighed for at skaffe plads til de ældre arkivalier.

En del af de af arkivudvalget foreslåede reformer er således i de forløbne år blevet sat i værk, men ikke fuldført, da den absolutte forudsætning for hele programmets realisering naturligvis må være, at rigsarkivet gennem en nybygning bliver sat i stand til at modtage centralforvaltningens ældre arkivalier. Omang arbejdede med byggesagen, men den avancerede kun langsomt i hans tid. Man havde i 1961 fået nedsat en komité, der skulle udarbejde et detaljeret forslag om opførelsen af et nyt rigsarkiv på den anviste plads i Stensparken, men statens bygge- og ejendomsdirektorat afviste dette forslag 7/10 1961. Omang arbejdede derefter med en plan om at placere rigsarkivet ved Bogstad i Sørkedalen, altså uden for Oslo, og senere rettedes opmærksomheden mod Grorud, men placeringen var for afsides, og der var ingen mulighed for udvidelse. Til trods for, at der i politiske kredse kunne iagttages en stigende irritation over, at byggesagen ikke avancerede, skete der ikke noget.

Nyordningen inden for de moderne forvaltningsarkiver og byggesagen var de problemer, der først og fremmest optog Omang under hans korte virksomhed som rigsarkivar. Det bør dog også nævnes, at han drog omsorg for, at den ovenfor nævnte foreløbige arkivregistratur over statholderarkivet blev udsendt i 1963. Samme år udsendtes også en hovedkatalog over de 243 privatarkiver, som ligger i rigsarkivet. Endelig udkom i Omangs embedsperiode 1. bind af „Gammalnorske Membranfragment“. Initiativet til denne publikation var i sin tid taget af Steinnes.

Omangs sidste større embedshandling var at virke som vært for den nordiske arkivdag i Bergen i sommeren 1964. Efter hans ønske diskuterede arkivmødet problemerne vedr. arkivernes forhold til den moderne forvaltning. Han var allerede da en sygdomsmærket mand, og nogle måneder senere døde han.

Som hans efterfølger udpegedes i foråret 1965 dr. philos. Dagfinn Mannsåker (f. 1916). Mannsåker havde ikke tidligere arbejdet i arkivvæsenets tjeneste, men han havde i adskillige år været tilknyttet Oslo universitet som universitetslektor og undervisningsleder. Hans doktordisputats fra 1955 indeholdt en række socialhistoriske studier over den norske præstestand i det 19. århundrede. Fra 1956 var han redaktør af Norsk Historisk Tidsskrift.

Fra forgængerens arvede Mannsåker først og fremmest rigsarkivets byggesag. Med stor energi kastede han sig over dette for norsk arkivvæsen alt dominerende problem. Mannsåker kunne ikke godkende forslaget om at lægge rigsarkivet ved Frankrike på Grorud, og han foreslog i stedet for Kringsjøområdet i nærheden af Sognsvatn station. Hvad der først og fremmest måtte tiltale arkivmyndighederne ved dette forslag, var den gunstige beliggenhed og muligheden for at få et stort og et sikkert klippemagasin. Man ville endvidere få en let trafikal forbindelse med byens centrum og med det nye universitetskvarter på Blindern. I første omgang mødte rigsarkivarens forslag modstand fra Oslo kommune, der ikke ønskede at få rigsarkivet placeret i umiddelbar nærhed af et nyopført boligkvarter. Inden for regeringen og stortinget var der imidlertid en stigende interesse for det foreslåede område og også for nu at nå til en positiv udgang på mange års lange og besværlige forhandlinger. Statsråd Kjell Bondevik optog nye forhandlinger med bystyret i Oslo, og i januar 1967 gav Oslo kommune tilsagn om positiv medvirken ved løsningen af den nationale opgave, som opførelsen af et nyt og tidssvarende rigsarkiv må siges at være. I maj 1967 vedtog bystyret i Oslo at overlade det ønskede område til opførelsen af et nyt rigsarkiv, og statens bygge- og ejendomsdirektorat har i sommeren 1968 overdraget arkitekterne Eyvind

Moestue og Per Carlsen at detailprojektere det nye rigsarkiv. Det kan derfor nu anses for givet, at man kan komme i gang med det byggeri, som er en forudsætning for, at det norske arkivvæsen kan løse en lang række påtrængende problemer.

Rigsarkivet

I henhold til kronprinsregentens res. af 25/3 1904 er rigsarkivaren den ansvarlige chef for det samlede statslige arkivvæsen i Norge. Han er desuden daglig leder af rigsarkivet.

Det norske rigsarkiv har idag følgende videnskabeligt uddannede personale: 1 rigsarkivar, 4 førstearkivarer og 6 arkivarer. Hertil kommer de 2 såkaldte arkivinspektører, udnævnt på åremål. (Se foran s. 190).

Fra 1909 har forsvarsdepartementet beordret en officer til fast tjeneste i rigsarkivet med den opgave at arbejde med de militære arkiver. Den 1. militære medarbejder var den senere bekendte militærhistoriker oberst Johs. Schiøtz (død 1957). Han virkede 1909–10 som amanuens i rigsarkivet. Fra 1922–60 havde major Lars Kjørland med enkelte korte afbrydelser denne stilling.

Det norske rigsarkivs hovedsæde er Bankplassen 3, Oslo. Man har boet her siden 1914. Huset er opført i 1830 af arkitekten Chr. Heinrich Grosch (1801–65), der var elev af den danske arkitekt C. F. Hansen. Med sin fremtrædende indgangsportal med de to svære doriske søjler og med sine rolige flader og rundbuede vinduer minder bygningen en del om det gamle domhus i København. Huset har pudsede og gulkalkede facader. Bygningen opførtes i sin tid til Kristiania-filialen af Norges bank, hvis hovedsæde dengang lå i Trondheim. Fra 1897–1906 var bygningen hovedsæde for banken. Bygningen har to etager. I stueetagen var indrettet bankboks, og her opbevares idag rigsarkivets middelalderlige diplomsamling. Endvidere er der nu værksteder, kontorer samt en mindre frokoststue. Fra stueetagens ret pompøse og pladsrøvende forhal kommer man ad en bred

dobbelttrappe op til 1. salen, hvor man finder kontorer og læsesal. Denne har plads til 24 besøgende, anbragt ved 4 store arbejdsborde. I salens baggrund findes inspektionsskranken med plads til 2 funktionærer.

Da det blev bestemt, at rigsarkivet skulle flytte ind i bankbygningen, blev det nødvendigt i tilslutning til denne at opføre en ny magasinfløj. Der er adgang til denne både fra hovedbygningens stueetage og 1. sal. Magasinbygningen stod færdig i 1913, og den fik 4 etager. Der opstilledes på alle etager indstillelige stålreoler, adskilt med ret brede mellemgange. Etageadskillelserne var faste, og bygningen havde en lav kælder samt loft. Der kunne i denne bygning skaffes plads til ca. 6.000 hyldemeter, den samme magasinplads, som man tidligere havde rådet over i stortingsbygningen.

Lige siden 1914 har spørgsmålet om en udvidelse af rigsarkivet derfor været på dagsordenen. I 1958 opnåedes en bevilling på 148.000 kr. til udvidelse af hyldekapaciteten. Efter forslag af rigsarkivar Steinnes fremstillede firmaet Anker Mathiesen en type bevægelige reoler, der blev anbragt foran de faste reoler. Hver reol var ophængt i 4 hjul, og reolerne kunne bevæges sidelæns. For hver af de faste gamle reoler på 8 fag, blev der 7 fag hængereoler. Gangbredden blev herefter 70 cm. Da man samtidig forlængede de gamle reoler en smule og monterede en fast hylde oven på de kanaljern, hvori de nye reoler bevægede sig, opnåede en forøgelse af hyldekapaciteten på ca. 50 %, således at magasinet i dag rummer ca. 9.000 hyldemeter.

Ved siden af magasinbygningen på bankpladsen rådede rigsarkivet en årrække over et reservemagasin i ejendommen Observatoriegaten 6, der som ovenfor nævnt var indkøbt for her at opføre et nyt rigsarkiv. 1942 rekvireredes ejendommen af tyskerne, og rigsarkivet måtte rykke ud. Efter befrielsen kunne rigsarkivet på ny nogle år benytte den bygning, der var blevet opført på grunden, efter at den oprindelige bygning var blevet bombet. Efter 1950 rekvirerede det norske forsvarsdepartement denne bygning og tilbød til erstatning nogle krudtmagasiner på den lille ø Hovedøya, der ligger inderst i Oslofjorden umiddel-

bart foran havnen. Øen har en yppig flora og ruiner af et gammelt cistercienserkloster. Øen er nu købt af Oslo kommune, og det er tanken her med tiden at indrette en folkepark. Rigsarkivet råder idag over 4 gamle krudthuse, der alle er taget i brug som reservemagasiner. De er alle monteret med faste træreoler, og enkelte er 4 m høje. Efterhånden er sørget for nødtørftig opvarmning og ventilation. Der er forholdsvis nem kommunikation over til øen, men om vinteren er trafik mellem husene meget besværlig. Det er derfor en alt anden end behagelig nødløsning, man har måttet gribe til. De 4 krudtmagasiner har en samlet hyldekapacitet på ca. 9.000 hyldemeter.

Ved udbygningen af reservemagasinerne på Hovedøya, der fandt sted i årene 1954–58, blev rigsarkivet sat i stand til at opfylde visse meget påtrængende krav om aflevering, bl. a. af arkivalier fra det tidligere norske krigsarkiv på Akershus, oprettet af tyskerne under navnet „Norwegisches Heeresarchiv“, samt en række tyske og norske arkiver fra besættelsesårene. Også visse afleveringer fra centraladministrationen anbragtes herude. I 1958 foretog man en beregning af omfanget af de arkivalier, der lå ved centraladministrationen, og kom til tallet 70.000 hyldemeter, altså mere end $3\frac{1}{2}$ gang rigsarkivets samlede hyldekapacitet.

Det arkivmateriale, der stammer fra tiden før Norges adskillelse fra Danmark i 1814, kan opgøres til ca. 2.200 hyldemeter. En mindre del af dette materiale har aldrig været uden for Norges grænser, medens størsteparten er modtaget ved arkivafleveringerne fra Danmark.

Den ældste gruppe af arkivalier er samlet i den såkaldte diplomsamling, der omfatter 6–7.000 numre. Den består hovedsagelig af løsevne middelalderbreve og et antal jordebøger. Størsteparten er aftrykt i *Diplomatarium Norvegicum*. Foruden denne samling findes ca. 5.500 membranfragmenter (brudstykker af diplomer og andre middelalderlige håndskrifter) samt afskrifter af breve, der stadig befinder sig i privat eje. Det ældste dokument i middelaldersamlingen er fra 1189.

Fra tiden efter reformationen i 1536 må først og fremmest

nævnes statholderarkivet 1572–1771 med slotslovens arkiv 1704–22. Hertil slutter sig for årene 1807–14 regeringskommissionen, det yngre statholderskab samt forskellige kriseinstitutioner. Disse arkiver fra de øverste lokale centralmyndigheder har altid været i Norge. Det samme gælder overhofrettens arkiv. Arkiverne er velbevarede med sine protokoller af forskellig art og sine diverse indkomne sager, bl. a. fra kongen og talrige lokale myndigheder og private. Der er udsendt en registratur over statholderarkivet (se s. 184).

De øvrige arkivalier fra tiden før 1814 stammer fra arkiverne i det danske rigsarkiv. Det drejer sig først og fremmest om udskilte sager fra danske kancelli, herunder koncepter til kgl. ekspeditioner 1572–1799 med tilhørende indkomne breve. Også fra kancelliarkivet 1800–14 er modtaget en række specielle norske sager. I nær forbindelse med kancelliarkivet står arkiver fra institutioner som direktionen for universitetet og de lærde skoler, missionskollegiet og generalkirkeinspektionskollegiet. Også fra disse institutioners arkiver er udskilt diverse norske sager.

En anden vigtig gruppe arkivalier kommer fra rentekammerets arkiv. Det gælder journaler og kopibøger med tilhørende lange rækker af journalsager fra de regeringskontorer, der specielt var beskæftiget med administrationen af norske sager. Hertil kommer en betydelig samling af sager, ordnet efter saglige kriterier. Fra rentekammerarkivet er desuden modtaget omfattende grupper af regnskaber, f. eks. lens-, amts- og fogedregnskaber fra ca. 1570, købstadsregnskaber fra 1607, kirkeregnskaber fra 1600-tallet, toldregnskaber fra 1605, konsumtionsregnskaber fra 1762 og diverse militære regnskaber fra 1640. Også bjergværksregnskaber indgår i denne samling.

Endelig har man modtaget diverse mindre grupper af arkivalier fra generaltoldkammeret og kommercekollegiets arkiv, fra generalpostdirektionens arkiv og fra de militære centrale arkiver.

Fra tiden efter 1814 har man modtaget afleveringer fra samtlige norske departementer, bortset fra udenrigsdepartementet (oprettet 1905). På grund af den herskende pladsmangel ligger

der endnu meget omfattende arkiver ved departementerne. Man har således kun modtaget finansdepartementets sager indtil ca. 1850, medens dele af kirke departementets sager er modtaget fra tiden efter år 1900. Justitsdepartementets sager indtil 1940 afleveredes samlet i 1958. Også de militære arkiver er afleveret indtil ca. 1940. Over de modtagne sager efter 1814 findes summariske arkivregistraturer. En god introduktion til arbejdet med disse arkivalier giver Haagen Krog Steffens bog om „Den norske Centraladministrations Historie 1814–1914“ (1914).

Ved siden af departementsarkiverne vil der være grund til at nævne Statsrådssekretariatet og statsrådsafdelingen i Stockholm, i hvis arkiver man finder regeringens indstilling til kongen i unionstiden 1814–1905. Fra svenske arkiver har man i 1951–52 modtaget en samling norske traktater fra unionstiden. Stortinget og højesteret har sine egne arkiver, som ikke afleveres til rigsarkivet. Dog er modtaget enkelte sager fra højesteret.

I rigsarkivet opbevares ved siden af centraladministrationens arkiver en række mindre arkiver, hvoraf følgende skal fremhæves: generalvejmaster P. Ankers arkiv 1789–1814 indeholdende værdifuldt materiale til vejvæsenets historie, generalforstamtets arkiv 1663–1771, generalkonduktørens arkiv 1752–1801 med en betydelig samling af kort og overbergamtets arkiv, der begynder ca. 1630. I dec. 1962 har man desuden fået det værdifulde arkiv fra den nedlagte sølvmine i Kongsberg. Endelig bør det nævnes, at rigsarkivet besidder en omfattende samling af privatarkiver, over hvilke der er udsendt en stencileret registratur. (Privatarkiver nr. 1–243. Hovedkatalog. 1963).

Rigsarkivet råder desuden over en betydelig samling af mikrofilms, ialt ca. 8.000 ruller. Negativfilmene er af sikkerhedsmæssige grunde anbragt i et rum i Kongsberg nedlagte sølvmine, men af mange af filmene er der taget positivfilm, og disse kan benyttes på rigsarkivets læsesal, hvor læseapparat er til disposition. I det danske rigsarkiv er optaget ca. 650 ruller film, som i 1962 alle er blevet kopieret og nu kan anvendes på læsesalen. Resten er fotograferet af The Genealogical Society i Utah i to omgange, og i febr. 1964 afleverede firmaet AB Rekolid, Stock-

holm, som har stået for mormonfotograferingen, de sidste ruller. Fotograferingen har ikke alene taget sigte på rigsarkivets materiale, men også på statsarkivernes, og i modsætning til Danmark har man i Norge modtaget negativfilmen. Af mormonfilmen er ligeledes fremstillet en lang række positivfilm, der kan anvendes på rigsarkivets læsesal. Det gælder således film af de gamle tingbøger indtil ca. 1700, panteregistre og pantebøger samt skifteprotokoller og kirkebøger. En oversigt over, hvad der er til disposition af positivfilm i rigsarkivet, er trykt i „Heimen“ nr. 3-4. 1966.

Rigsarkivet har i de seneste år haft noget svingende besøgstal, men det er karakteristisk for det norske rigsarkivs besøgstal, at det ligger under besøgstallet for f. eks. statsarkivet i Oslo. De nøjagtige tal ser således ud: 1955: 6.402 – 1960: 6.157 – 1965: 7.013 og 1967: 6.914.

De norske statsarkiver

Indledning

Norge var det første af de nordiske lande, som inden for sit område oprettede en institution med den opgave at indsamle lokalt arkivmateriale. Ved kgl. resolution af 13/6 1850 indrettedes i Trondheim et centralarkiv for den nordlige del af riget. I 1885 oprettedes en tilsvarende institution i Bergen for rigets vestlige del. Med hensyn til den øvrige del af landet foretoges indsamlingen af det lokale arkivmateriale af rigsarkivet, og arkivalierne anbragtes sammen med rigsarkivets samlinger i stortingsbygningen. Da rigsarkivet flyttede ud i 1914, forblev de lokale arkivalier på deres gamle plads, og først da der fremkom stærke krav om oprettelse af selvstændige arkivinstitutioner uden for hovedstaden, fandt en udflytning sted. I 1917 oprettedes et arkiv i Hamar og i 1934 et arkiv i Kristiansand. I 1919 fik disse nye institutioner sammen med de gamle stiftsarkiver i Trondheim og Bergen navneforandring til statsarkiver. Tilbage i stortingsbygningen var herefter kun statsarkivet i Oslo, men i 1938 forlod også dette den gamle plads. For statsarkiverne i Trondheim, Bergen og Kristiansand er opført egne bygninger. De øvrige arkiver samt de to statsarkivkontorer i Stavanger og Tromsø bor i lejede lokaler.

Det er statsarkivernes hovedopgave at indsamle de lokale statsembedsmænds efterladte arkivalier. I en vis udstrækning modtages også kommunalakter samt privatarkiver af historisk interesse.

Statsarkiverne modtager således afleveringer fra bispeembeder (der findes i dag 9 bispedømmer) samt provste- og præsteembeder.

I en vis forbindelse med de kirkelige embeder står stiftsdirektionerne. I præstearkiverne udgør kirkebøgerne den væsentlige og mest benyttede del. Den ældst bevarede kirkebog stammer fra Andebu og begynder 1623. Ved reskript af 17/5 1646 blev

der udstedt almindeligt påbud om føring af kirkebøger, men det blev ikke efterlevet i videre udstrækning. Fra tiden før 1660 er kun bevaret ca. 11 kirkebøger. Påbudet blev gentaget i kirkeritualet af 25/7 1685 og i Chr. V.s norske lov af 1687, der trådte i kraft fra 1688. Ved en forordning af 1/12 1812 blev det påbudt, at kirkebøgerne skulle føres i to eksemplarer, men denne forordning blev atter trukket tilbage i 1820. Flere embeder fortsatte dog med at føre en duplikat, og i 1846 slog kirke departementet fast, at det ville være ønskeligt, at bøgerne førtes i to eksemplarer. Begge eksemplarer kaldes kirkebøger, men som regel betegner man den protokol, som føres af klokkeren (deggen) som klokkerbog. I løbet af 1800-tallet trængte ligeledes standardformatet igennem. I 1915 offentliggjorde den kendte personalhistoriker S. H. Finne-Grøn: Fortegnelse over Kirkebøger i Stiftsarkiverne i Kristiania. (Norske Arkivregistraturer I. 244 sider). Naturligvis har statsarkiverne i Oslo, Hamar og Kristiansand siden da modtaget adskillige flere kirkebøger.

Af de afleveringspligtige verdslige embeder må i første række nævnes de gamle amts- og stiftsarkiver, nu fylkesarkiver.

Norge er i dag opdelt i 20 fylker. Indtil 1894 var Norge desuden inddelt i et antal fogderier, hvis leder – fogeden – havde visse administrative og judicielle forretninger. Fogeden foretog arrest-, forbuds- og eksekutionsforretninger. Han inddrev skatter og bøder, udstedte handelsbreve og førte handelsregistre. Endvidere tog han del i kommunalforvaltningen og virkede som politimester. Hans forretninger overgik efter 1894 til de særlige politimestre, til amtskassereren, senere skattefogeden, og til sorenskriverne.

I enkelte statsarkiver opbevares de såkaldte lagtings- og overretsarkiver samt i alle statsarkiver sorenskriverarkiver. Sorenskriveren er dommeren i 1. instans på landet. I 1634 blev det påbudt sorenskriveren at føre tingbøger, hvori alt, som foregik på tinge, skulle indføres. Ved Chr. V.s norske lov blev sorenskriveren enedommer i alle civile og kriminelle sager. Han besørgede endvidere pante- og skifteforretningerne. De ældste skifteprotokoller stammer fra tiden omkring 1660. Fra 1738

blev påbudt særlige panteregistre. I byerne udførte byfogden de samme forretninger som sorenskriveren på landet, og også byfogedarkiverne er afleveret til statsarkiverne. I visse byer kunne byfogedens domme appelleres til en særlig rådstueret og herfra til lagtinget (de senere overretter).

I 1769 afholdtes den første folketælling i Norge, og en ny tælling fandt sted i 1801. Fra 1815 afholdtes folketælling hvert 10. år. Folketællingslisterne opbevares normalt i rigsarkivet, men listerne fra 1875 og 1900 er fordelt mellem statsarkiverne. Fra 1865 opgives fødested på listerne.

I statsarkiverne modtages også de lokale militærarkiver samt indrulleringschefernes arkiver foruden en række mindre arkiver, såsom toldkammerarkiver, vejarkiver m. m. Også arkivalier af privat proveniens indgår, foruden manuskriptsamlinger o. lign.

Det samlede besøgstal i de norske statsarkiver og statsarkivkontorer har i de senere år ligget ret konstant. Dog har der været visse kraftige svingninger inden for de enkelte arkiver. Tallene ser således ud:

	1955	1960	1965	1967
Statsarkivet i Oslo	8.557	7.809	8.659	7.584
– i Trondheim	4.694	4.993	4.028	4.232
– i Bergen	3.028	2.471	4.097	3.638
– i Hamar	2.768	2.858	2.758	2.750
– i Kristiansand	3.198	3.978	3.153	2.800
Statsarkivkontoret i Stavanger	1.861	1.582	2.004	2.676
Statsarkivkontoret i Tromsø	455	376	662	868
	24.561	24.067	25.361	24.557

Statsarkivet i Oslo

Statsarkivet modtager lokalarkiver fra følgende fylker: Østfold, Akershus, Oslo, Buskerud, Vestfold og Telemark.

Indtil 1914 foretog rigsarkivet indsamling af lokalarkiver fra de områder, som i dag dækkes af statsarkiverne i Oslo, Kristiansand og Hamar d. v.s. den sydlige og østenfjeldske del af ri-

get. Ved stortingsbeslutning af 2/5 1914 blev statsarkivet i Oslo en selvstændig institution, og det fik overladt de lokaler i stortingsbygningen, som rigsarkivet hidtil havde haft rådighed over. I 1917 udskiltes arkivalierne fra Hedmark og Oppland fylker og henlagdes til det nyoprettede statsarkiv i Hamar (se dette) og i 1934 udskiltes arkivalierne fra Aust- Agder og Vest-Agder fylker og henlagdes til det nyoprettede statsarkiv i Kristiansand (se dette). En del arkivalier fra det gamle Akershus stift, som egentlig skulle være fulgt med til Hamar, forblev dog i statsarkivet i Oslo, da man ikke ville splitte dette arkiv.

I 1938 forlod statsarkivet stortingsbygningen og lejede sig ind i fællesbankens gård i Kirkegaten 14–16. Man boede til at begynde med i hjørnelokalerne og rådede her over nogle få og ganske små rum, der kun tillod, at man kunne opstille kirkebøger og sorenskriverarkiverne på hylder, medens resten af arkivsagerne måtte opbevares i kasser. Kort efter den tyske okkupation i april 1940 måtte man afstå en del af sine magasiner til Oslo's og Aker's luftværn, og året efter beslaglagde tyskerne ekspeditionshallen, med det resultat, at man måtte flytte 850 kasser med arkivalier til Historisk og senere Geologisk museum. I juni 1943 evakueredes de vigtigste arkivsager til Kongsberg grube og andre til kirker i nærheden af Oslo. Efter krigen flyttede man tilbage til bankbygningen, og i efteråret 1947 fra hjørnelokalerne og ind i lokaler, hvortil adgangen er fra Kirkegaten.

Man råder i disse lejede lokaler over 3 magasiner, fordelt på 3 etager. Magasinerne har en hyldekapacitet på ca. 3300 m, og faktisk er al plads beslaglagt. Større afleveringer kan ikke modtages, kun enkelte mindre partier af kirkebøger, panteregistre o. lign. Læsesalen har plads til 24 besøgende. Den ligger inde i bygningen og har kun ovenlys. Man råder desuden over 3 kontorlokaler, nogle mindre rum, en lille frokoststue og et rum til 2 læseapparater. Håndbiblioteket, der er opstillet adskilt fra læsesalen, omfatter ca. 11.000 bind. Man har bogbinder og bogbinderassistent, men intet værksted. De arbejder derfor i rigsarkivets værksted. Man har heller intet fotografisk atelier, men man kan tage fotokopier.

I statsarkivets kirkebogssamling indgår den ældst bevarede norske kirkebog, nemlig kirkebogen fra Andebu i Vestfold. Den stammer fra 1623. De ældste tingbøger for lagting går tilbage til 1607, for underretterne til 1650erne. Man har påbegyndt en xerox-kopiering af de ældste kirkebøger, således at originalerne kan stilles i magasin. Kun kopierne udlånes til brug på læsesalen. Af manuskriptsamlingen er der grund til at fremhæve den franskfødte bjærgværksingeniør Charles Antoine Delgobe's (1844–1916) omfattende samlinger vedr. norske stætter. Samlingerne dækker hele Norge.

Statsarkivet er normeret med 3 videnskabelige medarbejdere: 1 statsarkivar og 2 arkivarer. Statsarkivar siden 1968 er cand. jur. Fin Michaelsen.

Statsarkivet i Hamar

Statsarkivet modtager lokalarkiver fra følgende fylker: Hedmark og Oppland.

Indtil 1914 opbevaredes statsarkivets samlinger sammen med rigsarkivets i stortingsbygningen. Da rigsarkivet i 1914 forlod stortingsbygningen, forblev samlingerne på deres gamle plads endnu nogle år. I 1917 oprettedes et selvstændigt statsarkiv i Hamar, og man flyttede ind i Vangs Sparebanks bygning. I 1958 flyttede arkivet til en nyopført kontorbygning beliggende i Strandgt. 71. Som naboer har man en række offentlige kontorer. I denne bygning råder man over 1 etage på 720 m², hvoraf 55 % optages af arkivmagasiner. Desuden har man et kælder-magasin på 130 m². Magasinerne er udstyret med stationære stålreoler. Der er plads til ca. 3.500 hyldemeter, og i øjeblikket er ca. 65 % besat. Læsesalen har plads til 12–13 gæster, og der findes et særligt samtaleværelse.

De ældste kirkebøger går tilbage til sidste halvdel af 1600-tallet. Rendalen er den ældste. Den når tilbage til 1661, derefter følger Nes (Hedmark) 1663 og Øyer 1671. De fleste af sorenskriverembedernes tingbøger er bevaret fra 1650–60. En

enkelt, nemlig for Solør og Østerdalen begynder dog i 1633. Fra Opplandenes lagdømme er bevaret en tingbog fra 1611–13. I arkivet findes desuden en fin samling af konceptkort fra årene 1804–19 stammende fra landmåler H. L. Juell. Samlingen omfatter ca. 300 numre og de fleste af kortene stammer fra Solør. Blandt privatarkiverne kan nævnes et omfattende gods- og familiearkiv fra Åker i Vang (Hedmark) fra 16–1800-tallet.

Statsarkivet er normeret med to videnskabelige medarbejdere: 1 statsarkivar og 1 arkivar. Statsarkivar siden 1961 er Jan H. Olstad.

Statsarkivet i Kristiansand

Statsarkivet modtager lokalarkiver fra følgende fylker: Aust- og Vest Agder.

Indtil 1914 opbevaredes statsarkivets samlinger sammen med rigsarkivets i stortingsbygningen. Da rigsarkivet i 1914 forlod stortingsbygningen, forblev samlingerne på deres gamle plads, indtil der i 1934 oprettedes et selvstændigt arkiv i Kristiansand.

Til brug for den nye institution opførtes en særlig bygning i byens sydvestlige udkant (Vesterveien 4) med fin udsigt over havnen og havet. Bygningen var tegnet af bygningsinspektør Crawford Jensen og kostede ca. 215.000 kr. Den åbnedes for publikum 8/3 1935.

Bygningens grundflade er omtrent kvadratisk, idet den måler 20×18 m. Huset har kælder og 3 etager over jorden. I kælderetagen findes fyrrum og fotografisk atelier samt 4 magasiner. I stueetagen er indrettet modtagings- og udpakningsrum samt enkelte magasinrum, på 1. sal udelukkende magasiner og på øverste kontorer og læsesal (12 arbejdspladser), frokoststue, bogbinderi og et magasinrum for de mest anvendte arkivalier. I alt findes 13 adskilte magasinrum med plads til 3000–3500 hylde-meter. Samtlige magasiner er installeret med stationære stålreoler med indstillelige hylde. Magasinkapaciteten er i det væsentlige udfyldt.

En stor stentrappe fører op til bygningens hovedindgang og fortsætter inde i huset op til 2. etage.

Selv om bygningen ligger højt og frit, generes arbejdet i dag af støj fra det nærliggende skibsværft. De sidste års industrielle udvikling har endvidere medført, at beliggenheden må karakteriseres som meget udsat i tilfælde af en ny krig. Man har derfor reserveret sig byggeplads for en ny arkivbygning ved Solvang nord for byen. Her vil kunne opføres et udmærket klippearkiv. Byggeplanerne bliver dog først aktuelle, når rigsarkivet har fået sin nybygning.

Da den tyske okkupation satte ind 9/4 1940, igangsattes øjeblikkelig en evakuering af arkivalierne til Lyngdal sparbank. I 1942 overtog Gestapo bygningen, og der udspilledes mange tragedier inden for dens vægge i de følgende år. For den stedlige befolkning stod arkivbygningen længe omgærdet af en vis rædsel. Da bygningen blev beslaglagt, opretholdtes begrænset drift fra Tøyen ved Oslo. Først i september 1945 kunne man påbegynde normal virksomhed igen.

Blandt arkivets ældre samlinger må nævnes det gamle Stavanger domkapitels protokol fra 1571–1630 samt biskop Scavenius' jordebog fra 1620erne, også kaldet Grågåas. Stavanger bispedømme nedlagdes 1684, og bispearkivet overførtes til det nye bispesæde i Kristiansand. Man har også bevaret overrettens dombøger fra 1636.

Kirkebøgerne er ikke så gamle i dette arkiv. Fra Øyestad ved Arendal er kirkebogen bevaret fra 1683 og fra Vestre Moland ved Lillesand fra 1687. De øvrige kirkebøger begynder omkring 1720. Arkivets ældste tingbog stammer fra Lister sorenskriveri. I de øvrige embeder begynder protokollerne ca. 1670–80.

Inden for det område, som hører til statsarkivet, har adskillige brande tilintetgjort værdifuldt arkivalisk materiale. Kristiansand by blev hærget af brand i 1734 og i 1892, og i begge tilfælde gik vigtige arkivalier tabt. Også adskillige præstegårde og sorenskrivergårde er gået til grunde ved brand og med dem arkivalierne.

Arkivet har ved gaver og deposita modtaget adskillige ældre

gårdarkiver, og i disse findes også enkelte pergamentbreve fra 1500-tallet. Da retsbetjentarkiverne begynder relativ sent, har dette materiale en ikke ringe historisk betydning.

Registraturer over det eksisterende arkivmateriale findes kun i begrænset udstrækning, og intet af dette er enten trykt eller stencileret.

I 1832 oprettedes i Arendal det såkaldte Aust-Agder museum, der i dag residerer på Langsægård i Arendal. Fra starten drev dette museum også indsamling af arkivalier, f. eks. middelalderbreve, gård- og forretningsarkiver. Man har også fra gammel tid modtaget diverse kommunale arkiver. Museet er en privat institution, der dog modtager statstilskud. I 1956 fremsattes ønske om normering af en stilling som fylkesarkivar, og rigsarkivet anbefalede forslaget på betingelse af, at museum og arkiv holdtes adskilt. Under denne forudsætning kunne man også tildele, at arkivet modtog afleveringer fra statsinstitutioner inden for fylket. Den udnævnte arkivleder, der fører titel af fylkesarkivar, sorterer under statsarkivet i Kristiansand.

Statsarkivet er normeret med to videnskabelige medarbejdere: 1 statsarkivar og 1 arkivar. Statsarkivar siden 1953 er Kjell Heland-Hansen.

Statsarkivet i Bergen

Statsarkivet modtager lokalarkiver fra følgende fylker: Hordaland, Bergen, Sogn og Fjordane.

Arkivet oprettedes så tidligt som 1885 som centralarkiv for den vestlige del af riget. Til brug for den nye institution indkøbte man en tidligere fattigskole, kaldet „Bethlehem“. Arkivets 1. chef var Th. B. L. Hermansen, der virkede indtil 1903. Han efterfulgtes af dr. Just Bing indtil 1933 og han igen af Einar Jansen indtil 1960. Arkivet opbevarede indtil 1930 arkivalier fra Sunmøre, som verdsligt hørte under Sør-Trøndelag fylke, men gejstligt under Bergens stift. Arkivalierne overførtes derefter til statsarkivet i Trondheim. Arkivalier fra Rogaland fylke

opbevarede ligeledes i Bergen indtil 1949–66, da de afleveredes til statsarkivkontoret i Stavanger (se nedenfor).

I 1916 vedtog stortinget, at der skulle bygges en ny bygning til statsarkivet. Den stod færdig i 1921 og var opført af arkitekt Egill Reimers. Der er i magasinerne plads til ca. 5.000 hylde-meter, og der er endnu en pladsreserve på ca. 1.500 m. Læsesalen har 18 arbejdspladser. Statsarkivet har eget bogbinderi.

Arkivet blev besat af den tyske okkupationsmagt så tidligt som 11/4 1940. Man overførte arkivalierne til Bergens museum og senere til lejede lokaler. Fra årsskiftet 1943/44 kunne arkivet kun disponere over loftsetagen, og den daglige drift administreredes ligeledes fra private lokaler. Arkivet fik bygningen tilbage i juli 1945 og kunne åbne for normal drift 20/8 1945.

Statsarkivets samlinger bærer i nogen grad præg af de svære brande, der gennem tiderne har hærget Bergen, f. eks. i 1702 og 1916. Dog findes der ikke få gamle arkivalier. Bisparkivet, der er afleveret indtil 1930, har indkomne breve, der går tilbage til 1575, gejstlige jordebøger fra 1585 og en kopibog 1667–72. Provstearkiverne er først bevaret fra ca. 1800, dog findes der en del ældre sager. Den ældste kirkebog, der stammer fra domkirken i Bergen, begynder 1663. Kirkeregnskaber er bevaret fra 1607, og de gejstlige skifteprotokoller går tilbage til ca. 1680. Den ældste del af stiftamtmandsarkivet er brændt, og arkivalierne går kun tilbage til 1702. Stiftsdirektionens arkiv er fra 1817. Også Bergens ældste lagtingsarkiv brændte 1702, og arkivalier er kun bevaret fra dette år.

Stiftsoverretten, der afløste lagtinget 1797, har også lidt svære tab ved brand. Sorenskriverarkiverne, der er afleveret til ca. 1925, går som regel tilbage til ca. 1650. De lokale militærarkiver begynder ca. 1770 og stammer hovedsagelig fra Bergenshus fæstning. De omfatter bl. a. kommandantskabets og auditørens arkiver. Af diverse samlinger er der grund til at nævne Sollied og frues omfattende personalhistoriske samlinger.

Statsarkivet er normeret med to videnskabelige medarbejdere: 1 statsarkivar og 1 arkivar. Statsarkivar siden 1960 er Ragnvald Samdal.

Statsarkivkontoret i Stavanger

Statsarkivkontoret modtager lokalarkiver fra Rogaland fylke.

Kontoret oprettedes i 1949 og er underlagt statsarkivet i Bergen. Et forslag om at omdanne det til et selvstændigt statsarkiv er under forhandling. Arkivet havde til at begynde med lokaler i en kælder i byens sygehus. Man havde en magasinkapacitet på ca. 200 hyldemeter og en læsestue med plads til 6 gæster. Af de eksisterende ca. 600 m arkivalier fra Rogaland modtog man i første omgang ca. $\frac{1}{4}$. I efteråret 1964 flyttede man ind i Norges banks nybygning. Man har her mulighed for at opbevare ca. 2500 m arkivalier. I første omgang fik man kun penge til reoler på den ene etage, og man anvendte den type reoler, som rigsarkivar Steinnes havde fået installeret i rigsarkivet i Oslo i 1958 (bevægelige reoler). 1966/67 installeredes også reoler på 2. etage, og arkivet kunne herefter overtage samtlige arkivalier for Rogaland fra statsarkivet i Bergen.

Ved kontoret er ansat 1 videnskabelig medarbejder, nemlig arkivar Harald Aarenes.

Statsarkivet i Trondheim

Statsarkivet modtager lokalarkiver fra følgende fylker: Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland.

Statsarkivet i Trondheim er Norges og også Nordens ældste lokalarkiv. Det oprettedes i henhold til kgl. res. af 13/6 1850 under navnet stiftsarkivet i Trondheim, og det trådte i virksomhed i 1851. Dets opgave var at være centralarkiv for rigets nordlige distrikter. Lederen fik titel af stiftsarkivar, og han blev i administrativ henseende underlagt stiftsdirektionen. Arkivets forhold var i de første år ret kummerlige, men forholdene bedredes noget, da man i 1871 kunne rykke ind i egen bygning i Bispegaten nær domkirken. Her ligger nu Trondheims kunstforenings bygning. Bygningen i Bispegaten var dog ikke særlig egnet til arkiv, og forholdene blev først bedre, da man i 1927

kunne tage en til formålet opført bygning i brug på Høgskoleveien 12.

Huset var tegnet af arkitekt Schytte Berg, og det er formet som et T. Administrationsfløjen i 3 etager vender ud mod Høgskoleveien, og magasinfløjen ligger bagved og er forbundet med hovedfløjen med brandsikre gennemgange. Magasinfløjen har kælder og består iøvrigt af 5 etager. Samtlige arkivetager er monteret med indstillelige jernreoler. Ved enden af magasin-etagerne er indrettet ordningsrum med vareelevator til kælderen. En del mindre værdifulde arkivalier opbevares i kælderen, men denne er ikke særlig velegnet hertil, da den gennemkrydses af vandledninger. Hyldekapaciteten er ca. 5600 m, og der er kun ca. 200 m ledig plads. Læsesalen er indrettet med 24 arbejdspladser. Håndbiblioteket består af ca. 8.000 bind, men er ikke fuldt katalogiseret. Sammen med privatarkiverne er indkommet en del ældre litteratur fra 1600- og 1700-tallet.

Statsarkivet råder over eget bogbinderi med bogbinder og assistent. Man har endvidere et mindre mikrofilmsapparat. Fremkaldelse og kopiering finder dog sted på Norges tekniske højskole. Arkivet har fra 1968 lejet et xerox-kopieringsapparat og har benyttet det til at få kopieret en del arkivalier, der beror i rigsarkivet.

I 1930 overførtes arkivalierne fra Sunmøre, der i verdslig henseende hører under Sør-Trøndelag fylke, til statsarkivet i Trondheim. De havde tidligere ligget i Bergen. I 1952 besluttedes det at oprette et statsarkivkontor i Tromsø, og de væsentligste arkiver fra Troms og Finmark fylker overførtes hertil (se nedenfor). I administrativ henseende henhører statsarkivkontoret under statsarkivet i Trondheim.

Statsarkivet slap nogenlunde igennem besættelsesårene, idet man kun måtte aflevere kælderen under magasinet til offentligt tilflugtsrum. Mod rigsarkivar Steinnes' protest blev statsarkivar A. A. Todal i 1944 beordret til tjeneste i rigsarkivet, og hans stilling blev besat med et medlem af Quislingpartiet. 10/4 1945 fik den pågældende permission indtil videre, og statsarkivar Todal vendte tilbage til sit embede efter tyskernes kapitulation.

I arkivet findes enkelte middelalderlige breve, bl. a. et privilegiebrev udstedt af kong Hans 23/7 1483. Domkapitlets arkiv går tilbage til 1500-tallet og indeholder bl. a. en kopibog fra 1534.

Enkelte kirkebøger rækker tilbage til sidste halvdel af 1600-tallet, men de fleste stammer fra tiden efter år 1700. Den ældste kirkebog kommer fra Tingvoll på Nordmøre (1645–50 og 1658–81). Som helhed kan det siges, at den overvejende del af arkivalierne er yngre end 1660. Mange ældre præste- og sorenskriverarkiver er gået tabt ved brand, og det samme gælder flere fogedarkiver, f. eks. Lofoten og Vesterålen, Helgeland og Stjør samt Verdal fogedarkiver. Ved de tyske bombardementer i 1940 ødelagdes flere arkivalier, der opbevaredes i de bombede byer, ved brand.

Samlingen af privatarkiver fylder godt 500 m, og heraf beslaglægges den største del af forretningsarkiver, hvoraf enkelte går tilbage til slutningen af 1600-tallet. Blandt privatarkiverne må fremhæves general, grev Schmettows papirer. Af genealogiske samlinger må navnlig fremhæves Hornemans stamtavler over nordentjeldske slægter omfattende 18 bind og 21 kassetter samt J. Collins og J. Digres samlinger.

Registraturarbejdet er hidtil ikke blevet særlig fremmet, og man må i vid udstrækning bygge på de fra embederne modtagne afleveringsdesignationer. Derimod er der udført omfattende registerarbejder, navnlig vedrørende ejendomsforhold og personer.

Statsarkivet er normeret med 3 videnskabelige medarbejdere: 1 statsarkivar og 2 arkivarer. Statsarkivar siden 1954 er Alf Kiil.

Statsarkivkontoret i Tromsø

Statsarkivkontoret modtager lokalarkiver fra Troms og Finmark fylker.

Kontoret, der blev åbnet 15/7 1952, bor til leje i et boligkompleks Petersborggt. 21–29 i Tromsø. Lokalerne ligger i

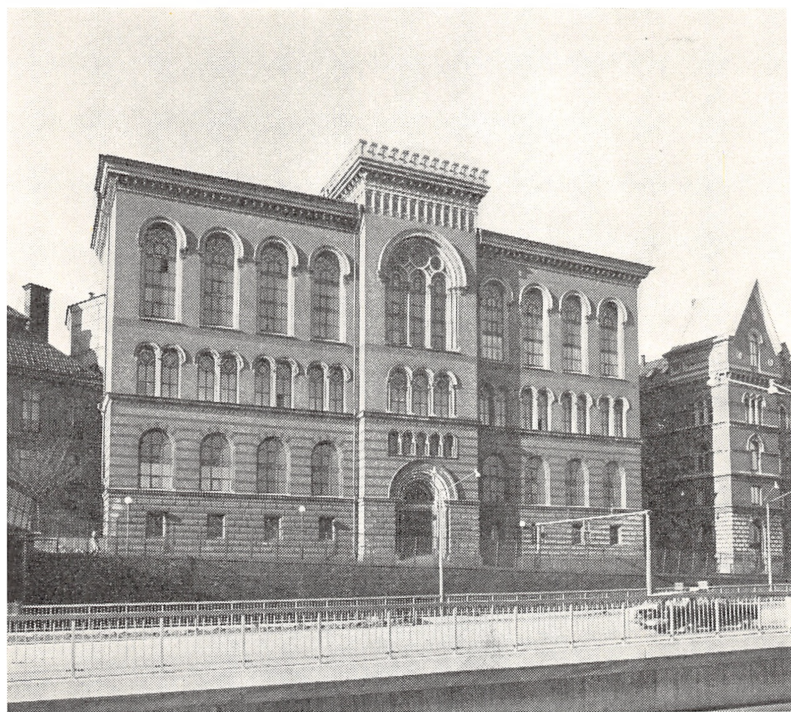
kælderetagen, hvor man råder over ca. 100 m². I arkivmagasinet er opstillet moderne stålreoler, der giver plads til ca. 200 hyldemeter. Al plads er optaget. Desuden råder man over en læsestue med plads til 8 gæster og et kontor. Arkivet har et mindre håndbibliotek og et fotokopieringsapparat. Bogbinderi og fotoatelier forefindes ikke.

De lokale arkiver fra de to nordligste norske fylker har gennem tiderne lidt betydelige tab. Det skyldes ikke blot sædvanlig vanrøgt, brand m. m., men også, at adskillige embedsmænd under embedsrejser i det uvejsomme terræn og under vanskelige vejrforhold er forlist eller omkommet og deres medbragte embedsprotokoller med dem. Også den tyske okkupationsmagts grusomme afbrænding af de nordlige områder under tilbagetrækningen i krigens sidste år medførte tab af værdifuldt arkivmateriale.

Trods disse tab har arkivet dog adskillige arkivalier, der går tilbage til 1600-tallet. Særlig er der grund til at nævne en næsten ubrudt række af tingbøger fra 1620 fra Finmarkens sorenskriveri, der dukkede op ved nedrivning af en gård i Tromsø. Amtmandsarkivet fra Finmarken amt indeholder en kopibog fra 1685–94. Den ældste kirkebog stammer fra Alta sognekald i Finmarken og går tilbage til 1705. Kirkebøgerne begynder ellers normalt omkring 1750.

Kontorets leder er siden 1957 arkivar Arvid Lohne.

SVERIGE

Det svenske rigsarkivs hovedsæde fra 1891–1968. Bygningen er opført efter tegning af arkitekt A. F. Nyström. Efter udflytning i efteråret 1968 vil bygningen blive bevaret som reservemagasin.

Historisk oversigt

Fra slutningen af 1100-tallet kan man regne med, at der i Sverige har eksisteret en central kongelig forvaltning, en primitiv form for et kongeligt kancelli, og at denne administrative virksomhed har aflejret visse arkivalier. Der kan være tale om indkomne breve til kongen, koncepter til udgåede skrivelser, afskrifter af disse, hvad man på svensk kalder registratur, traktater med udenlandske magter o. l. Den kgl. forvaltning i middelalderens Sverige havde ikke noget fast sæde. Kongen havde skiftende opholdssteder på forskellige slotte, og administrationen og arkiverne fulgte kongen.

Af arkivalier fra den kgl. forvaltning i middelalderen findes idag kun spredte rester. Meget er gået til grunde som følge af vanrøgt og svigtende interesse. Andet er ført ud af landet under den lange unionsperiode med Danmark. En del er sikkert også gået tabt som følge af Stockholms slots brand i 1525.

Efter unionstidens ophør i 1523 opbyggedes under Gustav Vasa en ny kongelig forvaltning, som afsatte nye rækker af arkivalier. I samme periode påbegyndtes endvidere en systematisk indsamling af arkivalier fra de ophævede katolske kirkelige institutioner navnlig klostrene, og både på Stockholm slot og Nyköping slot opstod i løbet af århundredet ret betydelige samlinger af arkivalier.

Indtil videre varetoges arkivforvaltningen af kancelliets almindelige tjenestemænd ved siden af deres egentlige forvaltningsopgaver, og heri må man søge årsagen til, at der ikke blev gjort noget effektivt for at bevare, hvad der endnu måtte være tilbage fra tidligere generationer af værdifuldt arkivstof, og at ordne og registrere det overleverede.

En undtagelse kan dog nævnes, idet sekretær Rasmus Ludvigsson (død 1594), der havde sin virksomhed i kancelliet i henved 50 år, som særlig opgave fik at inddrage bevarede arkiva-

lier fra de katolske institutioner. Hans opgave var ikke blot at inddrage dette materiale, men også at udnytte det, bl. a. til brug for kongen under de sager, han ønskede at rejse om inddragning af kirkens gods. De omtalte dokumenter gik i den følgende tid under betegnelsen „Rasmus Ludvigssons handlingar“. De synes omkring 1580 at have befundet sig i god orden, men senere gik samlingen i opløsning.

Bortset fra de kirkelige dokumenter syntes det kgl. „arkiv“ i slutningen af 1500-tallet at have befundet sig i en meget dårlig forfatning, og man savnede et nøjagtigt overblik over samlingernes indhold. Både kongen og hans nærmeste medarbejdere var klare over, at en reform var nødvendig. Der udgik forskellige kgl. ordrer, som havde til formål at få samlet arkivet og navnlig at få de dokumenter tilbage, som på den ene eller den anden måde var kommet ud af regeringens varetægt. Alle ønsker om en mere effektiv arkivforvaltning strandede imidlertid på den kendsgerning, at det ikke var overdraget specielt udnævnte personer udelukkende at beskæftige sig med arkiverne.

Axel Oxenstiernas arkivreform 1618

I 1612 overtog Axel Oxenstierna rigskanslerembedet, og hermed begynder en ny tid for det svenske arkivvæsen. Rigskansleren interesserede sig for rigets arkivalier, og han sørgede for at erhverve en personlig fuldmagt til at inddrage alle sådanne ældre dokumenter, som måtte siges at tilhøre kronen. At denne sag lå ham virkelig på sinde fremgår af den kendsgerning, at han selv drog til Nyköping slot for sammen med andre forvaltningsekspeditioner at gennemgå det der beroende kancelliarkeiv og drage omsorg for, at en del straks afsendtes til Stockholm, medens resten forseglede. I 1618 tog han initiativet til udarbejdelsen af en ny kancelliordning, hvis opgave også var at organisere en virkelig arkivforvaltning. Det nye og epokegørende ved kancelliordningen af 16. oktober 1618 var, at en af kancelliets sekretærer under kanslerens overtilsyn fik til opgave udelukkende at beskæftige sig med arkivspørgsmål: at have „riksens archivum

det nye som det gamle under hænder och i förvaring“. Sekretærens arkivopgaver blev nærmere specificeret. Han skulle ikke alene drage omsorg for, at arkivalierne opbevaredes på betryggende måde, han skulle også se til, at de blev ordnet og registreret, således at man til enhver tid kunne fremskaffe fornødne oplysninger, og han skulle endelig påse, at der hvert nytår fandt afleveringer sted af løbende kancelliakter. Til sin assistance fik han 3 skrivere. Som leder af det nye rigsarkiv udnævntes sekretæren Per Månsson Utter (død 1623).

Ved kancelliordningen af 1618 havde Sverige fået en central arkivforvaltning, og på dette grundlag kunne efterfølgende generationer bygge videre. Der udfærdigedes nye og supplerende kancelliforordninger i 1620, 1626, 1651 og 1661. Rigskansleren bevarede stadig overtilsynet med arkivet, men det pålagdes en af de to nye kancelliråder som „custos archivi“ at føre det daglige tilsyn med „arkivsekretæren“. En særlig embedsmand med titel af „aktuarie“ fik til opgave at overvåge den regelmæssige aflevering af nye arkivalier, og arkivsekretæren fik som yderligere opgave at virke som en art rigshistoriograf. I 1661 gennemførtes den bestemmelse, at et eksemplar af alle trykte bøger og skrifter inden uddelingen skulle afleveres til arkivet, ligesom til det kgl. bibliotek.

I kancelliordningen af 1661 omtales i forbindelse med rigsarkivet en særlig embedsmand med titel af antiquarius. Hans opgave var at indsamle og bearbejde antikviteter, f. eks. runeindskrifter, og i det hele taget at indsamle materiale til Sveriges ældste historie. Han fik sit arbejde i rigsarkivet, og han fik her adgang til de der beroende ældre dokumenter med ret til at kopiere dem. Også før 1661 havde man kendt kgl. antikvarer, men deres tilknytning til arkivet havde været løsere. I 1666 oprettedes under kancelliet et særligt antikvitetskollegium, hvis virksomhed forlagdes til Uppsala. For at fremme studiet af den svenske oldtids- og middelalderhistorie fik dette kollegium fra rigsarkivet udleveret en del gamle dokumenter, og der fandt på denne måde en vis splittelse af det ældste arkivmateriale sted. Det nye antikvitetskollegium kom imidlertid hurtigt i forfald.

Virksomheden forlagdes påny til Stockholm og rigsarkivet. I 1692 ophævedes kollegiet, men institutionen fortsattes under navnet antikvitetsarkivet som en særlig afdeling under kancelliet og med egen chef, hvortil udnævntes Johan Hadorph. Da denne døde i 1693, forsøgte rigsarkivets leder Sven Leijonmarck at få de til antikvitetskollegiet udleverede dokumenter tilbage, men det mislykkedes. Antikvitetsarkivet vedblev at eksistere som selvstændig institution, indtil det omkring 1780 overdroges til det kgl. Vitterhets-, historie- og antikvitetsakademi. Der foretoges ved den lejlighed en opløsning af dets samlinger, som fordeltes mellem rigsarkivet, det kgl. bibliotek og akademiet.

En væsentlig forudsætning for en effektivt arbejdende arkivforvaltning var naturligvis egnede lokaler. Hermed stod det længe ret dårligt til. Indtil 1626 lå arkivalierne spredt. Hovedoplagringspladserne var i ældre tid på Gripsholm og Vadstena slotte. I kancelliordningen af 1626 bestemtes, at arkivet skulle samles på Stockholms slot, og at der skulle stilles 3 rum til rådighed for arkivet, hvoraf de to var rene magasinrum, medens det tredje også skulle anvendes af embedsmændene. Kun i det sidste måtte der være lys og varme. Man synes dog ikke at have kunnet klare sig med disse lokaliteter, og meget tyder på, at man også har disponeret over andre værelser på Stockholm slot. De tildelte lokaliteter var imidlertid i en ringe bygningsmæssig forfatning, og da også kancelliet og andre administrative organer behøvede mere plads, foretoges en udvidelse af slottet omkring 1640 på borggårdens østside. I tilslutning til hovedfløjen, hvor kancelliet fik sine kontorer, og hvor også arkivsekretæren havde sit embedsrum, opførtes en smallere bygning, der rummede 3 hvælvinger (50 × 10 alen). Samtlige hvælvinger var bestemt for arkivet, men man fik kun rådighed over de to nederste, der monteredes med arkivskabe. Senere opstilledes også åbne hylder i de to hvælvinger. I begyndelsen af 1640'erne tog arkivet den nederste hvælving i brug, og her samledes lidt efter lidt alle rigsarkivets dokumenter. I de følgende år foretoges betydelige ordnings- og registreringsarbejder, og de udarbejdede forteg-

nelser er bevaret til nutiden og kan stadig anvendes. Hovedprincippet for ordningen var, at man samlede arkivalierne efter regenter. De enkelte dokumenter henlagdes i visse saggrupper og inden for disse kronologisk. I øverste hvælving anbragtes de ældste arkivalier, medens afleveringer fra dronning Christinas og Karl Gustavs regeringsperiode fandt plads i hvælvingen neden under. Det var dog først i 1687, at begge hvælvinger blev taget i brug til arkivformål.

Den ledende kraft inden for rigsarkivet i disse år var Erik Larsson Runell, 1681 adlet Palmskiöld. Han begyndte sin virksomhed i arkivet 1631 og udnævntes 1651 til leder. Han døde 1686 og fik således en virketid på 55 år. De store ordnings- og registreringsarbejder skyldtes i første række ham. Hans efterfølger blev Sven Åkermarck, adlet Leijonmarck.

Slotsbranden 1697 og årene derefter

7. maj 1697 udbrød der brand på Stockholm slot, og i løbet af få timer var det meste af slottet omspændt af luer. Ilden forplantede sig gennem tagetagerne og åd sig herfra nedad. Kancelliets hovedbygning og den tilstødende arkivbygning blev helt raseret. Straks efter brandens opståen gik man i gang med at redde arkivalierne. Hvad der lå i embedskontorerne af nyere arkivalier gik i det væsentlige tabt, men hvad der opbevaredes i arkivets embedslokaler blev reddet, og det samme gælder det såkaldte antikvitetsarkivs samlinger. Da ilden åd sig ned ovenfra, koncentreredes anstrengelserne om at tømme den øverste arkivhvælving. Dette lykkedes delvis, idet man fik reddet rigsregistraturen, rådsprotokoller og diaries, en del af kongehusets sager samt vigtige brevsamlinger, bl. a. Axel Oxenstiernas breve. Hvad der fandtes i nederste hvælving blev så godt som alt sammen bragt i sikkerhed. Tabet af arkivalier var dog betydeligt, og det gik navnlig ud over arkivalier ældre end 1654 samt de nyeste rækker. De arkivalier, der tilhørte kammerkollegiet og revisionen samt statskontoret og Svea hovret, der havde lo-

kaler vest for borggården, blev alle ført i sikkerhed til Storkyrkan. Rigsarkivets samlinger førtes fra det brændende slot til den nord for Strømmen liggende kgl. staldgård.

Der måtte imidlertid hurtigt tænkes på en mere varig ordning af arkivernes opbevaring. De til Storkyrkan evakuerede arkivalier kunne ret hurtigt flyttes tilbage til de tidligere lokaler på slottet, efter at nødvendig oprydning havde fundet sted. Til brug for rigsarkivets samlinger indrettedes Per Brahes hus, det såkaldte „gref Pers hus“, der lå på Helgeandsholmen ikke så langt fra staldgården. I stueetagen fandtes ret solide hvælvede rum, og de indrettedes nu til arkivmagasiner. Også en del af etagen ovenover blev inddraget til rigsarkivets formål, og her fik bl.a. arkivsekretæren sit embedslokale. Resten af etagen overlodes antikvitetsarkivet og dets personale. Til brug for kancelliet indrettede man lokaler i det såkaldte Rosenhaneske hus på Riddarholmen. En del af rigsarkivets samlinger overførtes til det nye kancellihus, da det var nødvendigt af hensyn til de daglige forretninger. Hovedreglen blev, at arkivalier yngre end 1680 skulle ligge i kancelliet, de diplomatiske sager dog tilbage til ca. 1660.

Efter at de mest presserende bygningsproblemer var løst, kunne arkivets embedsmænd gå i gang med at etablere en nyordning af de reddede arkivalier. Der måtte udarbejdes helt nye registraturer. Man forlod nu det gamle system med at opstille arkivalierne efter regenter. I stedet for samledes de i kronologisk ordnede større saggrupper. Ved siden heraf påbegyndtes registreringen af en stor gruppe Miscellanea A, B og C, i hvilken ikke blot indgik afskrifter, men også originaldokumenter. Det var Leijonmarck, der lagde grunden til nyordningen, men han forlod allerede arkivet i 1701. Hans arbejde videreførtes af Elias Palm skiöld, en søn af den tidligere arkivsekretær, der varetog chefstillingen 1702–13.

I de følgende 50 år forblev arkivet i de to bygninger, som var blevet det overladt efter slotsbranden. Det viste sig hurtigt, at det var upraktisk at have arkivsekretæren boende så langt borte fra kancelliet, og allerede i 1703 rykkede han ind i det Rosen-

haneske hus. De lokaler, der kunne overlades ham og de få besøgende i arkivet, viste sig snart ganske utilfredsstillende, navnlig fordi man også måtte anvende de egentlige kontorer som opbevaringsrum for vigtige arkivalier. De stadige afleveringer gjorde også sit til at gøre pladsforholdene meget vanskelige.

Et mærkeligt kapitel i arkivets historie er den delvise evakuering i 1713 til Örebro slot. Efter at de russiske hære i den store nordiske krig havde oversvømmet Finland, frygtede man en russisk landgang i Stockholms-området. Stillet over for denne trussel anså arkivets leder det for nødvendigt at bringe de mest værdifulde arkivalier til et sikkert sted inde i landet. Efter en del debat enedes man om at foretage evakuering til Örebro slot. De arkivalier, der skulle sendes bort, blev nedpakket i 83 kister, og 16. juni 1713 afgik transporten ad søvejen over Mälaren og Hjälmaren. Turen tog 12 dage og foregik under meget ugunstige vejrforhold. Undervejs sprang skibet læk og måtte sættes på grund. Man fik skaden repareret, men adskillige dokumenter var blevet vandskadede. Ved ankomsten til Örebro slot måtte kisterne udpakkes, og dokumenterne hænges til tørring. Endnu i dag bærer adskillige dokumenter spor af de skader, der tilføjedes dem under rejsen til Örebro. Da faren for en invasion var drevet over, transporteredes sagerne i sommeren 1716 tilbage til Stockholm. Der forestod nu et betydeligt arbejde med påny at få dem indordnet i samlingerne.

Det var kort efter slotsbranden blevet besluttet, at der på den gamle slotsgrund skulle opføres et nyt kongeslot, der foruden kongebolig skulle rumme lokaler for de øverste rigsmyndigheder. Slottet opførtes efter tegninger af Nicodemus Tessin den Yngre (1654–1728), men på grund af rigets pengenød som følge af den store nordiske krig trak det ud med bygningens fuldførelse. Slottet stod først færdigt omkring 1760.

Rigsarkivet vender tilbage til Stockholms slot

Til brug for kancelliet og arkivet reserveredes lokaler i hovedfløjen mod nord. Indgangen til arkivet fandt sted gennem den nordlige hovedport. I en lav mellemetage indrettedes 3 små kontorer. De små kvadratiske vinduer gik helt ned til gulvet, og forholdene var meget knebne. I etagen under disse kontorer fik arkivet overladt 5 små magasinrum. Også i denne etage var loftshøjden ringe, og det var begrænset, hvad der kunne opstilles her. Lokalerne var dog nogenlunde sikrede, også mod fugt. Disse lokaler betegnedes den lille arkivhvælving. Indflytningen fandt sted i 1756. Samtidig fik man overladt nogle rum i den Oxenstiernaske gård i Helvetii gränd, hvor kammerkollegiet hidtil havde resideret. Da lokalerne var meget fugtige, kunne man kun anvende dem som opbevaringssted for tryksager. De tilbudte lokaler muliggjorde imidlertid, at man helt kunne rømme det Rosenhaneske hus.

Tilbage stod at få flyttet de arkivalier, der opbevaredes i Per Brahes hus. Også disse arkivalier skulle have deres fremtidige plads i slottet, men der hengik endnu 12 år, inden flytningen kunne finde sted.

Til brug for disse arkivalier indrettedes magasiner i slottets nordvestlige sidefløjs underetage. Også disse magasiner var forsynet med små kvadratiske vinduer, men de sad gennemgående så højt, at man ikke kunne se ud af dem. Indgangen var fra den ydre borggård, og fra kontorerne måtte man gå over gården for at komme til magasinerne. Fra trappen kom man ind i en forstue, hvorfra der var adgang til en større og en mindre arkivhvælving. Der var i og for sig ganske god plads her, også til at modtage nyafleveringer, men i mange år måtte man kæmpe mod fugten i væggene, og kun langsomt bedredes forholdene. Lokalerne her kaldtes „Den store hvælving“, og indflytningen fra Per Brahes hus gennemførtes i 1768.

I de nærmeste år herefter hører man ingen klager over for lidt plads. Men denne lykkelige tilstand varede kun kort, og fra slutningen af 1700-tallet var al disponibel plads beslaglagt. Da

det i 1792 kom på tale, at man skulle modtage det året forud nedlagte admiralitetskollegiums arkivalier, kunne afleveringen ikke finde sted på grund af arkivets pladsmangel. De forskellige arkivledere arbejdede i denne periode på at skaffe yderligere magasinplads og også bedre lokaler. I 1820 var man nået så vidt, at hovkansleren afgav indstilling om, at den bedste løsning for arkivet ville være et eget hus, men da dette ikke straks kunne gennemføres, måtte man træffe en midlertidig ordning. Man overdrog derefter arkivet endnu en hvælving – Logårds-hvælvingen – der var beliggende i slottets østlige del, og som tidligere havde været benyttet af kammerkollegiet. Den nye hvælving var ingenlunde egnet til arkiv, da den både var mørk og fugtig, og det var først, da pladsnøden var blevet endnu mere trykkende, at man i 1828 besluttede sig til at tage den i brug.

I arkivets organisation eller opgaver skete der hverken på 1700-tallet eller i de første årtier af 1800-tallet større principielle ændringer. Arkivet var fortsat en afdeling af kancelliet og modtog så godt som udelukkende afleveringer fra dette. Det var kancelliets øverste leder, hvilken titel han end førte, som havde det øverste tilsyn og formelle ansvar for arkivets forhold. Som regel lod han sin stedfortræder – hovkansleren – udføre disse forretninger. De grundlæggende bestemmelser om arkivets organisation og arbejde indeholdtes i de forskellige kancelliordninger, som fra tid til anden udsendtes i forbindelse med ændringerne i den øverste statsstyrelse, således i 1713, 1719 og 1720, 1773, 1801 og 1809. Arkivet havde i denne periode foruden chefen 2 faste embedsmænd. Lederen betegnedes stadig arkivsekretæren. Hans nærmeste medarbejder førte titel af aktuarie, og hans hovedopgave var at holde de modtagne arkivalier i god orden, at modtage afleveringer og forestå udlånet til administrationen. Endelig var der registratoren, der bl. a. skulle forsyne modtagne arkivalier med gode registre. Til assistance i arkivet havdes desuden en eller to kancellister eller kopister samt en vagtmester.

Under de drøftelser, som fra ca. 1820 kom i gang om en al-

mindelig ændring af centraladministrationen, toges også arkivets forhold under behandling. En af de ledende i dette arbejde, kancelliråd Aug. Hartmansdorff, udkastede her for første gang den tanke, at man skulle tilstræbe en central arkivforvaltning, der kunne få ansvaret ikke blot for de gamle kancellisager, men også for arkivalier fra de andre centrale myndigheder. Dette forslag kunne dog ikke foreløbig gennemføres, og i princippet blev alt indtil videre ved det gamle. Ved en lønningsreform, der gennemførtes i 1835, fik også arkivets tjenestemænd højere løn, og der foretoges samtidig en ændring af titulaturen. Arkivsekretæren betegnedes for fremtiden rigsarkivar. Hans nærmeste medarbejder var stadig aktuarien, men registratørstillingen nedlagdes. I stedet for de tidligere kancellister og kopister indførtes stillinger som 1. og 2. amanuens. Hertil kom endelig en vagtmester. Ved reformen af 1835 fik personalet højere løn, men man mistede til gengæld en fast medarbejder.

Arkivets hovedopgave var at modtage og opbevare afleveringer fra kungl. maj:ts kancelli, og samtlige kancelliordninger indeholdt detaljerede regler for form og tidspunkt for disse afleveringer. Fra tid til anden opereredes der med afleveringsfrister på 2 og 3 år. Det gik nogenlunde med afleveringen af de løse akter, men der var betydelige vanskeligheder med hensyn til rettidig aflevering af de såkaldte registraturer, altså afskrifter af de udgåede breve med tilhørende registre. Også de renskrevne protokoller fra rådsmøderne skulle afleveres med tilhørende registre, men også dette arbejde slæbte efter. De egentlige kancelliembedsmænd ville gerne snige sig uden om deres forpligtelser og overlade arkivets embedsmænd at foretage disse tidsrøvende arbejder. Tvunget af omstændighederne så arkivets tjenestemænd sig fra tid til anden nødsaget til at udføre disse arbejder, selv om det ikke var deres tjenestepligt, men man kunne naturligvis ikke overkomme det, da man ikke rådede over den fornødne arbejdskraft. Omkring 1830 var den faktiske stilling således, at visse ekspeditioner (betegnelse for kancelliets underafdelinger) stod meget langt tilbage med afleveringerne.

Store vanskeligheder havde man ligeledes med at få de mere

højtstående embedsmænd og diplomater til efter fuldendt mission at aflevere de offentlige papirer, som de lå inde med. Det drejede sig for det meste om højadelige personer, som af den ene eller den anden grund, det være sig familie- eller almindelig samler-interesse, ikke havde i sinde at aflevere, hvad de burde. Meget værdifuldt arkivmateriale blev på denne måde unddraget arkivet og fandt indtil videre deres plads på forskellige slotte og herresæder.

Ved siden af de ordinære afleveringer modtog arkivet fra tid til anden arkivalier af fremmed proveniens. Under felttogene i Østersøprovinserne, Polen og Tyskland, navnlig på 1600-tallet, erobredes adskillige arkivalier, som senere indgik til arkivet. En del af dette materiale vendte dog i henhold til forskellige fredstraktater påny tilbage til de retmæssige ejere. Samlinger, der havde tilhørt nærmere og fjernere medlemmer af kongehuset, indgik også, tilligemed arkiver, der havde tilhørt fremstående personer inden for det politiske og kulturelle liv. 1689 modtog arkivet en stor samling af skånske arkivalier, bl. a. Lund domkirkes ældre arkiv. En del af dette materiale gik helt tilbage til middelalderen.

Siden 1661 havde det påhvilet bogtrykkerierne at indsende eksemplarer af alle trykte bøger og skrifter til arkivet, og fra 1707 udvidedes denne pligt til også at omfatte eksemplarer, der skulle videresendes til universiteterne i Uppsala, Lund, Åbo og Dorpat. Det viste sig imidlertid, at bogtrykkerne var meget efterladende med denne afleveringspligt, og der påhvilede arkivet et betydeligt arbejde dels med at holde bogtrykkerne til deres forpligtelser, dels med at foretage fordelingen af de indkomne tryksager. Først i 1866 ophævedes bestemmelsen om, at bogtrykkerierne skulle aflevere pligteksemplarer til arkivet. Institutionen slap hermed for et meget tidsrøvende arbejde.

En anden tung forpligtelse, der i mange år hvilede på arkivet, var besørgelsen af trykning og fordeling af alle kancelliets officielle tryk, såsom forordninger, rigsdagsbeslutninger m. m. Indtil 1719 havde kancelliets egne embedsmænd besørget dette arbejde, men herefter skulle det udføres af arkivets aktuarie, som

fik de fornødne midler stillet til rådighed. Arkivet måtte endvidere opbevare gamle tryk og foretage udlevering heraf. En vis lettelse i dette arbejde indtraf, da man i 1825 etablerede en særlig Svensk författningssamling, men først i 1838 befriedes arkivet helt for arbejdet med fremstilling og fordeling af officielle tryksager.

Blandt periodens arkivchefer vil der, foruden de allerede nævnte, være grund til ganske kort at omtale enkelte andre. 1722 indtrådte Anders Anton Stiernman, 1743 adlet von Stiernman, i arkivets tjeneste. Han avancerede gennem graderne og virkede som leder fra 1740–65. Han havde således en lang virketid i arkivets tjeneste. Han var ingen fremragende arkivleder, men han fik med årene et intimt kendskab til dets samlinger, som han udnyttede i en lang række værdifulde bibliografiske og biografiske arbejder. En af hans efterfølgere Carl Johan Strand, der var chef fra 1773–95, var navnlig kendt for sine fremragende historisk-administrative betænkninger. Han efterfulgtes af Carl Adlersparre, der ledede arkivet indtil 1825, altså i henved 30 år. Også han formåede at udnytte arkivets samlinger i et omfattende historisk forfatterskab. Den her behandlede periodes sidste arkivchef, og den første, der førte titlen rigsarkivar, var Johan Gustav Liljegren, der var chef fra 1829–37. Heller ikke han var særlig fremragende som arkivar, og han formåede ikke at bringe arkivet ud af den stilstand, som da herskede. Han er imidlertid grundlægger af Svenskt Diplomatarium, hvis første del udkom i 1829.

Selv om arkivet først og fremmest opretholdtes som en servicefunktion for kancelliet i dets daglige arbejde, var det dog også meningen, at dets samlinger skulle udnyttes i historieforskningens tjeneste, og ikke alene arkivcheferne, men også flere af dets embedsmænd benyttede samlingerne til videnskabelige formål. En særlig gruppe embedsmænd havde en speciel tilladelse og forpligtelse til at skildre fortiden.

Allerede på 1500-tallet kendte man officielle historieskrivere, og fra 1640 til 1835 udnævntes specielle kgl. historiografer, hvis opgave det var at udnytte arkivets samlinger til „nationens lu-

stre och beröm“. Af den lange række af historiografer kan bl. a. nævnes Arnold Johan Messenius, Samuel Pufendorf og Olof von Dalin. Det var først og fremmest den politiske historie, som var genstand for deres forskning, som regel samlet omkring en enkelt fyrste. Her kan nævnes Pufendorfs værk om Carl X Gustav. Historiograferne måtte imidlertid finde sig i at få deres manuskripter censurerede, og hertil anvendte man undertiden arkivsekretærerne. Manuskripterne skulle endvidere opbevares i arkivet. De findes nu i det kgl. bibliotek. Også andre kunne med speciel tilladelse få lov til at gøre sig bekendt med arkivets samlinger. Det kunne dreje sig om embedsmænd, der søgte oplysning om et eller andet administrativt forhold i fortiden, men også en lang række lærde og professorer i historie fik fra tid til anden adgang til at benytte de bevarede arkivalier. De ydre arbejdsvilkår var i hele perioden dog meget indskrænkede, og man tillod derfor i en vis udstrækning hjemlån fra arkivets samlinger.

I alle institutioners tilværelse findes perioder karakteriseret ved stærk fremgang vekslende med perioder med stilstand eller tilbagegang. Ser man på rigsarkivet i 1830'erne, må tilstanden karakteriseres som stagnerende. Rigsarkivar J. G. Liljegren, der var chef for arkivet siden 1829, var i og for sig en dygtig embedsmand og en fremtrædende videnskabsmand. Ved siden af sin arkivstilling beklædte han imidlertid også rigsantikvareembedet, og hans videnskabelige interessefelt lå så afdjort i oldtid og middelalderen, altså i en periode til hvis belysning der så godt som ikke fandtes materiale i arkivet. Hans næstkommanderende aktuaren N. V. Forsslund, der følte sig forbigået ved rigsarkivarudnævnelsen, havde herefter kun ringe interesse for arkivgerningen, og heller ikke de to amanuenser var meget aktive. Som ekstraordinær medarbejder rådede arkivet imidlertid over Bror Emil Hildebrand, en videnskabelig begavelse, som fik et snævert samarbejde med rigsarkivaren med hensyn til udgivelsen af Svenskt Diplomatarium.

Når de ledende inden for arkivet i første række var optaget af andre sysler, er det klart, at det måtte gå ud over det daglige

arbejde, og det man lettest kunne skubbe til side, var ordnings- og registreringsarbejder inden for de ældre arkivfonds. Man havde faktisk på dette tidspunkt intet overblik over store dele af de modtagne ældre dokumenter, og disse henlå dels uordnede i de kister, hvor de var modtaget, dels i vældige bunker på gulvet. Naturligvis gjorde de vanskelige lokaleforhold det endnu sværere for personalet at overkomme registreringsopgaverne, da man kun en del af året kunne arbejde i magasinerne, og flere af disse lå adskilt fra de daglige arbejdslokaler. For at hjælpe på pladsmanglen fik man i 1835 rådighed over lokaler i rigsgældskontorets hus på Riddarholmen. Lokalerne fandtes i 3 etager i nordvestfløjen, men fjernt fra magasinerne i slottet. Det gjorde heller ikke forholdene bedre, at man fra kancelliets side henlagde forskellige rene kontor- og regnskabsopgaver til arkivet. Arbejdskraften blev herved i endnu højere grad draget bort fra de egentlige arkivsysler.

Hans Järta bliver rigsarkivar

I 1837 afgik Liljegren pludselig ved døden, kun 46 år gammel. Alle var klare over, at ingen af rigsarkivets ordinære tjenestemænd kunne udnævnes til chef, og Hildebrand anså man for for ung. Til alles overraskelse meldte Hans Järta sig som ansøger til rigsarkivarstillingen, og i juli 1837 udnævntes Järta til indtil videre under hovkanslerens overtilsyn at opretholde rigsarkivarstillingen.

Hans Järta havde i sin ungdom en kort tid arbejdet i arkivet, men atter forladt det for at overtage andre statsstillinger. Hans optræden under rigsdagen i 1800 medførte hans udtrædelse af statstjenesten og frasigelse af hans adelskab. Han spillede senere en fremtrædende politisk rolle i 1809. Fra 1811–22 virkede han som landshøvding, men tog sin afsked som følge af regeringens holdning i en udnævnelsessag. I de følgende år virkede han som fri forfatter og videnskabsmand. Han tog ophold i Uppsala og fik nær tilknytning til universitetskredse, og i 1836 slog han sig ned i Stockholm. Han skrev i disse år en række arbejder med

emner fra 1500-tallets historie, der indbragte ham megen hæder. Den tidligere liberale politiker blev med årene mere og mere konservativ, og i disse år bekæmpede han med stor styrke den vågnende liberalisme.

Som forhenværende landshøvding oppebar Järta en pension, der oversteg en rigsarkivars løn, og han tilbød nu at overtage rigsarkivarstillingen med bibeholdelse af pensionen og med tilladelse til at anvende den normale rigsarkivarløn til forbedring af de eksisterende arkivtjenestemænds økonomiske forhold, men navnlig til aflønning af ekstraordinære medarbejdere, således at man lidt efter lidt kunne få uddannet tjenlige folk til stillingerne i rigsarkivet. Regeringen gik ind på hans forslag.

Med Järtas overtagelse af rigsarkivarstillingen begynder en ny tid for arkivet. I en berømt betænkning af 20. oktober 1837 udviklede han sine synspunkter med hensyn til arkivets fremtid. Han gjorde allerede her gældende, at det var nødvendigt at udvide personalet og at fremskaffe bedre lokaler. Efter hans opfattelse burde arkivet deles i to afdelinger, en historisk og en administrativ, begge under rigsarkivarens overledelse. Den historiske afdeling skulle koncentrere sig om de ældre arkivalier og drage omsorg for deres ordning og registrering, medens den administrative afdeling skulle betjene embedsmænd og private med de oplysninger, de behøvede vedrørende juridiske og administrative spørgsmål. Sammen med Hildebrand agtede han at samle sig om arbejdet i den historiske afdeling, medens Forsslund fik overdraget ledelsen af den administrative. Desuden anmodede han om bemyndigelse til at ansætte ekstraordinær videnskabelig arbejdskraft, først og fremmest i den historiske afdeling. Efter at sagen var blevet foredraget i statsrådet, hvor det bl. a. blev besluttet, at alle arkivsager for fremtiden skulle forelægges af ekklesiastikekspeditionen, blev forslaget godkendt.

I de nærmest følgende år gik Järta med stor interesse op i arbejdet med at rydde op i de ældre arkivfunds, og personlig overvågede han det ekstraordinære mandskabs arbejde med registreringsopgaverne. Et ret betydeligt antal ekstraordinære medarbejdere gjorde i disse år tjeneste i rigsarkivet i kortere og

længere tid. Det lykkedes også Järta at få arkivet befriet for en række opgaver såsom tryksagsfordeling og administration af kancelliets skrivematerialer. På grund af personlige forhold ønskede Järta allerede i 1840 at flytte tilbage til Uppsala. Han fik tilladelse hertil, men der gennemførtes en ordning, således at han fortsat blev stående som tilforordnet rigsarkivar og med pligt til at føre et vist tilsyn. Som hans stedfortræder i Stockholm udnævntes Hildebrand. En følge af dette lidt ekstraordinære arrangement var, at man stadig kunne disponere over rigsarkivarlønnen til beskæftigelse af ekstraordinær videnskabelig arbejdskaft. Gennem en bevaret brevveksling mellem Hildebrand og Järta kan man i detaljer følge, hvorledes Järtas planer om et koncentreret arbejde med de ældre arkivfonds nød fremme.

Karakteristisk for de ordningsarbejder, som blev sat i gang i Järtas tid, er, at man uden hensyn til sagernes proveniens oprettede forskellige grupper af sager, kaldet samlinger. Man fulgte her en fremgangsmåde, der allerede var påbegyndt af Elias Palm skiöld. En af de vigtigste var „Acta historica“, hvori man kronologisk indførte en række betydningsfulde historiske dokumenter fra de ældste tider og indtil 1840. Man havde desuden en samling af rådsprotokoller, en samling vedrørende Sveriges forhold til udenlandske magter (Diplomatica) og en videreførelse af den i det foregående nævnte Palm skiöldske samling.

I 1840 omordnedes kancelliet, og i stedet for de tidligere ekspeditioner oprettedes en række selvstændige departementer, bl. a. ecklesiastikdepartementet. 1840–78 udgjorde rigsarkivet en afdeling af dette.

Fra Ridderstolpes hus til Stenbocks palads

Samme år trådte rigsdagen for første gang sammen efter Järtas overtagelse af rigsarkivarstillingen, og det skulle nu vise sig, om hans forslag om øgede personalebevillinger og om en forbedring af lokaleforholdene kunne vinde rigsdagens tilslutning. Under de rådende politiske forhold var Järtas udpræget konservative

indstilling og kraftige angreb på den fremvoksende liberalisme ingen fordel for rigsarkivet, og det skulle da også vise sig, at visse af stænderne, navnlig bondestanden, rejste absolut modstand mod en udvidelse af rigsarkivets bevillinger. Efter lange og trange forhandlinger, hvori Hildebrand tog aktiv del og udnyttede alle forbindelser, lykkedes det dog omsider at nå et resultat. I maj 1845 enedes alle 4 stænder om, at staten skulle købe det hus, der lå på hjørnet af Slotsbakken og Skeppsbroen, og som tidligere havde tilhørt hofmarskal Gustaf Ridderstolpe. Bondestanden ønskede, at rigsgældskontoret skulle rykke ind her, og rigsarkivet overtage rigsgældskontorets gamle kontorer, men de tre øvrige stænder kunne omsider enes om at tildele rigsarkivet Ridderstolpes hus. Samtidig med at lokalespørgsmålet blev bragt i orden, opnåede rigsarkivet en bevilling på 2.500 rd. til øget personale.

Da disse for rigsarkivets fremtid så afgørende beslutninger blev truffet, havde Järta forlængst opgivet rigsarkivarstillingen. Allerede flere gange havde han ønsket at trække sig tilbage, og i oktober 1844 gjorde han alvor af sin beslutning og indgav afskedsbegæring, som bevilgedes 28. dec. 1844. Nogen efterfølger kunne man ikke straks udnævne, og Hildebrand varetog i de kommende måneder rigsarkivartjenesten. Til at overtage rigsarkivarstillingen havde man tænkt sig den svensk-finske retslærde J. J. Nordström (1801–74), der siden 1834 havde været professor i folke- og statsret i Helsingfors, og som desuden var kendt for sit omfattende retshistoriske forfatterskab. Det trak imidlertid ud, inden han kunne give endeligt tilsagn, og først i 1846 fandt den formelle udnævnelse sted.

I mere end 1½ år opretholdt Hildebrandt rigsarkivarstillingen, og det blev under hans ledelse, at man i forsommeren påbegyndte overflytningen til Ridderstolpes hus.

I den nye bygning fik rigsarkivet rådigheden over stueetagen, en lav mellemetage samt hele førstesalen og en del af 2. salen, idet resten overlodes Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiet. Også loftsetagen kunne rigsarkivet råde over. De to øverste etager havde høje og lyse rum. På 1. salen i hjørnet ud mod

Slotsbakken indrettedes kontorer. Rigsarkivarens kontor vendte dog ud mod Skeppsbroen. I de øvrige etager indrettedes magasiner. Efter at visse reparationer og nyindretninger havde fundet sted for at gøre huset egnet til sit fremtidige brug, foretoges flytningen med mandskab fra flåden under arkivembedsmændenes vejledning. Flytningen påbegyndtes i juni 1846, samtidig med at den nye chef tiltrådte stillingen.

Når valget faldt på Nordström som rigsarkivar, skyldtes det først og fremmest hans store værk „Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia“ (1839–40), der havde vakt berettiget opsigt i Sverige. Også efter sin overflytning til Stockholm fortsatte han sit videnskabelige arbejde og udgav bl. a. i 1850 en bog om det svenske pengevæsens historie indtil Gustav Vasa. Som rigsarkivar var han interesseret i at fremme institutionens videnskabelige arbejder, og han tog initiativet til udsendelse af flere kildepublikationer, bl. a. en udgave af Gustav Vasas registratur og af rådsprotokoller. Det var også ham, der fik gennemført, at man fra 1869 begyndte at indsamle dombøger, tænkebøger og andet retsligt materiale fra tiden før 1736, der opbevaredes ved herredsretterne. I løbet af ganske få år lykkedes det at få dette materiale samlet sammen tilligemed det tilsvarende materiale fra 4 købstæder.

Da man i 1846 rykkede ind i huset på Skeppsbroen, havde man utvivlsomt regnet med, at man for en længere årrække havde løst rigsarkivets pladsproblem. Det viste sig imidlertid meget hurtigt, at grunden var for svag til at bære vægten af arkivalier, og allerede i 1865 flyttede man til kommercekollegiets tidligere ejendom Riddarholmen nr. 4, nu Birger Jarlstorg 4, det såkaldte Stenbockske hus. Man bevarede dog stadig den store arkivhvelving på slottet som reservemagasin.

Nordström døde i 1874 og efterfulgtes som rigsarkivar af R. M. Bowallius (1817–1902), der efter historiske studier i Uppsala i 1847 var blevet knyttet som amanuens til rigsarkivet. Bowallius var først og fremmest arkivmand, mindre aktiv som historiker. Han videreførte arbejdet efter de linier, der var udstukket af Järta og Nordström. Et nyt initiativ var dog grund-

læggelsen af „Meddelanden från Svenska Riks-Archivet“, der indeholdt optryk af rigsarkivarens årsberetninger til ecklesiastikdepartementet med tilhørende bilag. 1. bind omfattede årene 1875–79 og udsendtes i 1881. Foruden årsberetningerne offentliggjordes mindre afhandlinger og meddelelser om enkelte arkivfunds og med årene en betydelig række af arkivregistraturer. Publikationen er fortsat indtil i dag.

Bowallius virkede som rigsarkivar i 8 år, og i hans embedsperiode ophævedes institutionens gamle forbindelse med ecklesiastikdepartementet. Fra 1. januar 1878 var rigsarkivet ikke mere at betragte som en del af dette. Det var nu en selvstændig institution. Det lykkedes ligeledes Bowallius at få gennemført en udvidelse af personalet. Fra 1. januar 1878 udgjorde rigsarkivets stab 3 arkivarer og 3 amanuenser. Lønningerne blev forhøjet, og der blev givet bevilling til beskæftigelse af et antal ekstraordinære medarbejdere. Den historiske afdeling inddeltes i 2 sektioner under ledelse af en arkivar. Også den administrative afdeling havde en arkivar som chef. Fra gammel tid holdtes samlingerne tilgængelige fra 10 til 14,30 og i de 4 sommermåneder desuden to timer om eftermiddagen.

Ved flere lejligheder gjorde Bowallius opmærksom på, at en udvidelse af magasinpladsen var nødvendig. Enten måtte man opføre en tilbygning til det eksisterende hus eller en helt ny bygning. Han kunne også tænke sig, at man opførte et reservemagasin, der ikke behøvede en så central beliggenhed som hovedarkivet. Han havde endvidere blik for, at det også ville være nødvendigt at løse spørgsmålet om de lokale arkiver. Havde man haft plads i rigsarkivet, ville han gerne have inddraget de ældste dele af kirkearkiverne, men dette lod sig ikke gøre. Men man kunne måske tænke sig at indrette nogle af de kongelige slotte til lokale arkivdepoter. Han henledte i denne forbindelse opmærksomheden på Kalmar, Vadstena, Leckö, Svartsjö og Uppsala. Som led i arbejdet for tilvejebringelsen af en ny bygning foretog amanuensen, friherre Taube i 1880 på offentlig bekostning en rejse til Europa for at se på arkivbygninger, og hans rejseberetning blev senere trykt i „Meddelanden“. 29.

oktober 1880 fik overintendantembedet kgl. ordre om at udarbejde overslag til en nybygning for rigsarkivet.

1. september 1882 tog Bowallius sin afsked, og afløstes af Carl Gustaf Malmström (1822–1912). Med Malmström fik rigsarkivet en af tidens kendteste historikere som chef. Siden 1863 havde han virket som professor i historie ved universitetet i Uppsala afbrudt af en kort periode som eklestiastikminister. Hans historiske hovedværk, som hvilede på omfattende arkivalske undersøgelser, behandlede Sveriges politiske historie fra Carl XII's død og indtil 1772 og var i mange henseender banebrydende. Desuden havde han skrevet en række mindre studier over 1700-tallets historie. Hans funktionsperiode som rigsarkivar varede kun 5 år, men to vigtige spørgsmål blev løst. På basis af en udførlig betænkning af Malmström fra 28. februar 1885 udstedtes 5. juni s.å. faste regler for fremtidige kassationer. Kun sager yngre end 1680 måtte kasseres, og alle kassationsspørgsmål skulle forelægges rigsarkivaren, inden kungl. maj:t traf den endelige afgørelse.

Rigsarkivet får ny bygning i 1891

Den anden vigtige sag, som Malmström førte igennem, var bevillingen til opførelsen af et nyt rigsarkiv. Efter at man i 1884 havde forhandlet sig til rette med bogtrykkerfirmaet P. A. Norstedt og Sønner om anlæggelsen af en ny gade mellem firmaets store trykkeribygning på Ridderholmens nordlige bred og det påtænkte nye rigsarkiv, og efter at firmaet var gået ind på, at der ikke ville blive drevet bogtrykkeri i bygningerne nærmest gaden, blev det besluttet, at det nye rigsarkiv skulle opføres i tilslutning til Stenbocks hus, således at nybygningen fik facade ud mod den nye gade, som anlagdes langs med jernbanelinien. I 1886 påbegyndte byggearbejderne, 13. juli 1887 nedlagdes grundstenen, og med udgangen af 1890 var nybygningen færdig. I marts 1891 kunne indflytningen påbegyndes, og 28. maj 1891 kunne huset præsenteres for kong Oscar II.

På dette tidspunkt havde Malmström forlængst trukket sig

tilbage, og man havde i 1887 påny til rigsarkivar udpeget en af tidens store svenske historikere, nemlig Clas Odhner (1836–1904). Odhner havde siden 1871 været professor i Lund. Hans studieområde var til at begynde med 1600-tallet, men senere kastede han sig over Gustav III.s tid. Mest kendt er han dog som forfatter til historiske lærebøger, der kom i betydelige oplag. Fra 1885 var han medlem af akademiet, og en kortere tid var han aktiv politiker, medlem af andetkammeret og en af lederne inden for centrumspartiet. Han virkede som rigsarkivar indtil 1901.

Det faldt således i Odhners lod at høste, hvad andre havde sået, og som den første svenske arkivchef at sætte sig til rette i et hus, der var bygget til arkiv. Da indflytningen fandt sted, regnede Odhner med, at pladsproblemerne ville være løst for de næste 50 år. Indtil nu havde rigsarkivet kun modtaget arkivafleveringer fra kungl. maj:ts kansli og de departementer, der fra 1840 sammenfattedes under betegnelsen kungl. maj:ts kansli. Man havde endvidere modtaget arkivalier fra visse nedlagte myndigheder samt en stor samling privatarkiver, navnlig fra personer, der havde spillet en fremtrædende rolle i svensk offentligt liv. Arkivalier tilhørende andre centrale myndigheder var hidtil ikke blevet afleveret og lå for det meste endnu ved embederne. Selv om der i Odhners tid fandt visse afleveringer sted fra f. eks. kammerarkivet, statskontoret og flådemyndighedernes arkiv, var det Odhners opfattelse, at rigsarkivet først og fremmest måtte interessere sig for „kancelliakterne“. Arkivalier fra de andre centrale myndigheder burde samles i et reservearkiv, som nok burde være under rigsarkivets tilsyn, men ikke behøvede at ligge på en så central plads som rigsarkivet. Under denne forudsætning forstår man, at Odhner med tryghed så fremtiden i møde.

I Odhners embedsperiode tog man for alvor fat på kassationsproblemerne. Forskellige myndigheder forelagde kassationsplaner, som blev gennemgået og forelagt kungl. maj:t til endelig godkendelse. I rigsarkivet foretog fhv. akademisekretær J. K. Kreüger en gennemgang af justitsrevisionens sager 1700–87.

Et betydeligt antal pakker blev gennemgået, og adskillige sager udtaget til kassation. Hans kassationsforslag blev revideret af rigsarkivets tjenestemænd og af rigsarkivaren personlig, inden den endelige afgørelse blev truffet.

Et andet spørgsmål, som optog Odhner, var tilvejebringelsen af lokalarkiver. Fra 1895 var han stærkt optaget heraf, og i 1897 vedtog rigsdagen bevilling til det første landsarkiv, der tænktes oprettet i Vadstena. I 1899 kunne den nye arkivinstitution påbegynde sin virksomhed, og sine sidste embedsår var Odhner beskæftiget med at give udkast til de forskellige reglementariske bestemmelser om aflevering til landsarkivet og om dets drift.

Emil Hildebrand bliver rigsarkivar

1. juli 1901 trådte Odhner tilbage og afløstes som rigsarkivar af Emil Hildebrand (1848–1919). Hildebrand havde en år-række virket som lektor i historie og geografi i Stockholm og havde desuden haft en stilling som ekstraordinær amanuens i rigsarkivet fra slutningen af 1870'erne. Han indtog en central stilling inden for svensk historieforskning, idet han siden 1881 havde redigeret Svensk Historisk Tidsskrift og her publiceret forskellige betydningsfulde afhandlinger, bl. a. om Wallensteins forbindelser med Sverige. Hans hovedværk var en skildring af den svenske statsforfatnings historiske udvikling (1896), og han havde desuden offentliggjort flere arbejder om Gustav Vasa og hans sønner. Han havde også været virksom som udgiver (Svenska Riksdagsakter 1521–96). Som rigsarkivar virkede han fra 1901–16.

Med Hildebrands overtagelse af styret i rigsarkivet begynder for alvor den nye tid. Såvel indad- som udadtil udfoldedes en frodig virksomhed, og en fast arkivpolitik blev udstukket og fulgt. Det var Hildebrands mål at samle rigets arkivvæsen under rigsarkivarens og rigsarkivets administration og myndighed. Tilløb hertil har kunnet iagttages under de nærmest foregående chefer. Nu søgtes denne politik konsekvent gennemført.

Et af midlerne til at nå dette mål var en fast gennemførelse af den af Odhner tilvejebragte kgl. resolution af 31. dec. 1900 indeholdende en forpligtelse for de forskellige administrative myndigheder om indsendelse af fortegnelser over deres arkiver. Disse fortegnelser blev nøje gransket i rigsarkivet og gav anledning til talrige forslag om forbedret arkivopstilling samt ordning og registrering af ældre arkivfunds. Da bestemmelserne i resolutionen af 31. dec. 1900 ikke forekom Hildebrand vidtgående nok, udvirkede han en ny kgl. resolution, der gav rigsarkivet en formlig bemyndigelse til at udarbejde forslag til arkivfortegnelser. På foranledning af rigsdagen tog rigsarkivaren i 1901 initiativet til en gennemgang og undersøgelse af centraladministrationens arkivalier. Undersøgelsen var afsluttet i 1903 og viste, at opbevaringsforholdene mange steder var under al kritik. Den samlede arkivaliemængde blev opmålt til ca. 32.000 m, og heraf mente rigsarkivaren, at ca. 6.000 m omgående burde afleveres. 12. oktober 1906 fik Hildebrand gennemført udvidede og mere præcise regler om rigsarkivets bemyndigelse til at lade foretage arkivinspektioner såvel inden for de centrale som de lokale større embeder, og med stor flid blev disse inspektioner i den følgende tid gennemført såvel af rigsarkivaren personlig som af hans medarbejdere. I provinsen koncentrerede man sig især om lensstyrelsernes og domkapitlernes arkiver, og i „Meddelanden om Svenska Riksarkivet“, hvoraf Hildebrand påbegyndte udsendelsen af en ny række, offentliggjorde man sine iagttagelser fra disse inspektioner. Rigsarkivets inspektioner gav anledning til, at man mange steder gik i gang med omfattende ordningsarbejder og indretning af bedre arkivrum.

En naturlig konsekvens af Hildebrands syn på de centrale myndigheders arkivalier var, at han i højere grad end sine forgængere gik ind på at modtage afleveringer fra disse myndigheder, og f. eks. fra kammerarkivet, statskontoret og kommercekollegiet m. fl. modtoges i Hildebrands tid ret betydelige afleveringer. Dette havde imidlertid til følge, at al forhåndenværende magasinplads i rigsarkivets to bygninger – den nye og den gamle – blev beslaglagt i langt hurtigere tempo, end man

oprindelig havde regnet med, Hildebrand måtte derfor se i øjnene, at den dag ikke ville være fjern, hvor rigsarkivet måtte melde: alt optaget. Det måtte derfor indgå i hans overvejelser, hvorledes dette problem skulle klares. I første omgang koncentrerede han sig om at få de fornødne bevillinger til opstilling af reoler overalt i de eksisterende bygninger, hvor sådanne kunne anbringes. Dette var imidlertid kun en midlertidig løsning. På længere sigt måtte man kræve en ny bygning, og allerede i Hildebrands tid blev dette krav fremført i de årlige indberetninger om rigsarkivets tilstand. Efter Hildebrands opfattelse ville den bedste løsning være at få tilladelse til at forlænge den nye rigsarkivbygning langs med den nye Arkivgade op mod Riddarholmsbroen henover Riksgældskontorets grund. Han kunne endvidere tænke sig, at man oprettede et depot for mindre benyttede arkivalier, f. eks. regnskaber, i lokaler på Uppsala slot. Dette depot skulle naturligvis administreres af rigsarkivet. Ingen af disse forslag nød fremme i Hildebrands tid, og man måtte derfor klare sig med forskellige provisoriske foranstaltninger, bl. a. anbringelse af arkivalier i det gamle rigsdagshus, da rigsdagen var flyttet til sin nye pompøse nybygning.

Det var i 1904, at Hildebrand rejste rigsarkivets nye byggesag, hvis gennemførelse var en forudsætning for, at han kunne realisere svensk arkivvæsens største arkivalske ønske, nemlig en indlemmelse af kammerarkivets samlinger i rigsarkivet. Med hensyn til byggesagen skulle der hengå mere end 50 år, inden den kunne realiseres, og heller ikke kammerarkivets indlemmelse under rigsarkivet havde Hildebrand held til at gennemføre. Det skete som bekendt først i 1922. Det kan på dette sted være rimeligt at sige et par ord om kammerarkivet, det største samlede arkivfond i Sverige og en udtømmelig guldgrube for studiet af økonomisk historie samt lokal- og personalhistorien.

Kammerarkivet er opstået gennem kammerkollegiets virksomhed gennem henved 400 år. Kammerkollegiet er Sveriges ældste centrale administrative myndighed og kan føres tilbage til 1539. Det forvaltede statens indtægter og udgifter og administrerede statens faste ejendomme. Dets myndighed indskræn-

kedes en del i løbet af 1800-tallet ved, at sager udskiltes og henlagdes under andre styrelser, men det vedblev med at indtage en central plads, og fra 1909 førte dets chef titel af generaldirektør. Arkivet, der i 1922 omfattede ca. 14.000 hyldemeter, administreredes indtil da af kammerkollegiet og dets egne tjenestemænd, og man afviste alle forsøg fra rigsarkivets side på indblanding i arkivets forhold. Arkivet indeholder navnlig en mængde regnskaber, jordebøger, rigshovedbøger og rentekammerbøger. I kammerarkivet finder man endvidere told- og akciseregnskaber, reduktionskomiteernes sager samt arkivalier vedr. enkelte godser og statens skove. Selv om en række brande i 1697, 1802 og 1807 har medført tilintetgørelse af vigtigt arkivstof, må arkivet sam helhed dog siges at være velbevaret, og det har også overlevet vanrøgt og uheldige opbevaringsforhold gennem tiderne.

Også på den indre front viste Hildebrand initiativ og iverigdom. Han var en overbevist tilhænger af, at man kun kunne nå en tilfredsstillende løsning på de arkivalske opstillingsproblemer ved anvendelse af proveniensprincippet. Under hans personlige ledelse gik man i gang med at opløse tidligere tiders kunstigt skabte samlinger og at henlægge sagerne efter deres arkivalske tilhørsforhold. Lidt efter lidt gennemførtes dette nye princip overalt inden for rigsarkivet.

I 1909 fik han gennemført en væsentlig udvidelse af rigsarkivets personale. Egentlig havde han ønsket oprettelsen af to nye arkivrådsstillinger, men dette kunne ikke gennemføres. Rigsarkivets faste personale bestod på det tidspunkt foruden af rigsarkivaren af 3 arkivarer, 3 amanuenser og to vagtmestre. Hertil kom en bevilling til aflønning af ekstraordinært personale med længere eller kortere tjenestetid. Rigsarkivet fik nu 4 førstearkivarer, 3 andenarkivarer, en registrator samt 3 vagtmestre. Hildebrand benyttede denne personaleudvidelse til at ophæve den gamle ordning med en historisk og en administrativ afdeling. I stedet for indrettedes 4 sektioner med en førstearkivar som leder, og de forskellige arkivfonds fordeltes mellem sektionerne. Registratoren fik overdraget journalisering af rigs-

arkivets post samt udlånsvirksomheden m. m. En samtidig gennemført lønforhøjelse medførte forøgelse af arbejdstiden til 6 timer daglig. I 1913 fik rigsarkivet yderligere bevilling til beskæftigelse af 2 kvindelige kontorister. Hermed holdt damerne deres indtog i det svenske rigsarkiv.

Den forlængede tjenestetid medførte, at man i vid udstrækning måtte indlægge elektrisk lys i arkivbygningen, og dette fandt suksessivt sted over en længere årrække. Hildebrand lagde sig endvidere i selen for at skaffe sine førstearkivarer eget kontor, og også dette lykkedes lidt efter lidt.

Landsarkivorganisationen udbygges

Det faldt endvidere i Hildebrands lod at udbygge landsarkivorganisationen. I første række koncentreredes hans anstrengelser sig om at få gennemført de fornødne bevillinger til oprettelse af landsarkiverne i Uppsala og i Lund. I 1903 kunne de to landsarkiver begynde virksomheden.

Fra forgængerens havde Hildebrand overtaget landsarkivet i Vadstena. Dets indretning i det gamle renaissanceslot (opført i årene efter 1545) og i den afsides liggende by var ikke efter Hildebrands hoved. Han så det gerne nedlagt og enten flyttet til Linköping eller Göteborg. Intet af disse forslag blev dog gennemført.

Derimod lykkedes det ham at gennemføre oprettelsen af landsarkivet i Göteborg, som begyndte virksomheden i 1911. Også Arkivforholdene på Visby blev bragt i orden. Der blev fremskaffet de fornødne bevillinger til indretning af et centralt arkivdepot i det såkaldte Kronemagasin i Visby, og i 1905 tiltrådte den første depotforstander.

Også spørgsmålet om en ordning af de lokale arkivforhold i landets nordligste provinser var genstand for hans overvejelser. Hans interesse samlede sig navnlig om de to byer Östersund og Härnösand, men også andre byer i Norrland søgte at komme i betragtning. En løsning på problemerne blev dog ikke nået i Hildebrands funktionstid. Derimod opnåedes i 1903 en ordning

for Malmö stadsarkiv, således at dette fik tilladelse til fortsat at opbevare de retslige arkivalier, mod at arkivet blev underkastet rigsarkivarens, subsidiært landsarkivet i Lunds inspektion. En tilsvarende ordning af arkivforholdene i Stockholm var under overvejelse, men der opnåedes foreløbig ingen overenskomst.

Rigsarkivar Sam Clason

Til Hildebrands efterfølger som rigsarkivar udpegedes i 1916 historieprofessoren i Lund Sam Clason (1867–1925). Denne havde i 1895 som amanuens gjort tjeneste i rigsarkivet og i kammerarkivet og havde ligeledes en kortere tid været knyttet til landsarkivet i Vadstena. Han udnævntes 1904 til professor i Lund. Fra 1907–25 var han medlem af rigsdagens førstekammer, og fra 1923–24 virkede han som ekklesiastikminister. Inden for højrepartiet indtog han en fremtrædende plads. Clason interesserede sig især for Sveriges indre historie, og han skrev et grundlæggende arbejde om reduktionens forhistorie. Senere flyttede han sine interesser til 1800-tallets politiske historie og kastede sig over studiet af begivenhederne 1808–09 og Gustav IV Adolf. Også problemerne omkring den politiske skandinavisme optog ham i hans senere år. Han var en kritisk historiker med en klar og præcis fremstillingsform.

Som rigsarkivar videreførte han Hildebrands arbejde og koncentrerede sig navnlig om at grundfæste rigsarkivet som den centrale og uafhængige arkivalske myndighed. Han fik 8. sep. 1924 gennemført nye grundlæggende bestemmelser om det svenske arkivvæsen. Man opnåede herigennem at få kredsen af myndigheder, som var underlagt arkivvæsenets kontrol, udvidet. Hermed fulgte forpligtelse til regelmæssigt at indsende arkivfortegnelser. Også landsarkivernes inspektionsret udvidedes til nye embeder. Endvidere skærpedes kassationsbestemmelserne, således at der sikredes rigsarkivet medbestemmelsesret ved kassationsplaners udarbejdelse. Nu som før skulle dog kungl. maj:t give den formelle kassationsbemyndigelse.

I Clasons tid gennemførtes endvidere en ny organisation af

rigsarkivet. Allerede i Hildebrands tid havde man forsøgt at få normeret to stillinger som arkivråder. Clason tog denne tanke op, og det lykkedes fra 1. januar 1921 at få normeret de to ønskede arkivrådsstillinger. Samtidig gennemførtes visse lønforhøjelser for det øvrige personale, men betalingen herfor blev en tjenestetidsforøgelse til 7 timer daglig. Det var ikke uden betænkelighed, at Clason måtte gå ind herpå, idet han var ganske klar over, at kravet om en 7-timers arbejdsdag kunne lægge hindringer i vejen for arkivarernes videnskabelige sysler. Opnåelsen af de to nye stillinger medførte, at rigsarkivet inddeltes i 3 afdelinger, såkaldte byråer, hvoraf rigsarkivaren overtog ledelsen af den ene. I 1924 indskrænktes afdelingernes antal til to, hver under ledelse af en arkivråd. Clason havde længe arbejdet på oprettelsen af en 3. arkivrådsstilling, men efterkrigstidens økonomiske vanskeligheder umuliggjorde dette. Han foretog derfor i 1924 en omorganisation af rigsarkivet, således at sager vedr. rigsarkivet som videnskabelig institution og centralt arkivdepot blev underlagt arkivråden for 1. byrå, medens landsarkivernes sager og alle øvrige sager henlagdes under 2. byrå, en ordning som opretholdtes i det væsentlige indtil 1966.

Clasons største arkivalske bedrift var indlemmelsen af kammerarkivet i rigsarkivet i 1922. I 1917 nedsattes et sagkyndigt udvalg med rigsarkivaren som medlem, der skulle stille forslag om kammerarkivets fremtidige skæbne. Til det sidste kæmpede kammerkollegiets repræsentanter for at bevare arkivets selvstændighed, men flertallet af komiteen sluttede sig til rigsarkivarens opfattelse, og i 1922 fandt sammenlægningen sted, og man enedes om de arkivaliegrupper, som indtil videre skulle opbevares ved embedet.

Rigsarkivets fortvivlede pladssituation umuliggjorde en overflytning af de arkivalier, som rigsarkivet straks skulle overtage. Man måtte derfor gribe til den nødløsning at lade rigsarkivet overtage de bygninger (i alt 4), hvori kammerarkivet fra gammel tid opbevaredes, først og fremmest lokalerne på Birger Jarlstorg 13. Der blev her indrettet læsesal og ekspedition for de forskere, der ønskede at arbejde med kammerarkivets samlinger.

Også i lokalerne i Østerlånggatan 53 (det gamle rigsbankhus) indrettedes der lokaler for en begrænset ekspedition og benyttelse. Ordningen var meget upraktisk og medførte stor ulejlighed og tidsspilde både for rigsarkivets personale og for forskningen. Det var også meget ubehageligt for rigsarkivet, at det ikke lykkedes at få gennemført den af sammenlægningen nødvendiggjorte personaleforøgelse, herunder en udvidelse af førstearkivarernes antal. Kammerarkivet organiseredes nu som en særlig sektion under 1. byrå og under ledelse af en førstearkivar, medens man indtil videre måtte forene to af de gamle sektioner (2. og 3. sektion) under én sektionschef.

Under hele Clasons funktionsperiode, kun afbrudt af den korte periode, hvor han virkede som statsråd, og hvor arkivråd J. A. Almquist fungerede som rigsarkivar, arbejdedes der med planerne om en udvidelse af rigsarkivet. Clason sluttede sig til Hildebrands forslag om en tilbygning til rigsarkivets hovedbygning og om oprettelsen af et depot for mindre anvendte arkivalier enten i Uppsala eller i Vadstena. Han kunne også tænke sig opførelsen af en helt ny bygning på Riddarholmen og gav anvisning på visse arealer, hvor en sådan kunne opføres. Efter hans mening burde man af hensyn til administrationen beholde rigsarkivets hovedbygning på Riddarholmen eller i dens umiddelbare nærhed. I sin argumentation for nødvendigheden af en udvidelse henviste han ikke blot til den skrigende mangel på magasinplads, bl. a. fremkaldt af krigstidsadministrationens enorme arkivmasser, som nu skulle modtages, men også til de meget indskrænkede og upraktiske lokaler for embedsmændene og for forskningen. Det lykkedes ikke Clason at vinde gehør for rigsarkivets lokaleønsker, og for at kunne modtage krigsadministrationens arkiver blev det nødvendigt at overtage provisoriske kælderrum rundt omkring i byen. I 1924 fik rigsarkivet sammen med Vitterhetsakademien endvidere rådighed over en tidligere fængselsbygning i Østermalmsgatan 65. Hele cellebygningen sammen med andre lokaler blev overdraget rigsarkivet og indrettet til dets brug. Man opnåede en magasinudvidelse på godt 5.500 hyldemeter, og i begyndelsen af 1925 fandt indflyt-

ningen sted. Der indrettedes samtidig ekspedition og forskerrum i denne bygning. Rigsarkivets samlinger var herefter fordelt på 8 forskellige steder i Stockholm.

Rigsarkivar Helge Almquist

19. december 1925 døde Clason, og som hans efterfølger udpegedes Göteborg-professoren Helge Almquist, der fik en funktionsperiode på henved 20 år, idet han først døde i 1944. Som historiker havde Almquist især beskæftiget sig med Sveriges forhold til Rusland og Baltikum i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet, og han havde til brug for sine studier også inddraget slavisk materiale. Senere kastede han sig over Karl XII's tid, og som rigsarkivar udarbejdede han Göteborgs historie indtil 1718, der udkom i to bind i årene 1929–35. Også tiden under Carl XIV Johan var genstand for hans studier. En kortere årrække sad han desuden som medlem af rigsdagen som repræsentant for partiet højre.

Ved omtalen af Almquists rigsarkivargerning vil der være grund til at fremhæve hans interesse for at udbygge rigsarkivet som videnskabelig institution, navnlig fordi han på dette område satte en ny udvikling i gang og opnåede visse konkrete resultater. Naturligvis byggede han videre på institutionens gamle videnskabelige traditioner, men han trådte dog delvis nye spor.

Allerede i 1926 lykkedes det ham at opnå større bevillinger til aktudgaver, og man besluttede at genoptage udgivelsen af den ældre række af svenske rigsdagsakter, der var blevet ført frem til 1597, at påbegynde udsendelsen af en ny række rigsdagsakter fra Gustav Adolfs tid samt en udgave af kammerprotokollerne fra 1635. I 1937 udkom et efterladt manuskript af Sverin Bergh om rigsarkivets historie i Järtas tid. Almquist var endvidere interesseret i at fremme arkivråd J. A. Almquists studier over svensk forvaltningshistorie og hans arbejde med Frälsegodsens i Sverige.

Det skyldtes endvidere hans positive interesse, at man i 1929 kunne hjemføre det for studiet af svensk middelalderhistorie så

betydningsfulde Sturearkiv, der hidtil havde været opbevaret i det danske rigsarkiv (se også s. 54 f.), og han var ligeledes personlig engageret i de arkivundersøgelser, der i 1928–32 gennemførtes i russiske statsarkiver, og som havde til følge, at rigsarkivet kunne indlemme ca. 50.000 fotografiske optagelser i sine samlinger. Han fik ligeledes påbegyndt en undersøgelse af svenske herregårdsarkiver og var interesseret i den registrering af de middelalderlige pergamentsfragmenter, der var anvendt som indbinding af arkivprotokoller. Undersøgelsen gennemførtes i samarbejde med det kgl. bibliotek af fil. dr. Toni Schmied, og den strakte sig over en lang årrække. Det lykkedes ham endvidere ved køb at erhverve en række værdifulde samlinger til rigsarkivet. Der skal i denne forbindelse blot omtales den for Christinaforskningen så betydningsfulde Azzolinosamling fra Italien og Bergshammararkivet. Endelig påbegyndtes i 1935 i samarbejde med Vitterhetsakademien en videreførelse af Svenskt Diplomatarium. Fra gammel tid rådede rigsarkivet over den såkaldte Posseske fond til udgivelse af diplomatariet, men disse midler slog ikke til, og udgaven var gået i stå. Man havde derfor i de senere år anvendt pengene til den af dr. Bååth foretagne udgave af „Acta Cameralia“. Nu oprettedes en særlig diplomatariekomité, hvori rigsarkivaren fik sæde, og man gik i gang med det fornødne registreringsarbejde, som var en forudsætning for diplomatarieudgavens fortsættelse. Arbejdet finansieredes af den humanistiske fond. Fra 1. maj 1937 knyttedes landsarkivar Ernst Nygren til dette arbejde. Når Almquist ikke helt nåede de resultater på den videnskabelige front, som han tilstræbte, skyldtes det i nogen grad den økonomiske krise i 1930'ernes begyndelse og krigstiden, der medførte en beklagelig nedskæring af bevillinger til dette formål. Se videre s. 263.

På den indre front er der grund til at fremhæve Almquists interesse for den strikte gennemførelse af proveniensprincippet. Han var interesseret i at få ryddet op i de såkaldte „arkivsumpe“, og han fik i 1936 udarbejdet nye og faste regler for ordning af arkiver. Hans arbejde med tilvejebringelsen af en samling „hænder“ (kanslistilar) bør også nævnes.

I Almquists embedsperiode afsluttedes endvidere udbygningen af landsarkiv-organisationen. I et par decennier havde man diskuteret, hvorledes de lokale arkivforhold skulle ordnes i Sveriges nordligste len. Fra lokal side arbejdedes længe og energisk for oprettelsen af en række små arkivdepoter, medens det stadig havde været de skiftende rigsarkivarers opfattelse, at man burde tilstræbe et eller to større arkiver. Resultatet af de langstrakte debatter blev, at man enedes om at oprette et lensarkiv i Östersund for Jämtlands len i forbindelse med lantmäteristyrelsen og et fuldt udbygget landsarkiv i egen bygning i Härnösand. I 1930 kunne arkivet i Östersund begynde sin virksomhed, og i 1936 åbnedes landsarkivet i Härnösand. Fra 1. januar 1930 trådte endvidere det nyorganiserede stadsarkiv i Stockholm i funktion. Arkivet skulle modtage såvel de kommunale arkivalier som de statslige arkiver for Stockholms-området. Arkivet virkede således som landsarkiv for Stockholm og var i denne henseende underlagt rigsarkivarens tilsyn. Der udnævntes et særligt arkivnævn som overstyrelse for stadsarkivet, i hvilket rigsarkivet var repræsenteret, men det havde ikke stemmeret. Som første stadsarkivar under nyordningen udnævntes en af rigsarkivets fremtrædende embedsmænd, dr. Bertil Boëthius.

Også forholdet mellem rigsarkivet og krigsarkivet var under behandling ved flere lejligheder. Både Clason og Almquist ønskede egentlig, at krigsarkivet og dets samlinger skulle udgøre en særlig sektion i rigsarkivet, men både krigsarkivets chef dr. Steckzén og de militære myndigheder kæmpede for arkivets selvstændighed, og da rigsarkivets lokale-problem stadig var uløst, kunne en ordning i overensstemmelse med rigsarkivets synspunkter ikke gennemføres. Krigsarkivet havde fra gammel tid henhørt under generalstabens krigshistoriske afdeling, men Steckzén foretrak at blive direkte underlagt generalstabschefen, og rigsarkivet støttede ham heri, ligesom man støttede hans ønsker om udvidet personale, således at man kunne komme i gang med hårdt tiltrængte ordningsarbejder. I 1935 gennemfør-

tes krigsarkivets henlæggelse under generalstabschefen, og der normeredes 3 såkaldte arkivofficerer (pensionerede officerer).

Arbejdspresset i rigsarkivet var i disse år stærkt stigende. Medens man i 1920 havde haft 8.175 besøgende på læsesalen, var tallet i 1939, det sidste normale år inden krigen, steget til 15.454. Hertil kom besværet med de mange spredte arkivdepoter og læsesalsbetjeningen uden for hovedbygningen. For alvor mærkede man også i disse år vægten af de problemer, der var en følge af statsadministrationens eksplosive vækst og den heraf voksende papirflod. Såvel granskningen af de indsendte arkivfortegnelser som inspektionerne både i hovedstaden og omkring i provinsen beslaglagde megen arbejdskraft, og arbejdet med udarbejdelse af hårdt tiltrængte kassationsplaner for en lang række myndigheder tog også sin del af personalets arbejdstid. En vis lettelse i inspektions- og granskningsarbejdet gennemførtes 16. maj 1930 derved, at rigsarkivet overlod landsarkiverne en del af de opgaver med de lokale arkiver, som rigsarkivets tjenestemænd hidtil havde været beskæftiget med. En ny arbejdsopgave var de kommunale arkiver og deres opbevaringsforhold. 14. juni 1933 udsendte rigsarkivet en række bestemmelser om disse arkivers ordning og opbevaring. For at rationalisere arbejdet med udarbejdelsen af kassationsplaner nedsattes i 1940 et særligt udvalg (arkivsakkunnige) under statssekretær B. A. O. Knös ledelse og med repræsentanter fra rigsarkivet. Som sekretær virkede en af rigsarkivets arkivarer.

Ved forskellige lejligheder forsøgte man at få udvidet rigsarkivets faste stab af videnskabelige medarbejdere. Enkelte nynormeringer fandt sted. Man fik således i 1938 en ny førstearkivartjeneste, således at man atter kunne adskille 2. og 3. sektion, men om større udvidelser af det faste personale blev der ikke tale. Derimod kom rigsarkivet fra 1934 med i de forskellige beskæftigelses-foranstaltninger, som iværksattes for at afbøde virkningerne af arbejdsløshed blandt kontorpersonale. Man fik på denne måde tilført en ret betydelig arbejdskraft til løsning af presserende ompaknings- og renskrivningsopgaver.

Fra sin forgænger arvede Almquist byggesagen. I modsætning til Clason mente han, at rigsarkivet måtte flytte bort fra den historiske plads på Riddarholmen for at få løst pladsproblemet på længere sigt. Der arbejdedes i disse år med to planer. Den ene gik ud på at indrette rigsarkivet i den gamle artillerikaserne i forbindelse med det historiske museum og den anden plan at bygge et helt nyt rigsarkiv på en grund ved Karlaplan, hvor der var sådanne grundarealer til disposition, at arkivets fremtidige pladsbehov kunne sikres. Arkivudvalget af 1940 fik også overdraget at beskæftige sig med rigsarkivets fremtidige lokalebehov, men krigstiden lagde sig naturligtvis hindrende i vejen for en realisering af planerne.

Da krigen brød ud i 1939, måtte den svenske arkivchef som alle andre overveje, på hvilken måde man i en krisesituation kunne sikre arkivets uerstattelige kostbarheder. Her som andetsteds besluttede man sig for en evakuering af de mest kostbare sager. Til at begynde med bragtes sagerne bort fra Stockholm. Senere opførtes beskyttelsesrum i nærheden af arkivets hovedsæde, og her anbragtes arkivalierne for resten af krigstiden. For at lette en hurtig evakuering fra hovedbygningen, hvis dette skulle blive nødvendigt, opførtes i indgangshallen en metal-snegl, ad hvilken de i kartonner indpakkede arkivalier hurtigt kunne transporteres fra de øvre etager til udgangen. De evakuerede arkivalier kunne efter krigen bringes tilbage til deres normale plads. Sneglen blev stående og kommer formodentlig nu i brug, når rigsarkivets hovedbygning skal rømmes, for at samlingerne kan blive overført til det nye arkivmagasin i Mariebergområdet.

For at henlede en bredere offentligheds opmærksomhed på de skatte, som rigsarkivet opbevarer, arrangeredes i Almquists tid den første store arkivudstilling (1930). Til brug for udstillingen havde man fået overdraget lantmarskalkssalen i Riddarhuset og en mere pompøs indramning kunne vanskeligt fremskaffes. Udstillingen blev besøgt af ikke mindre end 10.000 gæster. I 1932 medvirkede rigsarkivet ved mindeudstillingen om Gustav Adolf

og i 1935 ved udstillingen i anledning af rigsdagens 500 års jubilæum.

I 1935 tog Almquist initiativet til indkaldelse af den første nordiske arkivdag, der organiseredes i forbindelse med det nordiske historikermøde. Arkivmødets forhandlinger afvikledes i rigsarkivets læsesal.

Efterkrigstiden

29. februar 1944 døde Almquist og som hans efterfølger udpegedes Bertil Boëthius (f. 1885). Boëthius havde gennem en årække som førstearkivar i rigsarkivet haft ledelsen af kammerarkivsektionen, og han virkede fra 1930 som stadsarkivar i Stockholm. Som sådan havde han i 1943 forestået opførelsen af stadsarkivets moderne arkivmagasin i Kungsklippan, det første klippemagasin i Sverige. Sin forskergerning indledte han med en række studier over Gustav Adolfs tyske politik. Som leder af kammerarkivet kom han ganske naturligt ind på studiet af Sveriges økonomiske historie, og han udgav en række arbejder over det svenske næringslivs historie samt skov- og brukshistorien.

Rigsarkivar Boëthius var 59 år, da han overtog rigsarkivarstillingen, og han fik således en relativ kort embedsperiode. Med stor energi kastede han sig ind i arbejdet med udarbejdelse af kassationsplaner, og han interesserede sig ligeledes i høj grad for problemerne omkring de kommunale arkiver og for privatarkivsagen. Fra sine forgængere havde han arvet byggesagen og personaleudvidelsen.

I en stor betænkning, dateret 14. juni 1947, skildrede han den krise, der var opstået for arkivinstitutionen som følge af, at den sparsomme arbejdskraft i stadig stigende omfang havde måttet sættes ind på løsningen af en række brændende aktuelle administrative problemer, hvilket havde haft til følge, at arbejdskraft havde måttet tages bort fra det interne arbejde. Fortsatte denne udvikling, ville al fremtidig historisk forskning komme til at lide skade. Det var derfor nødvendigt at tilføre både rigsar-

kivet og landsarkiverne mere videnskabelig arbejdskraft, og han opstillede en plan for, hvorledes dette problem kunne løses. Også byggesagen var genstand for hans overvejelser, og han understregede gang på gang, at løsningen af denne gamle sag faktisk var en forudsætning for, at man kunne organisere en gennemtænkt og rationel arkivadministration. Det faldt ikke i hans lod at se positive resultater af de således fremførte synspunkter, men hans argumenters vægt var med til at bane vejen for den løsning af problemerne, som ikke kunne udsættes ret meget længere. Ved sin afgang som rigsarkivar hædredes han med et pompøst festskrift, forfattet af svenske arkivfolk. (Donum Boëthianum. 1950).

Som hans efterfølger udpegedes historikeren dr. Ingvar Andersson (f. 1899). Ingvar Andersson havde i begyndelsen af 1920'erne arbejdet i landsarkivet i Lund, blev doktor og docent i 1928 og arbejdede i de følgende år med middelalderstudier og 1500-tallets historie. Et af hans hovedværker er Erik XIV.s historie, og i 1941 udgav han på dansk en samlet Sveriges historie. Fra 1939 var han knyttet til Radiotjänst og fra 1942-46 leder af foredragsvirksomheden. Han blev medlem af arkivudvalget af 1940 og blev 1950 rigsarkivar. Som sådan virkede han indtil 1965.

Det vil utvivlsomt blive stående som Ingvar Anderssons største indsats i svensk arkivhistorie, at det lykkedes ham at gennemføre bevillingen til opførelsen af et nyt rigsarkiv. De tidligere omtalte planer om opførelsen af en ny arkivbygning ved Karlaplan og på den gamle artillerikasernes grund var nu opgivet, og i stedet for koncentrerede man sig om et areal ved Vesterbroens nordende, det såkaldte Mariebergområde. Valget af denne byggeplads var dikteret af ønsket om at anbringe de fremtidige arkivmagasiner i klippe. Efter lange og trange forhandlinger opnåede man i 1958 den første bevilling til nybyggeriet, og i januar 1960 påbegyndtes spængningsarbejderne. I de følgende år skred arbejdet støt fremad. Foreløbig var der kun opnået bevilling til fuldførelse af klippemagasinet, men derimod ikke bevilling til den administrationsbygning, der skul-

le fuldende projektet. Ingvar Andersson opnåede derfor ikke at se afslutningen på det store byggearbejde.

Så længe der arbejdedes med rigsarkivets byggesag, var der ingen mulighed for at fremme de hårdt tiltrængte udvidelser ved landsarkiverne, og i 1960 måtte man skride til den meget beklagelige foranstaltning at standse for yderligere afleveringer til landsarkiverne i Uppsala og Lund.

I Ingvar Anderssons embedsperiode måtte man – ligesom tidligere – søge at klare pladsproblemerne med provisoriske foranstaltninger. I 1955 var rigsarkivets samlinger fordelt på 14 forskellige steder i hovedstaden. I 1958 fik man mulighed for at anvende nogle kælderrum i Riddarhuset, og man kunne her anbringe ca. 1800 hylde-meter. Man kunne herefter nedlægge 3 tidligere benyttede kældermagasiner. De provisoriske magasiner voldte arkivledelsen talrige bekymringer. Ved forskellige lejligheder indtrådte der sprængninger af vandrør, og større eller mindre dele af den sammenstuede arkivaliemasse led vand-skade. Det var også betænkeligt, at den elektriske installation i rigsarkivets hovedbygning viste tydelige tegn på, at den var udslidt. Med kortere og kortere mellemrum måtte der foretages udskiftninger. Det var på høje tid, at nybygningen blev gennemført.

Et andet vigtigt problem, som optog Ingvar Andersson, var en udbygning af personalet. Også på dette punkt blev der nået flere positive resultater.

Efter i 10 år at have kæmpet for at få tilladelse til atter at besætte en ledig førstearkivarstilling, blev denne tilladelse givet i 1952. Året efter fik man mulighed for at reorganisere ekspeditionen, idet man fik en ny forstanderstilling (arkivar), og i 1957 opnåedes en ny forstanderstilling for den særlige middelalderafdeling. Det stadigt voksende arbejde med udarbejdelse af kassationsplaner krævede ligeledes øget personale. Allerede i 1954 stillede man forslag om oprettelsen af en særlig kassationsafdeling, normeret med en første-arkivar, en arkivar og en amanuens. I 1959 normeredes en ny stilling som byrådirektør, tilknyttet rigsarkivets 2. byrå for at tage sig af kassations-

spørgsmål. Samtidig opnåedes også en assistentstilling. I 1958 omnormeredes to lensarkivarstillinger til landsarkivarer, og ved forskellige lejligheder øgedes personalet ved landsarkiverne.

Der arbejdedes endvidere med nye bestemmelser for rigsarkivet og landsarkiverne. Det overdroges landsarkivar Sten Engstrøm at udarbejde udkast til disse bestemmelser, som derefter behandledes videre i rigsarkivet og i landsarkiverne, inden de forelagdes de centrale og lokale myndigheder, hvis arkivforhold ville blive berørt af de nye bestemmelser. I 1961 var det store arbejde afsluttet, og 1. januar 1962 trådte de nye bestemmelser i kraft. Rigsarkivets stilling som statens centrale arkivmyndighed blev herved yderligere udbygget, og rigsarkivaren blev for fremtiden den myndighed, som definitivt skulle afgøre alle kassationsforslag. Rigsarkivets tilsynspligt blev udstrakt til samtlige statsemployer, og man fik både formel og reel mulighed for at øve indflydelse på den fremtidige arkivdannelse. Det blev også rigsarkivet, som nu skulle udarbejde de fornødne skemaer for arkivfortegnelser. Landsarkivernes stilling styrkedes derved, at de nu overtog inspektionspligten over alle de embeder, der var afleveringspligtige til landsarkiverne, en myndighed som rigsarkivet hidtil delvis havde varetaget. Endelig øgedes rigsarkivets muligheder for at bistå de kommunale myndigheder og private med deres arkivproblemer.

Af større sager, som kom under behandling i Ingvar Anderssons rigsarkivartid, kan endvidere nævnes en væsentlig udvidelse af rigsarkivets tekniske afdelinger, bl. a. reproduktionsvirksomheden, bogbinderiet og restaureringsvirksomheden. Man fik i 1959 mulighed for at genoptage arkivfotograferingerne i de russiske statsarkiver, og der hjemførtes et betydeligt materiale til supplerung af de tidligere foretagne fotograferinger. Rigsarkivets værdifulde samling af privat-arkiver øgedes med erhvervelsen af Stafsund-arkivet, der bl. a. indeholder Axel v. Fersen den yngres papirer.

Ingvar Andersson interesserede sig endvidere for indsamling af materiale, der kunne belyse de folkelige bevægelser (folkrö-

relserna) betydning for dannelsen af det moderne svenske samfund. Ingvar Andersson deltog endvidere med interesse i såvel det nordiske som det internationale arkivalske samarbejde, og han varetog 1960–64 hvervet som præsident for den internationale arkivorganisation. I 1960 afholdtes den 4. internationale arkivkongres i Stockholm og i forbindelse hermed arkivudstillingen „Sweden and the world“.

I 1965 trådte Ingvar Andersson tilbage og efterfulgtes som rigsarkivar af lederen af udenrigsministeriets arkiv Åke Kromnow (f. 1912). Kromnow gjorde fra 1939 tjeneste i rigsarkivet, fra 1948 som arkivar og udnævntes 1950 til arkivar i udenrigsministeriet. Han havde i 1948 været leder af den svenske arkivdelegation til Berlin og havde siden 1955 været den drivende kraft inden for Næringslivets arkivråd. Hans historiske studier var navnlig koncentreret om Sveriges økonomiske historie, og sammen med Bertil Boëthius medvirkede han ved udarbejdelsen af Jernkontorets historie, hvoraf 1. bind udsendtes i 1947.

Som rigsarkivar blev hans fornemste og første opgave at føre byggesagen til en lykkelig afslutning. Efter et par års pause opnåedes omsider den fornødne bevilling til opførelsen af den planlagte administrationsbygning, og nybyggeriet kunne fuldendes.

En anden vigtig opgave, som Kromnow fik gennemført, var en omorganisation af rigsarkivet. Reformen tilsigtede en mere rationel arbejdsgang og aflastning af arkivar-personalet for beskæftigelse med rent administrative opgaver. I forbindelse med forslaget krævedes en betydelig udvidelse af personalet og en lønforhøjelse for alle grupper af ansatte. I alt stilledes forslag om 18 nye stillinger. Forslaget blev i 1966 godkendt af de bevillende myndigheder i princippet, og af de 18 foreslåede stillinger har man indtil videre fået 12. Der resterer endnu 6, heraf 3 videnskabelige medarbejdere. Det er hensigten at udarbejde et lignende organisations- og personaleprogram for landsarkiverne, men arbejdet er endnu ikke påbegyndt.

I foråret 1968 vil det store byggearbejde være afsluttet, således at man vil kunne påbegynde indflytningen i løbet af som-

meren 1968. Det er meningen, at den officielle indvielse af Nordens største arkivbygning skal finde sted omkring 350-årsdagen for det svenske rigsarkivs grundlæggelse.

Rigsarkivet

Ifølge den gældende instruks for rigsarkivet af 10. november 1961, der trådte i kraft 1. januar 1962, med ændringer af 3. dec. 1965, udøver rigsarkivet overtilsynet med det offentlige arkivvæsen og behandler alle spørgsmål vedrørende dette. Endvidere virker rigsarkivet som arkivmyndighed og depot og er at betragte som landsarkivernes overordnede. Rigsarkivet har desuden til opgave at fremme videnskabelig forskning. Det påhviler endvidere rigsarkivet at arbejde for en tidssvarende udvikling af arkivvæsenet og fremme en hensigtsmæssig kassation af arkivalier samt på anmodning bistå statsejede virksomheder, kommunale myndigheder og private med råd i alle arkivspørgsmål.

Rigsarkivet er arkivmyndighed for alle centrale myndigheder, herunder kommissioner og komiteer samt andre myndigheder, hvis virkeområde omfatter hele riget. Man er endvidere arkivmyndighed for hovretterne, for universiteter og de videnskabelige højskoler med tilhørende institutioner samt andre institutter for videnskabelig forskning og undervisning. Dog kan rigsarkivet, efter at have hørt landsarkiverne, bestemme, at disse myndigheder skal aflevere deres arkivalier til et landsarkiv.

Som arkivmyndighed påhviler det rigsarkivet at følge arkivudviklingen hos de myndigheder og institutioner, som er afleveringspligtige til rigsarkivet, og man giver råd og vejledning. Man foretager endvidere arkivinspektioner, og man har desuden ret til at foretage inspektion hos de myndigheder, som normalt afleverer til landsarkiverne. Man skal endvidere modtage arkivfortegnelser og gennemgå disse, overvåge, at gældende kassationsregler udføres af de enkelte myndigheder og i almindelighed bistå ved kassationer og andet arkivarbejde. Endvidere skal man godkende alle arkivlokaler. Der findes ingen fastsat afleveringsfrist for de myndigheder, der er afleveringspligtige

til rigsarkivet. Afleveringer aftales i hvert enkelt tilfælde mellem rigsarkivet og den pågældende myndighed.

Rigsarkivet virker desuden som depot og modtager afleveringer fra departementerne, rigsdagen og dens ombudsmænd, det almindelige kirkemøde samt de statsmyndigheder, som nærmere fastsættes gennem den almindelige arkivbestemmelse. Rigsarkivet kan desuden som depositum eller gave modtage arkivalier fra statsejede virksomheder og private.

Rigsarkivaren er chef for rigsarkivet, og han har med enkelte undtagelser alene den besluttende myndighed. Under hans fravær varetages hans embede af den ældste nærværende arkivråd, og det er udtrykkelig fastslået, at der ikke må træffes beslutninger af større rækkevidde under hans fravær. Visse sager afgøres efter forhandling mellem rigsarkivaren og de to arkivråder. Det gælder således sager angående påtale eller tildeling af disciplinær straf. Endvidere skal de to arkivråder såvidt muligt være til stede, når sager af større rækkevidde skal afgøres, herunder forslag om ændring i rigsarkivets eller landsarkivernes organisation, udfærdigelse af reglementariske bestemmelser, udarbejdelse af budgetforslag, der skal forelægges rigsdagen, samt besættelsen af de højere arkivarembeder. Med hensyn til arkivrådsstillingerne har rigsarkivaren alene indstillingsret.

Ifølge den gældende arbejdsordning for rigsarkivet af 21. september 1966, der trådte i kraft 1. oktober s.å., er rigsarkivet organiseret i 2 byråer, en administrativ afdeling og en heraldisk sektion.

1. byrå behandler sager af almindelig karakter, herunder spørgsmål vedrørende videnskabelig forskning i almindelighed. Man varetager endvidere publikations- og udstillingsvirksomheden, arrangerer demonstrationer og forelæsninger samt varetager samarbejdet med universiteter og videnskabelige højskoler foruden det internationale samarbejde. Endelig forestår man uddannelsesvirksomheden.

Under 1. byrå hører 5 sektioner, og inden for disse varetager man såvel depot- som almindelig servicearbejde. Man udøver

endvidere arkivmyndigheden over de myndigheder, hvis arkiver er underlagt sektionen.

Under 1. sektion er henlagt arkivalier fra højesteret, regeringsretten, lovrådet, statsrådet samt kungl. maj:ts kancelli og de af dette udgåede departementer, med undtagelse af udenrigsdepartementet. Endvidere modtager sektionen arkivalier fra justitsrevisionen, justitskanslerembedet, rigsanklageren og de af kungl. maj:t nedsatte komiteer. Samlingen af diverse ældre dombøger og retssager henhører ligeledes under denne sektion.

Under 2. sektion er henlagt arkivalier modtaget fra udenrigsdepartementet, rigsdagen og dens ombudsmænd samt det almindelige kirkemøde. Under sektionen hører endvidere traktatsamlingen og diverse statsretlige dokumenter samt arkivalier vedr. tidligere svenske besiddelser.

Under 3. sektion er henlagt samtlige privatarkiver, kongelige og fyrstelige arkiver med undtagelse af medlemmer af slægten Bernadotte, hvis arkivalier findes i det særlige Bernadotteske familiearkiv, der er uafhængigt af rigsarkivet. Sektionen leder rigsregistreringen af privatarkiver (se nedenfor) og administrerer desuden forskellige sagligt ordnede samlinger, herunder manuskript- og afskriftssamlingen.

Under 4. sektion hører de middelalderlige dokumenter, både pergament- og papirbreve foruden afskrifter og kopier af middelalderligt materiale. Sektionen har endvidere ansvaret for seglkonserveringen.

Under 5. sektion er henlagt kammerarkivet og det særlige slotsarkiv, der indeholder materiale vedrørende Stockholm slot og de forskellige hofmyndigheder.

2. byrå behandler arkivspørgsmål i almindelighed, herunder spørgsmål vedrørende organisation, arkivdannelse og kassation. Man behandler endvidere sager vedrørende de lokale statsarkiver og de kommunale arkiver, man følger landsarkivernes virksomhed og godkender kassationsplaner for de under forsvarsdepartementet sorterende myndigheder. Almindelige spørgsmål vedrørende indretning af arkivlokaler, bestemmelser om anvendelse af papir m. m. i den offentlige forvaltning samt proble-

mer vedrørende bogbinderi- og konserveringsteknik, foruden de forskellige former for reproduktion, hører ligeledes under 2. byrå.

Under 2. byrå er henlagt 3 arkivsektioner og en særlig planlægningssektion. Arkivsektionerne udfører såvel depot- som servicefunktioner. Man udøver endvidere arkivmyndigheden over de institutioner, hvis arkiver er henlagt under sektionerne. Disse institutioner (centrale embedsværk) svarer nærmest til generaldirektoraterne og de centrale styrelser i Danmark. Man har i Sverige et betydeligt antal af disse centrale myndigheder. De enkelte myndigheder er fordelt mellem sektionerne på følgende måde:

Under 6. sektion er henlagt de myndigheder, der sorterer under justits-, social- og uddannelsespartementerne (før 1. jan. 1968: ekklesiastikdepartementet).

Under 7. sektion er henlagt de myndigheder, der sorterer under finans-, kommunikations- og civildepartementerne.

Under 8. sektion er henlagt de myndigheder, der sorterer under handels-, landbrugs-, indenrigs- og folkehusholdningsdepartementerne.

Den særlige planlægningssektion (utrednings- og udviklingssektionen = u.u.-sektionen) har til formål at beskæftige sig med almindelige arkivspørgsmål, herunder kassationsspørgsmål og sager vedrørende udarbejdelse af skemaer for nye arkivfortegnelser i lokale statsarkiver og kommunalarkiver. Afdelingen beskæftiger sig endvidere med spørgsmål vedr. indretning af arkivlokaler samt problemer vedr. anvendelse af papir og tekniske metoder i bogbinderi, restaureringsafdelingen samt det fotografiske atelier. Det er sektionens særlige opgave at følge alle disse problemer og gøre forslag til nye arbejdsmetoder.

Lederen af de 2 byråer fører titel af arkivråd, medens ledelsen af sektionerne som regel varetages af en første-arkivar. De arkiver, der er henlagt under de enkelte sektioner, bevares som faste enheder omfattende både de ældre og de nyere sager. Uden for sektionsordningen står kort- og planchesamlingen samt samlingen af fotografiske kopier og films.

Administrationsafdelingen varetager rigsarkivets økonomiske forvaltning og behandler endvidere personalespørgsmål, bygningsanliggender samt inventarsager. Afdelingen har den administrative ledelse af ekspeditionen (læsesal og udlån) samt af værksteder og atelier. Det er hensigten, at afdelingen med tiden også skal varetage landsarkivernes lønudbetalinger samt sager vedr. disse arkivers bygninger og inventar.

Rigsarkivets heraldiske sektions opgaver er fastlagt i en instruks af 26. april 1967, der afløste en tidligere af 5. juni 1953. Sektionen har overtaget de opgaver, som tidligere varetoges af rigsheraldikerembedet. Dette embede sorterede under det tidligere ecklesiastikdepartement. Sveriges 1. rigsheraldiker var Elias Brenner (1647–1717) og den sidste friherre Harald Fleetwood. Det er den heraldiske sektions arbejdsområde at varetage statens heraldiske opgaver og fremme heraldisk forskning. Sektionen overvåger, at våben og heraldiske emblemer, som anvendes af statsmyndigheder, er udført i overensstemmelse med de heraldiske normer. Efter anmodning fra kommunerne kan sektionen anstille undersøgelser og give udkast til våben. Sektionens leder fører titel af statsheraldiker. Der findes et særligt heraldisk nævn, i hvilket rigsarkivaren er formand. I dette sidder desuden rigsantikvaren samt to andre medlemmer udpeget af kungl. maj:t. Nævnet afgør sager, som statsheraldikeren ønsker at forelægge det, og han er pligtig at forelægge nævnet sager af mere indviklet heraldisk karakter eller spørgsmål af principiel betydning.

Rigsarkivets faste videnskabelige personale er opdelt i to hovedgrupper, nemlig første-arkivarer og arkivarer. Ved siden af de faste stillinger har man et antal midlertidige og deltidsstillinger. Første-arkivarerne – af hvilke der er 8 – virker normalt som sektionschefer, i hvilken egenskab de har pligt til at lede arbejdet inden for den dem betroede sektion og skaffe sig et intimt kendskab til de arkiver og samlinger, der er henlagt under sektionen. En arkivar kan også få overdraget ledelsen af en sektion.

Ved siden af de 8 første-arkivarer findes 13 faste arkivarer.

hvoraf en virker som forstander for rigsarkivets ekspeditioner, d. v. s. han har bl. a. administrationen af læsesalen og udlån af arkivalier. Arkivarerne fordeles mellem sektionerne og de 2 byråer efter behov.

For at blive ansat som arkivar i rigsarkivet og i landsarkiverne kræves en akademisk uddannelse med mindst 2 karakterer i historie samt fil. lic. eksamen i et emne af betydning for arkivvæsenet. For at kunne opnå en stilling som første-arkivar kræves desuden en grundig videnskabelig indsigt eller aflagt bevis på fremstående arkivalsk kyndighed. For alle arkivarer i rigsarkivet gælder, at de i mindst 3 måneder om året er pligtige til at varetage en højere tjeneste ved et af landsarkiverne. Den daglige tjenestetid er 7 timer.

Det er en gammel tradition i rigsarkivet, at man foruden at modtage ordinære afleveringer fra de offentlige myndigheder også må drage omsorg for at indsamle det historisk værdifulde materiale, som befinder sig i privateje. For rigsarkivet er det naturligt i første række at interessere sig for det arkivmateriale, der findes hos tidligere statsmænd og politikere samt fremtrædende embedsmænd. Igennem årene er det lykkedes rigsarkivet enten ved gave eller depositum eller ved køb at erhverve meget betydningsfulde privatarkiver. Foruden rigsarkivet har også landsarkiverne, krigsarkivet, stadsarkiverne i Stockholm og Malmø lagt vægt på indsamling af dette materiale. Ved siden af de offentlige arkiver har biblioteker og museer samt andre kulturelle institutioner haft opmærksomheden henledt på dette spørgsmål. Til forskellig tid har man forsøgt at foretage koncentrerede undersøgelser af, hvad der måtte ligge af arkivalier i privateje. I 1920'erne og 1930'erne foranstaltede rigsarkivet således en omfattende registrering af herregårdsarkiver, i 1950-erne foretoges registreringer i Vest-Sverige og Västmanland, og i Uppsala indrettede bibliotekar Otto Walde et omfattende register over kendte privatpersoners og virksomheders arkiver samt godsarkiver. I denne forbindelse kan det også nævnes, at den tidligere krigsarkivar Steckzén i høj grad interesserede sig for indsamling af privatarkiver. Han blev formand for den i

1956 nedsatte kommission for en rigsregistrering af privatarkiver, som i de følgende år udførte et betydningsfuldt arbejde med hensyn til opsporing og registrering af de i privateje værende arkivalier. Kommissionen arbejdede delvis med frivillig arbejdskraft, og man udsendte en bulletin, der gav oplysning om arbejdets gang.

I forbindelse med rigsarkivets omorganisation i 1966 blev det besluttet, at rigsarkivet for fremtiden skulle tage sig af rigsregistreringen, og de med denne forbundne forretninger overdroges rigsarkivets 3. sektion, som i den anledning fik en personale-forøgelse. Til at bistå ved planlægningen og gennemførelsen af rigsregistreringen er organiseret et særligt nævn, i hvilket rigsarkivaren er formand, og som iøvrigt har 6 medlemmer. Det er hensigten, at der skal foretages en registrering over hele landet omfattende både privatarkiver, godsarkiver, virksomhedsarkiver samt forenings- og de såkaldte folkrørelsesarkiver. Endvidere skal man bistå med registrering af disse arkiver, give privatpersoner råd og vejledning med hensyn til opbevaring samt overtage sådanne arkiver, som står i fare for at gå til grunde, og som ejerne vil overdrage de offentlige arkiver.

Når det i rigsarkivets instruks hedder, at institutionen har til opgave at fremme videnskabelig forskning, tænkes der vel i første række på den service, rigsarkivet sædvanligvis yder historikere, der ønsker at udnytte de fra fortiden overleverede arkivalier til deres studier. I nær forbindelse hermed står det stadige arbejde med at ordne og registrere arkiverne samt udarbejde fornødne hjælpemidler til samlingernes udnyttelse. Det meste af det arbejde, som skiftende arkivar-generationer har ydet på dette område, er nedfældet i den vældige samling af håndskrevne eller maskinskrevne registreringer, der findes opstillet i ekspeditionen. Fra tid til anden foretager institutionen endvidere selvstændige undersøgelser af materiale for at kunne besvare forespørgsler, der indkommer navnlig fra udenbys og udenlandske forskere.

Ud herover har rigsarkivet igennem en meget lang årrække drevet en omfattende publikationsvirksomhed, som navnlig har

taget sigte på udgivelse af kilder til svensk historie. Når denne udgivervirksomhed i de senere år har haft en mindre udstrækning, skyldes det i første række, at de særlige bevillinger til dette formål er blevet skåret bort eller nedsat. Den lange tjenestetid i rigsarkivet medfører ligeledes, at udgivervirksomheden skrumper ind. Formodentlig vil den personaleforøgelse, som i de allerseneste år er gennemført, også få den virkning, at man ikke blot kan overkomme de stærkt forøgede arbejdsopgaver, som beskæftigelsen med de moderne arkiver stiller arkivvæsenet over for, men at der også vil være mulighed for at genoptage publikationsvirksomheden i samme omfang, som det tidligere var tilfældet.

Rigsarkivet er naturligvis ikke ene om at drive udgivervirksomhed. I Sverige som i Danmark findes flere videnskabelige selskaber og institutioner, som har til opgave at offentliggøre vigtigt dokumentmateriale fra fortiden. Bevillingerne hertil kommer både fra staten og fra videnskabelige fonds. Også enkeltpersoner har på dette område ydet en betydelig indsats. Det er imidlertid kun naturligt, at rigsarkivet som videnskabelig institution har udgivelse af historisk kildemateriale på sit program, og at man drager nytte af den specialviden, som det videnskabeligt uddannede personale ved rigsarkivet nu en gang sidder inde med.

Det var rigsarkivar Nordström, som blev den første store igangsætter på dette område. Efter at rigsdagen havde bevilget de fornødne midler til aktudgaver, planlagde Nordström udgivelsen af følgende 3 kildegrupper: 1) Gustav Vasas registratur, der udkom i årene 1861–1916 i 29 bind. 2) Lovforslag fra Carl IX.s tid og kirkeforordninger fra tiden før 1686, der udkom 1869–1920 med 4 bind og 3) rådsprotokollerne indtil 1657, der udkom 1878–1929 med 17 bind.

En anden vigtig kildepublikation, som rigsarkivet delvis har stået for, er udgaven af „Svenska riksdagsakter“, selv om arbejdet i en vis udstrækning er blevet udført af andre end rigsarkivets egne tjenestemænd. Indtil nu foreligger materialet fra perioden 1521–98, 1611–16 og 1719–34.

I mellemkrigstiden påbegyndtes nye kildepublikationer ved siden af de allerede igangsatte, nemlig en udgave af kammerkollegiets protokol 1620–42. Af denne publikation, der påbegyndtes i 1934, er hidtil udkommet 3 bind. Endvidere udsendte rigsarkivet i serien „Skrifter utgivne av Svenska Riksarkivet“ de første 6 bind af J. A. Almquists arbejde „Frelsegodsens i Sverige under stormaktstiden“ omfattende Uppland, Södermanland og Östergötland.

I 1829 havde rigsarkivar J. G. Liljegren på privat initiativ påbegyndt udsendelsen af et Svenskt diplomatarium omfattende middelalderlige breve indtil 1285. Udgaven fortsattes af B. E. Hildebrand, der besørgede yderligere 4 bind i trykken. I 1868 overtog rigsarkivet udgaven. Man var da nået frem til 1346. Gennem en testamentarisk gave fra grev Posse påbegyndte rigsarkivet en ny række. Som udgangspunkt valgte man året 1401 og i 3 bind med supplement udkom materialet fra 1401–20. Midlerne slog imidlertid ikke til, og arbejdet gik i stå. I 1935 påtog Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien med støtte af den humanistiske fond at videreføre arbejdet. Landsarkivar Ernst Nygren fra Vadstena blev udpeget til redaktør, og rigsarkivet stillede de fornødne arbejdslokaler til rådighed. Efter Nygrens tilbagetræden videreførtes arbejdet af arkivar Lars Sjödin og nu af arkivar Jan Liedgren, der er løsgjort fra sin tidligere tjeneste i rigsarkivet, bistået af to medarbejdere. I rigsarkivets nye bygning vil de fornødne arbejdslokaler blive stillet til rådighed for diplomatarieværket. De midler fra den Posseske fond, der blev disponible ved diplomatarieværkets standsning, anvendtes herefter til en udgave af L. M. Bååth Acta Camaralia 1062–1370. Materialet til denne publikation stammede fra Vatikanarkivet i Rom, hvor Bååth arbejdede 1920–39. Efter Bååths død i 1960 modtog rigsarkivet en testamentarisk gave på 30.000 kr., hvis renter også kan anvendes til diplomatarieværkets videreførelse.

Under omtalen af rigsarkivets publikationsvirksomhed bør endnu siges et par ord om „Meddelanden från Svenska Riksarkivet“, som grundlagdes af rigsarkivar R. M. Bowallius i

1881, og som siden er udkommet. I denne publikation er først og fremmest trykt de årlige beretninger om rigsarkivet samt landsarkiverne fra 1875. Tidligere har man også i denne publikation aftrykt de større og mindre erklæringer, som rigsarkivet tjenstligt har afgivet. For den, der beskæftiger sig med det svenske arkivvæsens historiske udvikling i de sidste 100 år, vil denne publikation være hovedkilden. I „Meddelanden“ finder man ligeledes en lang række små artikler om enkelte arkivfonds og større og mindre arkivregistraturer samt redegørelser for foretagne arkivrejser til udlandet. Det ville være meget praktisk, om der fandtes et samlet register til denne meget nyttige, men ret uoverskuelige publikation. Et nyt hefte omfattende 1961–66 er under trykning.

Ved siden af „Meddelanden“ har rigsarkivet startet udgivelsen af en række mindre brochurer, der behandler større aktuelle arkivalske problemer. I serien er således bl. a. kommet et lille skrift „Om domstolsarkiv“ (1963 – 70 sider) og „Diarieföring och arkivläggning“ (1966 – 72 sider).

På et specielt område har det svenske rigsarkiv gjort et banebrydende arbejde, som er blevet efterlignet i en lang række lande. Der tænkes på konservering og afstøbning af de kostbare middelalderlige segl. I 1915 knyttedes den daværende tjenestemand i rigsheraldikerembedet friherre Harald Fleetwood til rigsarkivet som amanuens. Efter studier i Frankrig påbegyndte han arbejdet med de svenske middelalderlige segl, assisteret af sin broder Gustaf Fleetwood. De to brødre fandt frem til nye metoder for konservering af segl, idet de anbragte seglene i en glaskolbe, der pumpedes lufttæt. Herved opnåede man, at den desinficerende væske (hovedsagelig alkohol) kunne trænge ind i de af strålesvampen fremkaldte fine gange inde i seglet, og at man opnåede fuld sikkerhed for, at strålesvampen blev helt udryddet. Efter en kort tørring anbragtes seglene påny i den lufttætte kolbe, og seglet var nu i stand til at suge den væske til sig, der indeholdt de stoffer, der skulle udfylde alle strålesvampens fremkaldte gange og hulrum. Efter denne behandling var man

derefter i stand til at konservere seglet. Brødrene Fleetwood fandt ligeledes frem til nye former for afstøbning af segl. Man benyttede til at begynde med gips, senere forskellige stoffer f. eks. agar-agar. Også en speciel farveteknik udvikledes, der muliggjorde bevarelsen af alle seglets fine detaljer. De opnåede resultater vakte berettiget opsigt. Brødrene Fleetwoods arbejde videreføres i dag af konservator Svante Hallberg, der på forskellig måde har forfinet og yderligere udviklet seglkonserveringen.

Siden 1891 har rigsarkivet haft sine hovedlokaler i en bygning, der specielt opførtes til brug for dette. Huset var tegnet af hofintendant A. F. Nyström. Hovedfacaden mod øst ligger langs med Arkivgatan, og som genbo har rigsarkivet et af Stockholms smukkeste bygningsværker, nemlig Riddarhuset. Til hovedfacaden slutter sig en sidefløj langs med Tryckerigatan. Grunden falder ret stærkt mod øst.

Nybygningen opførtes i tilslutning til det Stenbockske palads, som havde huset rigsarkivet siden 1865. For at skaffe plads til det nye rigsarkiv blev det nødvendigt at nedrive sydfløjen af det Stenbockske palads. Man skaffede hermed rigsarkivet en ret rummelig gårdsplads med mulighed for modtagelse af arkivafleveringer.

Det Stenbockske palads opførtes i begyndelsen af 1600-tallet af rigsråd Fredrik Stenbock. Det blev ombygget i 1670'erne af Nic. Tessin den ældre, og bygningen fik ved den lejlighed sine smukke portaler og lofter. Bygningen ligger ud til Birger Jarlstorg (nr. 4) og er opført med en stueetage og 1. og 2. sal. Loftshøjden i etagerne er betydelig, og de dér anbragte faste træeoler er meget høje.

Fra nybygningens sydende fører en lukket overgang i 2. sals højde over til det Stenbockske palads. Der er ligeledes direkte adgang fra nybygningens sidefløj til Stenbock. Mod syd sammenbyggedes det nye rigsarkiv med en ældre bygning, der tidligere rummede rigsgældskontoret. I dag er bl. a. en afdeling af Svea hovret installeret i dette hus. Som omtalt foran havde rigs-

arkivet en årrække planer om at få denne bygning nedrevet eller indrettet til rigsarkiv. Den ligger lidt tilbagetrukket fra Arkivgatan og beslaglægger grunden op til Riddarholmsbroen. Når rigsarkivet nu rømmer det Stenbockske palads, er det meningen, at regeringsretten skal have lokaler i bygningen.

A. F. Nystrøms arkivbygning er nærmest opført i romansk stil. Den har en høj sokkel af tilhugne granitkvadre og er iøvrigt opført i jernbeton med indstøbte jernbjælker. Facaderne er opmuret med røde sten og indlagte sorte bånd. Der findes en høj stueetage samt 3 etager.

Hovedfacaden brydes af et fremtrædende og fremskudt midterparti. I dette er anbragt en bred hvælvet indgangsportal af sandsten med slebne granitsøjler på siderne. Over portalen findes et lavt vinduesgalleri, og på 2. sal et tredelt hvælvet vindue og på 3. sal ligeledes en tredelt vinduesroset. Øverst afsluttes midterpartiet af en med konsoller og tinder kronet gesims. Midterpartiets tag er dækket af kobber.

Ved bygningens opførelse lagde man vægt på en så fuldkommen brandsikring som mulig, og anvendelsen af træ indskrænktes til det mindst mulige. Der blev indlagt centralvarme i hele huset, men ikke elektrisk lys. Man kunne på den tid, da bygningen blev taget i brug, afstå herfra, da arbejds- og besøgstiden var indskrænket til døgnets lyse timer. Kun i vagtmesterboligerne i stueetagen installeredes lys.

Efter at have passeret indgangsdøren kom man ind i et pompøst trappehus, hvis loft blev båret af jernsøjler. En bred stentrappe førte i forskellige afsatser op til de øvre etager. Under den sidste verdenskrig anbragtes gennem trappehuset den foran omtalte jernsnegl (se s. 248). På 2. sal var indrettet læsesal og kontorer. Midt for indgangen til etagen lå det store ekspeditionslokale og til venstre herfor læsesalen. På begge sider og i sidefløjen var indrettet kontorer for rigsarkivaren og arkivets øvrige videnskabelige medarbejdere. Ekspedition og læsesal fik lys ind gennem de høje vinduer mod øst. Læsesalen fik plads til ca. 40 besøgende og en inspektionsvagt. De besøgende anbragtes ved 6 lange arbejdsborde, der stod vinkelret mod vinduerne.

Langs væggene var bogreoler til håndbiblioteket. Læsesalen fik også et øvre boggalleri, men hertil var der ikke adgang fra læsesalen.

Den øvrige del af huset optoges af arkivmagasiner. For at undgå brug af stiger indrettedes magasinrummene således, at de enkelte etager deltes i 2 eller 3 gallerier, hvor gulvet var jernplader. Den interne trafik mellem gallerierne opretholdtes bl. a. ved smalle vindeltrapper af jern. Huset var desuden forsynet med en bog- og personelevator. Arkivreolernes bærende elementer var opført i jern, medens man brugte træ til selve hylderne. Disse var fæstnet til de bærende elementer og kunne således ikke flyttes. Reolerne var opstillet vinkelret på vinduerne og var monteret som dobbeltreoler. I de lavere etager anvendtes 4 eller 5 hylder i højden. Kun i sidefløjens øverste galleri anbragtes 6 hylder i højden. Til særlige arkivaliegrupper som pergamentbrevene og traktaterne anvendtes arkivskabe. Ved indflytningen regnede man med, at der kunne skaffes plads til ca. 8.000 hylde-meter i det nye hus, og sammen med magasinerne i det Stenbockske palads og i hvælvingen på slottet rådede man over en samlet hyldekapacitet på ca. 15.000 m. Det var den almindelige opfattelse på den tid, at man ville være i stand til at modtage ca. 50 års arkivafleveringer. Som påvist foran blev denne beregning hurtigt slået helt over ende.

I forbindelse med opførelsen af nybygningen foretoges visse byggearbejder i det Stenbockske palads, og bl. a. blev der også her indlagt centralvarme. Med en hyldekapacitet på ca. 5.000 m rummede det stadig en ikke ringe del af rigsarkivets samlinger. Idag rummer de to bygninger sammenlagt ca. 17.000 hylde-meter.

I de mere end 70 år, hvor rigsarkivet har haft til huse i disse to bygninger, er der naturligvis gennemført visse ændringer, men i det væsentlige står de i den oprindelige skikkelse og med det inventar, som de dengang blev udstyret med. Den vigtigste ændring er vel nok indlæggelsen af elektrisk lys. I 1905 fremkom de første forslag herom, og installation af elektrisk lys var en forudsætning for, at man i 1909 kunne udvide åbningstiden

til 6 timer daglig. En anden væsentlig ændring er indretningen af flere kontorer. Det voksende personale krævede en del nye arbejdspladser, og der måtte ligeledes skaffes øget værkstedsplads til bogbinderi, restaurering, fotoatelier m. m., efterhånden som de udvidedes.

Allerede kort efter århundredskiftet var al reolplads optaget, og for hvert tiår, der gik, følte pladsmanglen som en generende spændetrøje. Som påvist foran gik det ene år efter det andet, uden at der skete noget, og adskillige forslag til udvidelser eller opførelse af et nyt rigsarkiv udarbejdedes af de skiftende rigsarkivarer. Da intet af disse forslag nød fremme, og man ikke selv var i stand til at skaffe plads, måtte man gribe til den sædvanlige nødudvej: at tilvejebringe provisoriske nødmagasiner. Antallet af disse måtte stadig forøges, og man nåede efterhånden op på 18 forskellige opbevaringspladser rundt omkring i byen. Det siger sig selv, at disse forhold har skabt helt utålelige arbejdsvilkår for både arkivets personale og de forskere, der skal benytte materialet, og uendelig megen tid og arbejdskraft er gået til spilde gennem årene. I løbet af sommeren 1968 regner man med, at man kan begynde indflytningen i rigsarkivets nye kompleks i Mariebergområdet, og i løbet af et års tid skulle flytningen være overstået. Medens det Stenbockske palads overlades andre myndigheder, vil rigsarkivet indtil videre beholde rigsarkivbygningen fra 1891, idet den vil blive anvendt som reservemagasin for lidet benyttede arkivalier.

Rigsarkivets nybygning er opført i det såkaldte Mariebergområde på en gammel militær grund. Man forlader den historiske Riddarholmen, hvor rigsarkivet siden sin oprettelse for 350 år siden omtrent konstant har haft til huse, og man flytter til et kvarter, der delvis er optaget af moderne beboelsesejendomme og kontorbygninger. Et par af Stockholms førende dagblade har deres imponerende bladhuse lige i nærheden. Som umiddelbar nabo får man Väg- og Vattenbyggnadsstyrelsens moderne kontorhus. Umiddelbart øst for nyanlægget ligger Vesterbroen, og der er bekvem adgang til tunnelbane og busforbindelser til det centrale Stockholm.

Nybygningen består af to adskilte bygningskomplekser, nemlig en stor administrationsbygning over jorden og arkivmagasinet, der er anbragt i klippen under administrationshuset. Elevatorerne, der forbinder de to bygningsdele, føres op i midten af administrationsbygningen, og et klippeloft med en tykkelse af ca. 12 m adskiller de to bygningsdele.

Administrationsbygningen er opført som en rektangulær bygning i 4 etager. Mod nordøst er kun de to øverste etager synlige, medens alle 4 etager åbner sig mod sydvest. Hovedindgangen ligger mod nord, og man kommer ind på 3. sal.

Bygningen er opført i jernbeton med fladt tag. Ydervæggene er opmuret med røde facadesten, og der er anvendt en del kobber i facaderne. Vinduerne sidder tæt og har overalt i bygningen det samme modul, bortset fra vinduerne i bygningens midtertag. Det er den kgl. bygningsstyrelse, der har planlagt opførelsen, og huset er tegnet af arkitekt Åke Ahlström. To forskellige entreprenørfirmaer har stået for opførelsen af henholdsvis arkivbygning og magasin.

Gennem hovedindgangen mod nord kommer man gennem et vindfang ind i den store forhal, der strækker sig i hele husets bredde. På denne etage er indrettet kontor til rigsarkivaren med sekretær- og konferenceværelse. Man finder desuden en kombineret forelæsningsal med plads til ca. 60 tilhørere, opbygget amfiteatralsk, og udstillingssal. Der er endvidere kontorer samt lunchrum med plads til 46 gæster. På etagen ovenover er indrettet arbejdsværelser for personalet og for de institutioner, som skal bo sammen med rigsarkivet, f. eks. Svenskt biografisk Leksikon og Svenskt Diplomatarium. Det videnskabelige personale får store og rummelige arbejdsværelser. Assistentværelserne er noget mindre, men de er alle, med få undtagelser, kun bestemt for én person.

Fra forhallen går man en etage ned og kommer til den etage, der rummer ekspedition og læsesale. Ekspeditionen er anbragt centralt i huset, således at man let kan betjene begge læsesale og have bekvem adgang til elevatorerne, der fører ned i arkivhvelvingen. Den største læsesal har plads til ca. 60 besøgende,

der hovedsagelig anbringes ved to-mandsborde. Læsesalen går gennem to etager og har ovenlys. Fra læsesalen fører smalle vindeltrapper op til 18 forskerceller. Den mindre læsesal har plads til ca. 30 besøgende. Langs væggene i læsesalene anbringes reoler til håndbibliotek. På læsesalsetagen er desuden lokaler for fotografisk atelier og xeroxkopiering.

I underste etage findes forskellige tekniske installationer og materialrum. Her er også indrettet store og lyse lokaler for bogbinderi og restaureringsvirksomheden, ligesom der er indrettet arbejdslokaler for de såkaldte arkivarbejdere. Til brug for den indre kommunikation i administrationsbygningen er installeret både elevatorer og trapper.

Forbindelsen mellem administrationsbygningen og det i klippen anbragte arkivmagasin vil normalt foregå ved hjælp af to elevatorer, der udmunder i arkivbygningens midterfag. Der findes dog også en såkaldt ydre trappe fra den laveste magasinetape til administrationsbygningen. Endvidere er installeret særlige bogellevatorer.

Til brug for magasinbygningen udsprængtes i klippen en vældig underjordisk hule med et loft af ca. 12 m's tykkelse. Inde i denne hule har man derefter opført det underjordiske arkivmagasin med 6 etager. Fra en femkantet centralhal udgår 3 lange og en kort arm. Der kan i fremtiden tilføjes en femte arm. Fra den korte arm har man gennem en gang adgang til elevatorrummet. I krigstilfælde kan gangen ind til arkivarmen spærres med to svære panserdøre, og man regner med, at selv et nedslag af en atombombe et eller andet sted i Stockholm-området ikke skulle påvirke selve arkivmagasinet. Gennem den korte arkivarm kommer man ind i centralhallen, og denne er igen adskilt fra arkivarmene ved brandsikre døre. Med en knivafbryder anbragt uden for hver dør til arkivarmen kan man afbryde al elektrisk strøm i arkivarmen. Samtlige 6 arkiv-etager er ens, og i det væsentlige udstyret med halvautomatiske Compaktusanlæg. Der fører en bred midterkorridor ned gennem hver arm, og på begge sider af korridoren findes Compaktusanlæg med en reel-

længde af 5 m. Ind mod korridoren er på samtlige reoler monteret arkivhylder. Man kan her anbringe arkivalier, hvis format vanskeligt kan tilpasses Compaktusreolerne. I centralhallen anvendes kun stationære stålreoler. Til brug for pergament- og traktatsamlingen er anskaffet moderne arkivskabe i stål. Dokumenterne vil i disse skabe blive anbragt i æsker på hylder. Man har endvidere anskaffet moderne kortskabe til anbringelse af kort og tegninger. Disse skabe har lave skuffer. Kortene vil blive anbragt liggende. Til brug for filmssamlingen er anskaffet reoler med specialhylder. Det nuværende arkivmagasin er beregnet til at kunne modtage ca. 78.000 hyldemeter.

Rigsarkivets nuværende bestand af arkivalier kan med forsigtighed anslås til ca. 60.000 hyldemeter. Så snart man er kommet på plads i det nye magasin, vil man åbne for afleveringer, og man kan vel i almindelighed sige, at man vil være rede til at modtage arkivalier, der er ca. 25 år gamle.

Når der skal redegøres for de vigtigste arkivfunds, der opbevares i rigarkivet, vil det være rimeligt at begynde med „Kungl. Maj:ts kansli“ og de myndigheder, som har deres udspring i denne i så mange henseender centrale embedsinstitution. Kancelliet kan føres tilbage til Gustav Vasa, og rygraden i arkivet er den såkaldte rigsregistratur, der tager sin begyndelse 1523 og indeholder kopier af udgåede skrivelser. Foruden de sager, som kancelliet forvaltede, herunder de udenrigske spørgsmål, råds- og stændermøder samt hele den indre civile og militære forvaltning, havde kancelliet den særlige opgave at forelægge alle sager fra andre myndigheder for kongen i rådet (statsrådet). Kancelliet fastholdt dette under alle politiske omskiftelser. Med årene organiseredes kancelliet i 4 såkaldte ekspeditioner, og i 1840 omdannedes disse til 7 departementer, nemlig justits-, udenrigs- landforsvar-, søforsvar-, civil-, finans- og ekklesiastikdepartementet, hver ledet af en statsråd. Senere er departementernes antal forøget, og der har fundet mange omlægnings- sted. Fra samtlige disse departementer modtager rigsarkivet regelmæssige afleveringer. Afleveringerne kan svinge en del fra

departement til departement. Udenrigsdepartementet har således afleveret hovedrækkerne af sit arkiv til og med år 1900, medens andre departementer i dag har afleveret til og med 1945.

En overmåde vigtig kilde er desuden rådsprotokollerne, der begynder 1621 og indeholder referater af forhandlingerne i det kgl. råd. Hertil hører rådets forslag, de såkaldte „rådslag“, der er bevaret fra ca. 1530. Til kancelliarkivet må endvidere henregnes samlingen af traktater, konstitutionelle love, arkivalier vedrørende de forskellige dynastier o. lign., der kan føres tilbage til 1500-tallet. En omfattende gruppe udgør ligeledes det diplomatiske materiale, fra 1600-tallet og indtil 1809 ordnet efter lande i den særlige samling *diplomatica*. Efter 1809 må den diplomatiske korrespondance søges i udenrigsdepartementets arkiv. I nær forbindelse hermed står arkivalier vedrørende de svenske besiddelser i Baltikum og Nordtyskland samt de oversøiske besiddelser.

I rigsarkivet finder man endvidere bevarede rigsdagsakter fra 1525–1860, herunder de forskellige stænders arkiver. Adelen og gejstlighedens dokumenter går tilbage til 1600-tallet, medens dokumenterne fra borger- og bondestanden er bevaret fra 1720–1860. Til rigsdagsakterne knytter sig en række rigsdagskommissioners arkiver, der navnlig har betydning for perioden 1719–72. I 1866 omdannedes den gamle stænderrigsdag, og der indførtes et tokammersystem. Også den nye rigsdags arkivalier er afleveret til rigsarkivet indtil ca. 1900.

En særlig samling udgør det middelalderlige materiale. Samlingen omfatter ca. 20.000 numre, indbefattet både pergament- og papirbreve samt andre arkivalier. Det meste af materialet stammer fra kirke- og klosterarkiver og blev beslaglagt efter reformationen. Af den kgl. administrations dokumenter findes kun brudstykker. Mest omfattende er det fra Danmark modtagne Sturearkiv fra slutningen af 1400-tallet. Det ældste dokument i samlingen er kong Erik Emunes gavebrev på jordegods til Lunds domkirke, dat. 6. januar 1135.

I rigsarkivet finder man endvidere Svea hovrets arkiv. Denne

domstol oprettedes 1614 som øverste domsinstans for hele riget. Dog bevaredes en vis ret til at appellere til konge og råd. Efterhånden som der indrettedes nye hovretter rundt omkring i riget, indskænkedes domstolens virksomhed, men indtil 1734 udøvede den en afgørende indflydelse også som en lovsupplerende og retsbelærende instans. I dens arkiv finder man foruden det egentlige domsmateriale også adelige boer fra perioden 1737–1916. Arkivalier fra en række centrale politiske retssager indgår i dette arkiv, f. eks. højforræderisagen mod feltmarskal, grev Niels Bielke (1698–1705), undersøgelserne i forbindelse med oprøret i Dalarna 1743–44 og mordet på Gustav III i 1792. Ved siden af Svea hovret findes yderligere 5 hovretter, hvoraf 3 er af så ny dato, at de endnu ikke har foretaget aflevering. Göta hovret i Jönköping (oprettet i 1634) har sit eget arkiv. En del af den skånske hovrets arkiv findes i landsarkivet i Lund.

1789 ophørte rådets virksomhed som domstol, og man oprettede en særlig højesteret, hvis arkivalier ligeledes findes i rigsarkivet. Det samme gælder den i 1909 oprettede regeringsret, der fungerer som forvaltningsdomstol.

Karakteristisk for svensk statsforvaltning er oprettelsen af et betydeligt antal centrale administrative myndigheder, som med betydelig selvstændighed varetager administrationen af et nærmere fastsat sagområde. Rigsarkivet er en sådan central myndighed for alt vedrørende det offentlige arkivvæsen. Flere af disse centrale myndigheder, der i dag som regel ledes af en embedsmand med titel af generaldirektør, kan se tilbage på en århundredgammel virksomhed, og der er i tilknytning hertil opstået omfattende arkiver, der, bortset fra de militære, alle befinder sig i rigsarkivet. Som eksempler kan nævnes bergskollegiet fra 1649, kommerskollegiet fra 1651, medicinalstyrelsen, tidligere Collegium Medicum fra 1691, rigsgældskontoret siden 1719 og universitetskansleren siden 1624. Det mest omfangsrige arkiv i denne gruppe er det foran s. 238 f. omtalte kammerarkiv.

I rigsarkivet befinder sig siden 1964 det såkaldte slotsarkiv. Dette oprettedes som en selvstændig institution i 1892, og i det er indgået arkivalier vedrørende Stockholm slot

og det kgl. hof. I 1964 sattes arkivet under administration af rigsarkivet, men en del af arkivalierne vil fortsat forblive på slottet. De ældste dele af slotsarkivet stammer fra 1600-tallet.

Af privatarkiver besidder rigsarkivet ca. 400. Over denne meget omfattende og betydningsfulde samling er der i „Meddelanden från svenska riksarkivet 1959–61“, side 247–306 givet en nyttig oversigt, udarbejdet af Erik Grill og Olof Jäger-skiöld.

Ved siden af de egentlige arkivalier opbevarer rigsarkivet forskellige samlinger. Man har således en betydelig samling af kort og tegninger, diverse manuskripter, en samling historiske genstande, f. eks. sigilstamper og en betydelig filmssamling. I denne indgår bl. a. optagelser af arkivmateriale i fremmede arkiver af interesse for svensk historie, f. eks. fra de russiske statsarkiver, og den omfattende samling af films af svenske arkivalier, foretaget af mormonkirken i Utah. I alt har rigsarkivet fra mormonkirken modtaget 54.440 filmsruller med ca. 1000 eksponeringer pr. rulle. Arbejdet med denne fotografering strakte sig over 15 år og afsluttedes i 1963.

De svenske landsarkiver

Indledning

Sverige var nr. 3 i rækken af nordiske lande, som fik oprettet særlige institutioner til modtagelse af den lokale statsadministrations arkivalier, men det var det første land i Norden, der anvendte betegnelsen: landsarkiv. Det første svenske landsarkiv begyndte sin virksomhed i Vadstena i 1899. Inden da var der dog gået lange forhandlinger, og man havde også påbegyndt en indsamling af visse grupper af lokalt arkivmateriale.

På initiativ af rigsarkivar Nordström udsendtes 28. september 1869 et cirkulære, der bestemte, at samtlige herredsretter i riget skulle indsende eksisterende dombøger, tænkebøger og lignende retsligt materiale fra tiden før 1736 til rigsarkivet. I løbet af de følgende år indkom dette materiale sammen med det tilsvarende materiale fra 4 svenske købstæder. Nordströms efterfølger Bøwallius gav i sin årsberetning af 31. jan. 1880 udtryk for, at der ved mange lokale embeder lå et værdifuldt materiale af største interesse for den historiske forskning. Det var hans indtryk, at de større embeder stort set opbevarede deres arkivalier under betryggende forhold, men dette gjaldt dog ikke præsteembederne. I og for sig ville han gerne stille forslag om, at de ældste kirkelige arkivalier skulle indsendes til rigsarkivet, men pladsforholdene gjorde det umuligt at modtage materialet. Man kunne imidlertid overveje, om de embeder, der havde dårlige opbevaringsforhold, skulle indsende deres arkivalier til opbevaring enten ved domkapitlerne eller ved lensstyrelserne. Man kunne muligvis også overveje at indrette „särskildt anordnade förvaringsrum på lämpliga ställen i orterna“. Man har her den første antydning af den fremgangsmåde, som blev fremtidens løsning i Sverige, nemlig oprettelsen af landsarkiver. Det kan i denne forbindelse også noteres, at rigsarkivet i 1879 for første gang udsendte en medarbejder for at foretage en virkelig ar-

kivinspektion i provinsen. Rejsens mål var flådestationens arkiv i Karlskrona.

Forslaget om oprettelse af lokale central-arkiver var hermed sat på dagsordenen, og i 1883 offentliggjordes i „Meddelanden från Svenska Riksarkivet“ en betænkning, skrevet af amanuensen B. Taube: Om Provinsarchiv. Påny gjorde man opmærksom på, at der ude omkring ved lensstyrelserne og stiftsstyrelserne, ved herreds- og rådstueretterne, ved regimenterne og hos præsterne fandtes værdifulde arkivalier af interesse for den historiske forskning. Taube gjorde endvidere opmærksom på, at rigsarkivet opbevarede de ældre dele af herredsrets-arkiverne, at en del regiments-arkiver var blevet afleveret til krigsarkivet, og at generalguvernør-arkivet fra Malmø nu befandt sig i universitetsbiblioteket i Lund. Efter Taubes opfattelse, som utvivlsomt også har været delt af rigsarkivar Malmström, burde man ikke samle de lokale arkiver i rigsarkivet, men derimod tilstræbe oprettelsen af regional- eller landsarkiver, og han foreslog, at riget inddeltes i 6 landsarkivdistrikter, nemlig 1) Malmö eller Lund, 2) Jönköping, hvor hovretten i forvejen havde et virkeligt arkiv, 3) Göteborg, 4) Örebro, 5) Uppsala og 6) Sundsvall eller Härnösand. Som man ser, var her skitseret en ordning, som i det store og hele senere blev fulgt, da man nåede frem til realitetsforhandlinger. Forholdene i Stockholm og på Gotland kom Taube ikke ind på.

I 1888 rejstes spørgsmålet om oprettelsen af lokal-arkiver i rigsdagen, og rigsarkivar Odhner blev afæsket en erklæring, som forelå 24. dec. 1888. På ny understregedes betydningen af at få det lokale arkivmateriale samlet og sat under rigsarkivets tilsyn. Efter rigsarkivarens opfattelse burde der gennemføres en aflevering til og med 1801. Hvad de kirkelige arkiver angik, kunne man måske ikke nå så langt som til 1801. Med hensyn til installation af de kommende provins-arkiver foreslog Odhner Vadstena og Uppsala slotte, der lå centralt for henholdsvis Göta- og Svealand. Man kunne imidlertid ikke nøjes med disse to depoter. Der måtte oprettes et depot for de sydlige provinser, og her henledte rigsarkivaren opmærksomheden på den gamle ka-

tedralskoles bygning i Lund. For de nordlige dele af riget kunne måske skolebygningen på Frösöen komme i betragtning. Principielt ville han holde på, at også kirke-arkiverne fandt deres plads i de kommende landsarkiver, men hvis der ikke kunne skaffes plads nok, måtte han tilråde, at de samledes i stiftstæderne (ved domkapitlerne). De nye institutioner måtte normeres med en arkivar og en vagtmester.

Der skulle endnu hengå ca. 10 år, inden man kunne skride fra ord til handling. Spørgsmålet var fremme ved forskellige lejligheder. I 1895 foreslog overintendant-embedet, at man indrettede provins-arkiver i Kalmar, Vadstena og Uppsala slotte. Odhner gjorde ved den lejlighed opmærksom på, at det naturligvis var vigtigt at skaffe gode opbevaringsforhold for arkivalierne, men han understregede også betydningen af, at man tog hensyn til den historiske forsknings interesser. Der måtte være en forholdsvis bekvem adgang til arkivalierne. Under indtryk af udviklingen i Danmark gjorde han sig til talsmand for, at man tilstræbte opførelsen af særlige arkivbygninger, og han ønskede nu, at Uppsala og Lund som Sveriges to universitets-byer måtte komme i første række og derefter Göteborg. Indtil disse forslag kunne gennemføres, ønskede han rigsarkivets mulighed for kontrol med de lokale arkiver udvidet. Han gjorde endvidere front mod den opposition, som på forskellige steder var kommet til orde, mod at samle de lokale arkiver på bestemte steder. I flere købstæder var der fremkommet protester mod aflevering af de gamle arkivalier. Odhner indrømmede, at det offentlige arkivvæsen måske ikke kunne kræve aflevering af rent kommunale arkiver, men om aflevering af de ældre rådstuereters arkiver kunne der ikke være nogen tvivl. Overfor det synspunkt, som forskellige lokale kirkelige myndigheder havde fremført, at de ældre sognearkivalier tilhørte menighederne, gjorde rigsarkivaren gældende, at det ikke kunne hævdes med hensyn til de arkivalier, der vedrørte menighedernes forhold til staten.

I 1897 nåede man så vidt, at rigsdagen kunne bevilge de første penge til et landsarkivs oprettelse, og det blev besluttet at

indrette det på det gamle slot i Vadstena. 22. september 1899 udfærdigedes instruks for landsarkivaren, og under samme dato offentliggjordes en kgl. kundgørelse om afleveringerne til det nye landsarkiv. Kort efter forelå udnævnelsen af den første landsarkivar og en vagtmester, og der blev givet en bevilling på 1500 kr. til aflønning af vikar, afskrivning m. m.

Landsarkivet i Vadstena blev således Sveriges første provinsarkiv, men umiddelbart derefter fulgte landsarkiverne i Uppsala og Lund. I Uppsala fik landsarkivet lokaler på det gamle slot, medens der til brug for landsarkivet i Lund opførtes en særlig bygning i byens østlige udkant ved Dalbyvägen. De to institutioner toges i brug i 1903. Spørgsmålet var herefter, hvad der nu skulle ske. Rigsarkivar Emil Hildebrand var meget misfornøjet med, at man havde indrettet et landsarkiv i den afsides beliggende provinsby Vadstena. Efter hans mening burde arkivet flyttes. To muligheder frembød sig. Man kunne flytte det til stiftsbyen Linköping eller til Göteborg. Spørgsmålet om overflytning af landsarkivet til Linköping har faktisk stået på dagsordenen lige siden århundredets begyndelse, og til trods for, at den svenske rigsdag i 1939 har vedtaget en principbeslutning om arkivets flytning, er det endnu ikke sket. Der findes stadig et landsarkiv i Vadstena, men dets oprindelig meget store virkeområde blev væsentligt indskænket, da man i 1911 kunne tage Sveriges 4. landsarkiv i Göteborg i brug. Også spørgsmålet om en ordning af arkivforholdene i Sveriges nordligste provinser stod længe på dagsordenen, og mange forskellige forslag om arkivernes placering i de tyndt befolkede len er gennem tiderne blevet fremført. Fra lokal side kæmpede man længe for oprettelsen af flere små arkivdepoter. Rigsarkivet var imidlertid indstillet på, at der ikke skulle oprettes mere end to arkiver, og meget tidligt samledes interessen om Östersund og Härnösand. Først i løbet af 1930'erne nåede man til vejs ende. Der oprettedes et lensarkiv i Östersund i 1929 for Jämtlands len og et landsarkiv for de nordligste len i Härnösand. Medens den sidste institution fik sin egen bygning, ligesom tilfældet havde været i Lund og Göteborg, ordnedes lensarkivets lokaleproblem i for-

bindelse med lenets lantmäteri-kontor, idet man tilvejebragte en fællesbygning for de to institutioner. Med hensyn til arkivforholdene på Gotland fik man ret tidligt en ordning, idet man i 1905 fik oprettet et depot i en gammel magasinbygning i Visby. Dette depot blev senere omdannet til et lensarkiv for Gotlands len, og i 1958 omdannedes lensarkiverne i Östersund og Visby til almindelige landsarkiver for de to len. Allerede i 1903 havde Malmö by opnået dispensation for aflevering af arkivalier til landsarkivet i Lund og tilladelse til at modtage de kirkelige arkiver fra Malmö by, og i 1949 fik stadsarkivet i Malmö landsarkivstatus for Malmö by. En tilsvarende ordning for Stockholm stadsarkiv gennemførtes i 1930. Resultatet af et par menneskealdres langstrakte forhandlinger om løsning af de lokale arkivers forhold er således blevet 7 landsarkiver og 2 stadsarkiver med begrænset landsarkiv-status.

I enkelte købstæder uden for Stockholm og Malmö findes stadsarkiver under ledelse af en videnskabeligt uddannet arkivmand. Disse byer har fået tilladelse til at beholde de arkivalier, der normalt skal afleveres til landsarkiverne, f. eks. rådhusretens arkiv. Det drejer sig om Borås, og til en vis grad Vesterås. Stadsarkiverne i disse byer står under tilsyn af de respektive landsarkiver. I Eskilstuna og Norrköping findes ligeledes stadsarkiver under videnskabelig ledelse. De modtager dog udelukkende kommunale arkivalier.

De nu gældende regler for landsarkivernes virksomhed findes dels i de almindelige arkivbestemmelser, dels i en særlig instruks for landsarkiverne. Den nugældende instruks er dateret 3. december 1965.

I henhold til disse bestemmelser virker hvert landsarkiv inden for et bestemt område dels som arkivmyndighed for de lokale statsinstitutioner, som har deres domicil i området, dels som arkivdepot. Om de enkelte virkeområder, se under de enkelte arkiver. Landsarkiverne har pligt til at følge arkivvæsenets udvikling inden for de respektive områder, de skal tage de fornødne forholdsregler for at bringe arkivforholdene i overensstemmelse med gældende regler, og de kan afgive betænkning til

rigsarkivet med eventuelle forslag. Landsarkiverne skal endvidere fremme en hensigtsmæssig kassation og modtage arkivalier i overensstemmelse med gældende regler. Endelig skal de på begæring yde kommunale myndigheder og private fornødne råd i arkivspørgsmål. De kan enten som depositum eller som gave modtage arkivalier fra de kommunale myndigheder og fra private.

Landsarkiverne skal påse, at de lokale myndigheder foretager fastsatte kassationer, og at de ved embederne beroende arkivalier ordnes og registreres i overensstemmelse med proveniensprincippet. De modtagne arkivalier skal stilles til disposition for forskningen, og det er udtrykkelig pålagt dem at give forskere oplysning om eksisterende arkivalier samt understøtte videnskabelig forskning. Landsarkiverne skal endelig hvert år indgive forslag til rigsarkivet om fornødne bevillinger, aflægge regnskab samt udarbejde en årsberetning om virksomheden. Hvert år inspiceres landsarkivet af rigsarkivet.

Landsarkiverne er underordnet rigsarkivet, der i denne henseende virker som chefsmyndighed, og hvert landsarkiv ledes af en landsarkivar. Det påhviler rigsarkivet at behandle sager, der skal forelægges kungl. maj:t, at tage stilling til vigtigere økonomiske spørgsmål og udarbejdelse af tjenesteforskrifter samt at behandle forslag om besættelse af stillinger i lønklasserne 15–23. For at kunne ansættes som landsarkivar kræves samme kompetence som for ansættelse af rigsarkivets første-arkivarer, for ansættelse af arkivarer følges de samme regler som i rigsarkivet. En tjenestemand ved landsarkivet er forpligtet til hvert år i et tidsrum af indtil 3 måneder at gøre tjeneste i en højere stilling enten ved rigsarkivet eller ved et andet landsarkiv. I de senere år er landsarkivarerne regelmæssigt indkaldt til fælles drøftelse af aktuelle problemer. Disse møder ledes enten af rigsarkivaren eller af arkivråden ved 2. byrå.

Som arkivmyndighed påhviler det landsarkiverne at overvåge, at de gældende regler om arkivalieopbevaring og -ordning følges. De skal indkræve og gennemgå de forlangte arkivfortegnelser, give råd og vejledning ved den aktuelle arkivdannelse

samt bistå med kassationer og andet arkivarbejde. De skal endvidere foretage arkivinspektioner samt behandle forslag om ændringer i eksisterende arkivlokaler eller forslag om indretning af nye.

Afleveringer finder sted efter nærmere aftale i hvert enkelt tilfælde. Normalt finder aflevering sted hvert 10. år, af sager, der er ældre end 100 år. Landsarkiverne kan dog, hvor særlige forhold taler derfor, modtage nyere sager. Opbevares arkivalierne ikke under betryggende forhold, kan rigsarkivet beordre, at en aflevering skal finde sted. Ophører en myndigheds virksomhed, skal dens arkiv afleveres inden 3 måneder.

Arkivinspektionerne skal foretages med regelmæssige mellemrum, og rigsarkivet kan også foretage inspektion hos de myndigheder, som normalt afleverer til landsarkiverne. Ved enhver inspektion optages en protokol. Når en arkiv-overdragelse finder sted fra en embedsmand til en anden, foretages en registrering (inventering), og arkivmyndigheden kan forlange at være til stede ved denne. Også over denne forretning optages rapport.

De arkivalier, der optager størst plads i landsarkiverne, er afleveringerne fra den civile lokale statsforvaltning, altså lensstyrelserne med underliggende myndigheder: kronefogder, herredsskrivere, lensmænd og landsfiskaler. Sverige er i dag ind delt i 25 len, incl. Stockholms len (Stockholm stad), der hver ledes af en landshøvding. Uden for lensstyrelsen stod længe Stockholm, hvis øverste embedsmand indtil 31/12 1967 var overstatholderen. Hans arkiv afleveres til stadsarkivet. Lensstyrelsens forvaltning omfattede i ældre tid så godt som alle dele af statsforvaltningen. Den opdeltes tidligt i to afdelinger, nemlig landskontoret for de kamerale sager og landskancelliet for de øvrige forretninger.

Landdistriktet under et len var opdelt i et større eller mindre antal fogeddistrikter, i hvilke der fandtes en kronefoged og en herredsskriver. Kronefogden havde ansvaret for den lokale udførelse af lensstyrelsens afgørelser. Han varetog iøvrigt skatteoprævningen. Herredsskriveren affattede mandtalslister og

jordbøger til brug ved skatteopkrævningen, og han førte en vis kontrol med kronefogderne i deres egenskab af skatteopkrævere. Embedet som kronefoged ophævedes i 1917, og deres arkiver er som nedlagte myndigheder afleveret i deres fuldstændighed til landsarkiverne. De bevarede arkiver begynder dog først fra ca. 1800.

Under kronefogderne stod i ældre tid de såkaldte lensmænd, hvis embedsområde var betydeligt mindre end kronefogdernes. Lensmanden varetog god ordens opretholdelse inden for sit distrikt, og han virkede desuden som offentlig anklager og gik kronefogden til hånd ved udpantninger o. l. Lensmandsinstitutionen ophævedes i 1917, og lensmandens funktioner overtoges af landsfiskalen, som dog fik et større virksomhedsområde. Landsfiskalen virker som politimyndighed og anklager. Lensmands-arkiverne er alle afleveret, men er dårligt bevarede og går som regel tilbage til ca. 1850. Landsfiskalerne ophørte med at fungere i 1955, og politimyndigheden blev en statsmyndighed, og der oprettedes en række politidistrikter. Landsfiskalsarkiverne indtil 1954 er afleveret til landsarkiverne.

Den laveste domsmyndighed på landet var herredsretten. I herredsretsarkiverne er den vigtigste bestanddel de såkaldte dombøger, hvoraf de ældste stammer fra slutningen af 1500-tallet. Vigtige bestanddele af disse aktiver er de såkaldte „uppuds- og lagfartsprotokoller“, i hvilke man registrerer køb af fast ejendom. Fra 1730'erne finder man diverse skiftearkivalier (bouppteckningar).

Fra herredsretterne kunne der i ældre tid appelleres til de såkaldte lagmannsretter, hvis område var et landskab eller et len. Disse domstole afskaffedes i 1849, og deres arkiver findes nu i landsarkiverne. Fra lagmanns- og herredsretterne kunne man også appellere til hovretterne, af hvilke Sverige i dag har 6. Disse domstoles arkivalier findes kun i begrænset udstrækning i landsarkiverne. Landsarkivet i Lund har dog modtaget en del af den skånske hovrets arkiv.

I byerne havde man svarende til herredsretten den såkaldte rådhusret, og disse retters arkivalier svarer stort set til herreds-

retternes. De er også i det væsentlige bevaret i samme udstrækning som herredsretternes. I byerne havde man også en underdomstol, kaldet kæmnerretten, der dømte i mindre sager, og hvorfra der kunne appelleres til rådhusretten. Medlemmerne af rådhusretten (borgmester og rådmænd) havde også forvaltningsmyndighed og varetog i det væsentlige de forretninger, som på landet var overdraget kronefogder, herredsskrivere og lensmænd. Arkivalierne findes i dag i landsarkiverne, bortset fra en række byer, som har fået særlig dispensation for aflevering af rigsarkivet.

Sverige har ligesom Danmark en evangelisk-luthersk statskirke, som er underlagt ekklesiastikministeren (fra 1/1 1968: utbildningsministeren), men som har en egen repræsentation, det såkaldte kirkemøde, der samles mindst hvert 5. år. Den lokale kirkelige forvaltning varetages af 13 biskopper, der hver leder et stift. Biskoppen i Uppsala er den svenske kirkes primas og fører titlen ærkebiskop. Hvert stift er opdelt i et antal kontrakter (provstier) og disse igen i pastorater. Den kirkelige stiftsforvaltning benævnes domkapitlet. Såvel domkapitlerne som kontraktprovsterne og sognepræsterne er afleveringspligtige til landsarkiverne. Provsti-arkiverne er gennemgående dårligt bevarede. Den vigtigste bestanddel af pastorats-arkiverne er naturligvis kirkebøgerne, som for flertallets vedkommende begynder omkring 1700. En meget vigtig kilde i disse arkiver er de såkaldte husforhørslængder, der indeholder fortegnelser over sognets beboere, opført efter deres bopæl og indeholdende adskillige personalhistoriske oplysninger, herunder også flytninger. I pastorats-arkiverne findes desuden en del kommunale arkiver, såsom sogneforhandlingsprotokoller og regnskaber.

Skole-arkiver er ikke i almindelighed afleveringspligtige, men man finder dog en del højere skolers og realskolers arkiver i landsarkiverne. Det samme gælder afleveringer fra visse videnskabelige højskoler.

I landsarkiverne finder man desuden en række mindre myndigheders arkiver, f. eks. fængsels- og told-arkiver. De fleste af disse arkiver går tilbage til begyndelsen af 1800-tallet. En me-

get benyttet kilde er desuden de såkaldte sømandshuses arkiver, der indeholder oplysninger om søfolks påmønstring. I visse landsarkiver træffer man desuden på bjergmesterarkiver. Bjergmesteren havde til opgave at føre tilsyn med grubedriften.

To hovedgrupper af lokale myndigheder er ikke afleveringspligtige. Det gælder de lokale militære myndigheder (f. eks. regimenterne), der afleverer til krigsarkivet. Dog kan man finde en del militære sager i lensstyrelsernes arkiver, f. eks. militære ruller o. lign. Lenslandmålerkontorerne har heller ikke foretaget aflevering. De ligger stadig inde med værdifulde samlinger af ældre kort og tegninger.

De kommunale myndigheder i Sverige er ikke afleveringspligtige, men gennem rigsarkivet er udsendt en række bestemmelser om ordning og opbevaring af de kommunale arkivalier samt om kassation, og landsarkiverne kan som anført ovenfor hidkaldes for at give de kommunale myndigheder råd og vejledning i arkivspørgsmål. Der findes dog i de enkelte landsarkiver mindre samlinger af kommunale akter. Den kommunale forvaltning omfatter en række sogne- og bykommuner. Den udøvende myndighed i byerne lå indtil 31/12 1964 i hænderne på en magistrat bestående af borgmester og rådmænd. Administrationen i byerne er nu helt kommunal. Svarende til de danske amtskommuner har man i Sverige de såkaldte landsting, hvis område som regel falder sammen med lenenes.

I landsarkiverne opbevares endvidere et betydeligt antal privatarkiver. Det kan være virksomhedsarkiver eller foreningsarkiver, men også rene privatarkiver, altså private personers efterladte papirer.

Landsarkivet i Lund

Landsarkivet i Lund modtager lokalarkiver fra følgende len: Blekinge, Hallands, Kristianstads og Malmöhus.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1903, og til brug for arkivet opførtes i Lunds østlige udkant ved Dalbyvägen en sær-

lig bygning, der placeredes i et stort haveanlæg. Bygningen tegnedes af arkitekt C. O. Møller, og anlægget bestod af to adskilte huse. I det forreste og mindre var arkivets hovedindgang med forhal, garderobe og læsesal med plads til 12 besøgende. Her fandtes ligeledes kontor for landsarkivaren samt bogbinderi.

På 1. salen indrettedes en mindre tjenestebolig for en arkivbetjent. Bag ved det mindre hus opførtes et større i 3 etager, bestemt til arkivmagasin. Dette var til at begynde med indrettet til at modtage ca. 5.000 hylde-meter arkivalier. Senere er reol-systemet blevet udbygget, og også loftsetagen taget i brug. På grund af den stigende pladsmangel har man stadig måttet anbringe reoler, hvor sådanne kunne få plads, med det resultat, at magasinhuset efterhånden blev nærmest overfyldt og ekspeditionsarbejdet besværliggjort. Huset rummer i dag ca. 8.000 hylde-meter, og det er umuligt at presse flere arkivalier ind. I 1960 måtte man standse enhver modtagelse af nye arkivalier. Der arbejdes i øjeblikket med planer om en udvidelse af bygningen, og rigsdagen har i 1968 vedtaget en udvidelse af landsarkivet.

Landsarkivets ældste dokument er et brev fra kong Abel fra ca. 1250. Det giver borgerne i Vä visse friheder, og det er afleveret sammen med Kristianstads stadsarkiv. Den store mængde af arkivalier kan dog ikke føres længere tilbage end til ca. midten af 1600-tallet.

Blandt de verdslige myndigheders arkiver må først nævnes generalguvernements-arkivet. En generalguvernør fungerede 1658–69 og 1676–1719. I den første periode omfattede generalguvernementet Skåne, Halland og Blekinge, fra 1680–93 Skåne, Halland og Bohuslen og fra 1693–1719 kun Skåne. Fra 1648–58 havde Halland været en del af Lennart Torstenssons generalguvernement, som omfattede Västergötland, Halland, Dal og Värmland. Med hensyn til Blekinge indgår en del arkivalier i Kronobergs og Kalmar lensarkiver i tiden efter 1658. Med hensyn til lensarkiverne indeholder Hallands lensarkiv arkivalier, der går tilbage til 1646. En del ældre brevkoncepter fra årene 1686–1770 dukkede i 1959 op, da der blev foretaget en reparation af det nordlige porttårn på Halmstad slot. De

ældre dele af Blekinge lensarkiv gik til grunde, da Karlskrona hærgedes af brand 1790. Kristianstads og Malmöhus lens arkiver begynder 1719 og kan betragtes som en videreførelse af generalguvernementsarkivet.

Med hensyn til de øvrige verdslige embedsarkiver kan det oplyses, at kronefogdernes arkiver i visse tilfælde går tilbage til 1700-tallet. De lange rækker af arkivalier begynder dog først omkring år 1800. De ældre dele af herredsskrivernes arkiver er som regel gået tabt, og kun undtagelsesvis går mandtalslisterne tilbage til tiden før 1800. Landsarkivet opbevarer Varberg straffeanstalts arkiv samt en del ældre toldarkiver. I visse tilfælde går de tilbage til 1600-tallet. Det gælder således toldarkiverne fra Åhus, Malmö, Hälsingborg, Karlshamn og Ystad. Det gamle toldarkiv for Sölvesborg brandhærgedes 1960. Et ret omfattende arkiv er overjægermesterens arkiv for søndre distrikt, der omfatter arkivalier fra 1800- og 1900-tallet (nu i Vadstena). Man har ligeledes modtaget en række arkivalier fra de såkaldte sømandshuse, f. eks. fra Varberg. Endvidere har man modtaget en række skole-arkiver, men så godt som ingen kommunalarkiver.

Blandt de gejstlige arkiver er Lunds domkapitels arkiv det mest omfattende. En ekstrakt af arkiv-fortegnelsen er trykt 1943 af K. Gierow. Sammen med domkapitlets arkiv er afleveret Lunds bispe-arkiv, hvis ældste dele går tilbage til 1500-tallet. I dette arkiv indgår en afskrift af ærkebiskop Birger Gunnersens jordebog over ærkebispesædets jordejendom (Paltebocken). Afskriften afleveredes 1913 af Kammer-arkivet i Stockholm. Jordebogen er offentliggjort 1953 af Gösta Johannesson. Et andet betydningsfuldt gejstligt arkiv stammer fra admiralitetskonsistoriet i Karlskrona. Arkivet indeholder dokumenter fra perioden 1683–1825.

1697 indsattes såkaldte kirkeinspektorer i Skåne og Halland, og disse embedsmænds arkivalier er bevaret fra sidste halvdel af 1700-tallet. Kirkeinspektoratstjenesten ophævedes 1811. Med hensyn til provste-arkiverne gælder det, at de sjældent begynder før midten af 1700-tallet. Enkelte kirkebøger kan føres til-

bage til 1640'erne, men de fleste begynder først i slutningen af 1680'erne, efter at det ved lov af 1686 var påbudt præsterne at føre dåbs-, vielses- og begravelsesbøger. De fleste husforhørs-lister begynder omkring 1800.

Til landsarkivet er endvidere afleveret det skånske og det hallandske landstings arkiv. En dombog for Skånes landsting er bevaret fra 1654. Endvidere har man modtaget lagmansrets-arkiverne for Skåne, Kristianstads, Malmöhus og Blekinge len samt Hallands lagmansret. Hovretten for Skåne og Blekinge har afleveret visse arkivalier fra 1821–50. Herredsrets-arkiverne er modtaget til ca. 1840–50.

Rådhusrets- og magistrats-arkiver er i mange tilfælde velbevarede og går tilbage til 1600-tallet. Det gælder således arkiverne fra Karlshamn, Sölvesborg, Kristianstad, Simrishamn, Ängelholm, Lund, Landskrona, Hälsingborg, Ystad, Laholm, Falkenberg, Varberg og Kungsbacka. Arkiverne fra Karlskrona og Halmstad er derimod stærkt brandhærgede. Fra Landskrona og Skanör er desuden bevaret borgerskabs-protokoller helt fra den danske tid.

Landsarkivets samling af privatarkiver er ganske omfattende, og den indeholder mange slags arkiver. Man har modtaget en del gods-arkiver samt arkivalier fra enkelte større erhvervsvirksomheder. I denne samling indgår desuden Otto Lindbergs samlinger om skånske slægter, Sophia Brahes slægtebøger og de Coijetske papirer.

Landsarkivet er normeret med 6 videnskabelige medarbejdere: 1 landsarkivar, 2 arkivarer og 3 amanuenser. Landsarkivar siden 1961 er fil. dr. Seved Johnson.

Landsarkivet i Vadstena

Landsarkivet i Vadstena modtager lokalarkiver fra følgende 4 len: Östergötland, Jönköping, Kronoberg og Kalmar.

Landsarkivet er Sveriges ældste landsarkiv, og det begyndte

sin virksomhed 1. oktober 1899. Det har lige siden starten haft til huse i det historiske Vadstena slot. For 38.800 kr. indrettedes i slottets østfløj de nødvendige lokaler for landsarkivet. I denne del af slottet findes flere historiske lokaler, bl. a. den såkaldte store rigssal, der er indrettet til arkiv-magasin og rummer ca. 2.000 hyldemeter. Der er i årenes løb gennemført visse brandsikkerhedsforanstaltninger og moderniseringer. I 1930'erne var al disponibel plads i østfløjen beslaglagt, og man begyndte at rykke ind i vestfløjen, der ikke er så godt brandsikret som den østre. Forskellige forbedringer gennemførtes i 1961 og 1965, bl. a. er indrettet elevator samt moderne bogbinderilokaler, biblieksrum og konferenceværelse. I 1965 var også pladsen i vestfløjen beslaglagt, og man måtte tage en gammel bryggeri-bygning, der ligger ca. 200 m fra slottet i brug, som reserve-magasin. Her er plads til ca. 1800 hyldemeter. I alt råder landsarkivet over ca. 10.800 m.

Det siger sig selv, at et gammelt slot ikke er en hensigtsmæssig bygning for et arkiv, og der har da også i mange år været diskussion om en flytning af landsarkivet. Vadstena by vil naturligvis gerne beholde institutionen, og en plan om en nyopførelse af de gamle fæstningsvolde med indrettede arkiv-magasi-ner i beton er blevet udkastet. Det har endvidere været på tale at flytte arkivet til Linköping. Allerede i 1939 vedtog rigsdagen en principbeslutning om arkivets flytning, men krigen hindrede, at planerne førtes ud i livet. Oprettelsen af et universitet i Linköping i 1965 har aktualiseret den gamle plan. Også Jönköping har meldt sig og tilbudt byggegrund og andre faciliteter. I Jönköping residerer Göta Hovrätt, og dets store arkiv (ca. 5.000 hyldemeter) opbevares i en tidligere fængselsbygning. Ved en flytning til denne by kunne der være tale om indlemmelse af dette vigtige arkiv i det nye landsarkiv. Indtil videre må man imidlertid regne med, at landsarkivet forbliver i Vadstena.

Landsarkivets ældste dokument er et skøde fra 1298 fra Huft sognekald i Småland. De mest omfangsrige arkivfunds er lens-styrelsens arkiver, hvoraf Kalmar Lens arkiv indeholder en ubrudt række af supplikker fra ca. 1650. I landsarkivet opbeva-

res arkivet fra det i 1915 ophævede Kalmar stift foruden de ældre dele af Linköping og Växjö domkapitlers arkiver.

Inden for gruppen af privatarkiver er der grund til at fremhæve en række betydningsfulde erhvervs-arkiver, bl. a. arkivalier fra Finspångs bruk, der går tilbage til grundlæggeren af firmaet Louis de Geer ca. 1630. Af andre vigtige erhvervs-arkiver kan nævnes tekstilfabrikken Drags AB i Norrköping og Reijmyre glasværk.

Der findes trykte fortegnelser over sognekaldsarkiverne i Kronobergs len, Jönköpings len og Linköpings stift.

Landsarkivet er normeret med 5 videnskabelige medarbejdere: 1 landsarkivar, 2 arkivarer og 2 amanuenser. Landsarkivar siden 1953 er fil. dr. Arnold Sandberg.

Landsarkivet i Göteborg

Landsarkivet i Göteborg modtager lokalarkiver fra følgende 4 len: Göteborg og Bohus, Älvsborg, Skaraborg og Värmland.

Arkivets oprettelse blev besluttet i 1908, og det påbegyndte sin virksomhed i august 1911. Til brug for institutionen opførtes de fornødne bygninger på en af byen skænket grund. Disse består først af et magasinhus i 5 etager, i hvilket der i 1940 indrettedes en kælderetage. Endvidere ombyttedes i 1957-58 reolerne i 4 arkivetager, således at der kunne skaffes plads til flere arkivalier. Magasinhuset rummer i alt ca. 10.000 hylde-meter. Adskilt fra magasinhuset opførtes en administrationsfløj i to etager, og denne forbandtes med magasinhuset med en overdækket gang i 2. etage. Administrationsbygningen udvidedes 1952-53, idet der indrettedes en ny læsesal med plads til 36 besøgende, nye lokaler til bogbinderiet og biblioteket samt nye kontorer. Administrationsbygningen rummer desuden en tjenestebolig for en arkivbetjent. For at skaffe plads til de senest modtagne arkivalier har man fået rådighed over to reserve-magasiner, således at landsarkivet idag forvalter ca. 13.000 m arkivalier.

Landsarkivets ældste dokument er et pergamentsbrev fra 1413 og dets største samlede arkivfond er Skaraborgs lensarkiv. I dette arkiv findes arkivalier, der går tilbage til tiden før lensstyrelsernes organisation. Af betydeligt omfang er ligeledes Göteborgs og Bohus lens arkiv, selv om arkivalierne af naturlige årsager er yngre. Da Vänersborg brændte i 1834, gik Älfsborg ældre lensarkiv til grunde, og der er fra dette arkiv kun bevaret arkivalier tilbage til ca. 1830. Også Värmlands lensarkiv har kun ringe omfang. Lenet hørte i ældre tid sammen med Närke og indgik i Örebro len, hvorfor de ældste dele opbevares i landsarkivet i Uppsala. Ved Karlstads brand i 1865 ødelagdes det selvstændige Värmlands lens sager fra perioden 1779–1850. Hvad angår kronfogdernes og herredsskrivernes arkiver er de så nogen lunde bevaret fra ca. 1800, medens lensmandsarkiverne, der er ret dårligt bevarede, kun går tilbage til ca. 1850. I herredsretsarkiverne finder man enkelte dombøger, der går tilbage til slutningen af 1500-tallet, men det mest almindelige er dog, at de begynder i første halvdel af 1600-tallet. Endvidere er i disse arkiver protokoller over salg af fast ejendom samt bo-opgørelser fra 1730'erne. Fra begyndelsen af 1800-tallet er opbevaret en del konkurssager. Hvad lagmandsretterne angår, er de dårligt bevarede, og hovretterne (Göta og Svea hovrätt) opbevares udenfor Göteborg, nemlig henholdsvis i Jönköping og Stockholm. Med hensyn til byernes rådhusretter er de bevaret nogenlunde i samme udstrækning som herredsrets-arkiverne. Også magistraternes arkiver er afleveret til landsarkivet.

Inden for landsarkivets område findes 3 stifter, men kun Göteborg domkapitels arkiv er afleveret. De ældre dele er gået til grunde, og arkivet er kun bevaret fra ca. 1720. Provste-arkiverne fra området er dårligt bevarede, men de ældre dele af arkiverne er alle afleveret til landsarkiverne. Kirkebøgerne begynder for størstedelen omkring år 1700, medens husforhørsprotokollerne og flytteregistrene er bevaret fra noget yngre tid. Blandt skole-arkivalierne må nævnes en del skole-arkiver fra Göteborg, og det kan i denne forbindelse oplyses, at Göteborg Högskolas arkiv (grundlagt 1887) er afleveret til lands-

arkivet. Af andre arkiver kan nævnes Göteborgs sjömanshus (på- og afmønstring af søfolk), hvis arkiv går tilbage til midten af 1700-tallet, samt Vestre distrikts bjergmesters arkiv fra begyndelsen af 1700-tallet med værdifuldt materiale til belysning af jernværks- og grubedrift.

Landsarkivet har kun modtaget få kommunale arkiver. Der findes dog een betydelig undtagelse, idet Göteborg by ved landsarkivets oprettelse betingede sig ret til at aflevere kommunal-forvaltningens arkivalier. Vigtigst blandt disse er byregnskaberne, der går tilbage til byens oprettelse i 1621.

Landsarkivet har en betydelig samling af privatarkiver, der opstilles i 3 hovedgrupper. I A-gruppen indføres privat- og familie-arkiver, og her kan navnlig nævnes familierne Alströmer (Östadsarkivet) og Gibson. I B-gruppen optages forenings-arkiver såsom Göteborgske handelskammers arkiv og i C-gruppen erhvervsvirksomheders arkiver. Inden for denne gruppe besidder landsarkivet ret omfattende samlinger og arkiver, der går tilbage til 1700-tallet, f. eks. firmaet Ekman og Co., Olof Wijk og Co. og det Rhedinske forretnings-arkiv. Også slægten Kjellbergs forskellige forretnings-arkiver er afleveret.

På grund af personalemangel har man ikke været i stand til at foretage en ordning og registrering af alle de modtagne arkiver. Visse arkivfunds, fx sognekalds-arkiverne er dog gennemregistreret. Desuden er der sat et betydeligt arbejde ind på at udarbejde navne- og stedregistre over en række meget benyttede arkivalier, og landsarkivet besidder en betydelig og meget anvendt registersamling. Over de arkivalier, der belyser forholdene i Värmland, er i 1956 udsendt en trykt oversigt, udarbejdet af nuv. stadsarkivar i Norrköping, Sture Mårtenson: Värmlandsarkivalier i Göteborgs landsarkiv (Karlstad 1956). For at hindre, at visse meget benyttede arkivalier slides, stiller man kopifilm af det af mormonkirken fotograferede arkivmateriale til rådighed for de besøgende på læsesalen. Landsarkivet råder over 5 læseapparater. Man har intet fotografisk atelier, men man kan fremstille fotokopier.

Landsarkivet er normeret med 5 videnskabelige medarbejde-

re: 1 landsarkivar, 2 arkivarer og 2 amanuenser. Landsarkivar siden 1958 er fil. dr. Gösta Lext.

Landsarkivet i Visby

Landsarkivet modtager de lokale arkiver fra Gotlands len.

I 1904 bevilgedes de første penge til indretning af et centralt arkivdepot på Gotland, og 1. marts 1905 udnævntes fil. lic. O. V. Wennersten til forstander for depotet. Der var dog kun tale om en deltidsbeskæftigelse, og forstanderen var ikke arkiv-uddannet. I 1946 omdannedes depotet til et lensarkiv under ledelse af en arkivar, og fra 1958 organiseredes lensarkivet som et almindeligt landsarkiv.

Til brug for opbevaring af de gotlandske arkivalier anvendtes fra 1904 en gammel kongelig magasinbygning (kronomagasinet), der er opført i 1770'erne og beliggende frit på slotsbakken oven for Visby havn. Det er en smuk og stilren bygning med kælder og to etager, hvis facade domineres af en vældig dobbelttrappe. Bygningen er i dag fredet. Siden 1946 har man i etaper været i gang med en indre ombygning, som blev afsluttet i foråret 1968.

Der findes en indre centraltrappe, fra hvilken der er adgang til de forskellige lokaliteter. I kælderen er der nu indrettet arkivmagasiner i 4 sektioner. I stue-etagen findes mod nord læsesalen med plads til ca. 10 besøgende, desuden et særligt rum for kurser og forelæsninger, kontor for landsarkivaren samt arkivets sekretariat. På den anden side trappen er indrettet arkivmagasiner. Der findes desuden magasiner på hele 1. salen. I den nyindrettede lofts-etage er indrettet bogbinderi og konserveringsafdeling, forskellige arbejdsværelser, bibliotek, mørkekammer og en lille frokoststue. Der er i øjeblikket opstillet reoler med en hyldekapacitet på ca. 3.300 m, men hyldepladsen kan udvides med endnu 200 m.

Landsarkivet har en pergamentsamling på ca. 50 stk., og det ældste dokument stammer fra 1404, altså fra den danske tid. Fra

denne periode stammer endvidere arkivalier fra domkapitlets arkiv. Til de ældre arkiver hører endvidere enkelte dombøger fra Visby by fra 1620'erne, nogle kirkeregnskaber fra 1500-tallet og lavs-arkivalier fra begyndelsen af 1600-tallet.

Størsteparten af arkivalierne stammer imidlertid fra den svenske tid. Gotland blev som bekendt erobret af Sverige i 1645. Fra dette år er lens-arkivet bevaret, og fra dette arkiv må især nævnes en jordebog fra 1653, der har den største betydning for den kultur-geografiske forskning. Af vigtigere ældre arkiver må nævnes told-arkivalier fra 1600-tallet. Der er dog huller i rækken. Endvidere må fremhæves regnskaber og jordebøger fra Visby hospital fra 1600-tallets begyndelse. Landsarkivet har endvidere modtaget en betydelig samling af kommunale arkiver.

Også samlingen af privatarkiver er omfattende. Blandt erhvervsarkiverne er der specielt grund til at nævne det Donnerske handelshus, der i sin stormagtstid fra 1746–1845 dominerede hele øens økonomiske liv. Af arkivalier vedr. Gotland, der opbevares i rigsarkiverne i København og Stockholm, har landsarkivet modtaget mikrofils-optagelser, i alt ca. 70.000 sider.

Til brug for de besøgende på læsesalen er der udarbejdet en række vigtige registre bl. a. over skifter, husforhørslængder samt vielses- og dødsregistre. Der er desuden udarbejdet registre over Sømandshusets ruller samt bådsmansprotokollerne. I øjeblikket er man i færd med at tilvejebringe et samlet register over alle vielser i de Gotlandske sogne samt et ejendoms-register for Visby.

Landsarkivet er normeret med en landsarkivar samt en amanuens. Landsarkivar siden 1958 er fil. lic. Gunnar Fritzell.

Landsarkivet i Uppsala

Landsarkivet i Uppsala modtager lokal-arkiver fra følgende len: Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Örebro, Västmanlands og Kopparbergs.

Landsarkivet begyndte sin virksomhed i 1903, og der anvistes det lokaler i det historiske slots sydfløj. På grund af de lokale forhold og for at udnytte pladsen monteredes de til magasiner bestemte rum med meget høje træeoler, hvis øverste hylder kun kunne nås med høje stiger. Ved forskellige lejligheder har landsarkivet haft mulighed for at øge magasinpladsen på slottet, og man har bl. a. inddraget visse loftsrum. Det siger sig selv, at en gammel slotsbygning aldrig kan give de faciliteter både for personale og publikum, som en moderne arkiv-institution stiller. Det er derfor også nu principielt besluttet, at der skal opføres en helt ny bygning til landsarkivet. Hvornår en sådan kan stå færdig er uvist, og indtil da forbliver landsarkivet på sin gamle plads.

I 1961 var al disponibel magasinplads belagt, og man måtte standse for alle regelmæssige afleveringer. Man har siden fået indrettet to reservemagasiner uden for slottet. I et nyligt indrettet magasin ved Sysslomansgaten har man skaffet midlertidig plads til ca. 2.000 hyldemeter, og man råder desuden over et andet magasin ved Brantingstorg, hvor der i øjeblikket er anbragt ca. 400 m. Med de seneste udvidelser har man skaffet plads til ca. 10 års normale afleveringer. Landsarkivets samlinger udgør i dag ca. 11.500 m.

Landsarkivets læsesal, der stadig findes på slottet, har plads til ca. 24 besøgende. Man har fra gammel tid eget bogbinderi, der fast beskæftiger 2 medarbejdere. Man har intet fotografisk atelier, men man har mulighed for at benytte universitetsbibliotekets xeroxkopieringsanlæg.

Landsarkivets ældste dokument er et pergamentsbrev udstedt af ærkebiskop Nicolaus til Funbo kirke i Uppland, dateret 6. oktober 1303. Fra middelalderen stammer iøvrigt ca. 80 dokumenter, hvoraf de fleste tilhører kirkelige arkiver. Der findes desuden nogle enkelte kirkelige regnskabsbøger fra tiden før 1500, men de ligger ikke i landsarkivet.

Om de 6 bevarede lensstyrelses-arkiver kan generelt siges, at der er adskillige huller i de enkelte rækker. Samtlige arkiver har dokumenter, der går tilbage til lensstyrelsens indretning i 1634,

og fra tiden før findes enkelte brudstykker. Den ældre arkivaliebestand skifter dog fra embede til embede. Bedst bevarede er arkiverne fra Västmanlands, Kopparbergs og Örebro len, arkiverne fra Stockholms len samt Uppsala og Södermanlands len har store spring i de enkelte serier. I visse tilfælde er det landskancelliets akter, der er bedst bevarede, i andre landskontorets. Med hensyn til herredsskrivernes arkiver gælder det, at embederne i Västmanlands og Kopparbergs len først begynder efter år 1700, medens embederne i de øvrige len er forholdsvis godt bevarede fra 1600-tallets slutning. Kronefogdernes arkiver er som regel bevaret fra ca. 1800–1917, men der findes inden for denne embedsgruppe arkiver, der går tilbage til 1700-tallet. Også lensmands-arkiverne er bevaret fra 1800-tallets begyndelse.

Af de to grupper af domstols-arkiver, der opbevares i landsarkivet i Uppsala, er herredsrets-arkiverne de ældste. Der er dog betydelige huller i rækkerne. De ældst bevarede dombøger stammer fra herredsretten i Dalarne og er bevaret fra årene 1544–59 og 1591–1621. Også fra andre embeder er der bevaret spredte protokoller fra slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. Sammenhængende rækker optræder imidlertid langt senere, som regel fra sidste halvdel af 1700-tallet. Desuden opbevarer landsarkivet en del arkiver fra de såkaldte lagmandsretter. Der eksisterer ganske få dombøger fra disse retter fra 1600-tallet, men som regel er de yngre. Det bedst bevarede lagmands-arkiv stammer fra Närke og begynder i 1721.

Bedre bevarede er domstolsarkiverne fra købstæderne. Et fornemt arkiv er Arboga stads-arkiv med dombøger tilbage til 1450 og andre arkiv-serier, der kan føres tilbage til 1500-tallet. Af andre købstads-arkiver med gammelt dombogsmateriale kan nævnes Strängnäs (1530), Enköping (1540), Örebro (1590) og Torshälla (1598). I 1719 hærgedes Norrtälje, Nyköping og Södertälje af de russiske hære, og arkiverne gik til grunde. Også i Nora (1731) og Öregrund (1829) er arkivalier gået tabt ved brand.

Af andre civile myndigheders arkiver, der opbevares i lands-

arkivet, kan nævnes told-arkiver og bjergmester-arkiver, hvoraf enkelte har materiale tilbage til 1600-tallet. Desuden findes fængsels-arkiver fra 1815 og skole-arkiver fra ca. 1870. Enkelte mindre undervisningsanstalter såsom Enköpings samrealskole har dog ældre arkivalier.

Inden for landsarkivets område ligger 3 gamle stifter, nemlig Uppsala ærkestift samt Strängnäs og Vesterås stifter. Indtil videre har man kun modtaget afleveringer fra domkapitlet i Uppsala. Arkivet har enkelte protokoller fra 1500-tallet og en ubrudt protokollrække fra 1634 op til nutiden. Arkivet må siges at være velbevaret fra ca. 1650. I de mange sognekalds-arkiver kan der findes spredte arkivalierester fra slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. I ærkestiftet og i Vesterås stift begyndte præsterne i første halvdel af 1600-tallet at føre fortegnelser over de kirkelige handlinger. Den ældst bevarede „kirkebog“ i Sverige stammer fra Den hellige Trefoldigheds menighed i Uppsala. Den begynder i 1608. Fra fx Tillinge og Svinnegarns menigheder i Uppland findes dåbs- og vielsesbøger fra 1613. Fra andre menigheder har man kirkebøger fra midten af 1600-tallet. De fleste husforhørslængder er derimod af betydelig yngre dato. En undtagelse danner fx menigheden i Möklinta, som har husforhørslængder fra årene 1656–67. Hvad endelig provste-arkiverne angår, som ikke er ret omfattende, findes arkiv-materialet som regel bevaret fra midten af 1700-tallet, i undtagelsestilfælde også fra 1600-tallet.

Ved siden af embeds-arkiverne har landsarkivet en betydelig samling af privatarkiver, herunder vigtige bruks-arkiver fra Dalarne, Västmanland og Närke. Af de rene privatarkiver kan der være grund til at fremhæve ærkebiskop Erling Eidems arkiv fra ca. 1910–50.

De fleste af de opbevarede arkiver er registreret, og der er gjort et stort arbejde med udarbejdelse af registre til afleverede boer fra underretterne i Uppsala len og delvis Stockholms len. Der pågår endvidere udarbejdelse af stedregistre til husforhørslængderne.

Landsarkivet er normeret med 1 landsarkivar, 2 arkivarer og 2 amanuenser. Landsarkivar siden 1961 er fil. dr. Birger Lundberg.

Landsarkivet i Östersund

Landsarkivet i Östersund modtager lokal-arkiver fra Jämtlands len (omfattende Jämtland og Härjedalen).

1928 besluttede rigsdagen, at der skulle oprettes et særligt lensarkiv for Jämtland, hvor interessen for lokal-historien var udpræget. Fra 1. august 1958 førte arkivet betegnelsen landsarkiv.

Landsarkivet råder ikke over egen bygning, men deler hus med lenets landmåler-administration. Til brug for de to virksomheder opførtes på en fritliggende grund i Östersunds nordlige udkant en bygning i 3 etager efter tegninger af arkitekt Ivar Stål. Landsarkivet råder over kælderetagen og stueetagen. I kælderetagen er indrettet arkiv-magasiner, og i stueetagen findes læsesalen med plads til 12 besøgende ved enkeltmandsborde, kontoret samt restaureringsværksted og bogbinderi. Arkiv-magasinet kan rumme ca. 1650 hyldemeter arkivalier, og denne plads er så godt som optaget. Under krigen udgravede man et beskyttelsesrum under husets nordlige del, og dette anvendes i dag som depot for landsarkivet af mindre værdifulde arkivalier samt tryksager. Man har overvejet at grave ud også under husets sydlige halvdel, og der vil her være mulighed for at indrette et reservemagasin med Kompaktusreoler med plads til ca. 1000 hyldemeter. Sagen befinder sig dog endnu kun på overvejelsesstadiet.

Landsarkivets ældste dokument er et pergamentsbrev fra 1371, og man besidder desuden ca. 40 middelalderbreve. I landsarkivet opbevares kun et enkelt lens-arkiv. Jämtlands len oprettedes først 1810, men til arkivet hører en del ældre sager, bl. a. jordebøger fra 1640, regnskabsbilag fra 1694 og militære ruller fra 1728. Jämtland overgik til Sverige 1645, men man

kan i enkelte domstolsarkiver finde dombøger og landstingsprotokoller, der går tilbage til den norske tid. Den ældste kirkebog stammer fra Sveg og Offerdal sognekald og begynder 1636. De øvrige kirkebøger begynder først omkring 1688. I kirkebogs-materialet findes adskillige huller som følge af fortidens brandkatastrofer. Inden for området findes kun en enkelt købstad, nemlig Östersund, grundlagt 1786. Der findes kommunale arkivalier, der går tilbage til denne tid. Byen havde sin egen jurisdiktion 1830–36, fra hvilken periode der findes dombøger. Egen rådhusret fik byen først 1858.

Inden for gruppen af privatarkiver må nævnes Frösö trivialskoles arkiv med elev-fortegnelser fra 1679. Skolen grundlagdes 1674. Arkivet rummer endvidere en række erhvervs-arkiver, bl. a. Husåværket (kobberværk) samt handelshuset Robert Fresks arkiv. I 1938–41 offentliggjorde den daværende lens-arkivar Robert Swedlund en række arkiv-registraturer omfattende kirke- og retsarkiver samt Östersund stadsarkiv.

I de senere år er der gjort et betydeligt arbejde med at få udarbejdet person-registre til de eksisterende kirkebøger. Samlingen af registerkort omfatter i dag ca. 200.000 registerkort.

Landsarkivet er normeret med 2 videnskabelige medarbejdere: 1 landsarkivar og en amanuens. Landsarkivar siden 1966 er fil. lic. Arne Öhberg.

Landsarkivet i Härnösand

Landsarkivet modtager lokal-arkiver fra følgende len: Gävleborg, Västernorrland, Västerbotten og Norrbotten.

Landsarkivet er det yngste af Sveriges landsarkiver, idet det først optog sin virksomhed i 1935. Allerede i 1907 overvejedes spørgsmålet om oprettelsen af et fælles landsarkiv for hele det nordlige Sverige, og man tænkte dengang på at anbringe den nye institution i Östersund. I 1928 grundlagdes arkivet i Östersund, men som område fik det kun Jämtlands len. Resten af Norrland blev henlagt til et landsarkiv, der skulle oprettes i

Härnösand. På grund af den økonomiske krise trak det ud med at få planen ført ud i livet, og først i 1935 stod den planlagte bygning færdig. Under landsarkivet i Härnösand hører et vældigt område, der fra nord til syd måler mere end 1000 km. Inden for området findes ca. 800 afleveringspligtige myndigheder.

Til brug for den nye institution opførtes en bygning, tegnet af professor Sven Markelius. Komplekset består af to bygningsdele, nemlig en magasinfløj med 5 etager og et vinkelret på denne anbragt administrationshus i 2 etager. Magasinhuset har ret store vinduer, der er anbragt ud for reolgangene. Da det viste sig, at dette havde skadelige virkninger på arkivalierne, måtte vinduerne senere forsynes med en gulfilter, der udelukker en del af de farlige solstråler. Samtlige arkiv-etager er monteret med moderne stationære stålreoler, og magasinet rummer i alt 6.500 hyldemeter. Desuden råder landsarkivet i en nærliggende bygning, der tilhører lensstyrelsen, over et reservemagasin, der rummer 750 hyldemeter.

I administrationsfløjen har man i stue-etagen værksteder omfattende bogbinderi og fotografisk atelier. Der lå her oprindeligt en tjenestebolig for arkivbetjenten. Den er nu inddraget og omdannet til bibliotek. På 1. salen findes et særligt ekspeditionslokale med læsesal, der har plads til 14 besøgende, der alle er anbragt ved enkeltborde. I denne etage findes desuden et meget stort kontor for landsarkivaren samt yderligere 3 kontorer. I tilslutning til magasinet findes desuden 4 mindre rum, som oprindeligt var beregnet til ordningsrum. På grund af personaleforøgelsen har de måttet inddrages til almindelige kontorer.

Der er i tidernes løb opstået ubehagelige huller i arkivaliebestanden dels som følge af store brandkatastrofer (Umeå og Sundsvall brandhærgedes i 1888), dels på grund af de russiske hærningstogter i kystområderne i 1721. Trods smertelige tab er dog omfattende samlinger til Norrlands historie i behold, og arkivaliebestanden beløber sig i dag til ca. 7.000 hyldemeter.

Landsarkivets ældste dokument er et pergamentsbrev fra 1379 fra Österfärnebo kirkearkiv. Af lensstyrelsernes arkiver er det ældste Gävleborg, der går tilbage til ca. 1620. Västerbottens

lens-arkiv, der gik tilbage til 1637, brændte i 1888. Kronefogdernes og herredsskrivernes arkiver er ligeledes ret ujævnt bevarede, men går dog tilbage til 1700-tallet. Lensmands-arkiverne begynder først efter år 1800.

Härnösand stift oprettedes så tidligt som 1647, men kun spredte rester af arkivet er bevaret fra 1600-tallet. Arkivet er derimod velbevaret fra ca. 1721. Enkelte kirkebøger er ældre end år 1700, men på grund af de russiske hærgninger gik meget materiale til grunde, og sammenhængende rækker af kirkebøger fra flere menigheder begynder først efter 1720. Derimod er der bevaret enkelte gamle kirkelige regnskabsbøger, f. eks. Stödeboken fra 1501–34. Fra herredsretternes arkiver er bevaret dombøger fra Gästrikland fra 1581, fra Hälsingland fra 1605 og fra Ångermanland fra 1628. Medelpads ældre dombøger er bevaret fra 1609–1736, da de af sikkerhedsmæssige grunde var placeret i rigsarkivet i Stockholm. De øvrige protokoller gik til grunde ved branden i Sundsvall i 1888. I Västerbotten og Norrbottens len går dombøgerne tilbage til 1680'erne. Også arkivaliebestanden i byarkiverne varierer meget. Ældst er Gävle byarkiv, der går tilbage til 1573, herefter følger Luleå 1640, Piteå 1650, Härnösand 1670, Hudiksvall og Söderhamn ca. 1720 og Umeå 1825. Fra Sundsvall er ikke bevaret ældre arkivalier. Et betydningsfuldt embeds-arkiv, hvis dokumenter går tilbage til ca. 1660, er det nordlige bjergmester-arkiv.

Foruden de offentlige arkiver rummer landsarkivet ca. 250 privatarkiver, hovedsagelig gård- og forenings-arkiver. Der er endvidere modtaget en del erhvervs-arkiver og fagforenings-arkiver. Af større industri-arkiver kan nævnes Sandö og Långviks glasværker og Grönsinka jernværk. Til de vigtigere privatarkiver hører endvidere forfatteren Olof Högborgs papirer. I samlingerne indgår endvidere mikrofilms af ældre arkivalier fra Torneådalen, der efter freden i 1809 tilhører Finland.

Det er så nogenlunde lykkedes at holde registraturerne over de mest benyttede arkivalie-grupper à jour, men der findes dog omfattende fonds (bl. a. inden for lens-arkiverne), som ikke er

blevet registrerede. Derimod har man udarbejdet diverse personregistre til hjælp for den personalhistoriske forskning.

Landsarkivet er normeret med 4 videnskabelige medarbejdere: 1 landsarkivar og 3 arkivarer. Landsarkivar siden 1951 er fil. dr. Hasse Petrini.

Stockholms stadsarkiv

Stadsarkivet er en kommunal institution, hvis opgave dels er at tage vare på den kommunale administrations arkivalier dels at virke som landsarkiv for Stockholmsområdet. I denne egenskab er det underlagt rigsarkivarens tilsyn.

Ved begyndelsen af 1900-tallet eksisterede der i Stockholm 2 arkivinstitutioner, nemlig rådhus-arkivet, som sorterede under magistraten, og Stockholms stads arkiv og bibliotek, der hørte under drätselnevnet (finansafdelingen). Den første institution havde lokaler på rådhuset, den anden residerede i en bygning på Riddarholmen. Gennem flere årtier diskuteredes en nyordning af de stockholmske arkivforhold og spørgsmålet om opførelsen af en nybygning for de 2 institutioner. I slutningen af 1920'erne anmodedes første-arkivar i rigsarkivet Bertil Boëthius om i samarbejde med daværende stadsjurist, senere professor Halvar G. F. Sundberg at foretage en undersøgelse og en indstilling, hvilket resulterede i en nyordning, der trådte i kraft 1. januar 1930. Der oprettedes herefter et stadsarkiv, som skulle være fælles depot for såvel de kommunale som de lokale statslige myndigheder i Stockholm. Forvaltningen af arkivet og dets personalesager overdroges det såkaldte Stockholms stads arkivnævn, i hvilket rigsarkivet i mange år var repræsenteret.

26. januar 1962 udfærdigedes nye arkiv-bestemmelser for stadsarkivet, der i det væsentlige er identiske med de for statens arkiver gældende. Bestemmelserne udfærdigedes af kgl. maj:t. På basis heraf udarbejdede kommunalbestyrelsen 21. maj 1962 de nærmere bestemmelser om den kommunale arkivforvaltning.

I henhold hertil er stadsarkivet arkiv-myndighed for de institutioner, som er afleveringspligtige til arkivet. Man foretager inspektioner og modtager arkivfortegnelser. Man har endvidere fået indseende med arkivdannelsen, og man skal tages med på råd i alle afgørende arkiv-spørgsmål. Stadsarkivet er i organisatorisk henseende inddelt i 3 sektioner, henholdsvis for statslige, kommunale og private arkiver.

1. januar 1930 overtog Bertil Boëthius stillingen som stadsarkivar, og han virkede i denne stilling indtil sin udnævnelse til rigsarkivar i 1944. Det blev således ham, der skulle føre nyordningen ud i livet. Et af de vigtigste problemer, der skulle løses, var gennemførelsen af byggesagen. Som det første offentlige arkiv i Norden indrettedes til brug for stadsarkivet et arkivmagasin i klippe. Man valgte at benytte den såkaldte Kungsklippan i det centrale Stockholm. Det blev overdraget arkitekten E. G. Asplund at forestå byggeriet, og efter hans død i 1940 videreførtes arbejdet af professor Sven-Ivar Lind. Hans forslag gik ud på at indrette et arkivmagasin i 7 etager i klippen. I fri luft over magasinet skulle der derefter opføres den fornødne administrationsbygning. 1. april 1943 var arkivmagasinet færdigbygget og blev taget i brug. Magasinet er monteret med stationære reoler med indstillelige hylder. Magasinet er bygget for en samlet kapacitet af ca. 36.000 hyldemeter, men indtil videre er kun 20.000 m belagt med arkivalier. Efter at arkivmagasinet var afleveret, ønskede man naturligvis at fortsætte med bygningen over jorden. Der skulle imidlertid hengå 16 år, inden denne bygning stod opført og kunne tages i brug. Man måtte derfor indrette midlertidige ekspeditionslokaler og læsesal i klippemagasinet, hvilket i mange henseender var ubehageligt både for personale og publikum, da ventilationssystemet var indrettet alene for opbevaring af arkivalier, ikke for personers langvarige ophold i magasinet. Først i 1958 kom man i gang med administrationsbygningen, der opførtes i røde teglsten og i 3 etager. Den officielle indvidelse fandt sted 20. oktober 1959. Boëthius havde allerede da forlængst forladt stadsarkivet, og til hans efterfølger udnævntes tidligere arkivråd Arne Forssell som i

1952 efterfulgtes af fil. dr. Nils Staf. I de 16 år, hvor man havde undværet administrationsbygningen, havde stadsarkivets administration været henlagt til Rådhusårnet. I den nye bygning findes de fornødne ekspeditionslokaler samt læsesal med stor ovenlys-kuppel og plads til 40 besøgende. Endvidere er der indrettet en udstillingssal, foredragssal med plads til 75 personer, kontorer og lokaler for professoren i stadshistorie ved Stockholms universitet.

I stadsarkivet opbevares de gamle privilegiebreve, hvoraf det ældste er dateret 1. maj 1436. Endvidere må nævnes middelalderlige jordebøger, der begynder 1420, samt tænkebøgerne fra middelalderens slutningstid. En central plads indtager endvidere magistratens og rådhusrettens arkivalier, og de mange forskellige myndigheders arkiver, som gennem tiderne er opstået inden for bysamfundet. Stadsarkivet har endvidere modtaget overstatholderens arkiv, Stockholms domkapitels arkiv og de forskellige sognekalds-arkiver. De kirkelige arkiver er vel bevaret og meget gamle. De ældste kirkebøger (Storkyrkan) begynder i 1609. Arkivet har endvidere modtaget en stor samling privatarkiver, blandt hvilke kan nævnes Anna og Carl Lindhegens arkiv og Carl G. Laurins samlinger. Der er også modtaget arkivalier fra en lang række privatinstitutioner og organisationer. I denne forbindelse kan nævnes Evangeliska fosterlandstiftelsens arkiv.

Stadsarkivet driver en omfattende publikations-virksomhed og har ligeledes arrangeret en række store udstillinger. Med stor flid er der arbejdet på tilvejebringelse af registre over de mest benyttede protokoller og samlinger (kirkebøger, skifter, mandtal m. m.).

Stadsarkivet er normeret med 7 videnskabelige medarbejdere. Stadsarkivar siden 1966 er fil. dr. Carl-Fredrik Corin.

Malmö stadsarkiv

Stadsarkivet er en kommunal institution, hvis første opgave er at tage vare på den kommunale administrations arkivalier.

Stadsarkivet virker endvidere som landsarkiv for Malmö-området og er i denne egenskab underlagt rigsarkivarens tilsyn.

Da man i begyndelsen af århundredet tog fat på indretningen af landsarkivet i Lund, fritoges Malmö by for aflevering af magistratens og rådhusrettens ældre arkivalier til landsarkivet, og der oprettedes i 1903 et stadsarkiv under rigsarkivets tilsyn under ledelse af hovretsnotar A. U. Isberg. I 1903 blev det desuden bestemt, at sognekalds-arkiverne i Malmö succesivt skulle afleveres til stadsarkivet.

I 1917 indrettedes lokaler for arkivet i den gamle rådhusbygningens kælder, og her residerede arkivet, indtil det i 1960 kunne tage sine nuværende lokaler i brug. 1933–65 virkede Leif Ljungberg som stadsarkivar.

Stadsarkivets nuværende bygning i Östergatan 32 er opført i 1888 til brug for rigsbanken. Huset er tegnet af J. Smedberg. Huset har kælder, to etager og en loftsetage. Ad en pompøs trappe kommer man op til det rummelige banklokale på 1. sal, der i dag er indrettet til læsesal og forelæsningsal. Der er plads til 15 besøgende. På denne etage findes desuden de nødvendige kontorer. I husets øvrige etager samt i de tidligere boksrum er indrettet arkiv-magasiner. Disse kan modtage ca. 3.500 hylde-meter arkivalier. Der findes endnu nogen reserveplads, idet samlingerne opgår til ca. 3.000 hylde-meter.

Stadsarkivet har en række kostbare middelalderlige dokumenter, bl. a. Magnus Erikssons privilegiebrev af 1353. Fra 1420 stammer det såkaldte Registrum Ville Malmøyghe, der indeholder afskrifter af middelalderlige privilegiebreve. Den ældste dombog går tilbage til 1503, og fra 1517 er bevaret byens kæmnerregnskaber. Den ældst bevarede kirkebog stammer fra 1688. I modsætning til andre lokale arkiv-institutioner i Sverige har stadsarkivet i Malmö modtaget forholdsvis moderne arkivalier. Kirkearkivalierne er som regel afleveret indtil 1900, og rådhusrettens arkiv er afleveret indtil 1947, da den nye procesform gennemførtes i Sverige. Gennem årene er der udarbejdet en række registre til de mest benyttede genealogiske kilder.

Stadsarkivets videnskabelige personale består af 1 stadsarkivar og 1 arkivar.

Stadsarkivar siden 1965 er fil. lic. Lennart Tomner.

Krigsarkivet i Stockholm

Krigsarkivet oprettedes i 1805 først og fremmest med det formål at indsamle svenske og udenlandske kort samt overtage og udnytte de feltarkiver, som var opstået under de nærmest foregående krige. Kortindsamlingen var dog den nye institutions vigtigste opgave, og man overtog straks den store samling af kort og tegninger, der lå på Karlberg. I administrativ henseende var krigsarkivet tilknyttet det topografiske korps.

I 1873 henlagdes arkivet under generalstaben og fik efterhånden tilknytning til den krigshistoriske afdeling. Personalet bestod hovedsagelig af officerer. Man begyndte nu en systematisk indsamling af såvel centrale som lokale militærarkiver, men kun vedrørende hæren. Det var på høje tid, at dette arbejde kom i gang. Meget værdifuldt arkivalsk materiale var allerede da gået tabt dels ved vanrøgt, dels som følge af manglende kendskab til dets historiske værdi. Meget var i tidens løb blevet anvendt til patronhylstre, andet brugt som brændsel. Ved arkivets energiske indgriben skabtes lidt efter lidt mere betryggende forhold, selv om opbevaringsforholdene stadig var vanskelige. Samlingerne lå spredt i provisoriske lokaler, og der fandt ustandselige omflytninger sted. Noget fast overblik over samlingerne var det vanskeligt at tilvejebringe.

Da krigsarkivet i 1873 adskiltes fra den topografiske afdeling, ophørte de regelmæssige afleveringer af udenlandske kort. Disse indgik fremtidig i Rikets allmänna kartverk. Fra 1934 har denne institution begyndt at deponere samlinger af udenlandske kort, og krigsarkivet er atter blevet hoved-depotet for svenske og udenlandske kortsamlinger.

I 1921 udnævntes Birger Steckzén (1892–1966) til chef for krigsarkivet, og under hans dynamiske og fremsynede ledelse skabtes en selvstændig og videnskabelig institution. I 38 år beholdt han tøjlerne i sin hånd, og først i 1959 trådte han tilbage efter opnået pensionsalder.

Allerede i 1923 lykkedes det den nye chef at få udvirket en kgl. resolution, der styrkede krigsarkivets stilling som videnskabelig institution og som ansvarlig arkivmyndighed for de landmilitære arkiver. Arkivet fik tildelt inspektionsret. Målbevidst arbejdede Steckzén videre, og navnlig stod det for ham som betydningsfuldt at få arkivet løsgjort fra forbindelsen med den krigs-historiske afdeling. Efter svære kampe stod han i 1943 ved målet. Krigsarkivet blev en selvstændig arkivinstitution og arkiv-myndighed ikke blot for hæren, men for alle militære myndigheder – ca. 300 – som hører under forsvarsdepartementet, d. v. s. hær, flåde og flyvevåben.

Også på den indre front nåede Steckzén betydelige resultater. Med stor energi tog han fat på indsamlingsarbejdet, og han interesserede sig i denne forbindelse også for militære privatarkiver. Med årene lykkedes det ham at få staben af videnskabelige og andre medarbejdere udvidet, og i 1928 indrettedes en særlig konserveringsafdeling, der navnlig har taget sig af de gamle værdifulde kort og tegninger.

Slutstenen på Steckzéns livsgerning var gennemførelsen af planerne om en moderne arkivbygning. Gennem hele sin tilværelse havde arkivet ført en meget omskiftelig tilværelse, og de værdifulde samlinger opbevaredes ofte i spredte og meget lidt formålstjenlige lokaler. Så tidligt som i 1935 toges det første initiativ, men først i 1942 kom der mere gang i arbejdet, og i 1946 tog man fat på at bygge. Som byggegrund erhvervede man en del af den gamle militære øvelsesplads Gärdet i Stockholms østlige bydel, og arkivet anbragtes på den såkaldte Fuglebakke, som ofte var indgået i svenske soldaters træning i forsvar og storm. I 1947 var 1. etape af byggeriet afsluttet, og arkivet havde fået sin nye forvaltningsbygning og de underjordiske anlæg.

1954–55 afsluttedes arbejderne med opførelsen af det bagved liggende arkivmagasin.

Forvaltningsbygningen er opført i røde mursten og består af kælder og 3 etager. I kælderen findes kortmagasiner, fotografisk atelier og forskellige lagerrum. I stue-etagen er indrettet en udstillingssal, lunchrum, konserveringsværksted og forskellige ordningsrum. Ad en bred trappe kommer man op på 1. salen, der rummer læsesal med plads til 17 besøgende, 3 forskerrum, ekspeditionslokaler samt tjeneste- og ordningsrum. I øverste etage er en større kortsal samt kontorer.

Arkiv-magasinet er bygget vinkelret på administrationsbygningen og har kun vinduer i nordgavlen. Magasinhuset måler 17×21 m og har 4 etager. Under hele bygningen er i klippen udsprængt underjordiske reservemagasiner, der er udstyret med moderne luftkonditionering. De pågældende rum skulle give arkivalierne god beskyttelse i tilfælde af krig. Magasinet er udstyret med ca. 9.000 m Compaktusreoler af system Ingold. Det var første gang, at dette hylde-system fandt anvendelse i et offentligt nordisk arkiv, og man besluttede sig for både det helautomatiske og det halvautomatiske system. Ved siden af Compaktusreolerne findes ca. 2.000 m moderne stålreoler af konventionel type. Dertil kommer de underjordiske anlæg og magasinet i Solvalla udenfor Stockholm, ialt ca. 30.000 m.

De nærmere bestemmelser om krigsarkivets virksomhed er nu fastlagt i en instruks, dateret 3. dec. 1965, som trådte i kraft 1. januar 1966. I henhold til denne virker arkivet både som arkivmyndighed og depot for de under forsvars-departementet henlagte militære myndigheders arkiver. For krigsarkivet gælder iøvrigt de almindelige arkiv-bestemmelser af samme dato, og krigsarkivet er desuden pålagt at fremme videnskabelig forskning, at være kortbibliotek samt at bistå den øverstebefalende i arkivspørgsmål.

Krigsarkivet skal inden for sit virkeområde arbejde for en tidssvarende arkiv-organisation og udvikling af arkivvæsenet, skal fremme en hensigtsmæssig kassation samt på begæring

yde myndigheder og private vejledning i arkiv-spørgsmål. Man modtager arkiv-afleveringer fra de militære myndigheder, der er underlagt krigsarkivets inspektion, og man kan herudover enten som deponering eller som gave modtage privatarkiver. For ordning, registrering og udlån gælder de samme regler som for rigsarkivet og landsarkiverne. Som kortbibliotek skal krigsarkivet sørge for komplettering af samlingerne af trykte kort.

Krigsarkivet inspiceres af rigsarkivet, og dette skal desuden godkende de kassationsforslag, som krigsarkivet udarbejder.

Chefen for krigsarkivet er krigsarkivaren, og han alene har den besluttende magt i sager, der behandles af ham. Der må ikke under hans fraværelse træffes beslutninger i vigtigere sager, som ikke lige så godt kunne afvente hans tilbagekomst. Krigsarkivet er internt organiseret i sektioner, og afgørelsen i bestemte sager kan henlægges under sektionscheferne. Kompetencevilkår for det videnskabelige personale er identiske med reglerne for rigsarkivet.

Krigsarkivets samlinger er administrativt fordelt mellem 4 sektioner.

Under 1. sektion hører hærens og flyvevåbnets centrale forvaltningsmyndigheder, d. v. s. det gamle krigs-kollegium og dets efterfølger armé-forvaltningen. Endvidere finder man her institutioner, der er fælles for forsvarsvæsenet, herunder en række militære kommissioner og komiteer. De ældste dokumenter består af militære regnskaber fra 15- og 1600-tallet. Foruden de egentlige centrale forvaltnings-akter finder man i krigs-kollegiets arkiv militære ruller fra ca. 1620. Da den inddelte hær indrettedes i 1680, gennemførtes 3-årige generalmønstringer af både befalingsmænd og menigt personel. Disse generalmønstringsruller, der indeholder et yderst værdifuldt personalhistorisk stof, er bevaret til slutningen af 1800-tallet. Den inddelte hær fik en væsentlig del af sit underhold derved, at mandskabet fik en mindre ejendom (torp) og officererne en bolig. Over officersboligerne foretoges regelmæssige syn, og en protokol herover, det såkaldte „husesynsinstrument“, indsendtes til krigs-kollegiet. Arkivet har udarbejdet et alfabetisk register over ca. 3200 sven-

ske og 600 finske militære landejendomme foruden et register over samtlige officerer, der er optaget i eksisterende ruller fra tiden 1620–1721. Sektionen behandler endvidere de ældre dele af generaladjutant-ekspeditionens arkiv, som fra 1792 har administreret de egentlige kommandosager ved hæren og forskellige højere stabe. Af feltarkiverne, som også er underlagt denne sektion, er de, som vedrører Sveriges krige på 1700-tallet og fra 1808–09 og 1813–15, de mest værdifulde.

Endelig er samtlige militære privatarkiver henlagt under denne sektion. Samlingen indeholder en lang række meget vigtige privatarkiver, og der er udfoldet store anstrengelser for at opspore arkiver, der endnu beror i privateje.

Under 2. sektion hører de lokale militære arkiver fra hær og flyvevåben. I første række må her nævnes regiments-arkiverne, der ligeledes indeholder et betydeligt rullemateriale samt oplysninger om det menige mandskabs landejendomme fra den inddelte hærs tid. Hertil kommer på 1800-tallet diverse mønstringsruller, som fra 1885 erstattes af udskrivningslister. Modsvarende oplysninger må fra 1907 søges i de særlige udskrivningskredses arkiver, som delvis er afleveret til krigsarkivet. Under 2. sektion hører endvidere bevarede arkivalier fra garnisons- sygehuse og militære depoter o. lign. anlæg. Også de militære skolers arkiver hører under denne sektion. I første række står her krigsskolen på Karlberg, hvis arkiv er bevaret fra ca. 1790.

Under 3. sektion hører den meget værdifulde kortsamling samt særlige arkivalie-grupper. Kortsamlingen hører til Europas fornemste og indeholder både håndtegnede og trykte kort og tegninger. Det håndtegnede materiale vedrører først og fremmest Sverige og dets gamle besiddelser i øst og vest. I samlingen indgår en række byplaner og fæstningskort, der går tilbage til 1500-tallet, f. eks. eksisterer der planer over Kalmar fra 1585. Også finske lokaliteter, bl. a. Sveaborg, er rigt repræsenteret. Under 1700-tallet foretog hærens kartografer omfattende kortlægningsarbejder i Skåne, Finland og Pommern. Af udenlandske håndtegnede kort er materialet fra Østersø-provinserne og fra Rusland meget værdifuldt. Man har ligeledes et par hånd-

tegnede kort fra kolonien Nya Sverige ved Delawarefloden i Nordamerika fra 1600-tallet. Man har endvidere en nærmest komplet samling af trykte svenske kort, og en meget omfattende samling af udenlandske trykte kort, herunder også søkort. I kortsamlingen er Europa bedst repræsenteret, men også fra U.S.A. har man et meget omfattende materiale. De fleste kortserier føres nu à jour. Sektionens arkivsamlinger består først og fremmest af fæstnings-arkiver og af den topografiske afdelings arkiv. Under sektionen er endelig henlagt en omfattende samling af historiske og topografiske plancher samt tegninger af faner, standarter, køretøjer, telte, bygninger og uniformer. Også tegninger af erobrede felttegn indgår i samlingen.

En nyoprettet 4. sektion forvalter efterladt arkivmateriale fra de centrale og lokale sø-militære organer. Her kommer i første række det gamle admiralitets-kollegium og dets efterfølger marineforvaltningen. De sø-militære arkivalier lå indtil 1947 i rigsarkivet, men overførtes derefter til krigsarkivet. Foruden de centrale forvaltningsarkivalier vedr. flåden finder man også i admiralitets-kollegiets arkiv et værdifuldt sø-militært rullemateriale, over hvilket der for visse seriers vedkommende er udarbejdet register. Under denne sektion er endvidere henlagt administrationen af en omfattende billedsamling af militærpersoner, ca. 30.000 fotografier, over hvilken der er udarbejdet et kortregister.

Ved siden af de 4 egentlige arkivsektioner findes en 5. sektion, den administrative sektion. Den varetager først og fremmest de administrative forretninger, herunder personalespørgsmål m. m. Endvidere opretholder den kontakten med de afleverende myndigheder og overvåger, at gældende arkivbestemmelser vedr. inspektion, udarbejdelse af arkivfortegnelser, kassation m. m. overholdes. Krigsarkivets bibliotek, der bl. a. er et specialbibliotek over krigsvidenskabelig litteratur, omfatter ca. 100.000 bind. Siden 1/10 1928 har man egen konserveringsafdeling.

Krigsarkivet er i dag normeret med en krigsarkivar samt 16 videnskabelige medarbejdere. Krigsarkivar siden 1959 er fil. dr. Bertil Broomé.

Arkivadresser i Norden

Danmark:

- Rigsarkivet. Rigsdagsgården 9. 1218 København K. Tel. (01) 12 38 78.
- Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Jagtvej 10. 2200 København N. Tel. (01) 39 35 20.
- Landsarkivet for Fyn. Jernbanegade 36. 5000 Odense. Tel. (09) 12 58 85.
- Landsarkivet for Nørrejylland. Ll. St. Hansgade 5. 8800 Viborg. Tel. (0761) 230.
- Landsarkivet i Åbenrå. Haderslevvej 45. 6200 Åbenrå. Tel. (046) 2 27 04.
- Erhvervsarkivet. Vestre alle 13. 8000 Århus C. Tel. (06) 12 85 33.
- Hærens arkiv. Slotsholmsgade 4. 1216 København K. Tel. (01) 11 62 60.

Finland:

- Riksarkivet (Valtion-arkisto). Fredsgatan 17. Helsingfors 17. Tel. 1 29 11.
- Landsarkivet i Åbo (Turun maakunta-arkisto). Aningaigatan 11. Åbo. Tel. 1 30 58.
- Landsarkivet i Tavastehus (Hämeenlinnan maakunta-arkisto). Pikkukatu 2. Tavastehus. Tel. 2 27 08.
- Landsarkivet för Savolax-Karelen (Savo-Karjalan maakunta-arkisto). Pirttimiehenkatu 8. St. Michel. Tel. 1 27 55.
- Landsarkivet i Vasa (Vaasan maakunta-arkisto). Rådhusgatan 1 a. Vasa. Tel. 1 39 12.
- Landsarkivet i Jyväskylä (Jyväskylän maakunta-arkisto). Vainöncatu 13. Jyväskylä.
- Landsarkivet i Uleåborg (Oulun maakunta-arkisto). Ainola. Uleåborg. Tel. 1 29 27.

Krigsarkivet (Sota-arkisto). Brobergskajen 16. Helsingfors 17.
Tel. 62 58 01.

Færøerne:

Landsarkivet (Föroya landsskjalasavn). Torshavn. Færøerne.

Island:

Nationalarkivet (Pjodskjalasafn Island). Reykjavik. Island.

Norge:

Riksarkivet. Bankplassen 3. Oslo 1. Tel. 42 22 59.

Statsarkivet i Oslo. Kirkegt. 14–18. Oslo 1. Tel. 41 22 09.

Statsarkivet i Hamar. Strandgt. 71. Hamar. Tel. 2 36 42.

Statsarkivet i Kristiansand. Vestervn. 4. Kristiansand. Tel.
2 42 58.

Statsarkivkontoret i Stavanger. Domkirkeplassen 3. Stavanger.
Tel. 3 12 00.

Statsarkivet i Bergen. Årstadvn. 22. Bergen. Tel. 9 64 75.

Statsarkivet i Trondheim. Høgskolevn. 12. Trondheim. Tel.
2 27 98.

Statsarkivkontoret i Tromsø. Petersborgvn. 21–29. Tromsø.
Tel. 38 20.

Aust-Agder-Arkivet. Langsæ gård. Arendal. Tel. 12 30.

Sverige:

Riksarkivet. Arkivgatan 3. Stockholm 2. Tel. 08/11 63 79.

Landsarkivet i Lund. Dalbyvägen 4. Lund. Tel. 0412/1 01 26.

Landsarkivet i Vadstena. Vadstena slot. Vadstena. Tel. 0143/
1 00 56.

Landsarkivet i Visby. Bisborgsgatan 1. Visby. Tel. 0498/1 05 14.

Landsarkivet i Göteborg. Geijersgatan 1. Göteborg 3. Tel. 031/
16 24 81.

Landsarkivet i Upsala. Upsala slot. Upsala. Tel. 018/13 09 15.

Landsarkivet i Östersund. Museiplatsen. Östersund. Tel. 063/
1 11 89.

Landsarkivet i Härnösand. Nybrogatan 17. Härnösand. Tel.
0611/1 17 76.

Stadsarkivet i Stockholm. Kungsklippan 6. Stockholm 8. Tel. 08/
54 17 20.

Stadsarkivet i Malmö. St. Petri kyrkoplan 7 A. Malmö. Tel.
040/11 41 20.

Krigsarkivet. Banérgatan 64. Stockholm 80. Tel. 08/11 59 82.

